

Aldous Huxley

A VAK SÁMSON

Aldous Huxley: Eyeless In Ghaza
Chatto And Windus, 1936, London

Fordította: Hevesi András

I

1933. augusztus 30.

A pillanatfelvételek csaknem annyira szertehulltak, mint az emlékezete. Ez a fiatalasszony, aki a kertben állt a század fordulójakor, olyan volt, mint kakaskukorékoláskor a kísértet. Az anyja volt, Anthony Beavis megismerte. Egy-két esztendővel, talán egy-két hónappal a halála előtt. De hát a divat, gondolta, miközben a barna kísértetre meredt, a divat – kertművészet. Ez a hattyúi csípő! A kebel hosszú, lejtős zuhataga! – minden látható kapcsolat nélkül az alatta rejtőző meztelen testtel. És a töméntelen haj, mint afféle iparművészeti szörnyűség a koponyán! 1933-ban borzalmasnak és visszataszítónak látszott. Pedig ha behunyta szemét (és önkéntelenül behunyta), megpillantotta anyját lankadt szépségében a *chaise longue*-ján; vagy fürgén dobálva a teniszlabdát; vagy madárként repülve egy távoli tél jegén.

Ugyanígy volt Mary Amberley pillanatfelvételeivel, melyek tíz évvel később készültek. A szoknya ugyanolyan hosszú volt, és szűkebb szövetharangjában a nő még mindig láb nélkül csúszkált, mint a karosszék a karikáin. A keblek – meg kell hagyni – kissé magasabbra kerültek. A kiugró hátsó rész valami keveset behorpadt. De a felöltözött test egészen véve valószínűtlen körvonalú volt. Afféle halcsontba szorított tengeri rák. És ez az 1911-es irdatlan tollas kalap egyszerűen első osztályú temetés volt. Hogy lehet az, hogy ép érzékű ember egyáltalán vonzódhatott ennyire lehűtő jelenséghez! Pedig akármit mondanak is a pillanatfelvételek, úgy emlékezett erre az asszonyra, mint a megtestesült kívánságra. E kerekeken csúszó tollas rák láttára szíve gyorsabban dobogott, és megfélekedezett jólneveltségéről.

Húsz esztendővel, harminc esztendővel utóbb a pillanatfelvételek csak távoli és szokatlan dolgokat árulnak el. De ami szokatlan (átkozott gépszerűség!), egyúttal képtelen is. Amire emlékezett, az átértett izgalom volt, abból az időből, amikor a szokatlan még megszokott volt, amikor a képtelen annyira természetesnek látszott, hogy nem volt benne semmi képtelenség. Az emlékezet drámái megannyi modern ruhába öltözött Hamlet.

Milyen szép volt az anyja a hajfonatok óriási felgöngyölt pogácsáival, a kiugró hátsó rész, meg a lejtős kebel ellenére is. És Mary milyen észvesztően kívánatos volt abban a páncélban, a temetési tollak alatt! És ő maga, a kis özszínű felöltőben és bíborveres diáksapkában; vagy fűzöld félbársony ruhában, fodrokkal; vagy iskolában Norfolk-öltönyben, térdnadrágban, ami a térde alatt két szoros posztócsőben végződött; kemény gallérban és kemény kalapban, mikor vasárnap volt; a többi napon vörös-fekete sapkával a fején, ő maga is saját emlékezetében mindig modern ruhát viselt, sohasem volt az a nevetséges kis bohóc, akit a pillanatsfelvételek lelepleztek. Saját belső érzése szerint nem festett rosszabbul, mint a harminc esztendővel későbbi kisfiúk pulóverükben meg sortjukban. Ez azt bizonyítja, kapta rajta magát Anthony a személytelen elmélkedésen, miközben köcsögkalapos és fecskefarkos etoni képét szemlélte, ez azt bizonyítja, hogy a fejlődést csak le lehet mérni, de nem lehet tapasztalni. Kinyújtotta kezét a jegyzőkönyvért, kinyitotta és beleírta: „A fejlődést talán megállapíthatják a történetírók; de sohasem érezhetik át azok, akik részt vettek a vélt haladásban. A fiatalok már beleszülettek a fejlettebb körülményekbe, az idősebbek néhány hónap vagy esztendő alatt napirendre térnek fölöttük. A haladást senki sem érzi haladásnak, senki se hálás érte, legfeljebb bosszankodik, ha valami okból a nemrég kitalált könnyítések csütörtököt mondanak. Az emberek nem azzal töltik az idejüket, hogy hálát adjanak az Istennek az automobilokért, hanem csak káromkodnak, ha bedugul a karburátor.”

Becsapta a jegyzőkönyvet, és visszatért az 1907-es köcsögkalaphoz.

Léptek zaját hallotta, felnézett, és megpillantotta Helen Ledwiget, amint hosszú léptekkel közeledett a terasz felől. A széles kalap alatt valósággal izzott az arca – ez tűzszínű fürdőpizsamájának a visszfénye volt. Olyan volt ez a nő, mint aki a pokol tüzén ég, és csakugyan – gondolta Anthony – ott is ég. A lélek önnönmagának a környezete; Helen magával cipelte mindenüvé a saját külön poklát. Lehetetlen házasságának a poklát, talán más poklokat is, de Anthony mindig őrizkedett attól, hogy túlságos kíváncsiságot áruljon el e poklok természetére nézve; mindig úgy tett, mintha nem venné észre, mikor az asszony felajánlotta, hogy kalauzolni fogja e poklok útvesztőjében. A vizsgálat és kutatás az izgalmaknak meg a felelősségérzetnek a jó ég tudja, miféle ingoványába sodorja. Márpedig neki nem volt ideje sem ereje az izgalmak és a felelősségérzet számára. Első a munkája volt. Elnyomta kíváncsiságát, csökönyösen ragaszkodott a szerephez, amelyet már régen kijelölt magának – a világtól elvonult bölcselő, az elfogult tudós szerepéhez, aki nem látja a mindenki másnak nyilvánvaló dolgokat sem. Ügy járt el, mintha az asszony arcán nem fedezne fel semmi mást, csak a színek és a vonások külső szépségét. Pedig hát természetesen az emberi hús mindig áttetsző. A lélek mindig kibukkan porhüvelyének rejtkehelyei, falai mögül. Ez a világosszürke szempár, ez a száj finoman felvetett felső ajkával kemény volt, csaknem csúnya, csupa gyűlölködő szomorúság.

A pokol izzása kihunyt, mikor az asszony kilépett a napfényből, és belépett a szoba árnyékába. De arcának hirtelen sápadtsága csak arra szolgált, hogy még jobban hangsúlyozza kifejezésének keserű mélabúját. Anthony felnézett rá, de nem állt fel, még csak nem is köszönt. Kölcsönös megállapodást kötöttek, hogy sohasem nagyképűsködnek egymással; még annyira sem, hogy jó reggelt kívánjanak egymásnak. Csak semmi nagyképűsködés! Mikor Helen a nyitott üvegajtón át belépett a szobába, Anthony visszatért a fényképek tanulmányozásához.

– No, itt vagyok – mondta Helen mosoly nélkül. Letette a kalapját, és fejének szépségesen türelmetlen mozdulatával hátravetette vörösesbarna hajcsigáit. – Micsoda iszonyatos meleg! – Kalapját a kerevetre dobta, és keresztülment a szobán az íróasztalhoz, ahol Anthony ült. – Ma nincs munka? – kérdezte meglepetten. Oly ritka látvány volt így látni őt, és nem könyvek és iratok közé merülve.

Anthony a fejét rázta. – Ma nincs szociológia.

– Hát akkor mit nézeget? – Helen a széke mellé állt, és az asztalon heverő pillanatfelvételek fölé hajolt.

– Régi holttesteimet. – Átnyújtotta neki a halott etoni diák kísértetét.

Egy pillanatig némán szemlélte, majd megjegyezte: – Kedves volt maga ebben az időben.

– *Merci, mon vieux!* – Anthony félig gúnyosan, félig gyengéden megveregette a combját. – Az intézetben a gyerekek bubinak neveztek engem. – A férfi ujjá hegye és az asszony testének rugalmas gömbölyűsége közé betolakodott a selyem sajátságosán kellemetlen tapintású száraz, csúszós simasága. – Mert olyan gyerekesen néztem ki.

– Édes – mondta az asszony, nem törődve közbevetésével. – Igazán édes volt akkor, megható.

– Az vagyok most is – erősködött Anthony, és felmosolygott rá. Helen egy pillanatig némán nézte a férfit. A sűrű sötét haj alatt a homlok szépségesen sima és derült volt, mint egy tűnődő gyermek homloka. Sokkal nevetségesebben gyerekes volt a kurta, enyhén pisze orr. A szempilla és szemöldök keskeny közében a szemek befelé kacagtak, és a száj szögletében is mosoly volt, halvány, ironikus mosoly, amely valamilyen módon ellenkezett az ajkak alakjának kifejezésével. Telt ajkak voltak, finoman rajzoltak, élvezetek és egyúttal komolyak, szomorúak, csaknem remegő érzékenységűek, úgyszólván meztelen ajkak, töprengő érzékiségükben, védtelen ajkak és – a kicsiny, béketűrő áll miatt – reménytelenül magukra hagyatottak.

– Legrosszabb a dologban – mondta Helen végül –, hogy igaza van. Maga csakugyan édes, maga csakugyan megható. Isten tudja, miért. Azért, mert nem kellene annak lennie. Igazán csalás, szélhámosság, álruhában megszerettetni magát az emberekkel.

– Ugyan! – tiltakozott Anthony.

– Maga eléri, hogy valamit kapjon tőlük, és cserébe nem ad semmit.

– De legalább tökéletesen őszinte vagyok erre a semmire nézve. Sohasem állítom, hogy ez a nagy szenvedély. – Nevetségesen kinyújtotta az *a*-t és elsziszegte az *sz*-et. – Még csak nem is *Wahlver-wandschaft* – tette hozzá, egyszerűre németre

fordítva a szót, hogy a lelki rokonságok és szertelen indulatok egész romantikus hűhójának nevetséges hangzást kölcsönözzön. – Csak tréfa az egész.

– Csak tréfa az egész – visszhangozta gúnyosan Helen, s miközben mondta, eszébe jutott, hogyan kezdődött a dolog, az az idő, amikor úgyszólván a szerelem küszöbén volt ezzel az emberrel. A küszöbön állt, és várta, hogy behívják. De milyen határozottan (akármennyit hallgatott is, és akármilyen kitanulatlan szeretetre méltó volt is) csapta be az ajtót előtte! Ez az ember nem kívánta, hogy szeressék. Egy pillanatig Helen a lázadás határán állt, majd a keserű és gúnyos megnyugvás szellemében, amellyel megtanulta nézni a világot, elfogadta Anthony feltételeit. Ezek annál is inkább elfogadhatók voltak, mivel nem volt jobb a közelben; utóvégre Anthony nem volt mindennapi ember, és utóvégre ő igazán szerette. A testi kielégüléssel pedig igazán nem maradt adós. – Csak tréfa az egész – mondta az asszony még egyszer, és elnevette magát.

Anthony pillantást vetett rá, kelletlenül kérdő pillantást, vajon meg akarja-e törni a hallgatóságos megegyezést kettőjük között, és tilos beszéd tárgyára céloz-e. De aggodalma indokolatlan volt.

– Igen, igaza van – folytatta Helen kis szünet után. – Maga becsületes ember. De ez nem változtat azon a tényen, hogy mindig kap valamit semmiért. Nevezze ezt önkéntelen csalásnak. Az arca a kelleténél jobb ajánlólevél. Rossz tettért jót várj, ez így igaz a maga esetében. – Még egyszer lehajolt a fényképekhez. – Kicsoda ez?

Anthony egy pillanatig habozott a válasszal, majd elmosolyodott, de ugyanakkor kissé kényelmetlenül érezte magát. – Nem nagy szenvedélyeim egyike – válaszolta. – A neve Gladys.

– Mindjárt gondoltam! – Helen megvetően elfintorította orrát.

– Miért hagyta faképnél?

– Nem én hagytam el, ő szeretett mást. Persze nem nagyon bántam – tette gyorsan hozzá, mikor Helen félbeszakította.

– Talán a másik kedvese néha szóba is állt vele, mikor az ágyban feküdtek.

Anthony elpirult. – Hogy érti?

– Vannak nők, akik érthetetlen módon szeretik, ha szóba állnak velük az ágyban, és tekintve, hogy maga hallgat... Maga mindig hallgat. – Félretette Gladyst, és felkapta az 1900-as öltözetű hölgyet.

– Ez az édesanyja?

Anthony bólintott. – Ez meg a magáé – mondta, és elővette Mary Amberley képét a temetkezési tollakkal. Majd a csömör hangján: – Az elmúlt tapasztalatok mekkora batyuját cipeljük magunkkal! Valami módon igazán meg kéne szabadulnunk a fölösleges emlékeinktől. Hogy gyűlölöm az öreg Proustot. – És bőbeszédű, tréfás ékesszólással nekivágott, hogy előhívja az elherdált idő ászt; más keresőjét egész halálsápadt és petyhüdt mivoltában, csaknem nőies mellével, de hosszú fekete szőrzettől bolyhosán, amint szakadatlanul emlékezetébe idézett múltja langyos fürdőjében ül. És a számtalan előzetes mosakodás egész szappanhabja körülötte úszkált, az esztendő egész halomba rakott pizska ott bűzölgött a fürdőkád szélén, vagy feketén lebegett a víz felett, ő maga meg ott ült, ő, a halálsápadt, visszataszító beteg, és tulajdon sűrű szappanhabját spongyára kente, és az arcára facsarta, majd poharát többször is megmerítette, és a szürke,

szutykos folyadékkal elégedetten öblögette a száját, gurgulázott vele, belenyomkodta az orrlyukába, mint egy jámbor hindu a Gangesz vizét...

– Úgy beszél róla – mondta Helen –, mintha személyes ellensége volna.

Anthony csak nevetett.

A most következő csendben Helen kezébe vette anyja megsárgult fényképét, és figyelmesen tanulmányozni kezdte, mintha titokzatos képírás volna, amelynek a megfejtése kulcsot szolgáltat, megold egy talányt.

Anthony egy pillanatig nézte őt; majd cselekvésre kerekedve, belemélyedt a fényképhalomba, és kiemelte James nagybátyját, az 1906-os teniszöltözetben. Azóta meghalt, rákban – szegény öreg roncs – és a katolikus vallás vigaszában. Eldobta a fényképet, és másikat emelt fel. Egy csoportot ábrázolt félhomályos svájci hegyek előtt – apját, mostohaanyját, két féltestvérét. *Grindelwald, 1912* állt a hátán Beavis úr csinos kézírásával. Feltűnt neki, hogy mind a négyen hegymászó botot tartottak a kezükben.

– Én meg azt szeretném – mondta hangosan, mikor letette a fényképet –, én azt szeretném, ha természetellenes kegyetlenség választaná el egymástól napjaimat.

Helen felnézett kibetűzhetetlen hieroglifáiból. – Akkor miért tölti az idejét azzal, hogy ócska fényképeket nézeget?

– Rendet csináltam a fiókos szekrényemben, és nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy átnézzem. És ezek felszínre kerültek, mint Tutenkámen. Különben ma van a születésem napja – tette hozzá.

– A születésnapja?

– Ma lettem negyvenkét esztendő. – Anthony megrázta a fejét.

– Igazán lesújtó. Az ember szereti a saját bánatát mélyíteni...

– Felkapott egy halom pillanatfelvételt, és újra elejtette. – A holttestek a legjobbkor bukkantak fel. Felismerjük a Gondviselés ujját. Vagy a szerencse kerekét, ha jobban tetszik.

– Nagyon szerette őt, igaz? – kérdezte Helen újabb csend után, saját anyja kísértetének képét mutatva neki.

Anthony bólintott, és hogy másra terelje a beszélgetést, így folytatta: – Mary civilizált engem, valóságos vadember voltam, mikor kezelésbe vett. – Nem óhajtotta megvitatni Mary Amberley iránt való érzelmeit Helennel, bár ez nyilvánvalóan barbár előítéletek ostoba maradványa. – A civilizáció fáklyáját hordozta – tette hozzá nevetve. Majd újból felkapta a hegymászó botos csoportot. – És ettől is megszabadított engem – mondta. – A legsötétebb Svájc! Sohasem lehetek eléggé hálás.

– Kár, hogy saját magát nem tudta felszabadítani – mondta Helen, miután megtekintette a hegymászó botokat.

– Hogy van különben?

Helen vállat vont. – Tavasszal jobban volt, mikor kijött a szanatóriumból, de aztán újra kezdte. A régi nóta, morfium és közben ital. Útközben idejövét láttam Párizsban. Rettenetes volt! – Megborzongott.

A gúnyosan gyöngéd kéz, amely még mindig az asszony combján pihent, egyszerre rendkívül illetlenné vált. Anthony el is vette.

– Nem tudom, melyik rosszabb – folytatta Helen szünet után. – A mocskok (fogalma sincs, milyen állapotban van) vagy a gonoszság, a szörnyű hazudozás. – Nagyt sóhajtott.

Olyan mozdulattal, amelyben nem volt semmi irónia, Anthony megfogta a kezét és megszorította. – Szegény Helen!

Helen néhány pillanatig mozdulatlanul és szótlanul állt, majd hirtelen megrázkódott, mint aki felocsúdik. Anthony érezte, hogy puha keze megszorítja az övét; és mikor Helen feléje fordult, arcán elszánt és rettenthetetlen jókedv tükröződött. – Ellenkezőleg, szegény Anthony! – mondta, és furcsa váratlan kis hang tört fel a torka mélyéből, az elfojtott nevetés hangja. – Ne tegyen úgy, mintha...

Anthony éppen magyarázni akarta, hogy az ő esetében nemcsak úgy tesz, mikor az asszony föléje hajolt, és szinte haragosan, erőszakosan szájára forrasztotta a száját.

II

1934. április 4.
A. B. naplójából

Minden életrajzot össze lehet foglalni öt szóban: *Video meliora proboque; deteriora sequor.*^[1] Mint minden emberi lény, én is tudom, mi volna a teendőm, de tovább cselekszem azt, amit nem kellene tennem. Ma délután például meglátogattam a szerencsétlen Beppót, ezt a nyomorult lábadozó beteget. Tudom, hogy ott kellett volna ülnöm vele, és engednem kellett volna, hogy kisírja bánatát a fiatalság hálátlansága és kegyetlensége miatt, a közeledő vénségtől és növekvő magánytól való félelem rettegését, azt a szörnyű gyanút, hogy az emberek kezdik unni, úgy találják, hogy nem modern ember immár. Bolinskyék estélyt adtak, és nem hívták meg. Hagworm november óta nem hívta meg hétvégére. Tudom, hogy részvevőén kellett volna hallgatnom, és szórnom kellett volna a jó tanácsokat, könyörögnöm kellett volna, hogy ne gyötörje magát olyan dolgok miatt, amelyek elkerülhetetlenek vagy jelentéktelenek. A tanácsokat bizonyára nem fogadta volna meg – mint rendesen –, de azért az ember tudja, hogy illik ilyeneket osztogatni. Ehelyett előre megvásároltam a lelkiismeretemet azzal, hogy egy fürt drága szőlőt vettem neki, és azt hazudtam, hogy valami bizottságba kell rohannom. Az igazság az, hogy egyszerűen nem bírtam el a szegény Beppo sajnálkozását saját maga felett. Igazoltam a viselkedésemet, nemcsak öt shilling ára gyümölcscsel, hanem bölcs gondolatokkal is: ötvenéves korában egy embernek okosabb dolga lehet, mint továbbra is jelentőséget tulajdonítani a szerelmi históriáknak, a vacsorákra való meghívásoknak, meg annak, hogy a megfelelő emberekkel érintkezzék. Neki nem kellene ekkora számárnak lennie; ennek folytán (a logika kifogástalan) nem énrám hárul a feladat, hogy azt tegyem, amit tennem kellene, így aztán negyedóra múlva elrohantam, és a szerencsétlen f lóást egyedül hagytam saját magával és gennyező önimádatával. Holnap legalább két órát kell nála töltenem.

Eredendő bűn – lehet még használni ezt a kifejezést? Nem. Túlságosan sok meg nem felelő mellékhangja és velejárója van – a bárány vére, az a borzalom, hogy az ember az élő Isten kezébe kerülhet, a pokol tüze, a nemiség gyötrelme, a vétkezés, a szüzesség a jótékonyosság helyett. Egyszóval az eredendő bűn általában magában foglalta azt a szakadatlan önző töprengést, mely annyi igazi áhítatot tesz tönkre. Lásd erre vonatkozólag Prince-nek, ennek a buzgó evangélikusnak a naplóját, aki utóbb megalapította a Szeretet Hónát. Vezérlet alatt, ahogy a buchmaniták mondanák: mert hosszú időn át a visszafojtott vágy a szabad szerelem iránt végül úgy vetődött felszínre, mint a Szentlélek parancsa (amellyel lassanként kezdte magát azonosítani), hogy a „testet kiengesztelje Istennel”. Hozzá is látott a kiengeszteléshez, alighanem a nyilvánosság előtt, a szalon díványán.

Nem, az ember nem használhatja ezt a kifejezést, és nem gondolkodhat azokban a fogalmakban, amelyek vele járnak. De ez nem jelenti természetesen, hogy nincsenek állandó hajlamaink arra, hogy rosszat cselekedjünk, és hogy az embernek nem az a dolga, hogy tárgyilagosan vizsgálja a rossz tetteit, és igyekezzék segíteni rajtuk. Az öreg Miller mondta, mikor kilovagoltunk, hogy meglátogassuk egyik indián betegét a hegyekben: „Valójában és természetből fogva minden ember egység, de maga mesterségesen háromsággá változtatta magát. Egy okos emberré és két hülyévé. Ezt csinálta magából. A gondolatok nagyszerű kezelője, összeláncolva egy emberrel, aki önismeret és érzés dolgában egyszerűen félkegyelmű, és maguk ketten össze vannak láncolva egy féleszű testtel. Egy testtel, amely reménytelenül nem tudja mindazt, amit cselekszik és érez, amelynek nincs semmi műveltsége, és nem tud mihez fogni sem saját magával, sem mással. Két hülye meg egy intellektuel. Csakhogy az ember – demokrácia, ahol a többség uralkodik. Nem ártana, ha tenne valamit ezzel a többséggel.”

Ez a napló az első lépés. Az önismeret az önmagunk megváltoztatásának szükséges bevezetése. (Tiszta, majd utóbb alkalmazott tudomány.) Ami engem legjobban gyötör, az a közöny. Nem tudok törődni a többi emberrel. Jobban mondva, nem akarok, mert gondosan elkerülök minden alkalmat, amikor törődhetnék velük. A gyógykezelés fontos része megragadni minden alkalmat, amikor törődhetek az emberekkel, sőt letérni az utamról, hogy magam teremtem meg az alkalmakat. A közöny a tespedés egyik neve. Mert az ember dolgozhat keményen, ahogy én mindig is tettem, és ugyanakkor tespedhet; lehet szorgalmas a maga mesterségében, de botránnyosan lomha mindabban, ami nem a mestersége. Mert a mesterség természetesen mulatságos. Ezzel szemben a nemmesterség – az én esetemben a sok személyes kapcsolat – keserves és fáradságos. Egyre fáradságosabb, minél mélyebben beleeszi magát az emberbe az idő múltával a személyes kapcsolatok kerülésének a szokása. A közöny a tespedés egyik neve, és a tespedés a szeretetlenség egyik tünete. Az ember nem lusta, amikor szeret valamit. A kérdés a következő: Hogyan szeressek? (A szó megint gyanús – szutykos a Stigginsek nemzedékeinek ujjlenyomataitól. Valami módon kitisztítani és fertőtleníteni kellene a szavakat. Szeretet, tisztaság, jóság, lélek – egy sereg piszkos fehérmű, amely a mosónőt várja.) Vagy hát ne „szeressek”, hiszen ez a szó: agyonsírt zsebkendő, hanem, mondjuk, hogyan érezzék állandó gyöngéd

érdeklődést az emberek iránt? Hogyan lehet őket embertanilag megközelíteni, ahogy az öreg Miller mondaná? Nem könnyű erre válaszolni.

Április 5.

Egész délelőtt dolgoztam, mert ostobaság volna nem önteni formába az anyagomat. Természetesen új formába. Eredeti elgondolásom egy hatalmas *Bouvard és Pécuchet* volt, amely történelmi tényeken épülne fel. A léhaság ábrázolása. Látszólag tárgyilagos volna, tudományos, de most már látom, abból a célból készülne, hogy a tulajdon életmódomat igazolja. Ha az emberek mindig úgy viselkedtek, mint a hülyék vagy mint a majmok, ha egyszer nem tudnak másképp viselkedni, akkor nekem jogom van kényelmesen ülni a földszinten látcsővel a kezemben. De hogyha lehetne valamit tenni értük, ha meg lehetne változtatni a viselkedésüket... Addig is fel lehet használni a viselkedésük leírását, fel lehet vázolni a változtatás módját. Csak arra nem lehet felhasználni, hogy igazolhassa a teljes tartózkodást minden más természetű cselekvéstől.

Délután Milleréknél; egy lelkésszel találkoztam, aki komolyan veszi a kereszténységet, és egy pacifista szervezetet alapított. Purchas a neve. Középkorú, amolyan tenyeres-talpas, kedélyes keresztény modorú. (Milyen nehéz belenyugodni, hogy egy ember közhelyekkel élhet, és mégis értelmes lehet! Beszélhet „büszke fellahokról”, és mégis kifinomult lehet!) De jófajta ember. Több, mint jófajta. Szinte imponáló.

A cél: felhasználni és kiterjeszteni Purchas szervezetét. Kis csoport az egység, olyasféle, mint az őskeresztény *agapé*, vagy a kommunista sejt. (Jegyezzük meg, hogy minden sikeres mozgalom evezős nyolcasokból vagy futballozó tizenegyekből épült ki.) Purchas csoportjai az összejöveteleket keresztény ájtatossággal kezdik. Tapasztalatilag kiderült, hogy az áhítat légköre növeli a cselekvőképességet, erősíti az együttműködés és önfeláldozás szellemét. Csakhogy a keresztény értelemben vett áhítat általában elfogadhatatlan. Miller lehetségesnek tartja az elmélkedés nem teológiai gyakorlatát, amit természetesen a lelki edzéssel szeretne párosítani F. M. Alexander útmutatása szerint, az Én szolgálatában. A lelki edzés a testi ellenőrzéssel kezdődne, és azon keresztül (tekintve, hogy a test és lélek egy és ugyanaz) az indulatok és érzelmek ellenőrzését eredményezné. De ez nem valósítható meg. A szükséges oktatók nincsenek a világon. „Be kell érünk azzal, amit értelmi úton tehetünk. A fizikus cserbenhagy bennünket, a test sokkal több okból gyenge, mintsem gondoljuk.”

Beleegyeztem, hogy pénzzel járulok hozzá, összeállítok egy kis irodalmat, és előadok a különböző csoportoknak. Az utóbbi a legnehezebb, tekintve, hogy sohasem voltam hajlandó közönségnek beszélni. Mikor Purchas elment, megkérdeztem Millert, nem kellene-e szónokolni tanulnom.

A felelet: „Ha szónokolni tanul, amíg nincs rendben, amíg nincs testileg összhangban, akkor csak egy újabb módját tanulja meg annak, hogy rosszul használja magát. Gyógyuljon meg, kerüljön összhangba magával, használja magát helyesen; akkor úgy tud majd beszélni, ahogy akar. A nehézségek a lámpaláztól kezdve végig a hangvételig egyszerűen eltűnnek.”

Ezután Miller órát adott nekem a magammal való bánásból. Meg kell tanulni széken ülni, felállni, hátradőlni és előrehajolni. Figyelmeztetett, hogy első pillantásra érdektelennek fog feltűnni a dolog. De az érdeklődés és a megértés a tökéletesüléssel párhuzamosan növekedni fog. És akkor ebben fogom megtalálni a *video meliora proboque; deteriora sequor* probléma megoldását: ezzel a technikával a jó szándékot tettekre fordítom le, és bizonyos lehetek abban, hogy azt teszem, amiről az ember tudja, hogy helyes.

Az estét Beppóval töltöttem Délután meghallgattam nyavalyái egész árjegyzékét, azt mondtam, hogy ezt gyógyítani nem lehet, csak megelőzni. Kerülje a kiváltó okokat. Erre szenvedélyes haragra lobbant: meg akarom fosztani az életcéljától, öngyilkosságra kárhoztatom. Válaszomban arra utaltam, hogy nemcsak egy cél van. Erre kijelentette, hogy inkább meghal, de nem mond le a céljáról; aztán megváltozott és Isten segítségével fohászzkodott, hogy mégis le tudjon mondani. De minek a kedvéért? Én a pacifizmust javasoltam, de ő máris pacifista volt, az volt világéletében. Igen, ezt én is tudtam; csak hogy szenvedő pacifista, negatív pacifista. De cselekvő és pozitív pacifizmus is van a világon. Végighallgatott, azt mondta, hogy majd megfontolja a dolgot, talán azt gondolta, ez is kivezető út lehet.

III

1933. augusztus 30.

A ház lapos tetejéről a szem először nyugat felé nézett, amerre fenyőfák ereszkedtek le a tenger felé – kék földközi-tengeri öböl, amelyet halvány csontforma sziklák szegélyeztek, és magas dombok körítettek, szőlőkkel borított alsó lejtőjükön zöldek, szürkék az olajfaerdőkben, majd fenyő-sötétek, földszínűen vörösek és sziklafehérek, vagy rózsaszín-barnák, mint a száraz avar. A közeli dombok nyílásán át felemelkedett a Sainte-Baume hosszú, meredek hegylánc acélos fényben, de a távolság kékjében. Észak és dél felé a kert kilátását fenyőfák torlaszolták el; de kelet felé a szőlők meg az olajfaligetek vörös földlépcsőkön emelkedtek fel a hegytetőig; és a legfelső fák néha sötéten és gondterhelten, máskor elevenen, ezüstösen remegve rajzolódtak ki az égre.

A háztetőn matracok voltak a napfürdőzők számára; ők az egyikken heverték, fejük a déli korlát kurta árnyékában pihent. Már majdnem dél volt; a napfény függőlegesen tűzött a felhőtlen égből; gyenge szellő mozdult, halt el, majd libbent meg újra. Ebbe a szeszélyesen kevert hőségbe burkolva a bőr szinte elevenebb érzékenységet, csaknem független öntudatot kapott. Mintha csak új életet inna a napfényből; és a különös, szertelen, lángoló élet a külvilágból szinte bezúdult a bőr alá, elfoglalta és átváltoztatta alatta a húst, úgyhogy végül az egész test idegen napanyaggyá változott, és még a lélek is elvesztette személyazonosságát, valami egyébbé vált, mássá, nem emberi természetűvé.

Az embernek oly végtelenül kevés finton áll a rendelkezésére, oly szegény ebben, összehasonlítva a gondolatok, az érzelmek és érzetek tömegével, oly megalázóan szegény reflexekben, sőt tudatosan kifejező mozdulatokban! Önmagától való

elszakadásában is mindvégig öntudatosan, Anthony figyelte a haldoklás tüneteit, amelyben neki is része volt mint gyilkosnak és egyik áldozatnak. Helen szakadatlanul hánykódott a párnákon, mint aki hasztalanul keres segítséget, bármily elenyésző segítséget, valami kis enyhülést, ha csak pillanatnyit is, elviselhetetlen szenvedéseire. Néha olyasvalakinek a mozdulatával, aki kétségbeesetten könyörög, hogy szabadítsák meg gyötrelmeitől, összekulcsolta a kezét, a szájához emelte, harapdálta összefonódott kezén az ízületeket, vagy a csuklóját szorongatta fogai között, hogy elfojtsa sikoltását. Az eltorzult arcon végtelen fájdalom kifejezése ült. Anthony egyszerre ráeszmélt, mikor előrehajolt az elkínzott ajkak felé, hogy ez Van der Weyden egyik szent asszonyának az arca a keresztfa tövében.

Aztán váratlanul elcsendesedett. Az áldozat nem forgatta agyon-kínzott fejét a párnán. A könyörgő kezek erőtlenül lehullottak. A fájdalom vonagló kifejezése emberfeletti és elbűvölő derűnek adott helyet. A száj elkomolyodott, mint egy szentnek a szája. Vajon micsoda boldogító látomás jelent meg a lehuny szemhéjak alatt?

Hosszú ideig heverték a napfény és a beteljesült vágy aranyos kábulatában. Anthony mozdult meg először. Kielégült testének tompa, gondolatlanul hálája megmozdította, és kinyújtotta simogató kezét. Helen bőre forró tapintású volt, mint gyümölcs a napon. Anthony felkönyökölt, és kinyitotta szemét.

– Olyan maga, mint egy Gauguin-kép – mondta egy pillanat múlva. – Barna, mint egy Gauguin-kép, és csodálatos módon lapos, mint egy Gauguin-kép. – Ugyanis a napsütötte bőrön eltűnnek a kárminvörös, kék meg zöld gyöngyházszerű visszfények, amelyek a cserzetlen fehér test sajátos pompáját és domborúságát megadják.

A férfi hangja riasztóan dübörgött bele Helen meleg, édes, ön[^] tudatlan kábulatába. Csaknem fájdalmasan rázkódott meg. Miért nem hagyja békében? Hiszen olyan boldog volt felmagasztalt teste másvilágában. Most meg ez az ember visszahívja – ebbe a világba, vissza az üresség, a kietlenség és az elégedetlenség hétköznapi poklába. Felelet nélkül hagyta e szavakat, és még jobban lehunyta szemét a valóság fenyegetése előtt, keresve az utat visszafelé a paradicsomba, ahonnan kirántották.

Barna, mint egy Gauguin-kép és lapos... De hisz az első Gauguin-képet életében Mary Amberleyvel együtt nézte meg akkor Párizsban (és akkor úgy tett, mintha sokkal jobban tetszene neki, mint valójában tetszett), ebben az izgalmas és húszéves fiú számára kalandos és apokaliptikus időben.

Haragudott saját magára; kezdett terhére lenni a múltja. De mikor, hogy lerázza magáról, lehajolt, és megcsókolta Helen vállát, naptól átforrósodott bőrét, enyhe, de azért érezhető íz hatotta át, egyszerre sós és füstös íz, amely nyomban magával sodorta egy nagy mészkőbányába a Chiltern-hegy oldalán, ahol Brian Foxe társaságában kimondhatatlanul élvezetes órát töltött két tűzkövet összedörzsölve, és kéjesen szaglászva azt a helyet, ahol a szikra jellegzetes tengeri égés szagát hátrahagyta.

– Sz-szeretem a t-tengeralatti sz-szagot – hangzott Brian dadogó kommentárja, mikor megszagolta a tűzköveket.

Még a jelen valóságnak látszólag legerősebb pontja is alá van aknázva. Mi lehet vitathatatlanabbal jelen, mint egy női test a napsütésben? De még ez is rászedte. Érzéki töszomszédságának és tulajdon testi gyöngédségének szilárd talaja megnyílt a lába alatt, és más időbe és térbe zúdította. Semmi sem biztos. Még ennek a bőrnek is tenger alatti zamata és füstje van. A bőr él, a bőr jelen van, de már nemsokára húsz esztendeje lesz, hogy Brian meghalt.

Egy mészkőbánya, egy képtár, egy barna test a napfényen, egy epidermisz, amely hol sós ízű és füstszagú, hol (mint Mary bőre, amint most eszébe jutott) vadul pézsmailatú. Az agyában egy örült lakik, aki egy fényképcsomagot kever össze és szói szét, ahogy eszébe jut, azután megint összekeveri, örökkön-örökké. Ebben nincs időrend. Ez a félkegyelmű nem ismer különbséget az előbb és az utóbb között. A bánya ugyanoly valóságos és eleven volt, mint a képtár. A tíz esztendő, amely a kovaköveket Gauguintól elválasztotta, nem adott tény, hanem csak utólagosan, a számító értelem segítségével felfedezhető adat. Öntudatos életének harmincöt esztendeje úgy jelentkezik benne, mint a káosz – mint egy fényképcsomag valami örült ember kezében. És ki dönti el, melyik fényképet kell megőrizni, melyiket kell elhajítani? Egy ijedt vagy kéjelgő állat, a freudisták szerint. De a freudisták maguk is a patetikus család áldozatai, javíthatatlan ésszerűsítők, szakadatlanul az elégséges okok, az érthető magyarázatok nyomában. Félelem és kéj valamennyi közül a legérthetőbb magyarázatok. Ennél fogva... De a lélektanak semmivel sincs több joga antropomorfnak vagy akár zoomorfnak lennie, mint bármely más tudománynak. Az értelem és az állat mellett az ember parányok csoportosulása, amelyek alá vannak vetve a véletlen törvényeinek. Bizonyos dolgokat a hasznosságuk miatt, vagy az elme magasabb képességeire való igényük miatt jegyzünk meg. Másokat a vezető állat vés az emlékezetébe (vagy felejt el szántszándékkal) indulattartalmuk miatt. De mi történik a számtalan emlékképpel, amelynek nincs semmi különös érzelmi tartalma, semmi hasznossága, semmi értelmi jelentősége. Az emlékezet ezekben az esetekben igazán csak szerencse dolga lehet. Az esemény pillanatában bizonyos részecskék történetesen kedvező helyzetben voltak. Az eseményt nyakon csípték, kiirthatatlanul lemezre vették. Minden ok nélkül, feltéve, ha – jutott Anthony eszébe kissé nyugtalanítóan –, feltéve, ha az ok nem előzte meg az eseményt, hanem utána következett, más szóval a jövőben. Mi volna, ha a képtárt csak azért véste bele és raktározta el agysejtjeibe, csak abból a kegyetlen és határozott célból, hogy a mostani pillanatban érjen öntudatra? Csak ma, amikor negyvenkét éves, és biztonságban van, irgalmatlanul saját maga, és eszébe jutnak serdülőkkora válságos esztendei és az asszony, aki első nevelője és első szeretője volt, aki ma már jóformán nem is emberi lény, aki halálra sanyargatja magát, egyedül, mocskos odújában. És mi volna, ha az együgyű, gyerekes tűzkőjátéknak célja volna, mélységes értelme, amelyet itt kellett felfedeznie, ezen az izzó háztetőn, most, mikor ajka érintkezett Helen naptól átforrósodott testével? Abból a célból, hogy kénytelen legyen e közben az elszigetelt és érzéki művelet közben Brianra gondolni és azokra a dolgokra, amelyekért Brian élt; igen élt és meghalt – meghalt, és egyszerre egy másik kép hirtelen eszébe juttatta a másik hasonló szirtet, amelynek a tövében mint gyerekek a mészkőbányában játszottak. Igen, még Brian öngyilkossága is, most

rémülettel eszmélt rá, még a szegény összeroskadt test a sziklán is titokzatosan ott volt Helen forró bőrén.

Egy, kettő, három, négy – minden kézmozdulatát megszámlolva simogatni kezdte Helent. A kézmozdulat varázserejű, ha elég sűrűn ismétli meg, majd csak átlendíti a múlton és a jövőn, a jón és rosszon, a tapintatos, önmagával beérő, atomizált jelenbe. Gondolat-, vágy- és érzékrészecskék vad összevisszaságában mozognak az időrészecskék között, alkalmilag összeütköznek, és alkalmilag elválnak. Játékkaszinó, tébolyda, állatkert; de a sarokban könyvtár van, és valaki, aki gondolkozik. Valaki alaposan kiszolgáltatta a krupiek kényének-kedvének, az elmebetegek és az állatok szeszélyeinek; de azért elpusztíthatatlan és elnyúlhatatlan valaki. Még két vagy három esztendő, és a *Szociológia alapelvei* elkészül. Mindennek ellenére, gondolta valami kihívó derűvel és harminckettőig, harmincháromig, harmincnégyig, harmincötig számolt...

IV

1902. november 10.

Két szarv, köztük narancssárga hajfürt, rózsaszínű orr, kíváncsian ereszkedik le egy kis csészéhez és csészealjhoz; a szemeken emberfeletti megrökönyödés tükröződik. A „Marha”, hirdették a hat hüvelyk nagyságú betűk, „Marha a teáscsészében”. Ezt elegendő oknak vélték arra, hogy marhakivonatot vásároljanak az emberek – csakugyan elegendő ok is volt.

Marha a csészében. E szavak, az alantasán komikus kép bemocskolta azon a nyáron a meghitt grófságokat, mint valami bőrbaj. Afféle ocsmány és megbélyegző fertőzés. A vonat, amely Anthony Beavist Surreyba vitte, a közönségesség mérföldnyi hosszú kelevényein át futott. Labdacsok, szappanok, köhögés elleni cseppek és valamennyinél vakítóbb fényben és mocskosabban – marhakivonat, marha a csészében.

– Harmincegy... harminckettő... – mondta magában a fiú, és sajnálta, hogy nem akkor kezdett számolni, amikor megindult a vonat. Waterloo meg Clapham Junction között marhák százai mellett mehetett el. Milliói mellett.

Szemben vele, hátradőlve a sarokban, az apja ült. Bal kezével árnyékot vetett a szemére. Ajkai mozogtak a lecsüngő barna bajusz alatt.

– Várj meg ott – mondta John Beavis annak a valakinek, aki lehunyt szemhéjai alatt még néha életben volt, máskor az a hideg, mozdulatlan tárgy volt, amely újabb emlékképein élt.

*Várj ott ream; elérlek én
Ama kietlen völgy ölén.*

Szó sincs halhatatlanságról, természetesen. Darwin után, a Fox nővérek után, John Beavis tulajdon apja, a sebész után, hogy is lehetne róla szó? A völgyön túl nincs semmi. De azért, ó, azért várj meg, várj meg!

– Harminchárom...

Anthony elfordult a rohanó tájtól, és megpillantotta a kezét a szem fölött és a mozgó ajkakat. Hogy egyáltalán eszébe jutott a marhák megszámlálása, egyszerre szégyenletesnek, csalásnak tetszett. És James bácsi az ülés másik végében, kezében a *Times*-szal és az idegesség görcsében csaknem másodpercenként megvonagló arcával. Igazán lehetne benne annyi illemtudás, hogy ne olvasna most – most, mikor *oda*utaznak... Anthony nem volt hajlandó megmondani, hová. A szavak mindent olyan világossá változtatnak és ő nem akarta világosan tudni a dolgot. A *Times*-t olvasni szégyenletes lehet; de a másik dolog rettenetes, olyan rettenetes, hogy még a gondolatát sem lehet elviselni, és olyan rettenetes, hogy az embernek akaratlanul is rá kell gondolnia.

Anthony megint kinézett az ablakon, könnyben ázva. A vénasszonyok nyarának aranyzöld fénye homályosan vibrált. És egyszerre csak a vonat kerekei tagoltan kezdték énekelni: meghalt, meghalt, dörögték; meg-halt, meg-halt, meghalt... örökre. Eláradtak a könnyek, egy pillanatig forrón peregtek le arcán, majd jéghidegen. Elővette zsebkendőjét, és megtörölte arcát, kitörölte a ködöt a szeméből. A nap fényében sugározva, az előtte elterülő világ hatalmas és bonyolult ékkőhöz hasonlított. A szilfák sápadt aranyszínűvé hervadtak. Óriásira növe a szántóföldek felett, tűnődni látszottak a reggel kristályos fényében, emlékezni látszottak, mint akik a feloszlás küszöbén visszatekintenek, és az emlékezet utolsó révületében újra élnek ebben a tündöklő őszi pillanatban a tavasz és nyár egész hosszú diadalát.

– Meg-halt, meg-halt – rikoltották a kerekek egyszerre tébolyultan, mikor a vonat hídon rohant át. – Meg-halt!

Anthony megpróbált nem oda figyelni, de hiába. Aztán megpróbált mást mondatni a kerekkel. Miért ne mondanák azt, hogy „kihajolni veszélyes”? Máskor mindig ezt mondták. Az összpontosult figyelem nagy erőfeszítésével megpróbálta megváltoztatni a mondókájukat.

– Kihajolni veszélyes! Kihajolni veszélyes! – Most aztán megint: – Meg-halt, meg-halt, meg-halt... – Nem használt semmit.

Beavis úr egy pillanatra elvette a kezét, és kinézett az ablakon. Hogy ragyognak az őszi fák! Kegyetlenül ragyognak, kegyetlenül, sértően ragyogtak volna, ha némaságukban nem volna kétségbeesés, valami üveges törékenység, amely, ó, a szerencsétlenség előhírnöke, a sötétség megjövendölése, mikor a fekete ágak gyötrelemben mozognak a csillagok között, és a jégeső, mint a nyílzápor recseg a szélben.

James bácsi lapozott a *Times*-ban. Láttá, hogy megint benne voltak a ritualisták meg a kensitisták. És nagyon örült. Falják fel egymást. Mr. Chamberlain a University College-ben. Mi a csudát csinál a vén gazember? A volt diákok emléktábláját leplezi le, akik elestek a háborúban. „Több mint száz fiatalember vonult be, és tizenketten elestek a hazáért Dél-Afrikában. (Éljenezés és taps.)” „Szerencsétlen hülyék” – gondolta magában James bácsi, aki mindig szénvedélyes búrpartí volt.

A legelésző eleven tehenek között óriási szarvval, háromszögletű barna üstökkel és kíváncsi orrlyukkal – az odafestett teáscsésze. Anthony behunyta szemét a látomás előtt.

– Nem, nem akarom-mondta ugyanazzal az eltökéltséggel, amellyel az imént a kerekkel szembeszegült. Nem volt hajlandó tudomásul venni a szörnyűséget, tudni sem akart a marháról. De mire való ellenkezni? A kerekek változatlanul tovább dübörögtek. És hogyan tudná letagadni azt a tényt, hogy ez az ökör jobb kéz felől a harmincnegyedik Clapham óta. A szám akkor is szám, ha az ember *oda* készül... De számolni nem való, ugyanúgy, mint James bácsinak a *Times*-t olvasni. Számolni menekülés, csalás. De a másik dolog, az egyetlen dolog, amelyre gondolni kellene, igazán rettenetes. Valahogy *természetellenes*.

„Bármiképp gondolkodunk is, sőt gondolkodunk ma is a háború okairól, szükségességéről és helyességéről, amely most szerencsére véget ért, azt hiszem, valamennyiünknek mélységes elégtétellel kell tudomásul vennünk, hogy a nemzet nyomban engedelmeskedett, mikor a haza fegyverbe szólította fiait.” Dühösen rángatózó arccal James bácsi lecsapta a *Times*-t, és órájára nézett.

– Két és fél percet késünk – mondta bosszúsan.

„Bár száz esztendő tényleg késnek – gondolta a fivére –, vagy tizenkét-tizenhárom évvel korábban volna. Házasságunk első esztendeje.”

James Beavis kinézett az ablakon. – És még mindig legalább egy mérföldnyire vagyunk Lollingdontól – folytatta.

Mint egy sebhez, mint egy fájós foghoz, ujjai újra meg újra visszautaztak az órához a mellényzsebébe. Az idő önmagáért. Mindig parancsolóan ugyanaz: idő, kategorikusan idő – arra való, hogy az ember elővegye az óráját, és meggyőződjék róla.

A kerek egyre halkabban beszéltek, lassanként már nem lehetett érteni a szavukat. A fékek vonítottak.

– Lollingdon, Lollingdon – kiáltotta a kalauz.

James bácsi már a peronon termett. – Siessünk! – kiáltotta, hosszú lábaival lelépve a még mozgó vonatról. Keze még egyszer odanyúlt a misztikus fekélyhez, amely örökre marta öntudatát. – Siessünk!

Hirtelen ingerültség villant meg fivérében. „Hová siet ez az ember? Mintha az a veszély fenyegetné őket, hogy valamiről lemaradnak. Valami élvezetről, valami szűkre szabott rövid mulatságról.”

Apja után Anthony is leszállt a vonatról. Megindultak a kijárat felé, szavak és képek fala mentén. Egy Doboz Egy Font. Emberiség Áldása. Pickwick. A Bagoly Megöli A Molyokat. Poloska. Féreg. Ásó. Branson-féle Kávés. Marha... és egyszerre csak megjelentek a szarvak, a kifejező szemek, a csésze – a harmincötödik csésze – nem, nem akarom – azért mégiscsak a harmincötödik volt, a harmincötödik Clapham állomástól jobb kéz felé.

A kocsinak szalma- és bőrszaga volt. Szalma- és bőrszaga és ezernyolcszáznyolcvannyolcas szaga. Akkor volt? Igen, nyolcvannyolcban; karácsonykor, mikor Champenowne-ékhoz hajtottak a táncmulatságra, ő meg a felesége, meg a felesége anyja – a hidegben, bárányszőr takaróval a térdükön. És mintegy véletlenül (mert szánt-szándékkal nem merte megkockáztatni a

kézmozdulatot) keze feje a fiatal lányhoz ért. Hozzáért mintegy véletlenül, és véletlenül ott is maradt. Az anyja arról beszélt, milyen nehéz jó cselédeket kapni. És ha már kap az ember, akkor kiderül, hogy nem tudnak semmit, és nem akarnak dolgozni. A fiatal lány nem vonta el a kezét. Annyit jelentett ez, hogy nem bánta? John Beavis megkockáztatta a dolgot. Ujjai összefonódtak a leányéival. A cselédek tiszteletlenek – folytatta az anyja –, a cselédek... John válaszoló szorítást érzett, és mikor felnézett a sötétségben, kitalálta, így a lány rámosolyog.

– Igazán – mondta az anyja – nem tudom, milyen világban élünk. És John megpillantotta Maisie fogának ármányos villanását, ezt a néma kommentárt. És a kéz parányi szorítása aranyos, titkos és tilos összeesküvés jele volt.

A vén ló patáit lassan emelgetve, húzta a kocsit; lassan haladtak a kertek között, az őszi nagy kristályos aranyékszer szívébe; végül megálltak a kellős közepén. A napsütésben a templomtorony olyan volt, mint a szürke ámbra. A toronyóra – James Beavis rosszkedvűen állapította meg – késett. Bementek a temető kapuján. Megdöbbenően és förtelmesen fekete ruhában négy ember ment előttük az ösvényen. Két óriás termetű nő (Anthony szemében óriásnőknek tetszettek) magasodott fel hatalmas koromfekete piramisokként a kőlapokról. Velük tartott két mérhetetlen magas férfi, akiket a köcsögkalapjuk még jobban magasított.

– Champernowne-ék – mondta James Beavis; és a családnév említése valóságos kés volt fivére szívében. – Champernowne-ék meg hogyishívják... mi a neve annak a fiatalembernek, aki a lányukat elvette? Anstey? Annerley? – kérdően pillantott Johnra; de John maga elé meredt, és nem válaszolt.

– Amersham? Atherton? – mérgelődött James Beavis. Pontos ember volt, és rendkívüli jelentőséget tulajdonított a neveknek, évszámoknak és arcoknak. Büszke volt arra a képességére, hogy valamennyit kifogástalanul emlékezetébe vési. Az emlékezet tévedése dühbe hozta. – Atherton? Anderson? – És még bosszantóbb volt a dologban az, hogy a fiatal ember csinos volt, jól mozgott, nem olyan ostoba, merev, katonás módon, mint apósa, a tábornok, hanem kecsesen, könnyedén... – Nem tudom, hogy nevezem – mondta magának, és jobb orcája vonaglani kezdett, mintha valami élőlény volna a bőre alatt, és kapálózva szeretne onnan kiszabadulni.

Továbbmentek. Anthonynak úgy rémlett, hogy lenyelte a szívét – mindenestül lenyelte, anélkül, hogy megrágtá volna. Rosszul érezte magát, mintha nádpálca várna rá.

A fekete óriások megálltak, megfordultak, és eléjük mentek. Kalapok emelkedtek a levegőbe, kezeket szorítottak.

– A drága kis Anthony! – mondta Lady Champernowne, mikor végre ő került sorra. Hevesen lehajolt hozzá, és megcsókolta.

Kövér volt. Ajka utálatos nedves helyet hagyott az arcán. Anthony gyűlölte.

„Talán nekem is meg kellene csókolnom – gondolta Mary Amberley, anyját figyelve. – Az embertől elvárják, hogy ilyen furcsa dolgokat műveljen, ha férjhez ment. Félesztendővel azelőtt, amikor még Mary Champernowne volt, és frissen jött ki az iskolából, efféle gondolni sem lehetett. De most... az ember sohasem tudhatja...” Végül mégis úgy határozott, hogy nem csókolja meg a fiút, igazán nevetséges volna. Csak némán megszorította a kezét titkos boldogságának rejtett biztonságából mosolyogva. Már majdnem öt hónap óta hordozta magában a

gyerekét, és az utolsó két-három hetet afféle kábulatban és álmos örömben töltötte, amely kimondhatatlanul édes volt. Örült a szépségessé, gazdaggá és határtalanul jó-akarátúvá változott világnak. A vidék, mikor reggel odahajtottak a kellemesen ringó hintón, olyan volt, mint a paradicsom. És a kis zöld térség, az arányló fák és torony között, az Edénkert maga volt. Szegény Beavisné meghalt, ez igaz; olyan csinos volt, olyan fiatal. Ez nagyon szomorú! De a szomorúság valahogy nem jutott el titkos boldogságáig, mélységesen közömbös maradt számára, mintha egy más bolygó lakójának a szomorúsága lett volna.

Anthony egy pillanatra felnézett a mosolygó arcra, amely úgy kiragyogott fekete foglalatából, úgy sugározta a belső békét és boldogságot – majd elfogta a szégyenérzetet, és lesütötte szemét.

Közben Roger Amberley lenyűgözve figyelte apósát, és azon tündött, hogy tudhat valaki reggeltől estig oly tökéletesen alakítani; hogyan tudja nyélbe ütni, hogy egyszerre igazi tábornok legyen, és ugyanakkor úgy nézzen ki, és úgy harsogjon, mint egy operett-tábornok. Még temetésen is, még akkor is, amikor néhány jól megválasztott szót szól a gyászoló férjhez. – Tisztára Grossmith, a jellemzősínész! Roger ajka ellenállhatatlanul vonaglott finom barna bajusza alatt.

„Nagyon odavan ez az ember” – gondolta magában a tábornok, miközben John Beavisszal beszélt, és sajnálta a szerencsétlen f lótást, éppen mert nem szerette. Mert hát ez az ember nagyképű unalmas fráter és tudálékos majom volt, túl okos, de féleszű. S ami a lég nagyobb hiba: nem férfiember, anyámasszony katonája, nagynéni katonája, felesége katonája. Igazán jót cett volna neki egypár esztendei katonáskodás. De azért rettenetesen le van sújtva, és Maisie édes kis jószág volt. Túl jó neki, annyi szent...

Egy pillanatra megálltak, majd egyszerre lassan megindultak a templom felé. Anthony közöttük ment, törpe az óriások között. Feketeségük fölėje tornyosult, elhomályosította az eget, eltakarta az ámbratornyot meg a fákat. Anthony úgy lépdelt, mint egy mozgó kút fenekén. A kút fekete falai zúgtak körülötte. Egyszerre elsírta magát.

Nem kívánta tudni – mindent elkövetett, hogy ne tudja, legfeljebb felületesen, ahogy az ember azt tudja például, hogy harmincnégy után harmincöt következik – de ez a fekete kút a halál egész sűrített rémületében sötétlett. Nem volt menekvés. Kétségbeesetten felzokogott.

Mary Amberley, aki a sápadt égre rajzolódó aranyfüstöt szemlélte megbűvölten, lepillantott erre a más égitesten szipogó csöppségre, aztán megint elfordult.

„Szegény gyerek – mondta Anthony apja magában; majd rálicitálva hozzátette: – szegény anyátlan árva!” És örült (mert szenvedni akart), hogy e szavakat oly fájdalmas volt kimondani. Lenézett a fiára, látta a bánatfacsarta arcot, átélt és érzékeny ajkak fájdalmas elgyötörtségét és e könnyben ázó eltorzult arc fölött a széles és magas homlokot, amely látszólag mozdulatlan maradt sima tisztaságában; ezt látta, és szíve ettől a ráadás-fájdalomtól összefacsarodott.

– Drága fiam – mondta hangosan, és beszéd közben arra gondolt, hogy ez a bánat közelebb hozza őket egymáshoz. Valahogy oly nehéz, oly keserves volt természetesen viselkedni egy gyerekkel, kapcsolatot teremteni vele. De ez a

szomorúság és közös emlékeik bizonyosan... bizonyosan... kezébe szorította a kis kezét.

A templomajtóban voltak. A kút elenyészett.

„Mintha csak Tibetben volnánk – gondolta James bácsi, mikor levette a kalapját. – Miért nem mindjárt a cipőnket is?”

A templom belsejében dohos sötétség volt. évszázadok falusi áhítatának a szaga érződött rajta. Anthony kettőt szippantott az édeskés levegőből, és érezte, hogy a rekeszizmát az undor hulláma emeli fel. A félelem és szenvedés máris beteggétette; most meg ez a szag, ez a rettenetes szag, amely azt jelentette, hogy a helyiség tele van bacilusokkal... – Dőlnek belőle a bacilusok! – hallotta a hangját – az Ő hangját, amely mindig megváltozott, valahányszor bacilusokról beszélt, egészen más lett, mintha másvalaki beszélne. Rendszerint, mikor nem haragudott, olyan szelíden és valahogy lustán hangzott, csupa nevető lustaság vagy fáradt lustaság. A bacilusoktól egyszerre indulatossá és egyúttal ijedtté változott. – Mindig köpj, ha rossz szag van-mondta neki.-Tífuszbacilusok lehetnek a levegőben. – Anthony szája, mikor e szavak eszébe jutottak, megnedvesedett. De itt a templomban hogy köphet? Itt nem tehet mást, le kell nyelnie a nyálát. Megborzongott, miközben lenyelte, átjárta a félelem és az émelyítő undor. Mi történik, ha csakugyan rosszul lesz ebben a bűzös templomban? Az aggodalomtól még rosszabbul érezte magát. És mi a teendője istentisztelet alatt? Soha életében nem volt még temetésen.

James Beavis az órájára nézett. Három perc múlva kezdődik a komédia. Miért nem ragaszkodott John a polgári temetéshez? Igazán nem lehet mondani, hogy szegény Maisie nagy fontosságot tulajdonított az effélének; csacsi kis nő volt, de sohasem vallási értelemben. Mindössze meg volt benne a merőben női léhaság évszázados csacsisága. A díványon heverő regényolvasónők csacsisága, amely a zsúrok, piknikek és táncmulatságok csacsiságával váltakozott. Hihetetlen, hogy John meg tudott barátkozni ezzel a dőre lényvel! Sőt meg is szerette! A nők kotkodácsolnak a teásasztalok körül, mint a tyúkok. James Beavis bosszús megvetéssel ráncolta homlokát; gyűlölte a nőket – undorodott tőlük. Testüknek az a sok szelíd halma, rettenetes! És a butaságuk! Az agyvelőnélküliségük! De azt meg kell hagyni, szegény Maisie sohasem rajongott a papokért. Csak a rettenetes rokonsága. Esperesek voltak a családjában, papok és papnék. John nem akarta megsérteni őket. Elég nagy jellemhiba a részéről. Az embernek kíméletlennek kell lennie elvi kérdésekben.

Megszólalt az orgona, karinges papok kis menete vonult be a nyitott ajtón. Néhány ember becipelt valamit, ami egy halom virágnak látszott. Aztán énekeltek, aztán csend lett. És aztán különös hangon megszólalt a pap: – Kristus feltámadott – és beszélt, beszélt mindenfélét Istenről meg halálról, meg az efezusi vadállatokról, testről meg leiekről. De Anthony jóformán nem is hallotta, mert nem tudott másra gondolni, csak a bacilusokra, amelyek változatlanul ott voltak, hiába volt a virágillat, meg a nyálra, amely egyre gyűlt a szájában, és melyet kénytelen volt lenyelni, pedig tífuszt meg influenzát kaphat, és rettenetesen kavarog a gyomra. Meddig fog ez tartani?

„Mint egy bakkecske – gondolta magában James Beavis, miközben az intonálást hallgatta a kórusról. Aztán megint a Champernowne-ék fiatal vejére pillantott. – Anderton? Abdy?... Micsoda klasszikus arcái!”

Fivére lehajtott fejjel, kezét szemére téve ült, és a hamura gondolt a hamvvederben, a hamura, amely az ő teste volt.

Az istentisztelet végre-valahára befejeződött. „Hála Istennek! – gondolta Anthony, miközben suttyomban beleköpött a zsebkezdőjébe, és a bacilusokat zsebébe dugta –, hála Istennek!” Nem lett rosszul. Követte apját az ajtóba, és mikor kilépett a félhomályból, ujjongva szívta be a friss levegőt. A nap még mindig sütött. Körülnézett, és felnézett a sápadt égre. A feje fölött a templomtornyos csókák olyan hangon rikácsoltak fel hirtelen, amilyen a befagyott tóra hajított kő hangja, mikor üvegesen csörömpölve siklik tovább a jégen.

– Anthony, nem szabad köveket hajigálni a jégre – korholta az anyja –, belefagynak a jégbe, aztán a korcsolyázók...

Eszébe jutott, hogyan keringett körülötte fél lábon, lengve, mint egy sirály, hófehérben. Milyen szép volt! Most meg... Megint megtelt könnyel a szeme. De miért erőszakolta, hogy ő is tanuljon korcsolyázni?

– Nem akarók – mondta, és mikor az anyja megkérdezte, miért nem akar, nem tudta megmagyarázni. Persze félt attól, hogy kinevetik. Az emberek bolondot csinálnak magukból. De hogyan mondhatja ezt meg neki? A végén aztán sírva fakadt mindenki szeme láttára. Rosszabb nem is lehetett volna. Majdnem meggyűlölte azon a délelőttön. És most meghalt. És fent a templomtorny tetején a csókák köveket hajigálnak a késő tél jegére.

A sírnál voltak. Beavis úr még egyszer megszorította a fia kezét. Megpróbálta elképzelni az utolsó legfájdalmasabb pillanatok hatását a gyermek kedélyére.

– Légy erős – suttogta. A tanács legalább annyira szólt neki magának, mint a gyerekeknek.

Anthony előrehajolva a gödörbe nézett. Hallatlanul mélynek látta. Megborzongott, behunyta a szemét; egyszerre csak ott volt előtte, körülötte keringve, fehérén, mint a sirály, és megint fehérén, a selyem estélyi ruhában, mikor bement hozzá jó éjszakát kívánni, társaságba, vacsorázni indulóban, és érezte az illatát, ahogy az ágya fölé hajolt, érezte meztelen karjának hűvösségét. – Olyan vagy, mint egy kis cica – szokta mondani, mikor Anthony karjához dörzsölte arcát. – Miért nem dörömbölsz mindjárt?

„Meg kell hagyni – gondolta James bácsi elégedetten –, John hajthatatlan volt az elégetés dolgában. Elintéztük a keresztényeket. A test feltámadása! Krisztus után 1902-ben!”

„Ha majd sor kerül rá – gondolta magában John Beavis –, itt temessenek el, ugyanebbe a sírba. Hamvaimat az ő hamvai mellé.”

A pap különös hangja újra megszólalt. – Te ismered, Uram, a mi szívünk titkát... – Anthony kinyitotta szemét. Két ember a gödörbe eresztett egy kis terrakotta dobozt, nem sokkal nagyobb, mint egy kétszersületes doboz. A doboz leért a fenékre.

A kötelet felhúzták.

– Földdé lettél – mekegte a bakkecskehang –, hamuvá lettél. „Én is hamuvá leszek mellette – gondolta John Beavis. – Egyesülünk.”

Aztán hirtelen eszébe jutott római útjuk házasságuk első évében; azok a júniusi éjszakák és a szentjánosbogarak a fák alatt a Doria-kertben, mint a részeg csillagok.

– Aki a mi hitvány testünket az Ő dicsőséges testévé változtatja...

– Hitvány? Hitvány? – szíve mélyéből tiltakozott.

Zuhogott a föld az ásók nyomában. A doboz már majdnem a föld alatt volt. Olyan kicsi volt, olyan borzalmasan és váratlanul apró... Anthony képzeletében megjelent az óriási marha meg a parányi teáscsésze képe, ocsmányul megjelent, és nem hagyta magát elkergetni. A csókák újra megszólaltak a templomtornyon. Mint egy sirály lengte körül szépségesen. De a marha változatlanul ott volt, benne volt a teáscsészében, változatlanul ocsmányul, gyűlöletesen; és ő maga is egyre ocsmányabbul, egyre undokabban.

John Beavis eleresztette a kezét, amelyet mostanáig fogott, és karját a fiú vállára téve magához vonta a vékony kis testet – szorosan, szorosan –, amíg a tulajdon testében nem érezte a fiú testét rázó zokogást.

„Szegény gyérei! Szegény anyátlan árva!”

V

1928. december 8.

– Nem mered megtenni – mondta Joyce.

– Dehogynem.

– Nem, nem mered.

– De mondom, hogy igen – erősködött Helen Amberley még határozottabban.

A nővére magánkívül folytatta. – Börtönbe csuknak, ha rájönnek. Nem, nem börtönbe – igazította ki magát. – Túlságosan fiatal vagy ahhoz. Javítóintézetbe küldenek.

Helen arca vérvörös lett. – Hagyj békében a javítóintézeteiddel – mondta olyan hangon, ami megvető igyekezett lenni, de visszafojtott haragtól reszketett. A javítóintézet személyes sértés volt. A börtön rettenetes; olyan rettenetes, hogy van benne valami előkelő. (Helen volt a chilloni kastélyban, átment a Sóhajok Hídján.) De javítóintézet – azt már nem! Ez végletesen ocsmány valami. A javítóintézet ugyanazon a színvonalon van, mint egy nyilvános illemhely, vagy egy vicinális állomás. – Javítóintézet! – mondta még egyszer. Jellemző Joyce-ra, hogy javítóintézetre gondol. Minden mulatságos és kalandos dolgot nyomban sárba ránt. És ami még rosszabb, általában igaza volt ebben. A sár a tények ereje, a sár, a józan ész. – Azt hiszed, nem merem megtenni, azért, mert te nem mernéd? – folytatta Helen. – Hát meg fogom tenni! Csak azért, hogy neked megmutassam. Valamit ellopok mindegyik üzletből, amelyikbe bemegyünk, mindegyikből, így lesz.

Joyce kezdett komolyan megijedni. Kérdően pillantott a hűgára. Csak sápadt és merev arcélét, kihívóan felemelt állat láthatta. – Most hallgass ide – kezdte szigorúan.

– Nem hallgatok – mondta Helen maga elé, a személytelen térbe.

– Ne csacsiskodj!

Nem volt válasz. Az arcái akár egy fiatal királynő lehetett volna egy pénzdarabon. Befordultak a Gloucester Roadra, és megindultak a boltok felé.

„De mi lesz, ha ez az átkozott lány komolyan gondolja?” Joyce haditervet változtatott. – Nagyon jól tudom, hogy meg mered tenni – mondta békülékenyen. – Nem volt felelet. – Egy pillanatig sem kételkedem benne. – Megint Helen felé fordult; de az arcái tovább meredt maga elé, változatlanul elfordított szemekkel. A fűszerkereskedő a következő sarkon volt, alig húsz lépésnyire tőlük. Nem volt vesztegetni való idő. Joyce legyűrte maradék önérzetét. – Hallgas ide, Helen – mondta, és hangja könnyölgővé vált. Odavetette magát húga nagylelkűségének –, szeretném, ha nem tennéd meg. – Képzeteiben már látta az egész kétségbeejtő jelenetet. Helent rajtacsípi; a boltos egyre jobban ordít, magánkívül; ő megpróbálja magyarázni és mentetni a dolgot, de minden hiábavaló, mert a boltos egyre türelmetlenebbül viselkedik. Mert hát Helen csak áll némán, egy szóval sem mentegeti magát, nem bánja meg a tettét, hidegen és megvetően mosolyog, mint valami felsőbbrendű lény, akihez képest mindenki más csak salak. A boltos még inkább dühbe gurul, végül rendőrért küld. Akkor aztán... De mit szól hozzá Colin, ha meghallja, hogy jövődöbeli sógornőjét lopás miatt letartóztatták! Felbontja az eljegyzést. – Kérlek, ne tedd ezt – könnyögött. – Kérlek! – De ugyanúgy kérhette volna akár György király képmását egy félkoronáson, hogy forduljon meg, és integessen neki. Helen, a fiatal, ezüsből vert királynő, állhatatos maradt, sápadtan, eltökélten. Az a gondolat, hogy elveszítheti Colint, gyötörte. – Kérlek! – De a fűszeres szaga már az orrlükában volt. Már ott voltak a küszöbön. Joyce a húga kabátujjába kapaszkodott, de Helen félrelökte, és egyenesen belépett. Joyce elszorult szívvel követte, mintha tulajdon kivégzésére menne. A fiatal ember a sajtos és sonkás pultnál mosolyogva köszönt nekik. Abban az igyekezetében, hogy elhárítsa a gyanút, hogy előre kiengesztelje elkerülhetetlen felháborodását, Joyce túláradó nyájassággal mosolygott vissza. Nem, ez túlzás volt, helyreigazította arcát. Nyugalom, nyugalom, könnyedség, legyünk tökéletes dámák, de egyúttal kedvesek és... (Nem jutott eszébe a szó.) Megvan! *Nyájasak* – mint Alexandra királyné. Nyájasan követte Helent az üzletben. De miért – gondolta magában –, miért vetette fel egyáltalán a bűn beszéd tárgyát? Miért volt olyan bolond, és miért állította, ismerve Helent, hogy aki jó nevelést kap, az egyszerűen nem lehet gonosztevő. Nem volt kétséges, mit felel erre Helen. Igen, ezt valósággal kihívta.

A fiatalabb lánynak adta oda az anyja a bevásárolni valók jegyzékét. – Azért, mert ő majdnem olyan hebehurgya, mint én – magyarázta Amberleyné azzal az árnyalatnyi dicsekvéssel, ami mindig bosszantotta Joyce-t. Az embereknek nincs joguk dicsekedni a hibáikkal. – Majd csak megtanítom rá, hogy jó háziasszony legyen. Isten segítségével – tette hozzá apró kis kacagással.

A kassza mellett állva Helen kibontotta a papiroost, elolvasta, majd: – Először is kávét – mondta a kiszolgáló lánynak, végtelen göggel, mosoly nélkül, mintha rabszolgának osztogatna parancsokat – két fontot, a két-shilling-négypennys keverékből.

Szemmel látható volt, hogy a lányt bántotta Helen hangja és hú-bérúrnői fellépése. Joyce kötelességének érezte, hogy dupla adag kiengesztelő nyájassággal tekintsen rá.

– Próbálj valamivel udvariasabban viselkedni – suttogta, mikor a lány elment a kávéért.

Helen nem vágott vissza, bár ez erőfeszítésébe került Hogy ő udvariaskodjon ezzel a szörnyű kis nőszeméllyel, aki kancsal, és nem mosta meg a hónalját, ő utálta a csúfságot, a nyomorékságot és tisztátalanságot! Utálta és gyűlölte...

– És az Isten szerelmére – folytatta Joyce –, ne csinálj hülyeséget! Szigorúan megtiltom!

De miközben Joyce e szavakat mondta, Helen kinyújtotta kezét, és minden teketóriázás nélkül leemelte egy gondosan felépített csokoládétorony legtetejét, amely úgy állt a pulton, mint egy csavart oszlop. Fogta és ugyanolyan lassú, megfontolt mozdulattal eltette a kosarába.

De mielőtt véghezvitte volna a bűntényt, Joyce megfordult, és eloldalgott.

„Talán azt mondom majd, hogy – gondolta magában. De hát ezt hiába mondaná, mindenki tudja, hogy ők ketten nővérek. – Ó, Colin!” – kiáltotta magában.

Bádogdobozba préselt tengeri rákok piramisa magasodott fel előtte. Megállt. – Nyugalom – biztatta magát. – Nyugodtnak kell lenned. – Szíve rémülten vert, és a sötétvörös rákok a konzervdobozok címkéin szeszélyesen ugrándoztak a szeme előtt. Nem mert körülnézni. De a szívdobogása zajában aggodalommal leste az elkerülhetetlen botrányt a háta mögött.

– Szabad kérdezni a kisasszony talán rákot parancsolna? – suttogta a bal fülébe egy bizalmaskodó hang.

Joyce megrázkódott; majd görcsös erőfeszítéssel mosolyt állított elő, és megrázta fejét.

– Ezt a márkát melegen ajánlhatjuk, kisasszony. Ha megpróbálkozik egy dobozzal, egészen biztos, hogy...

– Most pedig – mondta Helen igen nyugodtan és ugyanazon az örjítően hűbéri hangon – kérek tíz font cukrot. De küldjék haza.

Kivonultak az üzletből. A sajtos és sonkás pult előtti fiatalember búcsút mosolygott feléjük; csinos fiatal lányok és állandó vevők voltak. Joyce rettentő erőfeszítéssel nekigyürkőzött, hogy még egyszer nyájas legyen. De alig léptek ki az ajtón, arca szertelen indulatok káoszává hullott szét.

– Helen – mondta dühösen –, Helen!

De Helen megint a fiatal királynő volt az ezüstforinton, a néma profil.

– Helen! – A kesztyű és a kabátujj között Joyce egy ujjnyi csupasz bőrt talált a karján, és alaposan belecsípett.

Helen elrántotta a karját, és anélkül, hogy visszanézett volna, még mindig profilban, halk hangon mondta: – Ha még egyszer zaklatsz, belöklek a csatornába.

Joyce beszédre látottá a száját, majd meggondolta, és csacsi módra újra becsukta. Tudta, hogyha még egy szót szól, Helen halálos bizonyossággal belöki a csatornába, így hát beérte azzal, hogy vállat vont, és méltóságteljes arcot vágott.

A zöldséges üzlet tömve volt. Helen miközben arra várt, hogy kiszolgálják, könnyűszerrel ellophatott néhány narancsot.

– Parancsolsz? – kérdezte sértően Joyce-tól, mikor kimentek az üzletből.

Most Joyce változott pénzre vert arcéllé.

A papírkereskedőnél, sajnos, nem voltak vevők, akik elterelhették volna a pult mögöttiek figyelmét. De Helen a helyzet magaslatán maradt. Egy marék aprópénz egyszerre csak a földre hullt, és miközben a segédek a szétszóródott pennyket vadászták, ő egy radírgumihoz és három kitűnő ceruzához jutott.

A baj a mézárósnál kezdődött. Rendszerint Helen egyáltalán nem volt kapható arra, hogy bemenjen az üzletbe. Undorodott a sápadt hullák látványától és émelyítő szagától. De ezen a délelőttön egyenesen ment befelé, az undor ellenére, így kívánta a becsülete. Kijelentette, hogy *minden* üzletben lopni fog, és nem akarta megadni azt a lehetőséget, hogy Joyce a szemébe vágja, hogy csalt. Az első fél percben még tele volt a tüdeje fertőzetlen levegővel, amelyet még az utcán szítt be, nem volt semmi baj. De Uram Isten, ha majd lélegzetet kell vennie... Istenem! Zsebkendőjével befogta az orrát. De a döghús átható, orrfacsaró szaga keresztültört a parfüm gátján, erősebb volt az édességnél, úgyhogy a lélegzétvétel, mely *Quelques fleurs*-rel kezdődött, a leolt birka förtelmes szagával végződött, vagy pedig állott vérszaggal indult, és észrevétlenül módosult jázmin- és ámbraillattá.

Egy vevő kiment; a mézáros feléje fordult. Idősebb ember volt, jól megtermett, vaskos, négyszögletű ábrázattal, amelyről atyai jóindulat sugárzott.

„Szakasztott Mr. Baldwin” – gondolta magában, majd hangosan, de érthetetlenül így szólt a zsebkendőjén át: – Másfél font hátszint kérek.

Egy pillanat múlva visszafordult a mézáros egy rakás véres hússal. – Remek darab, kisasszony! – Megsimogatta a lucskos vörös húscsacskát, egy művész kényeztető lelkesedésével. – Igazán remek darab! – Szakasztott Mr. Baldwin, amikor Vergilius-kiadását simogatja, vagy gyűrött Webbjét lapozza.

„Soha többé nem eszem húst – gondolta magában Helen, miközben Mr. Baldwin elfordult, és elkezdte feldarabolni a húst. – De mit vigyek el? – körülnézett. – Mi a csudát?... Megvan!” Asztalmagasságban márványpolc futott végig az üzlet falai mellett. Rajta förtelmes belsőségek rózsaszín vagy bíborbarna választéka hevert tálcákon. És a belsőségek között egy horog, jó nagy acél S betű, görbe hegye egy megnyúzott és lefejezett hulla vértől izamos. Körülnézett. Alkalmas pillanatra látszott – a mézáros a húst mérte, a segéd az undorító bulldogképű vénasszonnyal beszélgetett, a lány a pénztárban mélyen elmerült a számlákba. Félrehúzódva és minden közösséget megtagadva, Joyce az ajtóban görcsösen túljátszottá annak a szerepét, aki éppen az időjárást nézi, és azon gondolkodik, vajon ez a szitáló eső komoly záporra fordul-e. Helen három gyors lépést, és éppen a kosarába akarta süllyeszteni a kampót, mikor végtelen gondossággal a hangjában megszólalt a mézáros: – Vigyázzon, kisasszony, összemaszatolja magát, ha hozzányúl ahhoz a kampóhoz.

A bűnös meglepetés váratlan érzése olyan volt, mint a legmélyebb zuhanás a hullámvasúton. Felfordult a gyomra! Áttüzesedett az arca, a szeme, a homloka megtelt bűnös vérrel. Nevetni próbált.

– Éppen csak megnéztem. – A kampó csörömpölve visszahullott a márványra.

– Nem szeretném, ha összemaszatolná a ruháját, kisasszony. – Atyaian mosolygott, Baldwinabb volt, mint valaha.

Idegesen, egyéb tennivaló vagy mondanivaló hiányában Helen megint nevetett, és közben újabb adag dögszagot lehelt be. – Juj! – Megint *Quelques flurs*-rel hozta rendbe az orrát.

– Egy font és tizenegy uncia, kisasszony.

Helen helyeslően bólintott. De most mit vigyen el? És hogyan talál rá alkalmat?

– Parancsol még valamit?

– Igen. – Ez volt az egyetlen teendője. Valamit még rendel. Ezalatt ráér gondolkozni, és módja van cselekedni. – Van magának... – habozott – van magának borjúmirigy?

– Igen. – Mr. Baldwinak volt borjúmirigy, ott hevert a többi belsőség között a polcon, a kampó mellett. – Nem tudom – mondta, mikor a mészáros megkérdezte, hogy mennyit óhajt. – A rendes adagot.

Kétségbeesetten nézett körül, miközben a mészáros a borjúmiriggyel foglalatostkodott. Ebben az átkozott üzletben nem volt semmi, amit ellophatna, semmi, kivéve a kampót. Márpedig most, hogy az az ember látta a kezében, a kampó szóba se jöhet. Legfeljebb... ez az! Borzongás futott végig rajta. De összeráncolta a homlokát, nekigyürkőzött. Eltökélte magát, hogy végrehajtja.

– Most pedig – mondta, mikor a mészáros összecsomagolta a borjúmirigyét – ebből kérek. – Rámutatott a halom kolbászra egy polcon, a bolt túlsó végében.

„Megteszem, mialatt hátat fordít” – gondolta, csak hogy a lány a kasszában kibukkant a számlák közül, és szétnézett az üzletben. – Ördög vigye el! – Helen majdnem sikított. Végre elfordult a lány. Kinyújtotta kezét; de az elfordult tekintet visszatért. – Az ördög vigye el! – A kéz lehanyatlott. Most már késő volt. Mr. Baldwin kezébe vette a kolbászt, megfordult, feléje jött.

– Ez minden, kisasszony?

– Hát nem tudom – tétovázott Helen, időért csengve. – Világosan emlékszem, hogy volt még valami más is... valami más is... – Múltak a másodpercek; szörnyű volt, bolondot csinált magából, úgy viselkedett, mint egy hülye. De nem adta fel. Nem volt hajlandó beismerni vereségét.

– Gyönyörű velszi ürühúsunk van – mondta a mészáros a művész hangján, mintha a Georgicáról beszélne.

Helen a fejét rázta. Abba igazán nem ugorhatott bele, hogy most egy ürühúst vásároljon.

Egyszerre csak a kasszában ülő lány megint írni kezdett. Elérkezett a pillanat. – Nem – mondta határozottan –, még egy fontot kérek ebből a kolbászból.

– Még egyet? – Mr. Baldwin meglepetve nézett rá.

„Nem csoda – gondolta magában Helen. – Otthon is nagyot fognak nézni.”

– Igen, még egy fontot – mondta és mézesmázosan mosolygott, mint aki kegyért esd. A mészáros visszament a polchoz. A kasszában ülő lány tovább írt; az öregasszony, akinek olyan bulldogképe volt, szünet nélkül a segéddel beszélgetett. Gyorsan – hiszen nem volt egy veszteni való pillanat sem – Helen a márványpolc felé fordult. Az egyik vesére esett a választása. A zsiger ocsmányul nyáladzott kesztyűs ujjai között. – Csiga volt, medúza volt. Végül két-kézzel kellett megragadnia. Hála Istennek, kesztyű volt rajta. Miközben becsúszta a kosarába, eszébe jutott, hogy valami okból esetleg a szájába kell venni ezt a szörnyűséget,

azon nyersen és valami undorító nyálkával iszamosan, a szájába kell vennie, bele kell harapnia, meg kell ízlelnie, le kell nyelnie. Még egyszer megrázta az undor, ezúttal olyan heves undor, mintha valami megrepedt volna a teste legközepében.

Joyce beleunt abba, hogy az időjárásukatót játssza, ott állt az esernyőjével, és a szomszédos virágkereskedő kirakatát nézte. Valami különösen sértő mondásra készült, mikor Helen kijön az üzletből. De hűgának fehér, boldogtalan arca láttára még jogos sérelmeiről is megfeledkezett.

– Mi az, Helen, mi történt? Felelet helyett Helen elsírta magát.

– Mi baj van?

Helen a fejét rázta, elfordult, felemelte a kezét, hogy letörölje könnyeit.

– Mondd meg...

– Ó – kiáltott fel Helen, mintha darázs csípte volna meg. Gyötrő utálkozás torzította el az arcát.

– Ó, ez förtelmes, förtelmes – mondta még egyszer, és az ujjaira nézett. Letette a kosarat maga mellé a kövezetre, kigombolta a késztyűjét, lerántotta a kezéről, és indulatosan a csatornába lökte.

VI

1902. november 2.

Az ör fűtyült, és a vonat engedelmesen megindult, egyet lendült és elhagyta Keatinget; elhagyta Bransont, elhagyta Pickwicket, Owl-t és Waverley-t; elhagyta Beechamot, Owbridge-et, Cartert, Bearst fokozódó sebességgel; elhagyta a Humphrey-vasműveket, elhagyta Lollingdont; elhagyta Enót, csaknem húsz mérföldnyi óránkénti sebességgel; elhagyta Pearst, Pearst, Pearst, Pearst, Pearst, és egyszerre csak a peron meg a sorompók elsüllyedtek, és nyomtalanul eltűntek, belefulladtak a zöld vidékbe. Anthony hátradőlt a fülke sarkában, és hálálkodva sóhajtott fel. Végül mégiscsak volt menekülés; kikapaszkodott a fekete kútból, amelybe lökték, kikerült a szabadba. A kerekek jókedvűen dúdoltak a fülébe: „A vészféket csak végveszély esetén szabad megrántani. Indokolatlan esetben öt font kártérítés fizetendő. Öt font, öt font...” De milyen hátborzongató volt az ebéd a nagymamánál!

– Dolgozz – mondta James Beavis –, egyebet *igazán* nem tehetsz.

Fivére bólintott. – Egyebet nem – hagyta helyben. Majd egy pillanatnyi habozás után: Nekünk megadták – tette hozzá azon a furcsa nyelven, amit ő hétköznapi angolságnak képzelt. John Beavis társalgási nyelve többnyire könyvekből származott. A „nekünk megadták” bokszmérkőzésekről származó szókép volt, és ő sohasem volt bokszmérkőzésen. Szerencsére – folytatta – rengeteg munkám van pillanatnyilag. – Egyetemi előadásaira gondolt. Az *Oxford Szótár*-ba írandó címszavaira gondolt. A könyvek tornya, a kutyanyelvek, az óriási cédulakatalógus, filológus kollégákkal való levelezés és a kimen” 3 tanulmány a Jakab-kori tolvajnyelvről. – Nem mintha az ember bármit el akarna „amerikázni” – tette hozzá, és a hétköznapi szót az idézőjelek hallható megfelelői közé tette. James ne gondolja, hogy bánatát munkába fojtja. Kereste az ide illő mondatot.

– Szent... szent gyötrelem vár rám! – Nyögte ki végre.

James bólogatott, aprókat és gyorsan biccentett, mint aki mindent előre tud, amit fivére mond vagy mondhat. Arcán hirtelen önkéntelen rángások rohantak át. Úgy fogyasztotta őt az ideges türelmetlenség, mint tüdőbajost a betegsége. – Feltétlenül – mondta.

– Feltétlenül – és még egyszer bólított. Aztán hosszú csend.

– Holnap – gondolta Anthony – algebraóra lesz az öreg Bugrissal. A kilátás kellemetlen volt. Nem volt jó matematikus, és Jameson félelmetes tanár volt még a legjobb napján is, még akkor is, amikor csak tréfált. – Ha Bugris kibabráل velem, mint a múlt héten... – Mikor eszébe jutott a jelenet, Anthony megborzongott. A vér az arcába szökött. Bugris gúnyos megjegyzéseket tett rá, és meghúzta a haját. Elkezdett bőgni. (Ugyan ki nem bőgött volna?) Könny pottyant az egyenletre, amelyet éppen ki akart dolgozni, és óriási pacnit csinált. Az az alávaló Staithe utóbb agyonkínózta emiatt. Szerencsére Foxe a segítségére sietett. A gyerekek kinevették Foxe-ot, mert dadogott, pedig igazán finom gyerek volt.

A Waterloo állomásnál Anthony meg az apja bérkocsit fogadtak. James bácsi inkább gyalog ment. – Tizenegy perc alatt a klubban vagyok – mondta. Kezét a mellényzsebébe dugta, órájára nézett, majd megfordult, és anélkül, hogy szót szólna, megindult le a hegyről.

– Euston! — szólt oda John Beavis a kocsisnak.

A ló lassan kocogott, óvatosan lépdelve a síkos domboldalon, a kocsi úgy himbálódzott, mint egy hajó. Anthony egy régi dalt dúdolt magában. Ha kocsiban ült, mindig határtalanul boldognak érezte magát. A domb aljánál a kocsis rácsapott a lóra, a ló gyorsan szedte a lábát. Sörszag és sült-hal-szag mellett haladtak el, áthajtottak az *Isten veled, Dolly Gray* kezdetű dalon, amelyet kürtön játszottak, és befordultak a Waterloo-híd utcába. Körülöttük zúgott és csörömpölt az utcai forgatag. Ha apja nem ül mellette, Anthony hangosan elkezd kurjongatni.

A késő délután még mindig füstösen világított a háztetők felett. És egyszerre csak elébük tárult a folyó, a csillogó vízen fekete bárkák meg egy vontatóhajó, a Szent Pál-katedrális, amely olyan volt, mint léggömb az égen és a titokzatos löportorony.

A hídon egy ember kenyeret szórt a sirályoknak. Elmosódottan, csaknem láthatatlanul siklottak át a levegőn. Megfordultak, megbillentették szürke szárnyukat, fékeztek, és hirtelen felragyogtak, mint a hó az ég sötét háttérében; aztán megint elsiklottak, félrehúzódtak a világosságból, megint elmerültek a láthatatlanban. Anthony oda nézett, és abbahagyta a dúdolást. Így hajlik az ember körül keringve jobbra-balra egy korcsolyázó a jégen.

És egyszerre csak, mintha aggódó ösztönével megérezte volna a madarak röptének mélyebb értelmét, megszólalt Beavis, megtörte a hosszú csöndet. Megszorította Anthony karját. – Drága fiam... drága fiam!

Anthony szorongó szívvel várta, mit fog mondani az apja.

– Nekünk most össze keli tartanunk – mondta Beavis.

A gyerek bizonytalan, beleegyező hangot hallatott. – Jobban kell szeretnünk egymást, mert mindketten – habozott –, mindketten szerettük.

Újabb csönd következett. „Jaj, bár abbahagyná!” – imádkozott magában Anthony, de hiába, apja tovább beszélt.

– Mindig hűségesek leszünk hozzá. Soha... sohasem felejtjük el, ugye?

Anthony bólintott.

– Soha – mondta még egyszer hangsúlyosan John Beavis –, soha.

– És magában még egyszer elmondta azokat a sorokat, amelyek napok óta nem hagyták nyugton.

*Míg jön a bú, a baj, a kor,
s testemmel végre az a por
egyeseül, melyet úgy szeret,
sírodban az üres teret
betölti majd. Várj ott reám!*

Majd hangosan, csaknem kihívó hangon így szólt. – Számunkra sohasem fog meghalni. A mi szívünkben mindig élni fog, ugye?

– Élni fog – folytatta –, úgyhogy mi is érte élhetünk. Szépen, nemesen, ahogyan ő szeretné, hogy élénk. – Szünetet tartott a társalgási nyelv határán. Olyanféle társalgási nyelv határán, amelyet egy iskolás fiú is megért, és méltányol. – Hogy élénk... úgy, mint két jó „koma” – nyögte ki kényszeredetten. – És cimborák leszünk – folytatta, az eredeti kifejezést javítgatva –, akik egyszermind „komák”, igazi „komák”. Komák leszünk, ugye, Anthony?

Anthony megint bólintott. Halálra szégyellte magát, és zavarban volt. „Komák” – ifjúsági elbeszélésbe való szó volt ez, Rosszcsont Ferkó kalandjaiból. Az ember nevetett, amikor olvasta. Gúnyosan röhögött. Komák! Ő, meg az apja! Érezte, hogy fülíg pirul. Kinézett az ablakon, hogy elrejtse feszélyezettségét, megpillantotta az egyik szürke madarat, amint lecsapott egyenesen az égből a hídra; egyre közeledett, közeledett. Aztán megállt, balra elkanyarodott, egy pillanatra felragyogott, megszépült, és eltűnt.

Az intézetben mindenki roppantul rendes volt. Túlságosan is rendes. A fiúk tapintatosan vigyáztak rá, hogy ne avatkozzanak az ő magánérzelmeibe, ne sértsék meg jókedvükkel, kényszeredetten és természetellenesen bizonygatták az iránta való barátságukat és aztán egyszerűen faképnél hagyták. Majdnem olyan volt, érezte Anthony, mintha kiközösítették volna. Akkor sem bánhattak volna vele rosszabbul, ha lopáson vagy besúgáson érték volna. Amióta első félévét járta ebben az intézetben, sohasem érezte magát annyira kirekesztettnek, mint ezen az estén.

– Kár, hogy nem voltál itt a délutáni mérkőzésen – mondta Thompson, mikor leültek vacsorázni; olyan hangosan beszélt, mintha a nagybátyja látogatná meg.

– Jól sikerült? – kérdezte Anthony ugyanazzal a természetellenes udvariassággal.

– Kitűnően, de azért ők nyertek. Három-kettő. – A társalgás akadozott. Thompson feszélyezetten tűnődött, hogy mit mondjon. Mondja-e el Butterworthnak

azt a kecskerímét, arról az ealingi kisasszonyról? Nem, ezt igazán nem mondhatja el; nem ma, amikor Beavis anyja... Hát akkor mit? Az asztal túlsó végén felharsanó nevetés gondviselészerűen megoldotta a kérdést. Volt mentség rá, hogy elforduljon. – Mi ez? – üvöltötte fölösleges mohósággal. – Mi baj van? – Csakhamar valamennyien beszélgettek, és hahotáztak. A láthatatlan szakadék másik széléről Anthony hallgatta és figyelte őket.

– Ágnes! – hívta valaki a szolgálót. – Ágnes!

– Ágnes-mágnes – mondta Mark Staithes, de halkán mondta, úgy, hogy a lány nem hallhatta. A szobalányokkal illetlenkedni bűncselekmény volt Bulstrode-ban, és ebből az okból valamennyien annál jobban méltányolták az ilyen mondásokat, még suttogva is. Az Ágnes-mágnes nevetőorkánt váltott ki. Staithes maga azonban megőrizte komolyságát. Azzal, hogy komolyan ült az éppen az ő mondására felcsattanó nevetés közepette, mérhetetlen hatalmi öntudathoz és fölényhez jutott. Különben is ez családi hagyomány volt náluk. Soha egyetlen Staithes sem mosolyodott el a tulajdon tréfáján, szójátékán vagy visszavágásán.

Mikor végignézett az asztalon, látta, hogy ez a nyavalyás, gyerekképű Beavis Pubi nem nevet együtt a többivel, és egy pillanatra szenvedélyes haragot érzett, hogy ennek az alaknak volt bátorsága nem mulatni a tréfáján. Még túrheterlenebbé tette a sértést, hogy ez a Pubi a lehető legjelentéktelenebb fráter. Rossz futballista, hasznavehetetlen krikettező. Az egyetlen dolog, amihez értett, a tanulás volt. Tanulás! És egy ilyen fráternek van ábrázata nem mosolyogni, amikor ő... Aztán hirtelen eszébe jutott, hogy a szerencsétlen flótásnak most halt meg az anyja, és ezért enyhített valamit az arca keménységén, és közbeeső téren át egy kis elismerő és rokonszenvező mosolyt hullatott neki. Anthony visszamosolygott, majd félrenézett, és furcsán, feszélyezetten elpirult, mintha valami rossz dolgon csípték volna rajta. Tulajdon nagylelkűségének tudata és Pubi zavarának a látványa visszaadta Staithesnek a jókedvét.

– Ágnes! – ordította. – Ágnes!

Terebélyesen, hagyományos-mérgelesen végül megjelent Ágnes.

– Dzsemet kérek, Ágnes!

– Kemet dzsére! – ordította Thompson. Mindenki nevetett, nem mintha a tréfa ért volna valamit, hanem egyszerűen azért, mert mindenki nevetni akart.

– Meg több kanyarót.

– Az ám, több kanyarót!

– Igen, több kunyerát, Ágnes!

– Kunyerát, kunyerát! – mondta Ágnes dühösen, és felkapta az üres vajaskenyeres tálcát. – Miért nem tudják tisztességesen megmondani, hogy mit akarnak?

Megkétszereződött a nevetés. Nem tudták tisztességesen megmondani, hogy mit akartak. Egyáltalán nem tudták, mert „kanyaró” kenyér helyett bulstrode-i hagyomány volt együttlétük jelképe, fölényük pecsétje a be nem avatott világgal szemben.

– Több kentuckyt! – üvöltötte Staithes.

– Kanyarós kentuckyt, kanyarós kentuckyt!

A nevetés csaknem hisztérikussá fokozódott. Valamennyien emlékeztek múlt félévről, amikor Kentuckyra került sor a földrajzban.

– Kentucky, Kentucky! – Először Butterworth pukkadt ki, aztán Pembroke-Jones, aztán Thompson és végül az egész második osztály. Staithes a többivel együtt, ellenállhatatlanul. Az öreg Bugris a legszörnyűbb dühbe gurult, ami még viccesebbé tette a dolgot.

– Egy szakajtó bolond kölyök – mondta Ágnes. És változatlanul nevetőgörcsök között találta őket, mikor egy pillanat múlva visszajött a kenyérrel. Megismételte: – Bolond kölykök! – azon igyekezett, hogy megsértse a fiúkat. De gorombasága nem hatott rájuk. Magasan fölötte lebegtek, az oktalán nevetés eksztázisában.

Anthony szeretett volna velük nevetni, de valahogy még csak mosolyogni is alig mert, tartózkodóan és udvariasan, mint aki idegen országba kerül, és nem érti a tréfát, de éreztetni óhajtja, hogy nincs kifogása a többiek jókedve ellen. Egy pillanat múlva megéhezett, és váratlanul azon vette észre magát, hogy megnémult az üres tányér előtt, mert ha több kanyarót vagy kentuckyt, vagy más effélét kér, akkor az a szent pária részéről, akivé most hirtelen vált, egyszerre illetlenség és tolakodás – mert olyan ember, akit az anyja halála szentté avatott, nyilvánvalóan nem beszélhet diáknyelven, és tolakodás is, mert kívülállónak nincs joga a kiválasztottak számára fenntartott műnyelven beszélni. Egy pillanatig tétovázott, végül azt dünnyögte: – A kenyeret, legyen szíves! – és füle tövéig elpirult, olyan természetellenesen és borzalmas ostobán hangzottak e szavak.

Az asztal másik oldalán szomszédja felé hajolva, Thompson suttogva folytatta a kecskerím előadását. – ...végigfröccsen a padlón – fejezte be, és mindketten visítottak a nevetéstől.

Hála Istennek, Thompson nem hallotta. Anthony mélységes megkönnyebbülést érzett; éhes volt, de nem kért több kenyeret.

A felső asztalnál mozgolódtak, az öreg Bugris taplra állott. Deszkán tologatott széklábak förtelmes nyikorgása töltötte meg a termet, majd teljes némasággá szelídült. – ...annak neve legyen áldott... – A lárma újra kitört, és a fiúk az ajtó felé tolongtak.

A folyosón Anthony egy kezet érzett a karján. – Hogy vagy, hogy vagy, Pubi?

– Hogy vagy, Foxe? – Nem azt mondta: hogy vagy Lóképű, amiatt, ami ma reggel történt. Lóképű ugyanolyan illetlenség volna a jelen körülmények között, mint a kanyaró.

– V-v-va-*valamit* m-meg akarok mutatni – mondta Brian Foxe, és bánatos, meglehetősen csúnya arca egyszerre felragyogott, mikor rámosolygott Anthonyra. A fiúk kinevették Foxe-ot, mert dadogott, és lófeje volt. De majdnem mindenki szerette. Szerette, pedig magoló volt és hasznavehetetlen játékos, a disznóságokra finnyáskodott, mint egy vénkisasszony, és soha semmi baja nem volt a tanárokkal. De mindennek ellenére szeretni kellett, mert igazán szörnyűmód rendes volt. Túlságosan is rendes; mert *igazán* nem volt helyes úgy bánni pockokkal, mintha egyenrangúak lettek volna, nyavalyás kis kilencéves pockokkal úgy bánni, mint a tizenegy meg tizenkét éves fiúkkal. Nem, Foxe túl jól bánt a pockokkal, ez nem vitás, de azért mindenki szerette az öreg Lóképűt.

– Mit akarsz mutatni? – kérdezte Anthony, és hálás volt, hogy a Lóképű olyan természetesen hétköznapi módon viselkedik, és durcás hangon válaszolt, mert nem akarta, hogy a másik észrevegye, mit érez.

– Mutatok valamit – akarta mondani Brian; de nem jutott tovább ennél: mmm – a makogás hosszú görcse folytatódott. Máskor Anthony elnevette volna magát, és elkezdett volna kiabálni: „Nézzétek az öreg Lóképűt, tengeribeteg lett!” De ma nem mondott semmit. Csak azt gondolta, milyen nagy csapás ez szegény gyerekek. Végül Brian lemondott a kísérletről, hogy azt mondja: mutatok valamit, és ehelyett ezt nyögte ki: – A j-já-átékládámban van.

Lerohantak a lépcsőn a sötét folyosóra, ahol a játékládákat őrizték.

– Itt van! – mondta Brian, és fölemelte a ládája fedelét.

Anthony megnézte, és az elegáns háromárbcos, pompásan feldíszített papírvitorlás hajó láttára felkiáltott: – De hisz ez meseszép! Egyedül csináltad?

Brian bólintott. Egész délután dolgozott az ácsműhelyben, minden szerszám a rendelkezésére állt, azért volt a hajónak olyan szakszerű ábrázata. Szerette volna mindezt megmagyarázni, a befejezés gyönyörűségét megosztani Anthonyval, de maga is jól tudta, hogy dadog. Az élvezet elszáll, miközben kínosan próbálja kifejezni. Különb is „ácsműhely” rettenetes szó. Beérte azzal, hogy ezt mondta: – Ma este ví-vízre bocsátjuk. – De a mosoly, amely szavait kísérte, egyszerre bocsánatot kért elégtelenségük miatt, és jóvá is tett mindent. Anthony visszamosolygott, értették egymást.

Brian gondosan, gyöngéden kiemelte a három gyufaszál nagyságú árbcot, és a vitorlákkal együtt kabátja belső zsebébe tette; a hajótest a nadrágzsebébe került. Csöngettek. Ideje volt lefeküdni. Brian engedelmesen becsukta a játékládáját. Megindultak a lépcsőn.

– Még öt j-jáátékot nyertem.

– Ötöt! – kiáltotta Anthony. – Éljen az öreg Lóképű! Megfeledkezett arról, hogy kivetett ember, szent pária, hangosan nevetett. Melegen és otthonosan érezte magát. Csak mikor levetkőzött a hálófülkéjében, jutott eszébe a dolog – a fogkrém miatt.

– Naponta kétszer – hallotta az anyja hangját, amikor nedves fogkeféjét a rózsaszínű, karbolszagú porba mártotta. – És ha módod van rá, lehetőleg ebéd után is. A bacilusok miatt.

– De, anyám, igazán nem kívánhatod, hogy felmenjek a hálóba, és megmossam a fogamat ebéd után!

A hiúságát ért sérelem (igazán azt hitte az anyja, hogy olyan piszkos a foga?) gorombává tette. Most visszamenőleg mentséget talált abban a megfontolásban, hogy ellenkezett az iskola szabályaival napközben felmenni a hálófülkébe.

A deszkával elválasztott fülszék másik oldalán Brian Foxe a pizsamájába bújt. Először a bal lábával, aztán a jobbal. De éppen mikor fel akarta húzni, egyszerre olyan rettenetes gondolat támadt benne, hogy majdnem hangosan felordított. – Mi volna, ha az anyám meghalna! – Pedig meghalhat. Ha Beavis anyja meghalt, akkor az övé is meghalhat. És egyszerre maga előtt látta otthon, ágyában fekvé, rettentő sápadtan és tisztán hallotta a halálhörgést, azt a halálhörgést, amelyről az ember folyton olvas a könyvekben; ugyanolyan volt, mint a nagy fakereplőknek a hangja, amelyekkel elhajkurásszák a madarakat. Hangos és szakadatlan, mintha

valamilyen gép zakatolna. Emberi lény nem üthet ilyen zajt. De mindamellett az anyja szájából jött ki. Ez a halálhörgés. Az anyja haldoklik.

A nadrágja már félig a lábán volt, és Brian ott állt mozdulatlanul, a barna fénymázos fülkefalra bámult maga elé, könnyektől duzzadó szemmel. Rettenetes volt. A koporsó; aztán az üres ház; aztán mikor lefekszik, senki sem kíván neki jó éjszakát.

Hirtelen kirántotta magát a mozdulatlanságából, felhúzta a nadrágját, és dühösen megkötötte a madzagot.

– De hiszen nem halt meg! – mondta magának. – Nem halt meg!

Két szakasszal odább Thompson bélhangot hallatott, rendkívül hangos és tartós bélhangot, amelyről nevezetes volt Bulstrode-ban. Kiáltások, nevetőkórusok válaszoltak rá. Még Brian is nevetett – Brian, aki általában nem volt hajlandó mulatságosnak találni az efféle zörejt. De ebben a pillanatban olyan boldog megkönnyebbülés érzése fogta el, hogy minden ürügy jó volt a nevetésre. Hiszen élt az anyja! És bár az anyja nem örült volna neki, hogy ilyen közönséges dolgon nevet, ő mégis szabadjára engedte kitörésre kész hálóját. Tombolva nyerített. Majd hirtelen abbahagyta. Eszébe jutott Beavis. Az ő anyja csakugyan meghalt. Ugyan mit gondolhat most? Brian szégyenkezett, hogy nevetett, és ráadásul ilyen okból.

Később, mikor eloltották a lámpát, a rácson felmászott az ágyára, és a rekeszfalon át benézett Anthony fürkéjébe. – Tetete – suttogta –, nnnééizük meg, hohohohogyan jár az új hajó.

Anthony kiugrott ágyából, és mert hideg volt az éjszaka, felvette a házikabátját és papucsát. Majd zajtalanul felállt a székére, és a székről (félrehúзва a hosszú posztófüggönyt), az ablakpárkányra. A függöny visszahullott mögötte, őt az ablakmélyedésbe zárva.

Magas, keskeny ablak volt, amelyet egy keresztgerenda két részre osztott. Az alsó, nagyobb rész két tolóablakból áll; a kisebbik felső rész fölül volt beakasztva, és kifelé nyílt. Mikor az alsó táblák zárva voltak, az egyiknek kerete lépcsőül szolgált, ha felállt rá az ember, könnyen kidughatta a fejét és vállát a felső kis ablakon. Mindegyik ablak egy eresznyílásban volt, úgy, hogy ha az ember kihajolt, a cseréptető két oldalról összeszűkülte az ember felett, s szemben a keresztgerenda magasságában, vonult a csatorna, amely az esővizet levezette.

A csatorna! Brian ismerte fel a lehetőségeit. Néhány marék föld, amelyet sutyomban felhordtak a zsebükben, néhány kavics – és készen volt a gát. Mikor ezt megépítette, összegyűjtötte a vizeskancsókat a hálóteremből, és tartalmukat egymás után a csatornába öntötte. Másnap reggel nem lesz mosakodás. Hát aztán! Hosszú, keskeny tó nyúlt el az éjszakában, a fából faragott hajó repült rajta, és az ötven lábnyi mérhetetlen víz izgatta a képzeletet. A veszedelmet mindig az eső jelentette. Ha nagyon esett, valakinek oda kellett lopózni, és dacolva a veszéllyel áttörni a gátat. Különben kiárad a csatorna, és az áradás kellemetlen vizsgálatokat és kiállhatatlan büntetéseket jelent.

Brian meg Anthony ott álltak a hideg üveg és a durva, szőrös posztófüggöny között, kihajoltak kettős ablakukból a sötétségbe. Csak egy téglapárkány választotta el őket; suttogva beszélgettek.

– Na most, Lóképű – parancsolta Anthony –, fújj!

És mint a jelképes Zephyr a festményeken, a Lóképű fújt. Ráfújt a papírvitorlára és a hajó elindult keskeny víziútján.

– Szép – mondta Anthony ujjongva, és annyira előrehajolt, hogy arca majdnem érintette a vizet; félig behunyt és szándékosan pontatlanul néző szemével addig nézett, amíg a közeledő játékszer csodálatos módon óriási háromárbcossá változott, valóságos kísértetté a távolban, amely némán közeledik hozzá a sötétségben. Nagy hajó – hadihajó, száztíz ágyú, vászonfelhő alatt – az északi szél süvít – tíz csomó sebességgel haladnak – nyolc csöngettyű hallatszik egyszerre... Megrázkódott, mikor az első árboc beleütközött az orrába. A valóság ismét átvette a vezényszót.

– Szakasztott olyan, mint egy igazi hajó – mondta Briannak, mikor körbefuttatta a kis hajót a csatornában. – Hajtsd le a fejedet, és bandzsíts, majd én ráfújok.

A fejedelmi háromárbcos lassan visszautazott.

– Olyan ez, mint a tetetraa... csata. Ismered a képet? Anthony bólintott. Sohasem ismerte be, ha valamit nem tudott.

– Tttra-trrafalgari csata – nyögte ki végre a másik.

– Tudom, tudom – mondta Anthony kissé türelmetlenül, mint aki csakugyan tudta. Megint lehajolt és megpróbált visszatalálni az óriási száztízágús hadihajónak a látomásába, amelyet az északnyugati szél sodor. Siker nélkül. A kis hajónak esze ágában sem volt átváltozni. De azért édes kis hajó volt. – Szépség – mondta Anthony hangosan.

– Cccsscsak egy kissé fáról – mondta Brian szerényen becsmélve saját művét.

– Én éppen ezt szeretem – biztatta Anthony –, ettől olyan, mintha a szél döntené. – Ennek a mondatnak a kiejtése sajátságos élvezetet okozott. Sohasem ejtette ki azelőtt – csak könyvekben olvasta.

– Édes~szavak! És megint kereste az alkalmat, hogy megismételhesse. – Nézz oda – mondta –, hogyan dönti a szél a viharban.

Ráfújt és a kis hajó majdnem felborult. „Az orkán – mondogatta magában Anthony – lecsapott a jobb felének a tengelyére... elsodorta az elülső sudárvitorlákat meg a hosszú vitorlákat... behatolt egyetlen mentőcsónakunkba... most oldalt hajolt, a lövegsánc már a vizet éri...” De fárasztó volt ilyen rettentő erővel fújni! Főlnézett a csatornából. Szeme elkalandozott az égre; feszülten figyelte a csendet. A levegő rendkívül nyugodt volt, az éjszaka csaknem teljesen felhőtlen. Micsoda csillagok! Ott volt Orion, lába belegabalyodott a tölgyfa ágaiba, aztán Szíriusz, meg a többi, mind, amelyeknek a nevét nem tudta. Ezer meg millió csillag.

– Uramisten – suttogta végül.

– Mmmiit gggoondolsz, mmiiért vvaannak a világon? – mondta Brian hosszú szünet után.

– A csillagok?

Brian bólintott.

Anthonynek eszébe jutott egy és más, amit James bácsi mondott.

– Nem valami határozott dologért vannak – felelte.

– De mmmuuszáj, hogy valamiért legyenek – válaszolta Brian.

– Miért?

– Mert miinden vvaalamiért van.

– Nem hiszem.

– Háát ggoondolj csak a méhekre – mondta Brian kínosan. Anthony megrökönyödött; az öreg Holdvilág már leadott néhány természetrajzórát, lerajzolta a bibéket meg egyebeket. A méhek – igen – azok nyilvánvalóan valamiért vannak a világon. Szeretett volna pontosan emlékezni arra, amit James bácsi mondott, a természet vas valamijére. De micsoda vasra?

– És a hegyek – nyögte Brian. – Nneem is volna tisztességes eső, ha nneem vvoólnának hegyek.

– Hát mit gondolsz, mire valók ezek? – kérdezte Anthony, és állával a csillagok felé bökött.

– Talán laknak rajtuk.

– Csak a Marson. – Anthony bizonyossága dogmatikus volt.

Csend lett, majd határozottan, mint aki eltökélte magát arra, hogy mindenáron kimondja: – Nnééha – mondta Brian –, nnééha azt hiszem, hogy élnek. – Aggódó arccal nézett társára. Hátha kineveti Pubi. De Anthony éppen felnézett a csillagokra, és semmiféle nevető hangot nem hallatott, vagy mozdulatot nem tett; csak komolyan bólintott. Brian szemérmes, védtelen kis titka épségben mafadt, nem kapott sebet. Mélységes hálát érzett; és egyszerre úgy érezte, mintha nagy hullám emelkedne, áradna fel a testében. Csaknem fuldoklott a szeretet és (Istenem, ha az én anyám lett volna!) gyötrő részvét rohamában, amely szegény Pubi iránt elfogta. Torka összeszorult; könnyek szöktek a szemébe, szeretete volna kinyújtani kezét és megfogni Pubiét; de hát az ilyesmi nem való.

Anthony közben egyre a Szíriust nézte. „Élnek – mondta magában –, élnek.” Olyan volt, mint egy szív az égen, amely világosságot ver. És egyszerre csak eszébe jutott a kismadár, amelyet a most húsvéti vakációkor talált. A földön feküdt, és nem tudott repülni. Az anyja gúnyolta őt, mert nem kívánta felszedni. Szerette a nagy állatokat, de valami okból borzadozott attól, hogy apró kis élőlényekhez nyúljon. Végül erőt vett magán, és megfogta a madarat. A kis jószág olyan volt a kezében, mint egy tollas szív, amely tenyere és ujjai között dobogott, maroknyi meleg és lüktető vér. Ott a lombok felett Szírius is csak ilyen szív volt. Élt. De persze James bácsi nevetett volna rajta.

Megsebezve e képzelt gúnytól, és szégyenkezve, hogy ilyen gyerekségre vetemedett, haragosan kérdezte: – Ugyan már, hogyan élhetnének? És elfordította fejét a csillagoktól.

Brian megrezzent. „Miért haragszik?” – törte a fejét, majd hangosan így szólt: – Hát – kezdte –, ha Iisten él...

– De az én apám nem jár templomba – vitatkozott Anthony.

– Nneem, de... – oly kevés kedve volt most vitatkozni. Anthony nem várta ki: – Nem hisz az effélében.

– De liisten a fontos, nem a templom – ó, hogyha meg tudna szabadulni ettől a borzalmas dadogástól! Milyen szépen meg tudná magyarázni, el tudná mondani mindazt, amit az anyjától hallott. De ebben a pillanatban valahogy nem érintették a kérdést még azok a dolgok sem, amelyeket anyja mondott. Nem az a fontos, hogy elmondja, az a fontos, hogy szeresse az embereket, a szenvedésig szeresse.

– A nagybátyám – mondta Anthony – még Istenben sem hisz. Én sem – tette hozzá kihívóan.

De Brian nem fogadta el a kihívást. – Ééén – tört ki hirtelen – Pppp – szertelen mohósága még jobban megdadogtatta – Puiibi – nyögte lei végre. Kínszenvedés volt a szeretet hullámát így megnyomorítani és eltorzítani. Megakasztva e nevetségesen lényegtelen gáton az ár felduzzadt, előrekapott, és úgy elhatalmasodott belsejében, hogy Brian egyszerre megfeledkezett róla, hogy nem illik, és hirtelen Anthony karjára tette kezét. Ujjai végigvonultak a karján, majd összefonódtak a meztelen csuklóján; és azután, valahányszor dadogása beékelődött érzelme és érzelme tárgya közé, szorítása csaknem kétségbeesetté, görcsössé fokozódott.

– Olyan rreettenetesen ssajnálom az anyádat – folytatta –, nmem aakartam előbb mmegmondani a többiek előtt, ttuudod, sszesz... – még szorosabban fogta Anthony csuklóját, mintha a megnyomorított szavakat a testi értinkezés közvetlen ékesszólásával próbálná helyettesíteni, mintha meg akarná győzni a másikat az ő szakadatlan belső áradásának a valóságáról, az erejéről, amelyet nem csökkentett a dagály átmeneti megtorpanása. Újrakezdte a mondatot és elég erőt gyűjtött ahhoz, hogy átlépje az akadályt. – Aaazt gondoltam az eelőbb – mondta –, hogy az én anyám is meghalhatott volna. Ó, Bbbeebeavis, neked sszörnyű lleehet.

Anthony a meglepetés első pillanatában gyanakvó, csaknem ijedt arccal bámult rá. De mikor a másik továbbdadogott, az ellenállás első keménysége elolvadt, és most szégyenkezés nélkül elkezdett sírni.

Bizonytalan egyensúlyban állt a két gyerek a magas ablakmélyedésekben hosszú időn át, némán. Mindkettőnek az arcán végigfolytak a könnyek, de Anthony csuklóját vigasztaló kéz szorongatta, változatlanul csökönös erővel, mint egy vízbe fülő ember keze.

Egyszerre csak megzizzentek a száraz levelek, szél támadt a sötétségben. A kis háromárbocos megindult, mintha álmából ébredne, és zajtalanul, céltudatos sietséggel, farával előrefordulva végigsiklott a csatornán.

A cselédek lefeküdtek; az egész ház néma volt. John Beavis a sötétségben lassan elhagyta dolgozószobáját, átment a félemeleti pihenőn, a szalonon, lépcsőfokról lépcsőfokra tapogatózva felment a második emeletre. Odakint az üres utcán lovak patájának a zaja közeledett, majd megint távolodott. A csend még egyszer bezárult.

Az ő magányának a csendje, és (megborzongott) felesége sírjának a csendje.

Megállt, hosszú másodpercekig a tulajdon szíve dobogását hallgatta, majd elszánta magát, fölment a két utolsó lépcsőfokon, végigment a sötét folyosón, kinyitotta az ajtót, felcsavarta a villanyt. Saját képmásával találta magát szemben,

amint sápadtan bámult rá az öltözőasztal tükrekből. Az ezüst kefék a szokott helyükön voltak, a kis tálcák meg túpárnák, az egész sor metszett üveg. Félrenézett, a széles rózsaszínű paplan egyik sarka fel volt hajtván; látta a két párnát egymáson és felettük a falon a Sixtusi Madonna fényképmetsetét, amelyet együtt vásároltak abban a boltban, a British Museum mellett. Megint megfordult, és megpillantotta magát. Egész hosszában, fekete gyászruhájában, a ruhásszekrény tükreben. A ruhásszekrény... átment a szobán, és megfordította a kulcsot a zárban. A súlyos tükörajtó egyszerre felpattant, és John most feleségének illatát szívta be, a halvány olasz liliumillat lopva megerősödött, mintha valami határozottabb, melegebb illat járulna hozzá. Szürke, fehér, zöld, kagylórózsaszín, fekete – egyik ruha a másik mellett. Mintha tízszer halt volna meg, és tízszer akasztották volna fel ide, omlatagon, hátborzongatóan fejetlenül, de dicsfényben, ironikusan áthatva életének édes, illatos szimbólumával. Kinyújtotta kezét, és megérintette a sima selymet, a szövetet, a muszlint, a bársonyt; a különféle kelméket. A megbolygatott lógó ruhák még erősebben árasztották illatukat; John Beavis behunyta szemét, és Maisie valóságos jelenlétét lélegezte be. Pedig ami megmaradt belőle, azt elégették. És hamvai a lollingdoni temető sírjának a mélyén pihentek.

– Ó, maradj itt – John Beavis tagoltán suttogta a csendben.

Torka fájdalmasan összeszorult; a könnyek kiáradtak a szemhéja alól. Becsukta a ruhaszekrény ajtaját, elfordult, és vetkőződni kezdett.

Egyszerre észrevette, hogy mennyire fáradt. Irtózatos erőfeszítésébe került, hogy megmosakodjék. Mikor ágyba tért, csaknem azonnal elaludt.

Reggel felé, mikor a hajnal világossága és az utcai zajok kezdtek áttörni belső sötétségének többszörös rétegein, John Beavis azt álmodta, hogy a folyosón sétál, amely King's College-béli előadóterméhez vezet. Csakhogy nem sétált; rohant, mert a folyosó mérhetetlen hosszúvá vált, és rettenetesen sürgős ok volt arra, hogy gyorsan érjen a végére, idejekorán érkezzen oda. Idejekorán – mire?

Nem tudta, de miközben rohant, érezte magában az émelyítő aggodalom növekedését, amely pillanatról pillanatra erősebbé, túlradóbbá és hatalmasabbá vált benne. És mikor végre kinyitotta az előadóterem ajtaját, egyáltalán nem előadóterem volt, hanem az otthoni hálószobájuk, az ágyban Maisie feküdt, levegő után kapkodott, arca lázas volt, és elkékült a fulladás borzalmas közelségében, és rajta, mint két sáv, kékesen és ólomszerűen futottak át a kettéhasadt ajkak. A látvány oly rettenetes oly szörnyű volt, hogy Beavis felriadt. Halvány nappali fény szűrődött át a függönyökön; a paplan rózsaszínűnek látszott; a ruhaszekrény tükre megcsillant. Odakint a tejesember kiáltozott – Tejet, tejet! –, amint körüljárt. Minden megnyugtatóan meghitt volt, a maga helyén. Csak rossz álom volt az egész. John Beavis hátrafordult, és észrevette, hogy a széles ágy másik fele üres.

A csöngetés közelebből hangozott, egyre közelebből, átdöfte az álom mély, langyos felhőzetét, és végül irgalmatlanul belecsapott a meztelen, vonagló öntudatba. Anthony kinyitotta a szemét. Micsoda förtelmes lárma! De legalábbis a következő öt percben nem kell felkelésre gondolnia. A meleg takaró alatt isteni

volt, de aztán – és ez mindent lerontott – eszébe jutott, hogy az első óra algebra lesz Bugrissal. A szíve a torkába szökött. Azok a szörnyű négyzetek! Bugris megint rá fog förmedni. Nem szép tőle. És ő majd elbőgi magát. De aztán eszébe jutott, hogy Bugris nem formed rá ma amiatt, ami – tegnap történt. A Lóképű hallatlanul rendes volt tegnap este – jutott eszébe hirtelen.

De most már ideje felkelni. Egy, kettő, három, juj, milyen ronda hideg van. Éppen magára kapta az ingét, amikor valaki nagyon halkán kopogott a rekesze ajtaján. Egy utolsó rántással kidugta a fejét a napvilágra, felállt, és ajtót nyitott. Staithes állt a folyosón, Staithes – vigyorogva ugyan, de azért barátságosan... Anthony zavarban volt. Bizalmatlanul, de képmutató mosollyal kezdte:

– Gyere – suttogta –, ilyet még nem láttál.

Anthonymnak hízelgett ez az ajánlat olyan valaki részéről, aki mint a futballcsapat kapitánya, gorombán is viselkedhetett volna vele, aminthogy többnyire úgy is viselkedett. Félt Staithestől és nem szerette – és éppen ezért rendkívül jólesett neki, hogy Staither kegyes volt saját jószántából közeledni hozzá...

Staithes fülkéje már zsúfolva volt. Az összeesküvő csend visszafojtott izgalommal forrt és bugyborékol. Thompsonnak a szájába kellett tömnie a zsebkendőjét, hogy el ne nevesse magát, és Pembroke-Jones kétrét görnyedt a zajtalan derű örömmámorában. Partridge az ágy lába és a mosdó közötti szűk térbe préselődve a rekeszfalhoz szorította az arcát. Staithes a vállára tette a kezét, Partridge megfordult, és kilépett a fülke közepébe; szeplős arcát röhögés torzította el, és úgy fintorgott és izgett-mozgott, mint akibe belébújt az ördög. Staithes arra a helyre mutatott, amelyet Partridge elhagyott, és Anthony bekukucskált. A rekeszfal deszkájában az egyik görcsöt kivájták, és az üregén át látni lehetett mindent, ami a szomszédos rekeszben történt. Az ágyon egyszerű gyapjú alsóruhában és a sérvkötőjével a halszemű Ledwidge hevert. Szeme a vastag szemüvege alatt be volt hunyva; a szája nyitva. Nyugodt boldogság és derű sugárzott róla, mintha templomban ülne.

– Még mindig ott van? – suttogta Staithes.

Anthony maga is vigyorogva hátrafordult, és bólintott; majd még szorosabban ráillesztette szemét a kémlelőlyukra. Ami a dolgot olyan kivételesen viccessé tette, az volt, hogy éppen Halszemű tesz ilyet, Tűfenekű, az iskola bolondja, a közáldozat, akit gyengesége és féltékenysége elkerülhetetlenül kijelölt az üldözésre. És ez új dolog, ezzel is gyötörni lehet.

– Ijessz rá! – javasolta Staithes, és a rácson át felmászott az ágy rácsára.

Partridge, aki középcsatár volt az első csapatban, megmozdult, hogy kövesse, de Staithes váratlanul Anthonyhoz fordult. – Gyere, Beavis – suttogta –, gyere föl velem. – Egészen kivételesen kedves akart lenni a szerencsétlen flótáshoz a mutterja miatt. Azonfelül alkalmasnak látszott arra, hogy lesajnálja ezt a paraszt Partridge-ot.

Anthony csaknem csúszó-mászó örömmel fogadta el a felszólítást, és felmászott melléje. A többiek várakozva üldögéltek az ágy lábánál. Staithes jeladására valamennyien felpattantak, és fejüket átdugva a közfalon szélnek eresztették jókedvüket.

Halszemű riadt kiáltást hallatott, hogy ilyen brutálisan kirántották mocskos kis paradicsomából, amelyben egyedül ürülés meg verés szerepelt (egyelőre nem voltak női lakosai); szeme eszelősen kinyílt a rémülettől; egy másodpercre halálsápadt lett, majd elpirult. Két kezével lesimította a trikóját; de túlságosan kurta volt, nem takarta el a meztelenségét, még a sérvkötőjét sem. Lehetetlenül kurta trikó volt, mint egy csecsemőé. (Erre az egy félévre még jó lesz – mondta az anyja –, az ilyen gyapjúholmi rettenetesen drága. – Az anyja áldozatot hozott érte, amikor Bulstrode-ba küldte.)

– Told rá, told rá! – ordította Staithes gúnyosan biztatva erőlködésében.

– Miért tiltotta meg Edward király Alexandra királynőnek, hogy bemenjen a tyúkóljába? – mondta Thompson. Persze mindenki ismerte a választ. Újabb nevetőroham következett.

Staithes fölemelte egyik lábát a rácsról, lekapta a bőrpapucsát, célzott és dobott. Az arcán találta el Halszeműt. A gyerek fájdalmasan felvonított, kiugrott az ágyból, és ott állt felhúzott vállal, vézna kis karját fölemelte, hogy védje a fejét, és fölnézett az ingerkedő arcokra, a szeméből áradni kezdtek a könnyek.

– Rajta! Utánam! – ordította Staithes a többieknek, majd megpillantva a jövevényt fülkéjének nyitott ajtajában: – Gyere, Lóképű – mondta, miközben lekapta a másik papucsát. – Gyere, dobj te is!

– Fölemelte a karját: de mielőtt eldobhatta volna a papucsot, Lóképű felmászott az ágy tetejére, és megragadta a csuklóját.

– Nnem, nne csináld – mondta –, nne csináld és Thompson karját is megragadta. Anthony Staithes vállára támaszkodott és dobott, akkorát, amekkorát bírt. Halszemű lekapta fejét. A papucs a deszkafalhoz csapódott a háta mögött.

– Bbbeavis! – kiáltotta Lóképű oly szemrehányóan, hogy Anthonyba egyszerre belenyilallt a szégyenkezés.

– Nem találtam el – mondta mentségül; és valami furcsa okból egyszer csak azon vette észre magát, hogy a borzalmas mély gödörre gondol a lollingdoni temetőben.

Staithes visszanyerte beszélőképességét. – Nem tudom, mit akarsz, Lóképű! – mondta dühösen, és kirántotta a papucsot Brian kezéből.

– Törődj a magad dolgával!

– Nem szabad ilyet tenni – felelte Brian.

– Dehogynem.

– Öööten eegy ellen.

– Te nem tudod, hogy mit művelt.

– Nem ttörődöm vele.

– Törödnél, ha tudnád – mondta Staithes; és mesélni kezdte, hogy mit művelt Halszemű, olyan mocskos szavakkal, ahogy csak tudta.

Brian lesütötte szemét, és egyszerre fülig pirult. Valahányszor ocsmányságot hallott, mindig szenvedett – szenvedett, és egyszersmind szégyellte magát.

– Nézd csak, az öreg Lóképű hogy elvörösödik! – kiáltotta Partridge, és valamennyien nevettek. A leggúnyosabban Anthony. Mert Anthony közben ráért szégyelleni magát a szégyenkezés miatt; ráért elhessegetni a lollingdoni temető gödrének a gondolatát; ráért egyszerre majdnem meggyűlölni az öreg Lóképűt. – Azért, mert ilyen undorítóan mafla – mondta volna, ha valaki magyarázatot kért

volna a gyűlöletére. De az igazi ok mélyebb volt, homályosabb. Azért gyűlölte Lóképűt, mert olyan hihetetlenül rendes volt, mert Lóképűben megvolt a meggyőződés bátorsága, és Anthony érezte, hogy olyannak kellene lennie az ő meggyőzésének – és valóban olyan is lett volna az ő meggyőződése is, ha lenne hozzávaló bátorsága. Éppen mert annyira szerette Lóképűt, azért gyűlölte meg. Jobban mondva, éppen mert annyi oka volt arra, hogy szeresse – és ezzel szemben olyan kevés ok volt arra, hogy Lóképű viszonzza szeretetét. Lóképű tele volt mindenféle nemes tulajdonsággal, amelyek vagy teljesen hiányoztak öbelőle, vagy – ami még rosszabb volt – megvoltak, de nem tudtak megnyilatkozni. A hirtelen kitörő gúnyos nevetés az irigy ingerültség kifejezése volt a fölényel szemben, amelyet szeretett és bámult. Csakugyan a szeretet és bámulat valahogy maga teremtette meg az ingerültséget és irigységet – megteremtette, de rendszerint a felszín alatt tartotta öntudatlan várakozásban, amelyből a mostanihoz hasonló válság egyszerre előhívta.

– Ha láttad volna, mit művelt – fejezte be Staithes. Most, hogy jobb hangulatban volt, nevetett, megkockáztatta a nevetést. – Egészen tűzbe jött!

– A sérvkötőjébe – tette hozzá Anthony, émelygő megvetéssel. A Halszemű sérve súlyosbította a botrányt.

– Igen abba a ronda, ócska sérvkötőbe! – erősítette Staithes. Nem volt kétséges; a látvány, a gyerek félénksége és még ez a sérvkötő is – ez nemcsak elkerülhetetlenné, hanem jogossá, erkölcsi kötelességgé tette a papucshajigálást.

– Undok fráter – folytatta Anthony, kéjesen melengetve jogos felháborodását.

Amióta Staithes belekezdett Halszemű tevékenységének leírásába, Brian először nézett föl: – Ddde miiért uunndokabb, mmmminnt bbbárki mmás? – kérdezte halkán.

– Uuutóvégre – folytatta, és a vér visszaözönlött arcába, mialatt beszélt – nnnneem ő az eegyetlen.

Egy pillanatnyi feszélyezett csend lett. Hát persze hogy nem ő volt az egyetlen. De ő volt az egyetlen – ezt gondolták valamennyien –, akinek sérvkötője meg vastag szemüvege volt, és akinek a trikója túl rövid volt: ő volt az egyetlen, aki ezt fényes nappal művelte, és engedte, hogy rajtakapják. Ez mégiscsak különbség. Staithes másik ponton ment át ellentámadásba. – Főtisztelendő Lóképű prédikál – mondta kukorékoló hangon, és egyszerre megint ő kezdeményezett, megint ő volt fölényben. – Slussz! – tette hozzá más hangon. – Késő van! Mars öltözködni!

VII

1934. április 8.

Feltételes reflex. Mennyi örömet szerzett nekem az öreg Pavlov, mikor először olvastam. Minden emberi igényesség végleges leleplezése, valamennyien senkik és barmok vagyunk. Vau-vau, szagoljuk meg a lámpaoszlopot, emeljük fel a lábunkat, temessük el a csontot. Nincsenek többé számárságok a szabad akaratról, a jóságról, az igazságról, meg minden egyébről. Minden kornak megvannak a maga lélektani forradalmárai. La Mettrie, Hume, Gondilláé és végül Sade márki, a legkésőbb érkezett, és a legmegsemmisítőbb a XVIII. századi leleplezések között. Talán a

legutolsó tökéletes forradalmár. De kevés emberben van meg a bátorság, hogy Sade következtetései nyomán kövesse a forradalmi elvet. Közben azonban a tudomány se maradt vesztég. A XVIII. századi leleplezők, Sade-ot leszámítva, nem bizonyultak megfelelőknek. A XIX. századnak előről kellett kezdenie, Marx jött, meg a darwinisták, akik ma is velünk vannak. Marxtól szabadulni sem tudunk. Közben a XX. század is termelt egy rakás leleplezőt, Freudot, majd mikor Freud hanyatlani kezdett, Pavlovot és a behaviouristákat. Feltételes reflex – emlékszem, olyan volt számomra, mint ami mindennek a teteje. Pedig valójában csak egyszerűen visszaállította a szabad akarat tanát. Mert, ha a reflexeket lehet feltételekhez kötni, akkor elő lehet állítani ezeket a feltételeket. Megtanulni azt, hogy az ember tisztességesen bánjon az énjével, ha már olyan sokáig gyalázatosan bánt vele – mi ez, ha nem a reflexek feltételeinek a megteremtése.

Az apámmal ebédeltem. Derűsebb, mint amikor utoljára láttam, de öreg, és sajátságos módon örül az öregségnek. Nagyra van vele, hogy nehezen tud felkelni a karosszékéből, és lassan megy föl a lépcsőn. Ügy látszik, ezzel is növelni akarja a tekintélyét. Talán részvétet is akar kelteni, ha éppen részvétet kíván. Gyerekek bögnék így, hogy jöjjön be az anyjuk, és sürgölődjön körülöttük. Ez végigkíséri az embert a bölcsőtől a sírig. Miller azt állítja az öregkorról, hogy nagyrészt rossz szokás. Működtessük a feltételeket. Ha úgy járunk-kelekünk, mintha reuma gyötörne, olyan szertelen izommunkát kényszerítünk magunkra, hogy végül csakugyan a reuma áldozatai leszünk. Aki úgy viselkedik, mintha öregember volna, annak a teste úgy működik, mint az öregember teste, és az ilyen ember végül úgy érez, és úgy gondolkodik, mint aki csakugyan megvénült. A göthös, papucsos vénember – a szó szoros értelmében szerep, amelyet az ember játszik. Ha nem vagyunk hajlandók játszani, ha meg tudjuk játszani ezt a visszautasítást, akkor nem leszünk vénemberek. Azt hiszem, ez nagyjában igaz. Annyi bizonyos azonban, hogy az apám élvezettel játssza jelenlegi szerepét. Az öregség egyik nagy előnye, feltéve, ha az ember gazdasági helyzete megfelelően szilárd, és egészségi állapota nem túlságosan rossz, hogy megengedheti magának a fölényes derű magatartását. A sír közel van, az ember hozzászoktathatta magát, hogy semmit se érezzen át nagyon erősen; így aztán igen könnyű a dolgokat az örökkévalóság szempontjából nézni, így nézi például apám a békét. – Igen, ismerte el, az emberek megöregültek; nemsokára – nézetem szerint 1940 körül – újabb háború lesz. – (Jellemző a dátum, mert csaknem bizonyos volt abban, hogy ekkorra már nem él.) Sokkal rosszabb, mint a legutóbbi háború; alighanem elpusztítja Nyugat-Európa civilizációját. De hát olyan nagy dolog ez? A civilizáció átmegy más világrészekbe, újra felépül az elpusztított területeken. A mi időmértékünk egészen rossz. Nem úgy kell látnunk magunkat, mint akik a XX. század harmincas éveiben élnek, hanem mint két jogkorszak közötti pontokat. És egy Goethe-idézettel fejezte be. „*Alles Vergänglichliches ist nur ein Gleichnis.*”^[2] Ez kétségkívül nagyon igaz, de nem a teljes igazság. Azt kérdezem: hogyan egyeztessük össze azt a hitet, hogy a világ nagymértékben látszat, azzal a hittel, hogy azért mégis végtelenül fontos megjavítani ezt a látszatot. Hogyan legyen az ember egyszerre szenvedély telén, és mégsem közömbös, fölényesen derűs, mint egy öregember, és cselekvő, mint egy fiatal?

VIII

1933. augusztus 30.

– Ezek az utálatos nagy bögyök! – Helen megdörzsölte a vörös foltot a karján. Anthony nem tett semmiféle megjegyzést. Az asszony egy pillanatra némán nézett rá. – Mennyi bordája van magának! – mondta végül.

– Schizothym testalkat – válaszolta Anthony a karja mögül, amely eltakarta arcát a világosság elől. – Ezért vagyok itt. Erre ítélte a bordáim szöge.

– Mire ítélte?

– A szociológiára; és közben, ha ráérek, erre. – Fölemelte kezét, kis körmozdulatot végzett vele, és ismét leejtette a pokrócra.

– Micsodára? – érdeklődött Helen.

– Micsodára? – ismételte Anthony. – Hát... – habozott. De túl soká tartana, amíg kibeszelné magát a vérmelegletben szakításról a szenvedélyek és az értelem között, az elszakadt érzékiségekről és a meddő gondolatokról. – Hát *magára* – nyögte ki végre.

– Énreám?

– Ó, megengedem, másvalaki is lehetne – mondta, és elnevette magát, őszintén élvezve tulajdon cinizmusát.

Helen is nevetett, de meglepő keserőséggel. – Én másvalaki vagyok.

– Hogy érti? – kérdezte Anthony, és szabadabbá tette arcát, hogy ránézhesen.

– Úgy, ahogy mondom; gondolja, ott volnék én, ha igazán Én volnék?

– Az igazi Én – évődött Anthony. – Úgy beszél, mint egy teozófus.

– Maga meg úgy beszél, mint egy buta ember – mondta Helen –, szántsándékkal beszél úgy, mert hát természetesen nem buta. – Hosszú csend következett. – Az Én, az igazi Én, hol, hogyan, milyen áron lehet erre szert tenni? Igen, mindenekelőtt; milyen áron? Itt vannak a Cavelliek meg Florence Nightingale-ok, de az efféle lehetetlenség; főképp nevetséges. – Helen haragudott magára, megrázta a fejét. Majd kinyitotta a szemét, amelyet hosszú időre lehuny, keresett valamit a külvilágban, hogy elvonja figyelmét a haszontalan és alkalmatlan gondolatokról. Az előtér csupa Anthony volt. Rápillantott; majd afféle elbűvölt ellenkezéssel, mintha valami ellenállhatatlanul furcsa, de undorító állathoz nyúlna, megérintette a rózsaszínű gyűrött bőrt a nagy sebhelyen, amely végigfutott a férfi combján, egy vagy két hüvelyknyire a térde fölött. – Fáj még? – kérdezte.

– Ha fáradt vagyok, meg néha nedves időben. – Kissé felemelte fejét a párnáról, ugyanakkor behajította a jobb térdét, szemügyre vette a sebhelyet. – Reneszánsz ízlésű forradás – mondta tűnődve.

Helen megborzongott. – Rettenetes lehetett! – Majd hirtelen indulattal: – Hogy gyűlölöm a fájdalmat! – kiáltotta, és hangjában szenvedélyes, mélységesen személyes gyűlölet csengett. – Utálok! – ismételte meg, hadd hallja a világ minden Cavellja és Nightingale-je.

Helen megint visszalökte őt a múltba. Arra az őszi napra, Titworthbe, tizennyolc évvel ezelőtt. Kézigránát-élesdobás volt. Egy buta regruta rövidet dobott. Az ordítózasok, az ő pánikszerű menekülése, aztán a robbanás. Mindez különösen

távolinak tetszett most és lényegtelennek, mintha egy teleszkóp túlsó végén át nézné. Még a fájdalom is, a hónapokig tartó fájdalom, most csaknem semmivé zsugorodott. Testileg ennél rosszabb dolog nem történt vele – és az örült, aki az emlékezetét kezeli, valójában megfélelkezett róla.

– Az ember nem emlékszik a fájdalomra – mondta hangosan.

– De én igen.

– Dehogy, maga sem. Csak a környezetére emlékszik és a mellékkörülményeire. A környezetére, a szülésznő lakására, a Tombe-Issoire utcában és a mellékkörülményekre, a mocsokra és megaláztatásra. – Helen arra megkeményedett, mikor e szavakat hallgatta.

– Sohasem tud visszaemlékezni a szenvedés igazi minőségére – folytatta –, éppoly kevésbé, ahogy nem tud visszaemlékezni a testi élvezet minőségére. Például arra sem tud emlékezni, ami ma törcént, félórával ezelőtt. Nincs semmi, amit az esemény újjáteremtésének lehetne nevezni, ez szerencse melleleg. – Elmosolyodott. – Gondolja meg, ha az ember pontosan tudna emlékezni illatokra vagy csókokra, milyen terhes volna a valóság! És az olyan nő, aki emlékezik, hozhatna-e egynél több gyereket a világra?

Helen feszélyezetten mozgolódott. – El sem tudom képzelni, hogy asszony hogyan vállalkozhatok rá – mondta halkán.

– Valójában – folytatta Anthony – a fájdalmakat és élvezeteket minden alkalommal újra tapasztalhatjuk. Újra fellobbannak. Minden virág az első, amelyet valaha megszagoltunk, és minden szülés az első.

– Megint úgy beszél, mint egy buta – vágott közbe Helen –, összezavarja a földolgot.

– Azt hittem, hogy tisztázom – mentegetődzött Anthony. – De ettől eltekintve, mi a földolog?

– A földolog én, maga, az igazi élet, a boldogság. Maga meg összevissza locsog olyanról, ami nincs, mint akinek elment az esze.

– És magával hogy állunk? – kérdezte Anthony. – Maga olyan jól eligazodik a való életben? Olyan szakértője a boldogságnak?

A szavak mindkettőjük agyában ugyanannak a szemüveg mögé rejtőző, félénk alaknak a képét idézték fel.

Ez a házasság! Ugyan mi vehette rá Helent? Szegény Kugh persze érzélgősen szerelmes volt. De elegendő ok volt ez? És utóbb micsoda csalódások? Nagyobb részben testiek, gyanította Anthony. Nevetséges erre gondolni Hugh-val kapcsolatban, Anthony szája szöglete gyengén megrándult. De Helen számára természetesen végzetes szerencsétlenség volt a tréfa. Anthony szerette volna megismerni a részleteket, de másodkézből, azzal a feltétellel, hogy nem kérdezősködik utánuk, hogy az asszony nem ajánlja fel neki a vallomását. A vallomás veszélyes, a vallomás ragacsos, mint a légyapapír; igen, mint a légyapapír...

Helen sóhajtott. Majd felhúzta a vállát, és elszánt hangon mondta: – Feketéből nem lesz fehér, különben is az én dolgom, rám tartozik.

„Nagyon helyes” – gondolta magában Anthony. Csend lett.

– Mennyi ideig volt kórházban ezzel a sebbel? – kérdezte Helen más hangon.

– Majdnem tíz hónapig. Förtelmesen el volt gennyedve. Hatszor egymás után kellett operálni.

– Rettenetes!

Anthony vállat vont. Legalább megszabadult a lövészároktól. – De Isten kegyelméből... furcsa – tette hozzá –, milyen szokatlan alakokat ölt az Isten kegyelme. Egy hülye regruta kézigránátja. De nélküle áthajóznak Franciaországba, és lemészárolnak... ez csaknem egészen bizonyos. Ő mentette meg az életemet – majd egy kis szünet után –, és a szabadságomat is – tette hozzá. – Különben berúgtam volna a háborús lelkesedéstől. „A becsület királyként ismét lejött a földre.” De azt hiszem, maga túlságosan fiatal, semhogy szegény Rupertről hallott volna. Abban az időben, ezerkilencszáztizennégyben, divatban volt. „A becsület királyként...” Csak elfelejtette szóvá tenni, hogy az ostobaság is visszatért. A kórházban alkalmam volt e másik királyi fenségnek a földre való bevonulásáról gondolkozni. Az ostobaság visszatért, királyként, nem, császárként, isteni Führerként. Kijózanító gondolat volt. Kijózanító és mélységesen felszabadító. Azt is annak a marha regrutának köszönhetem. A nagy Führer egyik leghűségesebb alattvalója volt. – Újabb csend következett. – Néha kissé aggódom, mint Polükratész – annyi szerencse ért az életemben. A körülmények mindig az én érdekemben esküdtek össze. Még ez a körülmény is. – Megtapogatta a sebhelyet. – Talán nem ártana, ha tennék valamit, hogy lecsillapítsam az istenek irigységét. Ha legközelebb fűrödni megyek, gyűrűt dobok a tengerbe. – Aprót vihogott. – Csak az a baj, hogy nincs gyűrűm.

IX

1903. április 2.

A Paddington állomáson Beavis meg Anthony beült egy üres harmadosztályú fülkébe, és várta, hogy meginduljon a vonat. Anthony számára a vasúti utazás még mindig mélységesen fontos volt, még mindig afféle szentség. A férfilélek éretlen korban *naturaliter ferrovialis*.^[3] Ez az óriási istenforma szürke szörnyeteg például, amely pöfögve vonul be az állomásra, és megáll az egyes számú peronnál – Watt meg Stephenson nélkül sohasem gördült volna be ily fenségesen kormos üvegszékesegyházába. De a szertelen gyönyörűség, amely Anthonyt elfogta, miközben az isteni lény közeledését leste, miközben az kilehelte szénfüst és forró olaj leheletét, miközben ő maga hallgatta, és csaknem öntudatlanul utánozta a gőztüdő zihálásának ssff-ssff-zörejét, elegendő bizonyítéka volt annak, hogy ez a gyermeki szív valami titokzatos módon fel volt készülve a Nagy Tűzokádó és a Holdrakéta eljövetelére, és hogy a jelenlegi lokomotív, mikor megjelent, alighanem megfelelt (igazán szerencsésen) valamely homályos és jövődöbeli lokomotív képnek, amely már a kőkorszakban megelőzte az igazit a gyermekek lelkében. Ssff, ssff; aztán csend. Aztán a kitörő gőz rettenetes lélegzetállító robaja. Nagyszerű! Édes!

Főkötővel a fejükön, feketében – mint Viktória királyné két példányban – két kövér és apró öreg hölgy vonult el lassan, fülkét keresve, ahol a dohányfüst nem

izgatja a torkukat, vagy aholnem kénytelenek nevetlenségeket hallgatni. Beavisnek csakugyan igen tiszteletreméltó külseje volt. Megálltak, tanácskoztak. De Anthony kihajolt az ablakból, és olyan arcot vágott, hogy továbbmentek. Anthony diadalmasan mosolygott. Az egész szakaszt saját maguknak fenntartani az utazás szent sportjának egyik célja volt – felért többé-kevésbé egy királlyal meg egy dámával; az ember, hogy úgy mondjam, negyvenet írt fel minden állomáson, ahol nem tolakodott be idegen a fülkéjébe. Azonkívül az étkezőkocsiban ebédelnek, ami legalább annyit számít, mint egy szekvencia – kétszázötvenet. Aztán hátra van még a *Double Bezique* – de Anthonynak nem volt olyan szerencséje, hogy ezt felírhasssa –, mikor az ember expresszen utazik. A kalauz fűtyült, a vonat megrázkódott.

– Hurrá! – kiáltotta Anthony.

A játék megkezdődött: király meg dáma mindjárt az első osztásban. De néhány perccel később már visszakívánta a két öreg dámát, mert John Beavis hirtelen kiszakította magát elvonatkoztatott csendjéből, előre hajolt, és megérintette fiának a térdét: – Tudod-e, hányadika van ma? – kérdezte halk és Anthony számára megfoghatatlanul jelentőségteljes hangon.

Anthony kérdően nézett rá; majd nekigyürkőzött, és elkezdte túlbuzgón játszani az olyan ember szerepét, aki mélyen töpreng a kérdésen. Volt az ő apjában valami, ami ezt a túlbuzgalmat elkerülhetetlenné tette.

– Hát nézzük csak – mondta erőszakolt hangon –, harmincegyedikén indultunk... vagy harmincadikán? Szombaton indultunk, és ma hétfő van...

– Ma másodika van – mondta apja ugyanazon a halk hangon. Anthony nyugtalankodni kezdett. Ha apja tudja, hányadika van, akkor miért kérdezte meg?

– Ma éppen öt hónapja – mondta Beavis.

Öt hónapja? Majd hirtelen, kínzó szívdobbanással ráeszmélt Anthony, miről beszél az apja. November másodika. Április másodika. Öt hónapja, hogy meghalt.

– Minden hónap másodikán meg kell emlékezni erről a napról. Anthony bólintott, és bűnös zavarában elfordította fejét.

– Egymáshoz vagyunk kötve a természetes kegyelet kötelékével – mondta Beavis.

Mi a csudáról beszél ez most megint? És miért, miért kell neki ezt mondania? Olyan rettenetes, olyan illetlen – igen illetlen, az ember azt sem tudja már, hová nézzen. Olyan ez, mint amikor a nagymama gyomra étkezések után azokat a szörnyű bugyborékoló hangokat adja...

Beavis fiának elfordított fejére nézve, megérezte az ellenállás jeleit, és megsértődött, majd elszomorodott, majd azt érezte, hogy a szomorúság homályos haraggá változik, amiért Anthony nem szenved mindig olyan kegyetlenül, mint ő. Hát persze, a gyerek még nagyon kicsi, még nem képes átlátni teljesen, hogy mit is veszített; de azért mégis, azért mégis...

Anthony kimondhatatlan megkönnyebbülésére a vonat lassított az első állomás előtt. Slough külvárosai lassan, egyre lassabban vonultak el mellettük. A szent játék valamennyi szabálya ellenére imádkozott hogy valaki beüljön a fülkébe, és hála Istennek, valaki csakugyan beült. Egy vaskos, pulykavörös arcú férfi, akit minden más alkalomkor utált volna. Ma azonban szerette.

Beavis visszavonult a csend elkülönített világába, kezével eltakarta a szemét.

A kocsiban, mikor szálltak Twyford állomáson, apja a bántást sértéssel tetézte.

– Mindig a lehető legjobban kell viselkedned – tanácsolta.

– Természetesen – mondta Anthony kurtán.

– És mindig légy pontos. És ne légy falánk – habozott, és előre mosolygott azon, amit mondani készült, majd vízre bocsátotta a hétköznapi szót –: akármilyen kitűnő a „menázi”. – Csend lett. – És légy udvarias Abigailékhez – tette hozzá.

Kifordultak az útról, és befordultak az ösvényre, amely magas rododendronbokrok között kanyargott. A széles pázsiton túl felbukkant a Györgykorabeli ház stukkóhomlokzata. A ház nem volt nagy, de tágas, kényelmes és egyszersem elegáns. Érezni lehetett, hogy olyan ember építette, aki minden alkalommal tudta idézni Horatiust. Beavisnek eszébe jutott, mikor ránézett, hogy Rachel Foxe apja jó csomó pénzt hagyott hátra. Hajóépítés – és nem talált ki az öreg valamit, amit megvett tőle az Admirális? Foxe-nak is jól ment: valami szénvállalata volt. (Milyen aranyosak ezek a nárciszok a fűben itt a fa alatt!) De fanyar, csendes, humortalan ember volt, most hirtelen eszébe jutott Beavisnek, nem értette meg az ő kis filológiai tréfáját a „penicilus” szóval kapcsolatban. Igaz ugyan, hogyha akkor tudja, hogy a szegény embernek gyomorfekélye van, akkor persze meg sem kockáztatja.

Foxe-né meg Brian eléjük siettek, mikor a fogat behajtott. A fiúk együtt mentek fel. Beavis követte a ház asszonyát a szalonba. Magas nő volt, vékony, rendkívül egyenes, és volt valami olyan tiszteletet parancsoló a tartásában, olyan nemes ridegség arcának vonásaiban és kifejezésében, hogy Beavis kissé feszélyezve érezte magát.

– Olyan kedves magától, hogy meghívott minket – mondta. – És ki sem tudom mondani, mennyi mindent jelent... – egy pillanatig habozott, majd (tekintve, hogy a hónap másodika volt) fejét kissé ingatva és halkabb hangon folytatta –: az én szegény anya nélkül maradt kisfiamnak, hogy itt töltheti maguknál a vakációját.

Az asszony világosbarna szeme Beavis szavai hallatára együttérző kétségbeesésbe sötétült. Mindig szilárd, mindig komoly, mindig egymásra zárt, telt, márványba vésett virágra emlékeztető ajkai kivételes megilletődöttséget fejeztek ki. – Én is örülök, hogy elhozta – mondta meleg és zeneien vibráló hangon. – Önzően örülök, Brian miatt – mosolygott, és Beavis észrevette, hogy szája még mosolygás közben, minden érzékiségén keresztül, mélységes szenvedni és örvendezni tudásán át megőrizte határozott tisztaságát, amely nyugalmi állapotában jellemezte. – Igen, önzően, mert amikor ő boldog, én is az vagyok.

Beavis bólintott. Majd felsóhajtott. – Az ember hálás – mondta –, hogy legalább megmaradt számára egy más ember boldogságának a visszasugárzása. – Nagylelkűen jogot adott Anthonynak arra, hogy ne szenvedjen. – Bár természetesen, ha majd valamivel nagyobb lesz a fiú, ha majd tökéletesen át tudja látni...

Foxe-né nem folytatta a beszélgetést. A férfi szavaiban és modorában volt valami, ami émelyítette és bántotta az érzékenységet. De sietett kiűzni agyából a kellemetlen benyomást. Utóvégre a fődolog, a lényeg az, hogy a szegény ember

szenvedett, és most is szenved. A hamis hang, feltéve, ha csakugyan hamis, másodrendű dolog, és csak a szenvedés kifejezésében nyilatkozott meg.

Felajánlotta, hogy járjanak körül, mielőtt teáznak, és végigsétáltak a kerten, sőt azon túl, a fű és a fák szelídített őserdejében. A kis-erdő egyik tisztásán, amely északról vette körül a kertet, három nyomorék gyermek kankalint szedett. Hátborzongató ügyességgel lendítették előre magukat mankójukkal a halvány aranszínű virágok csomói között, üvöltve, rikácsoló, fülsértő elragadtatásukban.

Foxe-né megmagyarázta, hogy az egyik gazdasági épületben laknak. – Három nyomorékom – így nevezte őket.

Hangjának hallatára a gyerekek felnéztek, és egyszerre csak feléje bukdácsoltak a tisztáson.

– Tessék nézni, mit találtam!

– Tessék nézni! Mi ennek a neve?

Foxe-né felelt a kérdéseikre, maga is kérdéseket intézett hozzájuk, és megígérte, hogy este meglátogatja őket,

Beavis úgy érezte, neki is nyújtani kell valamit a nyomorékoknak, magyarázni kezdte nekik a kankalin szó etimológiáját, amit angolul primrose-nak neveznek. Középgangolban primerole-nak nevezték – magyarázta –, a „rose” szó merő félreértésből került a végére – a gyerekek értetlenül bámultak rá. – Egyszerű népetimológia – folytatta, majd hunyorított egyet, és hozzátette: – Bedacizott a nép!” – Csend lett. Foxe-né beszéd tárgyát változtatott.

– Szegény kis nyomorultak! – mondta, mikor végre szabadon bocsátották. – Olyan boldogok, hogy az ember sírni szeretne. Aztán egy hét múlva felpakolhatom őket. Mehetnek vissza a nyomortanyákra. Rettenetes ez, de hát mit tehetünk. Olyan sokan vannak. Az ember nem tarthat itt egyeseket a többi rovására.

Egy ideig szótlanul sétáltak, és Foxe-né egyszer csak azon a gondolon kapta rajta magát, hogy szellemi nyomorékok is vannak. Olyan béna és nyavalyás indulataik vannak, hogy azt sem tudják, hogy kell tisztességesen érezni; aztán vannak emberek, akik púposak és nyomorékok a kifejezőképességükben. John Beavis talán közéjük tartozott. Milyen igazságtalan volt hozzá! Milyen gögös! Ne ítélj, hogy ne ítéltesél! De különben is, ha ez igaz, akkor eggyel több oka van rá, hogy sajnálja.

– Azt hiszem, itt az ideje, hogy teázzunk – mondta hangosan, és hogy elejét vegye további igazságtalan ítéleteknek, a nyomorékok iskoláiról kezdett beszélni, amelyeknek megszervezésében Notting-Dale-ben és St. Pancrasben maga is részt vett. Leírta a nyomorék gyerekek otthoni életét. – A szülők odakint dolgoznak; a gyerekek nem látnak egyetlen emberi arcot reggeltől estig; nincs tisztességes táplálékuk; nincsenek játékszereik, nincsenek könyveik, nincs semmi dolguk, csak hevernek és várnak... de mire várnak?-Aztán beszélt a betegszállító kocsiról, amely most körbejár, és iskolába viszi a gyerekeket. Beszélt a számukra külön készült iskolapadokról, a tanításról és azokról az intézkedésekről, amelyek tisztességes ebédet biztosítanak számukra.

– És a mi jutalmunk – mondta, mikor kinyitotta a ház ajtaját – ez a szívét tépő boldogság, amelyről az előbb beszéltem. Én akaratom ellenére szemrehányást, vádat érzek benne. Valahányszor ezzel a boldogsággal találkozom, azt kérdezem

magamtól, mi jogon vagyok én olyan helyzetben, hogy ezt a boldogságot oly könnyen osztogathassam egy kis pénzázdozattal és egy morzsányi kellemes erőfeszítéssel. Igen, mi jogon? – Meleg, csengő hangja kissé remegett, mikor kimondta a kérdést. Kérdő mozdulattal fölemelte kezét, majd újból leeresztette, és besietett a szalonba.

Beavis csendben követte. Csiklandós meleg áradt el benne, mikor az asszony utolsó szavait hallgatta. Olyan érzés volt, mint amikor a *Szeget szeggel* utolsó jelenetét olvasta, vagy Joachimot hallgatta, ahogy Beethovent játszik.

Beavis mindössze két napot tölthetett itt. Fontos ülése volt a Filológiai Társaságban. Aztán itt volt a szótáron való munkássága. – Régi, megszokott robot – magyarázta Foxe-nének színlelt sajnálkozással és nagy sóhajjal, amely azonban alig tartott igényt arra, hogy komolyan vegyék. Az igazság az volt, hogy szerette a munkáját, és elveszett ember lett volna nélküle. – És maga igazán biztos benne – tette hozzá –, hogy Anthony nem lesz nagyon a terhére?

– A terhemre? De nézzen oda! – és kimutatott az ablakon az udvarra, ahol a két gyerek kerékpáros pólót játszott. – És nemcsak erről van szó! – folytatta. – Én igazán nagyon megszerettem Anthonyt e két nap alatt. Van ebben a gyerekben valami mélységesen megható. Olyan sebezhetőnek látszik. Minden okossága, józan esze és határozottsága ellenére. Van benne valami, ami rettenetesen ki van szolgáltatva a külvilágnak. – „Igen, ki van szolgáltatva”, mondta el magában még egyszer, és közben a széles és tiszta homlokra gondolt, a keskeny, remegően érzékeny ajkakra és az erőtlen, gyenge állra. Ezt a fiút könnyű megsérteni. Könnyen sebezhető, könnyen kiköckenthető a kerékvágásából. Valahányszor ránézett, az asszonyt csaknem bűnös felelősségérzet fogta el.

– Pedig – mondta Beavis – van úgy, hogy megfoghatatlanul közömbösnek látszik. – Az az eset a vasúton még mindig izgatta. Hiszen igaz, azt kívánta, legyen boldog a gyerek. Hiszen eltökélte magában, hogy az egyetlen boldogság, amiben neki a jövőben része lehet, csak a gyerek boldogságának szemléletéből fakadhat, de azért a régi ingerültség homályosan továbbra is megmaradt; keserűséget érzett, amiért Anthony nem szenvedett többet, amiért szemmel láthatólag ellenállt a szenvedésnek, visszautasította a szenvedést. – Megfoghatatlanul közömbös – mondta még egyszer.

Foxe-né bólintott. – Igen – mondta –, afféle páncélt visel. Betakarja a legjobban sebezhető pontját, de ugyanakkor fedetlenül hagy más pontokat, úgyhogy a kisebb sebek valósággal elvonják figyelmét, az ingerlékenység ellenmérégeül szolgálnak. Önvédelem ez, és mégis (hangja mélyebbé és remegővé vált), mégis azt hiszem, az évek során javulni fog ez: egészségesebb lesz a lelke, és boldogabb is, ha rá tudja venni magát, hogy ennek éppen az ellenkezőjét tegye, ha fel tudja vértetni magát a kis, figyelmet elvonó sebek ellen, az élvezet és fájdalom apró sebei ellen, és sebezhetőségét csak a nagy, átható kínoknak teszi ki.

– Milyen igaz ez – mondta Beavis, úgy találva, hogy az asszony szavai pontosan őrá illenek.

Elhallgattak. Majd visszatérve az eredeti kérdésre: – Dehogyan, szó sincs róla – mondta Foxe-né határozottan –, egyáltalán nem érzem tehernek, igazán el vagyok bűvölve, hogy itt láthatom magamnál. Nemcsak saját magáért, hanem azért is, amit Brian számára jelent, és mellékesen azért is, amit Brian jelent az ő számára. Olyan gyönyörűség nézni őket. Szeretném, ha minden szünidejüket együtt töltenék. – Foxe-né egy pillanatra elhallgatott, majd így folytatta: – Komolyan, ha még nincsenek tervei a nyárra, mit szólna ehhez? Augusztusban kivettünk Tenbyben egy kis házat. Maga és Anthony is kereshetnének ott lakást.

Beavis kitűnőnek találta a gondolatot, és a fiúk, mikor tudtukra adták, ujjongtak. – Az augusztusi viszontlátásig – mondta Foxe-né, mikor elbúcsúzott tőle. – Bár természetesen – tette hozzá azzal a melegséggel, amely melegebb a kelleténél, mivel a szívélyesség eltökélt erőfeszítésének az eredménye –, természetesen addig is találkozni fogunk.

A fogat lefelé kocogott a kocsúton, és Anthony vagy száz yardon át mellette rohant, azt kiáltotta – Isten veled! – Szertelenül lobogtatta zsebkendőjét, amit Beavis annak tulajdonított, hogy hasonló szertelenséggel fájlalja a válásukat. Valójában azonban a túlradó életkedv és jókedv tünete volt. A pillanat testestül-lelkestül azzal a mélyeséges örömmel töltötte el, hogy szerencsére életben van. Ez az öröm testi kifejezést keresett, és apjának a távozása ürügyet szolgáltatott arra, hogy rohanjon, és lóbálja a karját. Beavis mélyen meg volt indulva. Bár volna mód arra, gondolta magában szomorúan, hogy szabályozzák ezt a szeretetet és az ő szeretetét a fiú iránt, hadd öntözze napi érintkezésük sivárságát! A nők annyival jobban értenek az efféléhez. Igazán megható volt látni, ahogy az a szegény gyerek Foxe-né gyöngédségét viszonzta. És talán, tűnődött tovább, talán éppen azért látszott Anthony olyan nemtörődömnek, mert nem volt nő, aki az érzelmeit irányítsa. Talán a gyerek abból az okból nem tudja méltón gyászolni az anyját, mert anyátlan. *Circulus vitiosus* ez Foxe-né befolyása jótékony lesz, nemcsak ezen a téren, hanem ezer más tekintetben is. Beavis felsóhajtott. Ó, ha lehetséges volna szövetség férfi és nő között; nem a házasságban, hanem valami közös célból, anyátlan, apátian gyermekek érdekében! Jó asszony ez, csodálatos, rendkívüli. De ennek ellenére (majdnem éppen ezért) csak szövetséges lehet a közös feladatban. Házasságról szó sincs. Különben is itt van Maisie – már várja őt; nem fogja elmulasztani... De ha szövetkezik vele a gyermekek érdekében – ezzel nem csalja meg Maisie-t.

Anthony visszament a házba, a *Virág meg a méh*-etfütyörészve. Szerette az apját – a megszokás ereje szerettette meg vele, ahogy az ember a szülőföldjét, a hagyományos konyhát szereti, de őszintén szerette. Ez azonban egyáltalában nem csökkentette a feszélyezettséget, melyet Beavis jele-létében érzett.

– Brian! – kiáltotta, mikor a házhoz közeledett, kissé öntudatosan kiáltotta, mert furcsának tűnt fel neki, hogy Briannak nevezi Foxe vagy Lóképű helyett. Kissé férfiatlannak tetszett, leheletnyit lealázónak is.

Brian válaszfüttye a tanulószobából érkezett.

– Aszondom, szedjük ki a bicikliket – mondta Anthony.

Az iskolában Lóképűt a madármániája miatt gúnyolták. – Gyerekek – mondta Staithe karon fogva Lóképűt –, képzeljétek, mit láttam mama, két cimpalárt meg

egy habtyúkot – és nagy nevetőorkán támadt, amelyben Anthony is részt vett. De itt, ahol nincs senki, aki miatt szégyenkeznie kellene, hogy érdeklík a vándormadarak, a fészkek meg a gémeek, nagy lelkesedéssel fogadta a madárlest. Mikor nedvesen és sárosán visszatért a délutáni sétáról: – Tudja mit hallottunk, Foxe néni? – szokta mondani, mielőtt szegény Briannak ideje lett volna eladogni valamit. – Az első vörösbeget. – Vagy: – Az első fitiszmadarat. – És Rachel Foxe erre mindig azt feleli: – Nagyszerű! – De ezt úgy mondja, hogy ő *dagad* a büszkeségtől és a boldogságtól. Mintha cimpalárok meg habtyúkok sohase lettek volna a világon.

Tea után, mikor a függönyöket leeresztik, és behozzák a lámpákat, Foxe-né felolvas nekik. Anthony, aki mindig halálra unta Walter Scottot, azon vette észre magát, hogy Nigel viselt dolgait a legszenvedélyesebb érdeklődéssel követi.

Közeledett húsvét, az alkalomhoz illően Nigelt mellőzték. Foxe-né ehelyett az Újtestamentumból olvasott fel: „és monda nekik: szomorú az én lelkem mind halálig; maradjatok itt, és vigyázzatok. És egy kevésse előre menvén, a földre esek, és imádkozék, hogy, ha lehetséges, múljék el tőle ez az óra; és monda: Abba, Atyám! Minden lehetséges néked. Vidd el tőlem ezt a poharat; mindazáltal ne az én akaratom legyen meg, hanem a tied.” A lámpafény kerek sziget volt a szoba sötétjében, és a sötétségén át a kandallóról fényes, piros, imbolygó. Anthony a földön hevert, és a lámpa mellől, a magas reneszánsz székből, érkeztek el hozzá a szavak, olyan értelemmel teljesen, a meleg zenei hangtól átlelkesítve, amelyet soha azelőtt nem látott vagy nem hallott ki belőlük. „Vala pedig három óra, mikor megfeszíték őt.” Az ezután következő tíz szívdobogásnyi csendben úgy rémlett neki, hallja a kalapács kopogását a szegeken. Köp, köp, köp... Egyik kezének ujjaival végigsimította a másik tenyerét; teste megmerevedett a rémületben, és a merev izmokon a borzongás vad rohama vonaglott át.

„Mikor pedig hat óra lön, sötétség támadta az egész földön, kilenc óráig.” Foxe-né leeresztette a könyvet. – Ez is a toldalékokhoz tartozik, amelyekről beszéltem. Ez a történetnek afféle díszítése. Bele kell élnünk magunkat a korba, amelyben az Evangéliumok szerzői éltek. Ők azt hitték, az efféle megtörténhet; és ami több, azt gondolták, fontos alkalmakkor meg is kell történnie. Tiszteletben akarták részesíteni Jézust; azt szerették volna, hogy története még csodálatosabb legyen. De a mi szemünkben, napjainkban az efféle inkább veszít a csodálatosságából; és mi nem érezzük, hogy ezzel tiszteletben részesül. A mi szemünkben – folytatta, és hangjában mélységes áhítat csendült meg – az a csodálatos, hogy Jézus ember volt. Aki nem tudott több csodát művelni, és akivel bizonyára nem történt több csoda, mint akármelyikünkkel. Egyszerűen csak ember volt, és mégis azt tudta művelni, amit művelt, azzá tudott lenni, ami volt. Ez a csoda.

Hosszú csend kivetkezett. Csak az óra ketyegett, és a tűz zizegett selymesen a rostély mögött. Anthony hanyatt feküdt, és felbámult a mennyezetre. Egyszerre minden világossá vált. James bácsinak igaza van; de a többi embernek is igaza van. Foxe-né megmutatta, hogyan lehet mindkét félnek igaza. Egyszerűen csak ember – és mégis... Ő is, ő is szeretne valamit művelni, és valamivé válni.

Foxe-né felvette a könyvet, a finom lapok zizegtek, mikor fordított.

„A hétnek első napján pedig kora reggel a sírhoz ménének vivén az elkészített fűszerszámokat, és némely más asszonyok is velük. És a követ a sírról elhengerítve találák.”

A követ... De Lollingdonban föld volt; és csak a hamvak vannak a kis ladikéban, abban a kis ládában, amely talán akkora sem volt, mint egy kétszersületes doboz. Anthony lehunyta szemét, abban a reményben, hogy elkergeti a gyűlöletes látomást, de a bíborszínű alkonyaiban újra megpillantotta az ökör szarvait háromszögletű vörös üstökével. Szájához értette kezét, és hogy megbüntesse magát, beleharapott a mutatóujjába egyre erősebben, erősebben, amíg a fájdalom csaknem tűrhetetlenné vált.

Aznap este, mikor bement hozzá jó éjszakát kívánni Foxe-né, leült Anthony ágyának a szélére, és megfogta a kezét. – Tudod-e, Anthony – mondta egy pillanatnyi hallgatás után –, nem kell félned attól, hogy rágondolj.

– Félnem? – motyogta, mintha rosszul értette volna. Pedig jól értette, talán jobban, mintsem az asszony gondolta. A vér vádlóan arcába szökött. Megijedt, mintha ez a hölgy valahogy kelepcebe csalta volna őt, keresztüllátott volna rajta; megijedt és gyűlöletet érzett.

– Nem kell félned a szenvedéstől – folytatta Foxe-né. – Ha rágondolsz, akkor szomorú leszel; ez elkerülhetetlen, de ez rendjén is van. Néha szükséges a szomorúság, szükséges, mint a sebészi beavatkozás ; nélküle nem érezheted jól magadat. Ha rágondolsz, Anthony, az fájni fog, de ha nem gondolsz rá, akkor második halálra ítéled. A halott emberek lelke Istenben él tovább, de az élők elméjében is tovább él, támogatja, jobbakká, felelősebbekké teszi őket. A halott csak akkor juthat el az ilyen természetű halhatatlansághoz, ha az élők fel vannak készülve rá, hogy megajándékozzák vele. Megajándékozod vele az anyádat, Anthony?

Anthony igent bólintott, némán és könnyek közt. Nem annyira a szavak nyugtatták meg, hanem inkább az a tény, hogy ez az asszony ejtette ki a szavakat ezen a meggyőző hangon. Aggodalma eltűnt, gyanakvó gyűlölködése lelohadt. Biztonságban érezte magát mellette. Annyira biztonságban, hogy átengedte magát a zokogásnak, amely ellenállhatatlanul dagadt fel a torkában.

– Szegény kis Anthony! – Az asszony megsimogatta a haját. – Szegény kis Anthony! Ez ellen nincs segítség; ez mindig fájni fog, mindig. Sohasem leszel képes szenvedés nélkül rágondolni. Ezt a fájdalmat még az idő sem mossa el, Anthony!

Elhallgatott, és egy hosszú percig némán ült. Eszébe jutott az apja, eszébe jutott a férje. Az apja, ez az öreg ember. Oly tagbaszakadt, méltóságteljes, akár egy próféta, és aztán a kerekes székből, bénán és összezsugorodva, féloldalra csapott fejjel, fehér szakállába nyálazva, jóformán megnémulva... És a férfi, akihez feleségül ment, mert bámulta az erejét; akinek a felesége lett, és azután ráeszmélt, hogy nem szereti, és nem tudja szeretni, mert az ereje, amint később rájött, hideg volt, nagylelkűség nélküli; az egyeneslelkűsége nyers és kegyetlen. És a hosszú, végső betegség megkeményítette, és elkeserítette. Enyhülés nélkül halt meg, a végsőkéig ellenállt az ő gyöngédségének.

– Igen, mindig lesz részünk fájdalomban és szomorúságban – folytatta végül –, és utóvégre – a büszkeségnek, csaknem a kihívásnak meleg hulláma öntötte el a hangját – kívánhatunk-e egyebet? Te elfelejtenéd az anyádat, Anthony? Vagy nem törődnél vele többé? Csak azért, hogy megszabadulj egy kis szenvedéstől? Ugye nem szeretnéd?

Anthony zokogva rázta a fejét, és csakugyan így érzett. Ebben a pillanatban nem kívánt megszabadulni. Valami homályos módon megkönnyebbülés volt a szomorúság végleteit átszenvedni. És szerette Foxe-név, azért, mert megtanította szenvedni.

Foxe-né lehajolt hozzá, és megcsókolta. – Szegény kis Anthony! – mondta még egyszer. – Szegény kis Anthony!

Nagypénteken esett; de szombaton megváltozott az időjárás, és húsvét vasárnapja jelképesen napsugaras volt, szinte szántszándékkal, mint egy példázatban. Krisztus feltámadása, a természet újjászületése – azonos misztérium két megjelenése. A napsütés, a felhők, mint márványszobrok csonkjai a halványkék égen, valami mélységes és kifejezhetetlen módon megerősítették mindazt, amit Foxe-né mondott.

Nem mentek templomba. Csak leültek a pázsitra, és Foxe-né hangosan felolvasott először egy részletet a húsvéti istentiszteletből, majd néhány szemelvényt Renan könyvéből, a *Jézus életé*-ből. Könnyek szöktek Anthony szemébe, miközben hallgatta, és kimondhatatlan vágyakozást érzett, hogy jó legyen, hogy valami nemeset és szépet műveljen.

Hétfőn egy csoport szegény gyereket vittek oda, akik a napot a kertben és az erdőben töltötték. Bulstrode-ban bizonyára kosztosoknak nevezték volna őket, és sértően nem vettek volna tudomást a létezésükről. Nyavalyás kis kosztosok; és, ha megnőnek, kamaszokká és pimaszokká cseperednek fel. De itt nem így volt. Foxe-né a kosztosokat boldogtalan gyermekekké változtatta át, *akik* talán egész évben nem fognak többé ilyen szép vidéken járni.

– Szegény gyerekek! – mondta Anthony, mikor megérkeztek. De hiába volt a részvét, amelyet erőnek erejével érezni akart, hiába volt az eltökélt jóakarát, titokban megdöbrent e satnya, de borzalmasan érett kisfiúk láttára, akikkel hajlandó volt játszani, de félt tőlük, és utálta őket. Mérhetetlenül idegeneknek tetszettek. Pecsétes, foltos ruhájuk, formátlan cipőjük olyan volt, mint egy másképpen színezett bőr; nyelvjárásuk akár kínai lehetett volna. A pusztá megjelenésük bűnösen öntudatosá tette őt. Aztán meg ahogy ezek rábáméskodtak! Gúnyos gyűlölettel, mert új ruhája volt és idegenszerű modora; a merészebbek összesúgtak, és elnevezték magukat. Mikor Brianon nevettek a dadogása miatt, az is velük nevetett; csakhamar nem is nevettek ki többé, legföljebb barátságosan és szeretettel. Anthony ezzel szemben úgy tett, mint aki nem veszi észre a gúnyolódásukat. Úriember, erre tanították kifejezetten, vagy az idősebbek hallgatolagos példájával, úriember ügyet sem vet az effélére. Ez méltóságán alul van. Ügy viselkedett, mintha nem hallaná a nevetésüket. Erre tovább nevettek.

Utálta ezt a körtáncokkal és bújócskával töltött délelőttöt. De ebédkor rosszabb következett. Felajánlkozott, hogy segít felszolgálni az asztalnál. A munka ellen

önmagában nem lehetett volna kifogása, de a szegényszag, mikor a húsz gyerek összegyűlt az ebédlőben, olyan alattomosan undorító volt – olyan, mint a lollingdoni templomé, csak még rosszabb, hogy kétszer-háromszor ki kellett osonnia az ebéd alatt, és beleköpni a toalett csészéjébe. – Bacilusokat gőzölög ki! – hallotta az anyja haragosan ijedt hangját. – Áradnak, belőle a bacilusok! – És mikor Foxe-né kérdést intézett hozzá, csak bólított, és tagolatlan zörejt hallatott csukott szájával. Ha beszél, akkor bekapja. Mit kap be? Ennek már a pusztá gondolata is szörnyű volt.

– Szegény gyerekek! – mondta még egyszer, mikor Foxe-néval és Briannal kikísérte őket. – Szegény gyerekek – és annál is jobban szégyellte magát képmutatása miatt, mert Foxe-né megköszönte, hogy olyan komolyan segédkezett a fogadásuknál.

És amikor Anthony átment a tanulószobába, Foxe-né Brianhoz fordulva így szólt: – Neked is köszönöm, fiacskám. Nagyszerűen viselted magadat.

Az örömtől elpirulva Brian fejét rázta: – Mmiindent ttee csináltál – mondta; és egyszerre azon vette észre magát (mert annyira szerette őt, mert olyan jó volt, olyan csodálatos volt), hogy a szeme megtelt könnyel.

Kimentek sgyütt a kertbe. Az anyja keze a vállán pihent. Enyhe kölnivízszaga volt, és egyszerre csak (úgy tetszett, mintha ez is hozzátartozna anyja csodálatosságához) a nap kibukkant egy felhő mögül.

– Nézd ezeket az isteni nárciszokat! – kiáltott azon a hangon, amely Brian számára mindent rejtélyes módon igazabbá tett magánál az igazságnál is. – „Szívemben az édes öröm... táncra perdül a nárciszokkal.” Tudod még, Brian?

Piros arccal és csillogó szemmel bólított a fiú. – „Tttáncra perdül a nárciszokkal...”

– „Táncra perdül a nárciszokkal.” – Szorosabban vonta magához a fiát. Brian kimondhatatlanul boldog volt. Némán sétáltak. „A szoknyája minden lépésnél susog, mint a tenger” – gondolta Brian; a tenger tavaly ilyenkor, Ventnorban, mikor nem tudott aludni éjszaka, annyira hullámozott az öböl. Amint ott feküdt a sötétségben, és hallgatta a tenger távoli lélegzését, félt és főképp szomorú volt, rettenetesen szomorú. De anyjával kapcsolatban e mélységes és ok nélküli félelem emléke megszépült; és egyúttal titokzatos módon visszavetítette az anyjára ezt az újkeletű szépséget, még csodálatosabbá tette őt a fia szemében. Az anyja magára öltött valamit a szeles éjszaka és a szakadatlanul csapkodó hullámok titokzatos jelentéséből, ahogy fel és alá járt, suhogva, a napsütötte pázsiton.

– Szegény kis Anthony! – mondta Foxe-né megtörve a hosszú csendet. – Keserves, nagyon keserves! – „Szegény Maisie-nek is keserves lehetett – gondolta magában. – Az ilyen bájos teremtsnek, álmatagságával és hallgatásaival, magába merült pillanataival, majd a kacagó cselekvésvágy hirtelen kitöréseivel – mi köze van a halálhoz? Vagy akár a szüléshez? Annak, hogy Maisie felnevel egy gyermeket, nincs sokkal több értelme, mint annak, hogy meghalt.”

– Bobobo... (de a „borzalmas”-t úgyse tudja kiejteni), rettenetes lehet – mondta Brian keservesen megkerülve az akadályt, miközben izgalma feldagadt benne, és kitört a ki nem mondott és ki sem mondható szavakban –, hahaha az embernek nincs anyja.

Foxe-né gyöngéden mosolygott, lehajolt, és arcát egy pillanatra a fiú hajához szorította. – Az is rettenetes, ha az embernek nincs fia – mondta, és miközben kimondta, ráeszmélt, hogy e szavak még igazabbak, mint amilyeneknek szánta őket. Egy mélyebb, lényegesebb lét síkján igazak, mint amelyen most mozog. A jelenről beszélt. De ha rettenetes volna is, ha most elveszíti, mennyivel rettenetesebb lett volna, ha akkor veszíti el, amikor az apját szél ütötte, és a férje beteg volt! A fájdalom és a végső lelki kifosztottság idejében minden kincse Brian iránti szeretete volt. Ó, rettenetes, csakugyan rettenetes, ha az embernek nincs fia!

X

1912. július 18.

Könyvek. Anthony szobájában az asztal roskadozott alattuk. Bay le három fólió kötete az 1783-as angol kiadásban. *ASumma contra gentiles* Rickaby fordításában. Gourmont *Problème du style*-je, *A tökéletesedés útja*, Dosztojevszkij: *Emlékiratok a holtak házából*, Byron levelezésének három kötete. Keresztelő Szent János művei spanyolul. Wycherley színművei, Lee: *A papi nőtlenség története*.

Jaj, gondolta magában Anthony, mikor hazatért a sétájáról, ha két pár szeme volna! Janus képes volna rá, hogy egyszerre olvassa a *Candide*-ot és az *Imitatio*-t. Az élet oly rövid, és könyv oly rengeteg van. Kéjesen az asztal fölé hajolt, és ahogy eszébe jutott, hol az egyik, hol a másik kötetet nyitotta fel. „Nem akart lefeküdni – olvasta. – Nyaka nem fért át a nyíláson, a pap egyre hangosabb buzdítással próbálta túlharsogni üvöltését. A fej szempillantásnál gyorsabban lehullott, de azért minthogy hátra próbált húzódni, dús hajánál fogva előrerángatták, az első fejet a fül tövében vágtuk le, az utána következő kettő már sokkal kurtább munka volt. Az elsőnél forróság öntött el, torkom kiszáradt, és egész testemben reszkettem, alig bírtam tartani a látcsövet...”

„Minthogy a boldogság az értelmes természetek sajátos java, tehát olyan oldalról kell megközelíteni az értelmes természetet, amely annak sajátossága. De az étvágy nem az értelmes természetek sajátossága, hanem mindenkiben megtalálható, bár a különböző lényekben különböző alakban tevékenykedik. Az akarat, amely valójában étvágy, nem az értelmes természetek sajátos velejárója, hacsak annyiban nem, amennyiben az értelemtől függ; de maga az értelem az értelmes természetek sajátossága. A boldogság tehát lényegében és elvileg inkább az értelem műve, mint az akaraté...” „Lelkem legtítkosabb mélyén sem tudtam másnak elképzelni a szerelmet, mint olyan csatának, amely gyűlölködéssel kezdődik, és a lélek leigázásával végződik...” „Nem fogsz felszarvazni, nagyon megjáród, ha ezt teszed.” „Fenemőd meggyült a bátorságod!...” „*La primera noche o purgation es amarga y terrible para el sentido, como ahora diremos. La segunda no tiene comparación, porque es horrenda y es-pantable para el espíritu...*”^[4] „Úgy rémlik, valahol azt olvastam, voltak hölgyek, akik odáig mentek a finomkodásban, hogy a világ minden kincséért sem mondták volna: *j'ai mangé des confitures*, hanem csak azt mondták, *des fitures*. Ezen az alapon a francia Akadémia szótárának több mint a felét ki kellene irtani...”

Végül Anthony pipára gyújtott, és megállapodott Szent Teréz mellett, a *Tökéletesedés útja* mellett. Mikor Brian egy órával később belépett, eljutott az *Imádság a nyugalomért-ig*.

– Ddoolgod van? – kérdezte Brian. Anthony fejét rázta.

A másik leült. – Azért jöttem, hogy nincs-e vvaalami elintézni való hoholnapra? – Úgy volt, hogy Foxe-né meg Joan Thursley és Beavis meg Beavisné egész napra Oxfordba jönnek. Brian meg Anthony megegyeztek, hogy közösen látják őket vendégül.

Fehér bor vagy *Sauterne*? *Languste mayonnaise* vagy hideg lazac? És, ha esik az eső, mit műveljenek a délutánnal?

– Eljössz a ffffabiánusokhoz ma este? – kérdezte Brian, mikor a másnapi tervek megvitatását befejezték.

– Persze hogy elmegyek – mondta Anthony. – Szavazás lesz, ma este választják meg a jövő félévi elnököt, szoros küzdelem lesz közted és Mark Staithes között. Szükséged van minden szavazatra...

Brian félbeszakította: – Vviviivisszaléptem – mondta.

– Visszaléptél? Miért?

– Kükükülönböző okokból.

Anthony ránézett, és megrázta fejét. – Nem mintha nekem valaha is eszembe jutott volna, hogy jelöltessem magamat – mondta. – El sem tudok képzelni unalmasabb dolgot, mint valami szervezet élére állni. – Még beletartozni is elég keserves. Miért kényszerítsék az embert arra, hogy válasszon, amikor nincs kedve választani; hogy egy sereg elvhez kösse magát, amikor földolog a szabadság; hogy más emberek közé vegyüljön, amikor semmit sem szeret annyira, mint egyedül lenni; hogy előre megígérje, hogy adott időben adott helyen lesz. Csak a legnagyobb nehézségek árán tudta Brian rávenni, hogy csatlakozzék a fabiánusokhoz; egyébként független maradt. – Elképzелhetetlenül unalmas – mondta mindig. – De ha már egyszer benne vagy a küzdelemben, miért lépsz vissza?

– Mark jjoobb elnök lesz, mint én.

– Gorombább lesz, ha ezt akarod mondani.

– Rááráadásul olyan rettenetesen akarta, hogy megválasszák – kezdte el Brian; aztán abbahagyta, hirtelen lelkiismeret-furdalástól megdermedve. Anthony még azt gondolhatja, hogy ezzel bírálni akarja Mark Staithest, vagy jogot formál arra, hogy pártfogolja. – Úgy értem, tututudja, hogy jól el fogja végezni ezt a dolgot – folytatta gyorsan –, én meg... Iiigazán nem látom be, miért...

– Egyszóval azt mondtad, örömet szerzel neki.

– Nnnem! – kiáltotta Brian kétségbeesett hangon. – Erről szó sincs!

– Kakas a szemétdombon – folytatta Anthony, nem törődve a másik tiltakozásával. – Erőnek erejével kakas szeretne lenni, akár a leghitványabb kis fabiánus szemétdombon. – Nevetett. – Szegény Mark, micsoda siralom, ha nem tud felkapaszzkodni a szemétdombja tetejére! Csak az olyan ember boldog, aki jobban szereti a könyveket. – Gyöngéden megcirógatta Szent Terézt. – Azért jobban szeretném, ha nem léptél volna vissza. Jól mulattam volna, ha végignézem, hogy

Mark mindenáron el akarja hitetni, hogy nem bánja a győzelmedet. Szavazás után felolvasol?

Megkönnyebbülve, hogy másról van szó, Brian bólintott. – A szín... – kezdte.

– A szín?

– A szindikalizmusról.

Mindketten nevettek. – Furcsa gondolat – mondta Anthony, mikor nevetésük alábbhagyott –, sin angolul bűn, és a bűn pusztá létezése, ha az ember szocialisták előtt beszél, olyan... olyan botrányosnak látszik. – Bűn... szocializmus... – Megcsóválta a fejét.

– Olyan, mintha az ember zebrával keresztezné a kacsát.

– Beszélhetsz bbűünről, ha az ellenkező végéről indulsz is el.

– Melyik végéről?

– A szociális végéről. Úúúgy kell megszervezni a társadalmat, hogy az egyének egyszerűen ne tududjanak bűünöket elkövetni.

– De őszintén azt gondolod, hogy ki lehet kalapálni egy ilyen társadalmat?

– Tatalán – mondta Brian kételkedve, de magában azt gondolta, hogy a társadalmi változás aligha fogja megszüntetni az ő ocsmány vágyait, sőt még csak törvényesíteni sem tudja azokat, legfeljebb bizonyos konvencionális határok között. Megrázta fejét. – Nneem, nem tudom – foglalta össze álláspontját.

– Nem hiszem, hogy egyebet lehetne tenni, mint egyik síkról a másikra áthelyezni az emberek bűneit. De hisz ezt máris megtettük. Vedd például az irigységet és becsvágyat. Ezek a testi erőszak síkján fejeződnek ki. Nos, most úgy szerveztük át a társadalmat, hogy legnagyobb részben a gazdasági vetélkedés kereteiben fejezik ki magukat.

– Ezt aazonban mmegszüntetjük.

– És újra divatba hozzuk a testi erőszakot, mi?

– Te ezt rrereméled, igaz? – mondta Brian, és elnevette magát. – Rémes alak vagy.

Csend lett. Brian szórakozottan kezébe vette a *Tökéletesedés útja*-t, és lapozgatott a könyvben, elolvasott egy-egy sort vagy bekezdést. Majd nagyot sóhajtott, becsukta a könyvet, visszatette helyére, és fejét rázva mondta: – Nem értem, miért olvasol ilyen számárságokat? Hiszen úgysem hiszel bennük!

– De hiszek – felelte Anthony. – Persze nem az ortodox értelmezésükben. Az nyilvánvalóan hülyeség. Hanem a tényekben. És a misztika alapvető metafizikai elméletében.

– Úúúgy érted, hogy élj új újulhatsz az igazsághoz, ha közvetlenül egyesülsz vele?

Anthony bólintott. – A legértékesebb és legfontosabb fajta igazsághoz csak ezen az úton jutok el.

Brian egy ideig csendben ült, térdére könyökölve, hosszú arcát a kezére támasztva bámult a padlóra. Majd, anélkül, hogy felnézett volna: – Én azt hiszem – mondta végül –, hogy te az ördögöt Bö-böbő...

– Belzebubbal üzöm ki – segítette ki Anthony.

Brian bólintott. – Szkeptikus vagy a vallással szemben, mindennemű idealizmussal szemben – tette hozzá, és eszébe jutott a gyilkos gúny, amellyel

Anthony nekiesett mindenféle túlzottnak érzett lelkesedésnek. – És ezeket a számárságokat használod fel – azzal rámutatott a *Tökéletesedés útjára* – a tututudományos érvek ellen, ha véletlenül beleillik a kkkk – nem tudja kimondani ezt a szót: könyvedbe. – Ha beleillik a ká-ö-eny-vé-e-dé-bé-e.

Anthony újra pipára gyújtott, mielőtt válaszolt volna. – Hát miért ne élvezzem ki a túlvilágot már e földi létben? – kérdezte, miközben a kiégett gyufaszálat behajította a tűzbe. – Vagy minden elérhető valóságot? Miért ne?

– Há-há-hát a kö-kö-következetesség, őszinteség...

– De én nem becsülöm semmire az őszinteséget. A teljességet becsülöm. Azt hiszem, az ember kötelessége kifejleszteni valamennyi lehetőségét, kivétel nélkül valamennyit. Nem hülyén ragaszkodni egyetlenegyhez. Őszinteség! – ismételte meg. – De hiszen az osztrigák őszinték, a hangya őszinte.

– Meg a sze-szentek.

– Nohát ez csak megerősíti azt az elhatározásomat, hogy ne legyek szent.

– D-d-de ho-hogy tudsz te b-bármit cs-cselekedni, ha nem vagy ő-őszinte? Ez a 1-1-legelső f-fel-feltétele minden eredménynek.

– Ki állítja, hogy eredményt akarok elérni? – kérdezte Anthony.

– Eszem ágában sincs. Lenni akarok, a magam teljességében! És tudni akarok! És ha a tudáshoz csak cselekvés árán juthatok, őszintén elfogadom ennek a feltételeit.

– Pipaszárával a könyvek felé bökött az asztalon.

– De nem fogadod el az ilyen természetű tudás fel-fel-feltételeit – vágott vissza Brian, és még egyszer a *Tökéletesedés útjára* mutatott.

– N-n-nem imádkozol, n-nem b-bö-böjtölsz, és a többit sem csinálod.

– Csak azért, mert az nem megismerés, hanem egészen sajátos fajtája a tapasztalásnak. Egy világ választja el a megismerést a tapasztalástól. Az, hogy az ember algebrát tanul például, vagy lefekszik egy nővel.

Brian nem mosolygott. Változatlanul a földre bámulva folytatta:

– D-de gon-gondolod, hogy a mi-misztikus tapasztalat k-kap-kap-csolatot teremt az i-i-igazsággal?

– Hogyne, ugyanolyant, mintha az ember lefekszik egy nővel.

– Va-vajon? – kérdezte Brian kényszeredetten. Nem szerette az effajta beszélgetést. Most annál kevésbé szerette, mert szerelmes volt Joanba, szerelmes volt, és mégis (hogy utálta magát emiatt) alantasán, csúnyán kívánta...

– Feltéve, ha a nő megfelel – válaszolta a másik könnyed tájékozottsággal, mintha a világ minden nőjét kitalasztalta volna. Valójában azonban, bár nagyon szégyellte volna beismerni, még ártatlan volt.

– Í-í-így hát nem kell megerőltetned magadat az önmegettartóztatással – mondta Brian hirtelen iróniával.

Anthony vihogott. – Tökéletesen beérem azzal, hogy ismerem a *Tökéletesedés útját*.

– Azt hiszem, én sze-szeretném ta-tapasztalni is – mondta Brian némi szünet, után.

Anthony a fejét rázta. – Nem éri meg a fáradságot – mondta. – Ez a baja minden őszinte tevékenységnek; az ember szabadsága az ára. Végül sarokba szorul, fogollyá válik.

– De ha sz-sza-szabad akarsz lenni, ahhoz előbb fo-fogolynaK k-kell lenned. Ez a sz-szabadság, az i-igazi sza-szabadság feltétele.

– Igazi szabadság! – Anthony prédikátori modort utánzó hangon ismételte meg. – Szeretem az effajta érvelést. Egy dolognak az ellenkezője nem az ellenkezője; Istenügye, nem! Hanem maga a dolog. Az igazi mivoltában. Kérdezz meg egy vén trottyot, hogy mi a konzervativizmus; azt fogja mondani, az az igazi szocializmus. És nézd meg a sörgyárosok újságjait: tele vannak az igazi mértéktartás szépségéről szóló cikkekkel. A hétköznapi mértéktartás az ivás egyszerű otromba visszautasítása, de az *igazi* mértéktartás, az *igazi* mértéktartás valami sokkal finomabb dolog. Az igazi mértéktartás egy üveg francia vörösbor minden étkezéskor és három dupla whisky vacsora után. Személy szerint én az igazi mértéktartás híve vagyok, mert utálok a mértéktartást. De szeretem a szabadságot, ezért tudni sem akarok az igazi szabadságról. ,

– Ami azonban nem a-a-a-kadályozza meg azt, hogy i-i-igazi szabadság legyen – makacskodott a másik.

– Nem mindegy, minek nevezem? – folytatta Anthony. – A felelet az, hogy minden az elnevezésen múlik. A szabadság nagyszerű elnevezés, ezért szeretnek élni vele. Azt gondolod, hogy ha a börtönt igazi szabadságnak nevezed, akkor az emberek rohanni fognak a fegyházba, és a legrosszabb a dologban az, hogy tökéletesen igazad van. A szó a legtöbb ember szemében fontosabb, mint maga a dolog. Azt az embert követik, aki legsűrűbben és legharsányabb hangon ismétli meg a szót. Persze „igazi” szabadság csakugyan jobban hangzik, mint szabadság *tout court*⁵¹. Az igazság is a varázserejű szavak közé tartozik. Kapcsold össze a szabadság varázsával, és a hatás irtózatossá válik. – Majd egy pillanatnyi csend után: – Különös – folytatta, kitérően és más hangon –, hogy az emberek nem beszélnek az igazi igazságról. Úgy látszik, nagyon bolondosán hangzik. Igazi igazság, igazi barátság – próbálgatta a szót. – Nem, ez nem megy. Olyan, mint beriberi vagy waggá-waggá, négerül hangzik. Nem veheted komolyan. Ha elfogadhatóvá akarod tenni az igazság ellenkezőjét, akkor nevezd szellemi igazságnak, belső igazságnak, vagy akár...

– De hi-hi-hiszen egy p-perccel előbb azt mo-mondtad, hogy va-van magasabb igazság, valami, amihez csak misztikus úton tudsz hozzáférni. Ellentmondasz saját mama-magadnak.

Anthony nevetett. – Ez is a szabadság egyik kiváltsága. Különben – tette hozzá komolyabban –, különbség van a tudás és tapasztalás között. Tudni az igazságot nem ugyanaz, mint tapasztalni az igazságot. Erre két külön szó kellene.

– Te mi-mindenből ki tudod vá-vágni m-magadat.

– Nem mindenből – mondta Anthony. – Ezek itt vannak még – megint a könyvekre mutatott. – A tudás változatlanul itt marad. A tudás börtöne. Mert a tudás is börtön. De ezt a börtönt mindig hajlandó vagyok vállalni.

– Mi-mindig? – kérdezte Brian.

– Miért ne?

– Túlságos fényűzés.

– Ellenkezőleg. Csupa lemondás, csupa munkában töltött nap.

– Amelyek szi-szintén élvezetesek.

– Hát persze hogy azok. Talán nem szabad élvezetet vinni a munkánkba?

Brian bólintott. – Nem éppen erről van szó – mondta. – Az ember ne *aknázza* ki a ki-kiváltságait.

– Az enyém igazán szerény kiváltság – mondta Anthony –, vagy heti hat font – tette hozzá, megjelölve jövedelmét, amelyet anyjától/ örökölt.

– Meg a többi.

– Miféle többi?

– A szerencse, hogy sze-szereted az effélét – előrehajolt és megérintette a fólió alakú Pierre Bayle-t –, meg a tehetséged.

– De hát nem butíthatom el mesterségesen magamat – vetette ellene Anthony. – Te sem.

– Ne-nem, de felhasználhatjuk a képességeinket va-valami másra.

– Valamire, amire nem vagyunk alkalmasak – gúnyolódott a másik.

De Brian nem törődött a gúnnyal: – Mi-mint afféle há-hálaadó áldozatra – folytatta, a komolyság egyre mélyebb szenvedélyével.

– Miért?

– Mindenért, amit készen kaptunk. A pénzért, amivel elindultunk, aztán a tudásért, az ízlésért, a-a-a – azt akarta mondani alkotóképességért, de végül beérte azzal, hogy azt mondja: – csinálásért. Ha az ember tudós vagy művész, az olyan, mintha a sze-személyes üdvösségére törne, de itt van Isten országa is, amely megvalósításra vár.

– A fabiánusok útján? – kérdezte Anthony, a megjátszott szellemeskedés hangján.

– Többek közt. – Hosszú, félpercnyi szünet következett. „Mondjam meg neki?” És egyszerre mintha gátat tört volna át az áradat, eredeti elhatározása az, hogy nem mondja meg, szétmállott.

– Eltökéltem – mondta hangosan, és az érzés, amellyel e szavakat kiejtette, oly erős volt, hogy szinte tudtán kívül talpra állította, és szakadatlanul fel és alá járatta a szobában –, elhatároztam, hogy folytatom a filozófiát, az irodalmat meg a történelmet, amíg harmincéves leszek. Aztán ü-üt az óra, hogy egyebet műveljek. Valami kö-közvetlenebbet.

– Közvetlenebbet? – ismételte meg Anthony. – Mi módon?

– Azzal, hogy az emberekhez fordulok. Megvalósítjuk I-isten országát. – Az a mélységes, erős vágy, hogy kifejezze magát, szinte belefojtotta a szót.

Anthony érezte, miközben Brian szavait hallgatta, és látta ezt a komoly és izzó arcot, hogy mélységen, lelke legmélyéig megindul... Megindult, és ugyanebből az okból egyszerre csak, mintegy önvédelemből, az a kényszer fogta el, hogy a maga és a barátja meg-indultságára csúfondárosan válaszoljon. – Például megmosod a szegények lábát – ajánlotta –, és a hajaddal töröld meg. Nagy kár volna, ha idő előtt megkopaszodnál.

Utóbb, mikor Brian elment, szégyellte magát számár fecsegése miatt, megalázottnak érezte magát, hogy olyan megfontolatlan gépiességgel kiköpte magából. Akár a hátgerincen döfött békák, amelyek megrándulnak, ha egy csepp savat érintünk a bőrhöz. Agyvelőtlen válasz volt.

– Ördög vigye! – mondta hangosan, aztán felvette a könyvét. Mélyen elmerült a *Tökéletesedés útja*-ban, mikor kopogtak az ajtaján, és egy szántsándékkal vastagított hang, afféle kiképző őrmester hangja a nevét kiáltotta.

– Ezek az átkozott lépcsők! – mondta Gerry Watchett. – Mi a csudának laksz ilyen koszos odúban?

Gerry Watchettnek fehér volt a bőre, finomak, hangsúlytalanok az arcvonásai, és hullámos, aranyba játszó gesztenyeszínű a haja. Csinos, magas fiatalember, hatalmas testalkata ellenére csaknem lányosan bájos. A felületes megfigyelő számára volt benne valami árkádiai üdeség és ártatlanság, amelyet azonban nyomban megcáfolt az, hogy ebből a kék szemből rideg dolyf sugárzott* gúnyos és megvető mosoly áradt szét ezen az arcon, és meghökkentő durvaságot árult el ez a vastag ujjú, kurta körmű kéz.

Anthony a székre mutatott, de a másik a fejét rázta: – Nem, sietek, csak felrohantam, hogy megmondjam, gyere el vacsorára.

– Nem tudok.

Gerry a homlokát ráncolta: – Miért?

– Elígérkeztem egy fabiánus gyűlésre.

– És ez szerinted ok arra, hogy ne vacsorázz velem?

– Tekintve, hogy elígérkeztem...

– Egyszóval este nyolcra várlak.

– De igazán...

– Ne bolondozz! Hát fontos ez?

– De mivel mentsem ki magamat?

– Amivel jólesik. Mondd nekik, hogy ikreid születtek.

– Hát jó – egyezett bele végül Anthony –, elmegyek.

– Nagyon szépen köszönöm – mondta Gerry gúnyos udvariassággal. – Kitekertem volna a nyakadat, ha nem jössz. Hát a viszontlátásra. – Az ajtóban megállt. – Ott lesz Bimbo Abinger meg Ted meg Willie Monmouth meg Scroope, meg akartam hívni Gorchakovot is; de ez az örült az utolsó pillanatban beteg lett. Ezért hívtalak meg téged – tette hozzá nyugodt tárgyilagossággal, amely sokkal sértőbb volt, mintha erősebben hangsúlyozta volna; azzal megfordult, és elment.

– Sze-szereted őt? Sze-szereted? – kérdezte Brian egy napon, mikor Gerry neve szóba került. És mivel a kérdés kellemetlen visszhangot ébresztett a saját tudatában, Anthony merőben fölösleges élességgel felelte, hogy természetesen szereti Gerryt. – Különben mi a csudának járkálnék vele? – foglalta össze a nézetét, és ingerlékeny gyanakvással nézett Brianra. Brian nem válaszolt; és a kérdés mint egy bumeráng visszacsapott a kérdezőre. Csakugyan, miért járkál együtt Gerry vei? Mert hát igazán nem szerette ezt az embert; Gerry megsértette és megalázta őt, és tudta, hogy a legcsekélyebb kihívásra kész újra megsérteni és megalázni. Jobban mondva minden kihívás nélkül is – egyszerűen tréfából, azért, mert mulattatta, hogy megalázhatja az embereket, mert vele született tehetsége volt arra, hogy fájdalmat okozzon. Hát akkor miért? Miért?

Merő sznobizmus, Anthony kénytelen volt beismerni, részben ez volt a megbélyegző titok nyitja. Képtelen és nevetséges volt. De azért tagadhatatlan tény, hogy szívesen csatlakozott Gerryhez és barátaihoz. Azért, hogy bizalmasa lehessen

e fiatal arisztokratáknak és plutokratáknak, és ugyanakkor tudja magáról, hogy értelemben, ízlésben és ítélőképességben, más szóval mindazokban a dolgokban, melyek igazán fontosak, felettük áll – ez kielégítette a hiúságát.

Szellemi fölényét elismerték a fiatal barbárok, de elvárták tőle, hogy bámulatukért cserében szórakoztassa őket. Bizalmasuk volt csakugyan; de csak úgy, mint Voltaire Nagy Frigyes, vagy Diderot Katalin cárnő bizalmasa. Az udvari bölcselőt nem lehet egykönnyen megkülönböztetni az udvari bolondtól.

Őszinte méltánnyal, de egyúttal pártfogóan, sértően szokta válaszolni Gerry, ha valami jót mondott: „Kivágta a rezet a tanár úr”, vagy „még egy pohárral a tanár úrnak!”, mintha olasz kintornás volna, aki fillérekért játszik.

A felidézett megaláztatások tüskéje szúrt, mint a darázs csípés. Hirtelen felpattant a székeről, és hevesen, bosszúsan fel és alá kezdett járkálni a szobában.

Középosztálybeli sznob, akit megtűrnek maguk közt, mert mulattatni tudja őket. A gondolat gyűlöletes volt, vérgig sértő. – Miért vágom zsebre? – kérdezte magától. – Miért vagyok ilyen hülye? Írok Gerrynek két sort, hogy nem mehetnek. – De múlt az idő; a két sor nem íródott meg. „Mert utóvégre – gondolta magában ez előnyökkel és élvezetekkel jár.” Szívderítő egy este, amelyet Gerry-vel és barátaival tölt, és nevelő hatású. Szívderítő és nevelő hatású. Persze, nem azért, amit mondtak vagy gondoltak, mert valamennyien hülyék és feneketlenül tudatlanok, hanem azért, amik voltak, amiké a körülmények tették őket. Mert pénzük és rangjuk segítségével olyan szabadságban élhettek, amit Anthony csak elképzelt vagy olvasmányjaiból ismert. Számukra a megszorítások legnagyobb része, melyek őt mindig gúzsba kötötték, egyszerűen nem létezett. Ezek egészen magától értetődőé a megengedték maguknak a szabadságokat, amelyeket ő csak elméletben tehetett meg, és amelyeket még ráadásul kénytelen volt megindokolni, gondosan megfontolt metafizikája, leleményesen meghamisított misztikus teológiája segítségével. A társadalmi és gazdasági körülmények pusztá erejénél fogva ezek a tudatlan barbárok egészen természetesen viselkedtek úgy, ahogy az ember mindannak az olvasása után sem mer viselkedni, amit Nietzsche mondott a felsőbbrendű emberről vagy Casanova a nőkről. Ezeknek nem kellett tanulmányozni Patanssalit vagy Jacob Boehmöt abból a célból, hogy mentséget keressenek a bor és az érzékiség mérgező hatására: ezek egyszerűen ittak, és lányokat tartottak, csak úgy, mintha a paradicsomkertben volnának. Szembenéztek az étellel, nem bizalmatlanul és mentegetőzve, mint Anthony, nem töprengve, láthatatlan sorompók mögül, hanem azoknak a fenségesen arcátlan biztonságával, akik tudják, hogy Isten az öröme szánta őket, és eldöntötte azt is, hogy embertársaik csálthatatlanul helyeslik minden vágyukat.

Igaz, nekik is voltak korlátozó előítéleteik; ők is ugyanolyan készek voltak arra, hogy belakatozzák magukat egy törvénykönyv börtönébe, mint ez a derék Brian. De a törvénykönyv meg az előítéletek az ő külön osztályukba tartoztak; ilyenformán, legalábbis Anthonyra nézve, nem volt kötelező erejük. Példájuk felszabadította Anthonyt a bilincsek alól, amelyeket a neveltetése reárákott, de ahhoz már nem volt ereje, hogy rátegye azokat a láncokat, amelyekkel ők éltek végig az életüket. Az ő társaságukban a méltóságteljeség kényszere, a közvéleménytől való bénító félelem, a középosztálybeli óvatosság gátló elvei lehullottak róla; de mikor Bimbó

Abinger felháborodottan tiltakozott azellen, hogy akár csak meghallgassa az olyan tanácsot, hogy adja el a förtelmes ócska házát, amely felfalja jövedelmének háromnegyed részét, vagy amikor Scroope panaszkodott, hogy kénytelen képviselőseget vállalni, mert családjában a legidősebb fiú mindig az alsóházban ül, mielőtt megkapja címét, Anthony csak a világszerte utazó tréfás csodálkozását érezte, aki egy szerezsen néptörzs vallásos bolondságait tanulmányozza. Értelmes lény nem hagyja magát megtéríteni Mumbo-Dzsumbo vallása számára; de azellen nincs kifogása, hogy alkalmilag egy kissé bennszülötté váljon. Mumbo-Dzsumbo imádata a tabuk elfogadását jelenti, de a bennszülötté válás a szabadságot. – Igazi szabadság! – vihogott magában Anthony; azzal visszatért a jókedve és egykedvűsége. Sznob, középosztálybeli sznob, ez nem vitás. De volt magyarázata, volt igazolása a sznobizmusának. És ha a fiatal főrangú barbárok hajlamosak voltak is úgy nézni rá, mint afféle remek bohócra – nos, hát ez csak a szabadságért fizetett ár volt, amellyel megajándékozták. Azért nem kellett árat fizetni, hogy a fabiánusokkal érintkezzék; de viszont milyen keveset kapott tőlük! A szocialista tanok bizonyos mértékben elméletileg felszabadítják az értelmet. De a fiatal barbárok példája a gyakorlat síkján való felszabadulás.

„Végtelenül sajnálom – firkantott egy üzenetet Brianhoz. – Most jutott eszembe, hogy hivatalos vagyok vacsorára ma estére.” „Hivatalos vagyok” – ez apjának a kifejezése volt, amelyet általában utált a modorossága miatt, de most, hogy hazugságot írt le, azon vette észre magát, hogy ez a kifejezés ösztönszerűen csúszik a tollára. „Fájdalom – (ez is apjának a kedvenc kifejezése volt) –, nem lesz módomban meghallgatni, amint a bűnről beszélsz. Szeretnék kötelezettségem alól szabadulni, de nem nagyon tudom, hogyan. A Te A-d.”

Mire a gyümölcs az asztalra került, valamennyien eléggé eláztak. Gerry Watchett Scroope-nak beszélt a német bárónőről, akit megkapott a hajón Egyiptomba menet, Abingernek nem volt közönsége a bökverseivel –, a fiatal Lady Wick, a devizesi öreg, a Meclean nem, fiatalember, valóságos nemzeti életrajzgyűjtemény. Ted meg Willie hevesen összezsaptak azon, hogy kell nyírfajdot lőni. Anthony magányos volt, és nem nyitotta ki a száját. Ha beszél, ezzel elrontja a választékos boldogságot, amelynek átadta magát. Az utolsó pohár pezsgő csodálatosan szép, értékes és jelentőségteljes világ lakójává tette. Az almák és narancsok az ezüsttálon olyanok voltak, mint óriási drágakövek. A poharakban, a gyertyák fényében nem bor, hanem nagy sárga berill volt, szilárd és áttetsző. A rózsák fénylettek, mint a selyem, és szilárdan és határozottan csillogtak, mint a fém vagy az üveg. Még a hang is fagyos és kristályos volt. „A fiatal Lady Kew”, Anthony fülében vesét jade volt most, és a szerfelett haszontalan vita a nyírfajdról, úgy viharzott, mint a vizesítés. *Le transparent glacier des vols qui n'ont pas fui,*^[6] gondolta magasra lendülő élvezettel. Minden természetfölöttien fényes és különös körvonalú volt, de ugyanakkor milyen távoli, milyen különösen lényegtelen. A szoba távolabbi félhomályából kiragyogtak az asztal körül csoportosuló arcok, akár kivilágított akváriumban lehettek volna, egy üvegedényben. És az akvárium nemcsak körülötte

volt, hanem rejtélyes módon benne is, Anthonyban. Ahogyan az üvegen át a tengeri virágokra és víz alatti drágakövekre nézett, ő maga is hal volt – de értelmes hal, isteni hal. ICHTHUS – *lesos Christos theou huios sôtér.*^[2] Az ő isteni hallelke ott lebegett, a maga idegen elemében megkapaszkodva, és bámult, bámult óriási szemével, amely mindent meglátott, mindent megértett, de nem vett részt abban, amit látott. Még a tulajdon keze is, amely előtte pihent az asztalon, valójában elszakadt tőle. Akvárium távlatából a kezét is ugyanazzal az elvonatkoztatott és boldog bámulattal nézte, amely a gyümölcsök és virágok láttára, vagy a többi átszellemült csendélet, barátai arca láttára elfogta. Szépséges kéz! Csodálatosan alkalmas arra, hogy számtalan teendőjét ellássa – dupla csövű puskákat süsön röpülő madarakra, német bárónők combját simogassa a hajókon, és képzelt skálákat játsszon el az abroszon. Elbűvölten figyelte ujjai mozgását, az inak könnyű játékát a bőr alatt. Tündéri kéz! De semmivel sem inkább része neki, a valóságos halléleknek az időtlen akváriumban, mint Abinger keze, amely éppen a banánt hámozza, vagy Scroope keze, amely gyufát gyújt, rágyújt egy szivarra. Én nem vagyok a testem, nem vagyok az érzékeléseim, még csak az öntudatom sem vagyok; vagyok, aki vagyok. Istent nem határolja el az idő. A létező mindenben benne van, és mégis mindentől el van választva...

– Tanár úr, hallja – egy darabka narancshéj vágódott az arcához. Felrázkódott és körülnézett. – Mi a csudán töröd a fejedet? – Gerry Watchett azon a szántsándékkal nyerssé változtatott hangon kérdezte, amelyet szeretett felrakni magára, mint egy förtelmes álarcot.

Az akvárium felbolygatott vizei máris lecsillapultak. Újra halként, mint afféle isteni és elvonatkoztatottan boldog hal, Anthony felséges elnézéssel mosolygott rá.

– Plotinusról gondolkoztam – mondta. – Miért Plotinusról?

– Miért Plotinusról? Drága uram, hát ez nem nyilvánvaló? A tudomány ész, és az ész sokféle. – A hálnak felvágták a nyelvét. Erőfeszítéstelen áramlásban özönlött az akváriumból az ékesszólás. – De ha az ember történetesen sajátságosan sokfélétlennek érzi magát, hát akkor mire gondoljon, ha nem Plotinusra? Kivéve, persze, ha jobban szereti az ál-Dionysioszt vagy Eckehartot vagy Szent Terézt. Az egyetlen repülését az Egyetlenben. Még Szent Tamás is kénytelen elismerni, hogy az értelem nem pillanthatja meg az isteni szubsztanciát, amíg a testi érzékektől el nem szakad, akár halál, akár bűvölet útján. Bűvölet útján! Jegyezd meg! De a bűvölet mindig csak bűvölet, akárhogyan jött is létre. Akár pezsgővel, akár azzal, hogy az ember a saját orrát nézi, akár a keresztre néz, akár szerelmeskedik – lehetőleg hajón, Gerry; a legnagyobb készséggel elismerem, lehetőleg hajón. Mit mondanak a vad hullámok? Bűvölet! Eksztázis! Ezt ordítják. Amíg – jegyezd meg –, amíg a testi hüvely lehelete, sőt amíg emberi vérünk lökése meg nem szűnik, amíg el nem alszik a testünk és szabad lelkekké nem válunk, és a szemünk meg nem pihen...

– *Volt egyszer egy ifjú Burmában* – szavalta hirtelen Abinger.

– Le nem csillapul – mondta Anthony még hangosabban –, a harmónia hatalmában. ..

– *Kinek sírt a menyasszonya bújában.*

– És az öröm mélységes hatalmában – üvöltötte Anthony –, és belelátunk...

- *De mikor megvolt a lakodalom... Egyszerre megszűnt az aggodalom.*
- ... belelátunk a dolgok életébe. A dolgok életébe, ha mondom, a dolgok életébe, és vigye el az ördög a fabiánusokat, ahányan vannak!

Anthony háromnegyed tizenkettő felé került vissza a lakására, és kellemetlenül meglepődött, mikor a nappali szobában egyszerre csak valaki, mint egy rugóra járó krampusz, hirtelen felpattant egy karosszékből.

- Jaj, de megijedtem!. ..
- No végre! – mondta Mark Staithes, és erős arcvonásain bosszús türelmetlenség tükröződött. – Csaknem egy óra hosszat vártam rád. – Majd megvetően tette hozzá:
– Be vagy rúgva!
- Mintha te sohasem rúgtál volna be! – vágott vissza Anthony.
- Emlékszem...
- Én is emlékszem – szakította félbe Mark Staithes –, csak hogy az az első évben volt. – Az első esztendejében, amikor szükségesnek tartotta bebizonyítani, hogy férfias, férfiasabb, mint a legkeményebb legény köztük, zajosabb, nagyobb ivó. – Most fontosabb dolgom van.
- Csak azt hiszed – mondta Anthony.
- A másik az órájára nézett. – Még hét percem van – mondta. – Elég józan vagy, hogy meghallgass?
- Anthony méltóságteljesen és némán leült.
- Mark odaállt mellé, zömök volt, de vállas és erőteljes, csaknem fenyegető. – Brianról van szó – mondta.
- Brianról? – Majd ráeszmélő mosollyal folytatta: – Most ju eszembe, gratulálnom kellett volna neked, mint jövődöbéli elnökünknek.
- Hülye! – mondta Mark dühösen. – Azt hiszed, elfogadok könyöradományokat? Mikor visszalépett, én is visszaléptem,
- És hagyod, hogy Málé, az a kis rongy ember vonuljon be?
- Mit törődöm én Máléval?
- Mit törődik bármelyikünk bárkivel? – mondta Anthony prédikáló hangon. – Hála Istennek, semmit! Egyáltalán sem...
- Miért sért így meg engem?
- Kicsoda? A kis Málé?
- Nem, Brian.
- Ő azt hiszi, hogy kedves hozzád.
- Füttyülök a kedvességére – mondta Mark. – Miért nem tud tisztességesen viselkedni?
- Azért, mert szeret úgy viselkedni, mint egy keresztény.
- Nahát, az Isten szerelmére, mondd meg neki, hogy tartsa meg magának a kereszténységet, vagy pazarolja másra. Nem szeretem, ha keresztényi viccekkel traktálnak.
- Neked kakas kell, akivel viaskodhatsz.
- Hogy érted?

– Különben nem nagy multság feljutni a szemétdomb tetejére. Ezzel szemben Brian azt szeretné, hogyha valamennyien kedves kis kappanok volnánk, és jól megférnénk egymással. Hát ami a szemétdombot illeti, testestül-lelkestül Brian pártján vagyok. Csak akkor kezdek el habozni, mikor a tyúkok kérdése kerül szóba.

Mark megint az órájára nézett. – Mennem kell! – Az ajtóból visszafordult. – El ne felejtsd megmondani neki, amit mondtam! Szeretem Briant, és nem akarok összeveszni vele, de ha még egyszer megpróbál kereszténykedni, és jótékonykodni velem...

– Akkor a szegény fiú örökre eljártssza becsülésedet.

– Pojáca! – mondta Staithe, és bevágta maga mögött az ajtót, lerohant a lépcsőn.

Magára hagyva Anthony elővette a *Dictionaire Historique* ötödik kötetét, és elkezdte olvasni Bayle mondanivalóját Spinozáról.

XI

1926. december 8.

Condar intra meum latus! Ez az egyetlen menekvés számunkra. Anthony kivette a gépből a papírlapot, hozzátette az asztalon előtte heverő többi papírlaphoz, összekapcsolta őket, és olvasni kezdte azt, amit írt. A *Szociológia alapelemei* című könyvének tizenegyedik fejezete volt, az egyénről szólt és a személyiségről való elképzeléséről. A napot azzal töltötte, hogy rendszertelenül lekopogta bevezető elmélkedéseit.

Cogito ergo sum^[8] olvasta, de miért nem *caco ergo sum?*^[9] *Eructo ergo sum*^[10] vagy, hogy kimeneküljünk a szolipszizmusból, *futo ergo sumus.*^[11] Szennyes kérdések.

De mi a „személyiség?”

Mac Taggart személyes ismeretségből ismeri a személyiséget közvetlen tapasztalás útján. Hume meg Bradley egyáltalán nem ismerik a személyiséget, és nem is hisznek a létezésében. Mindez csak egy kopasz ember képzelt hajszálának a hasogatása. A fődolog az, hogy a „személyiség” általánosan elfogadott értelmet jelölő szó.

Az emberek vitatkoznak az én „személyiségemen”. Mit beszélnek róla? Nem a *homo cacans*-ről, sem a *homo erustans*-ről, sem, legalábbis általában, a *homo futuens*-ről. Nem, a *homo sentiens*-ről beszélnek (micsoda latinság!), meg a *homo cogitans*-ről, és ha én a nyilvánosság előtt „magam”-ról beszélek, akkor erre a két utóbbi *homó*-ra gondolok. Az én „személyiség”-em, a szó jelen konvencionális értelmében, az, amit gondolok és érzek – jobban mondva, aminek a gondolását és érzését vállalom. *Caco, erupto, futuo* – sohasem fogom elismerni, hogy az ilyen ígéknek az egyes szám első személye igazán én vagyok. Kivéve, ha valami okból tapasztalhatóan hatnak az érzelmeimre és gondolataimra, csak ebben az esetben kerül az ő működésük a „személyiség”-em körébe. (Ez a cenzúra okozza mindenféle irodalom végső értelmetlenségét. A színdarabok és regények egyszerűen nem igazak.)

Így hát „személyes” az, ami tisztes, jobban mondva megvan benne a tisztesség lehetősége. Ami erkölcsileg nem differenciálatlan.

A személyiség tehát kitartás. Igen kurta tapasztalatok kevésbé személyesek, mint akár a megbélyegző vagy merőben szervi tapasztalatok. Csak akkor válnak személyesekké, ha érzelmek és gondolatok járulnak hozzájuk, vagy ha az emlékezet tükrözi őket vissza.

Az anyag, ha elemezzük, üres térből és villamos töltésekből áll. Vegyünk egy nőt meg egy mosdót, különböző természetűek, de villamos töltésük hasonló természetű. Még furcsább módon valamennyi villamos töltés különböző természetű önmagában, mint az egész nő vagy mosdó. A mennyiségi változás, ha nagy, minőségi változást idéz elő. Nos, az emberi tapasztalat hasonló az anyaghoz. Elemezd – és lélektani atomokkal találod szemben magadat. Egy csomó ilyen atom normális tapasztalatot alkot, és e normális tapasztalatok leszűrődése alkotja a „személyiséget”. Az egyes atom önmagában nem hasonlít a normális tapasztalathoz, még kevésbé a személyiséghez. És megfordítva. Egy tapasztalat minden egyes atomja hasonlít egy másik tapasztalat megfelelő atomjához. Mikroszkóppal nézve egy nő teste olyan, mint egy mosdó, és Napóleon tapasztalata olyan, mint Wellington tapasztalata. Miért képzeljük azt, hogy a szilárd anyag létezik? Érzékszerveink durvasága miatt. És miért képzeljük, hogy összefüggő tapasztalataink vannak, vagy személyiségünk van? Csak azért, mert elménk lassan dolgozik, és csak nagyon kis mértékben képes az elemzésre. A világ, és mi magunk, akik benne élünk e világban, az ostobaság és a gyenge látás termékei vagyunk.

Újabban azonban a gondolkozás és a látás megjavult. Műszereink vannak, amelyek egészen kis részecskékre bontják fel az anyagot, és matematikai technikánk van, amely lehetővé teszi, hogy még kisebb részecskéket gondoljunk el.

A pszichológusoknak nincsenek új műszereik, hanem csak új gondolkozási technikájuk van. Valamennyi találmányuk merőben szellemi – az elemzés és megfigyelés technikái, a munkahipotézisek. A regényírók és a hivatásos pszichológusok segítségével ugyanúgy el tudjuk gondolni tapasztalatainkat atomok és pillanatok, mint göröngyök és órák alakjában. A múltban csak lángeszű emberek számára volt lehetséges, hogy jó pszichológusokká váljanak. Vesd össze Chaucer lélektanát Gowerével, vagy akár Boccaccióéval. Vesd össze Shakespeare-ét Ben Jonsonéval. A különbség nemcsak minőségi, hanem mennyiségi is. A lángelmék többet tudtak, mint egyszerűen értelmes kortársaik. Ma be vannak cikkelyezve az ismeretek, van technika, van munkahipotézis. Egy egyszerűen értelmes ember is rengeteget tudhat meg – többet, mint egy iskolázatlan lángelme, aki egyedül az intuícióra támaszkodik.

Vajon a Gowereket és Jonsonokat akadályozta-e a tudatlanságuk? Egyáltalán nem. Tudatlanságuk koruk legmagasabb színvonalú tudása volt. Az intuíció néhány csodája többet tudhatott, mint ők; de a többség kevesebbet tudott.

Most pedig térjünk el a tárgytól – a kitérés szociológiai szempontból fontosabb, mint maga a tárgy. Divatjai is vannak a személyiségnek. Divatjai, amelyek változnak az időben – mint a krinolin meg a bukjelszoknya, és térben változó divatjai is vannak, mint az aranyparti ágyékkötők és a Lombard streeti zsakettek.

Primitív társadalmakban mindenki ugyanazt a személyiséget viseli és kívánja viselni. De minden társadalomnak más a lélektani jelmeze. A Csendes-óceán északnyugati partvidékének rézbőrűi között az eszményi személyiség egy kissé elmeháborodott egoista, aki vetélytársaival a gazdagság és szembeöltő fogyasztás síkján versenyzett. A síkvidéki rézbőrűek között az eszmény az olyan egoista volt, aki a harci dicsőségben vetélkedett a többiekkel. A pueblo-indiánok között az eszményi személyiség nem volt sem egoista, sem tüntető fogyasztó, sem harcias, hanem tökéletes csordaember, aki nagy erőfeszítéseket tett, hogy ne tűnjön ki, ismerje a hagyományos szertartásokat és mozdulatokat, és igyekezzék hajszála olyan lenni, mint a többi.

Az európai társadalmak kiterjedtek: fajilag, gazdaságilag, foglalkozásbelileg heterogének; ennek következtében nehéz egységet kényszeríteni rájuk, és így a személyiségnek e korban több eszménye van. (Megjegyzendő, hogy fasiszták és szocialisták próbálnak egyetlenegy „helyes” eszményt teremteni – más szavakkal; megpróbálják olyan viselkedésre kényszeríteni az iparosodott európaiakat, mintha eszkimók volnának. A kísérlet hosszú távon bukásra van ítélve. De időközben jól elszórakoznak azzal, hogy gyötrik az eretnekeket!)

A mi világunkban mik az uralkodó divatok? Megvannak természetesen a hétköznapi papi és kereskedői viseletek – amelyek a sarki kis szabónál készültek. Hanem aztán itt vannak az *haute couture*^[12]. *Ravissante personnalité d'intérieur de chez Proust. Maison Nietzsche et Kipling; personnalité de sport. Personnalité de nuit, création de Lawrence. Personnalité de bain, par Joyce.*^[13] Megjegyzendő, érdekes, hogy ezek közül a *personnalité de sport* az egyetlen, amely a szó hétköznapi értelmében is személyiségnek számít. A többiek kisebb vagy nagyobb mértékben személytelenek, mivel kisebb-nagyobb mértékben atomizáltak. És ez visszavisz bennünket Shakespeare-hez és Ben Jonsonhoz. Egy pragmatistának azt kellene mondania, hogy Jonson pszichológiája „igazabb”, mint Shakespeare-é. Shakespeare kortársai valósággal figuráknak látták magukat, és mások is azoknak látják őket. Egy Shakespeare kellett ahhoz, hogy meglássa, mi minden van még a figura mögött, a szokványos álarc alatt. De Shakespeare egyetlenegy emberből álló kisebbség volt, vagy, ha még Montaigne-t is hozzávesszük, kettőből. A figurák „halottak”, Shakespeare bonyolult és részben atomizált szereplői nem.

A császár új ruhájáról szóló történetben a gyerek észreveszi, hogy a nagy férfi meztelen. Shakespeare megfordította a dolgot. Kortársai anyaszült meztelen figuráknak tartották magukat; ő azonban látta, hogy a lélektani jelmezek egész ruhatárát viselik.

Vegyük Hamletet. Hamlet egy olyan világban élt, amelyben Polonius volt a legjobb pszichológus. Ha Hamlet ugyanolyan keveset tud, mint Polonius, akkor boldog lett volna. De túl sokat tudott, ebben áll a tragédia. Olvassák el a hangszerekről szóló példázatát. Polonius meg a többiek alapelvnek fogadták el, hogy az ember krajcáros síp, mindössze féltucat hangváltozattal. Hamlet tudta, hogy legalábbis potenciálisan egész szimfonikus zenekar.

Ophelia örülségében kiböki az igazságot. „Tudjuk, mik vagyunk, de nem tudjuk ám, mivé lehetünk.” Polonius pontosan tudja, hogy micsoda ő meg a többi ember,

az uralkodó konvenciók között. Hamlet tudja ezt, de azt is, hogy micsodák lehetnének – a maszkok és figurák helyi rendszerén kívül.

Az egyetlen ember volt a korában, aki ugyanoly jól tudta, hogy milyenek lehetnek az emberek, mint azt, hogy milyenek konvencionálisán! Shakespeare-nek alighanem kellemetlen negyedórái lehettek.

Blake-re várt a feladat, hogy a lélektani atomizmust filozófiai rendszerré ésszerűsítse. Az ember Blake (azután Proust és Lawrence) szerint egyszerűen: állapotok sorozata. Jónak vagy rossznak csak állapotokat lehet minősíteni, nem egyéneket, akik nem is léteznek a valóságban, legfeljebb mint az állapotok keretei. Ez a szó régi értelmében való személyiség vége. (Zárójelben – mert ez teljesen kívül áll a szociológia területén –, vajon ez-e az újfajta személyiség kezdete? Az egész ember kezdete, akit nem cenzúrázott, nem szelektált, nem szűrt meg semminő világnézeti csőrendszer, az emberé szóval, aki valójában az, ami lehetne. Ez az ember az ellentéte a történelmünk alapját jelentő keresztény ember valamennyi változatának. És bizonyos értelemben egyszersmind ő a megvalósulása az eszményi személyiségnek, amelyet az evangéliumok Jézusa elgondolt. Úgy, mint Jézus ideális személyisége, az egyetemes, meg nem tisztított, nem szabályozott ember [1], nem farizeus, más szóval nem érdeklődik a konvenció, a társadalmi állás, nem dagasztja az a hiúság, hogy jobb legyen, mint a többi ember [2], alázatosan elfogadja önmagát, és nem hajlandó emberi rangján túlemelkedni [3], lelki szegény annyiban, amennyiben „ő” – az ő egója –, és nem azon a módon, ami a régi vágású személyiségek számára lélektani és bölcséleti rangfosztottság volna [4], mint a kisgyerek, önmagáért elfogadja a tapasztalat közvetlen adalékát, nem hajlandó vállalni a holnap gondját, kész rábízni a dolgokat a sorsra [5], nem képmutató, sem hazug, minthogy nincs megállapodott mintakép, amelyhez az egyéneknek hasonlítani illik.)

Kérdés: vajon létezett-e valaha a régi személyiség? *M* évben az emberek *X-et* érezték *Z* alakban. *TV* évben ugyanazt az *X-et* teljesen különböző *P* alakban érezték. De *X* a nagy indulat – amely döntő jelentőségű a személyiségre nézve. És *X-et* olyan alakokban érezzük, amelyek a divat változó konvencióival együtt változnak. „Inkább a halál, mint a becstelenség.” Csakhogy a becsület olyan, mint a női szoknya, hol rövid, hol hosszú, hol bő, hol szűk, hol alsószoknya van alatta, hol kombimé. 1750 körül az embertől elvárták, hogy halálosan megbecstelenítve érezze magát – és csakugyan úgy is érezte magát –, ha észrevette, hogy egy férfi megcsípte a húga combját. Olyan mélységes volt a felháborodása, hogy meg kellett ölnie ezt a férfit. Manapság a becsületünk elköltözött nőrokonaink testrészeiről, és máshol telepedett meg. És így tovább.

Így hát mi a személyiség? És mi nem az?

Nem az a mi teljes tapasztalatunk. Nem az a lélektani atom vagy pillanat. Nem azok az érzékelések mint olyanok. Nem az a tenyésző élet mint olyan.

Tapasztalat, nagyjából, órával mérve. Érzelem és gondolat.

És ki végzi el ezt a kiválasztást a teljes tapasztalásból, és milyen elvek alapján? Néha mi végezzük – akármik vagyunk is mi. De ugyanoly gyakran helyettünk végzi el az osztály, az egész társadalom kollektív tudatlansága. Nagymértékben a „személyiség” még csak nem is a személyes tulajdonunk.

Homályosan, de egyre általánosabban kezdjük belátni ezt a tényt. Ugyanakkor az emberek egyre növekvő számban élnek a modern mikroszkopikus és pillanatokra tagoló eljárásokkal önmaguk és mások szemléletében, ugyanolyan mértékben, mint a nagyjából való, tartós szemlélet módszerével. Ráadásul, minthogy van munkahipotézisük a tudattalanra nézve, egyre több ember ébred tudatára titkos indítékainak, és így észreveszi, milyen nagy szerepet játszanak az életében a tapasztalat rossz hírű és merőben tényező elemei. Milyen eredménnyel? Azzal, hogy a személyiség régi elgondolása kezd összeomlani. Nemcsak az elgondolása, hanem maga a tény is. „Erős egyéniségek”, sőt „határozott egyéniségek” egyre ritkábbá válnak. A fasiszták nekiláttak, hogy gyárilag termeljék a személyiségeket, szántszándékkal, a nevelés megfelelő eljárásával. Olyan neveléssel, amely egyszerűsítés, eszkimósítás. Amely kezkesedik a lélektani ismeret megsemmisüléséről, beléoltja a lélektani tudatlanság tiszteletét. Gyűlöletes politika – de az a gyanúm, elkerülhetetlen és szociológiai szempontból helyes, mert a lélektani éleslátás alighanem árt a társadalomnak. A társadalomnak egyszerű jónsoni figurákra van szüksége, nem öntudatos állapotok formátlan gyűjteményére. Még egy példa a túlságos tudományos technika ártalmasságára.

Hamlet megint a legjobb példa. Polonius sokkal nyilvánvalóbban és határozottabban személyiség, mint a királyfi. Csakugyan, Hamlet személyisége oly határozatlan, hogy a kritikusok ezer meg ezer oldalt szenteltek annak a megvitatására, hogy valójában mi is volt. Valójában Hamletnek természetesen nem volt személyisége. Túlságosan sokat tudott, semhogy lehetett volna. Tudatában volt teljes tapasztalatának, apródonként és pillanatonként véve, és nem fogadott el irányító elvet, amely arra készítette volna, hogy egy csomó előírt atomot kiválasszon személyiségének a képviselőjére a többi helyett. Önmaga és a többiek számára egyszerűen egymáshoz többé-kevésbé nem illő állapotok sorozata volt. Innen az elképedés Helsingörben, és azóta is mind a mai napig a Shakespeare-kritikusok körében. Becsület, vallás, előítélet, szerelem, mindezek a konvencionális támasztékok, amelyek körülveszik a hétköznapi személyiséget, ebben az esetben szétmorzsolódnak. Hamlet önmagának a természete, és egy toronyból leette magát egy rakás fűrészporrá. Csak egyetlenegy dolog akadályozza meg Poloniuszt meg a többieket abban, hogy nyomban felismerjék a tényt: akármilyen is az elméjének az állapota, Hamlet teste sértetlen, atomizálatlan, mikroszkópon át az érzékekhez szóló, és talán nem lehetetlen, hogy ez az igazi oka a személyiségben való hitünknek: – a testek létezése és fennmaradása. És talán ami valóság van az összefüggő egyéni folytonosság tudatában, az mindössze a testi állandóság mellékterméke. „Micsoda haj, micsoda szép alak! Azt hiszem, Mrs. Jonesnak elragadó személyisége van.” Mikor ezt az autóbuzson hallottam, a Fifth Avenue-n, elnevettem magamat, pedig talán jobban tettem volna, ha úgy hallgatom, mint Spinoza kinyilatkoztatását. Mert hát micsoda a legszemélyesebb egy emberi lényben? Nem a lelke, hanem a teste. Egy Hearst, egy Rothermere formálhatja az érzelmeimet, kialakíthatja gondolkodásomat, de semmiféle propaganda nem tudja az emésztésemet vagy az anyagcserémet a magáéhoz hasonlóvá tenni. *Cogito, ergo Rothermere est, ^[14] de caco, ergo sum.*

És a gyanúm, ebben rejlik az a nyomaték, amellyel az utóbbi években a test jogaiért harcoltak. A cserkészektől a divatos szodomitáig és Elisabeth Ardentől D. H. Lawrence-ig (aki egyike a leghatalmasabb személyiség-öröklőknek; könyveiben nincsenek jellemek), mindig és mindenütt a test. Ma hallatlan becsülete van a testnek. Kétségtelenül megvan. Ezzel szemben a személyiség, mint szellemi szerkezet, agyon van harapdálva – szét van rágcsálva egészen Hamlet fűrészporrakásáig. Csak meglehetősen ostoba és értéktelen embereknek van napjainkban erős és élesen körvonalazott személyiségük. Közülünk csak a barbárok tudják, hogy kicsodák. A civilizáltak azt tudják, „mivé lehetnénk”, és így képtelenek megtudni azt, hogy gyakorlati, társadalmi célokra kicsodák a valóságban. Elfelejtették annak a módját, hogy személyiséget válasszanak ki teljes atomisztikus tapasztalásukból. Ennek a bizonytalanságnak a posványában és áradásában a test sziklaszilárdan áll az idővel dacolva.

*Jesupro me perforatus,
Condar intra tuum latus.*^[45]

Még a hit is átdöfött hús forró üregei után vágyódik. Mennyivel szertelenebbül sürgetőbbnek kell lenni a szkepticizmus vágyának, amely már nem hisz tulajdon személyiségében! *Condar intra M E U M latus.*^[46] Ez az egyetlen búvóhely számunkra.

Anthony letette a kéziratot, hátratámaszkodott, ingatag egyensúlyban himbálta magát széke hátsó lábain. „Nem is olyan rossz” – gondolta magában, de nyilvánvalóan voltak benne kihagyások és tarthatatlan általánosítások. Úgy írt a világról általában, mintha a világ általában hozzá hasonlítana, mert a lelke mélyén ezt szerette volna. Milyen egyszerű volna csakugyan, ha így volna! Milyen kellemes! Minden ember állapotok sorozata, amelyek tulajdon testébe vannak zárva, és ha szükség van az összefüggés valamely más elvére, még mindig marad valami lenyűgöző és élvezetes szellemi érdeklődés, mint például a szociológia, amely kiegészíti az állandó testet. *Condar intra meum laborem.*^[47] Ehelyett azonban... Felsőhajtott. Hiába a *Hamlet*, a *Jóslások könyve*, a *Swarm*, a *Woman in Love*, a világ ma is tele van jonsoni figurákkal. Tele van rémdrámákba való gonosztevőkkel és ugyanolyan siralmas filmhősökkel, tele van Poincarékkal, Mussolinikkal, Northcliffekkel, tele van becsvágyó és fősvény cselszövőkkel a legkülönbözőbb méretben és alakban.

Eszébe jutott valami. Leejtette felágaskodó székét, és fölkapta töltőtollát.

„A nemes szellem végső gyengesége: alapvető, talán egyetlen forrása a bűnnek”, firkálta le. „Nemes szellem = rossz szellem. Gyümölcséről ismerni meg a fát. Mik a dicsőség, becsvágy, kitűnni vágyás gyümölcsői? Egyebek között: háború, nacionalizmus, gazdasági verseny, sznobság, osztálygyűlölet, előítélet a színesbőrűekkel szemben. Comusnak igaza volt, hogy az érzékiséget hirdette, és milyen ostobaság a Sátán részéről, hogy megkísérti az *achimsá*-t gyakorló Messiást dicsőséggel, hatalmi becsvággal – más szóval, csupa olyan dologgal, amelynek kikerülhetetlen gyümölcse az erőszak és az elnyomás! A dicsőség vágyával

összehasonlítva, a merő érzékiség igazán ártalmatlan. Ha Freudnak igaza volna, és a nemiség uralkodna, akkor úgyszólván a paradicsomban élnénk. Sajnos, csak félig van igaza. És Adlernak is csak félig van igaza. *Hinc illae lac.*^[18]

Órájára nézett. Nyolc óra húsz – és nyolckor Kensingtonban kellett volna lennie! Miközben a fürdőkádba ült, azon tűnődött, milyen lesz az este. Tizenkét esztendeje annak, hogy összeveszett Mary Amberleyvel. Tizenkét éve, hogy csak távolról látta – képtárakban egyszer-kétszer; meg futólag, egy közös barátjuk szalonjában. „Soha többé nem óhajtok magával beszélni!” – írta Marynek utolsó levelében és mégis néhány nappal ezelőtt, mikor békülékeny meghívása váratlanul megjelent a többi levél közt a reggelizőasztalán, nyomban elfogadta; ugyanabban a hangnemben fogadta el, amilyenben a meghívás maga szólt, könnyedén, egyszerűen, semmivel sem több kimondott utalással a múltra, mintha azt mondaná: „Csakugyan jó ideje nem vacsoráztam már a tizenhetes számban.” Csakugyan, miért ne? Mire való véglegesen, visszavonhatatlanul követni el valamit? Mi joga van az 1914-es embernek arra, hogy kötelezze az 1926-os embert? Az 1914-es ember a harag, a szégyen, a kétségbeesés és a zavar megtestesülése volt. Jelenlegi állapota derűs fölény, amelybe legalábbis Mary Amberleyt illetőleg jó adag kíváncsiság vegyül. Mi lett belőle most, mikor – hajói tudja – negyvenhárom éves. Csakugyan olyan mulatságos, ahogyan az emlékezetében él? Vagy pedig egész rajongása csak a fiatalkori tapasztalatlanság képtelen és édes gyümölcse volt? Vajon a hattyújáról kiderül, hogy kacsa? Vagy megmaradt hattyúnak, csak éppen vedlett hattyúnak? Tűnődve lerohant a lépcsőn az utcára.

XII

1933. augusztus 30.

Halk zümmögés simogatta zsibbadtságuk féltudatos felszínét, majd fokozatosan növekedett, mintha kagylót hoznának egyre közelebb az ember füléhez, végül csörtető zaj lett belőle, amely erőszakosan magára hívta a figyelmet. Anthony éppen annyi időre nyitotta ki a szemét, amennyi elég volt, hogy megpillantsa a csaknem feje fölött elrohanó repülőgépet, aztán megint behunyta, mert az ég szertelen kéksége elkápráztatta.

– Ezek az átkozott masinák! – mondta, majd nevetve hozzátette: – Ezek alaposan megnézhettek bennünket.

Helen nem válaszolt; de behunyt szemhéjai alatt mosolygott, illetlen és kaján helytelenítéssel. Az égi látogató látványa ellenállhatatlanul komikus volt.

– Dávid és Betsaba – folytatta. – Sajnos, óránként száz mérföldnyi sebességgel...

Különös, éles hang hasította át a gép zörejét. Anthony megint kinyitotta a szemét, és egy sötét körvonalú tárgyat pillantott meg, amint feléje zuhan. El kiáltotta magát, gyors és önkéntelen mozdulatot tett, hogy elrejtse az arcát. Erőteljes, de tompa és nedves zuhanással a tárgy a lapos tetőre pottyant, egy-két yardnyira onnan, ahol ők feküdtek. Bőrüket forrón égették valami élesen fecskendezett folyadék csöppjei, majd mikor a szellő nyugatira fordult, a cseppek ijesztően hidegekké váltak. Hosszú néma pillanat következett. – Úristen! – suttopta végül Anthony. Mindketten

tetőtől talpig tele voltak fröcskölve vérrel. Lábuknál piros tócsában egy foxterrier csaknem alaktalan hullája hevert. A távolodó repülőgép zöreje rekedtes zúgássá változott, és egyszerre csak a fülük ismét felfigyelt a tücskök átható ciripelésére.

Anthony nagyot lélegzett; majd erőszakoltan, egy kissé tétován nevetni próbált. – Egy okkal több, hogy ne szeressük a kutyákat – mondta, és nagy nehezen talpra állt, undorodó fintorral az arcán nézte vérrel borított testét. – Mi volna, ha megfürödnénk? – kérdezte Helen felé fordulva.

Helen csendesen ült, tágra nyílt szemmel, a borzalmasan összezúzott hullára meredve. Arca sápadt volt, és az egyik fényes vérsugár hosszú vörös sávot hagyott rajta, átlósan futott végig a bal szeme sarkától a száján át az álla jobb oldaláig.

– Most olyan, mint Lady Macbeth – mondta Anthony újabb erőfeszítéssel, hogy tréfáljon. – *Allons!*^[19] – Megérintette a vállát. – Ki veled, förtelmes folt! Ez a piszok még rám ragad, mint a gumi-arábikum.

Felelet helyett Helen kezébe temette arcát, és zokogni kezdett.

Egy pillanatig Anthony némán állt, és Helenre bámult, aki vérrel bemocskolt meztelenségének reménytelen megalázottságában gubbasztott előtte, és hallgatta nyöszörgésének panaszos hangját. – Mint a gumiarábikum – saját szavai szégyenteljesen visszhangzottak fülében. Részvét mozdul meg benne, majd a szeretet csaknem szertelen lendülete e megsértett és szenvedő nő, e *személy* iránt, igen, e személy iránt, akiről szántsándékkal nem vett tudomást, mintha nem volna a világon, a szerelmi vonatkozást leszámítva. Most, hogy zokogva térdepelt előtte, mindaz a gyöngédség, amelyet valaha a teste iránt érzett, mindaz a ragaszkodás, amely érzéki kapcsolatokba burkolózott és sohasem jutott kifejezésre, egyszerre kipattant a fölhalmozott érzelmek világító, hirtelen felvillanásában, és ebben a nőben összpontosult, a megtestesült lélekben, aki magányosan zokog a keze mögé rejtőzve.

Letérdepelt mellé a derékaljra, a vállára tette a karját olyan mozdulattal, amellyel ki óhajtotta fejezni mindazt, amit most érzett.

De érintésére a nő visszariadt, mintha bemocskolták volna. Indulatos, borzongó mozdulattal rázta meg a fejét.

– De Helen... – buzgólkodott abban az együgyű meggyőződésében, hogy valami félreértésnek kell lenni köztük, és képtelenség, hogy a nő ne érezze azt, amit ő érez. Mindössze csak arról van szó, hogy megmagyarázza neki, mi történt vele. Még egyszer a vállára tette a kezét. – Én úgy kedvelem... – még most sem volt hajlandó azzal kompromittálni magát, hogy kimondja a „szeretem” szót.

– Hozzám ne nyúljon! – kiáltotta Helen majdnem tagolatlanul, visszahőkölve tőle.

Anthony visszahúzta kezét, de ottmaradt mellette térdepelve, zavart és siralmas hallgatásban. Eszébe jutott az idő, amikor Helen könyörgött neki, hadd szeresse őt, de Anthony kitért előle, és nem volt hajlandó többet fogadni el Helen személyéből vagy többet adni saját magából, mint a kétes, szórványos és szakadozott szerelmét. Helen végül elfogadta ezeket a feltételeket. – Olyan gyökeresen elfogadta, hogy most...

– Helen – kockáztatta meg még egyszer. – Meg kell értenie!

Helen megint fejét rázta. – Hagyjon egyedül! – mondta, aztán, minthogy a férfi nem mozdult, kitakarta arcát, amely nevetségesen össze volt mázolva vérrel, és Anthonyra nézett. – Miért nem megy el? – kérdezte és hideg, szenvedélytelen haragot igyekezett kifejezni, amiért Anthony odatolakodott hozzá. Majd hirtelen újra elborították a könnyek. – Kérem, menjen el! – könyörgött. Hangja megtört, megint elfordult, és kezébe temette arcát.

Anthony egy pillanatig habozott, majd belátta, hogy a dolgok csak rosszabbra fordulnak, ha ottmarad. Felállt és elment. – Adjunk időt neki – mondta magamagának.

Megfürdött, felöltözött és lement a szalonba. A fényképek úgy heverték, ahogy otthagya őket, szerteszórva az asztalon. Leült, és rendszeresen csoportosítani kezdte a fényképeket, tárgy szerint, kis halmokba. Mary tollas kalapban; Mary lefátyolozva egy háború előtti Renault kocsiba szállva, Mary fürdőkosztümben Dieppe-ben, könyökig érő ujjú fürdőruhában, amelyet térdig érő szoknya takart. Saját anyja a kertben; galambokat etetve a Szent Márk téren; azután a sírja a lollingdoni temetőben; apja turistabottal; vezetőhöz kötözve egy hómezőn; Pauline a két gyerek társaságában. James bácsi a kerékpárján; James bácsi pettyes szalmakalappal a fején; a Szerpentinén csónakázva; majd tíz évvel később lábadozó katonákkal beszélgetve egy kórház kertjében. Aztán Brian; Brian Anthony egykori énjével Bulstrode-ban; Brian ladikban Joannel és Foxe-néval; Brian mint hegymászó a Tavak partján. Az a lány, akivel 1927-ben – vagy mikor is? – New Yorkban jóban volt. A nagymama, a nagynénjei, Gladys féltucat fényképe...

Félórával később hallotta Helen lépéseit, eleinte óvatosan és lassan ereszkedtek le a háztetőről levezető meredek lépcsőfokokon, majd gyorsan a verandán. Víz csobogott a fürdőszobában.

Időt, időt kell adni neki. Elhatározta, hogy úgy viselkedik, mintha semmi sem történt volna, ezért csaknem nyájasan köszöntötte, amikor belépett a szobába.

– Nos? – kérdezte mosolyogva, fölnézve a fényképekből. De a sápadt és kökeményre merevedett arc látványa aggodalommal töltötte el.

– Megyek – mondta Helen.

– Máris? Ebéd előtt? Helen bólintott.

– De miért?

– Jobb így – válaszolta mindössze.

Anthony egy pillanatig hallgatott. Azon tűnődött, tiltakozzék-e, erőszakoskodjon, mondja-e meg neki azokat a dolgokat, amelyeket a háztetőn megpróbált közölni vele. De kökemény arca előre hirdette, hogy a kísérlet kudarcra van ítélve. Később, amikor túljutott az első megrázkódtatáson, amikor lesz ideje...

– Rendben van – mondta Anthony hangosan –, majd autón hazaviszem a szállodájába.

Helen a fejét rázta. – Nem, gyalog akarok menni.

– Csak nem, ebben a hőségben?

– Gyalog megyek – mondta még egyszer, végleges hangon.

– Hát ha mindenáron el akar olvadni... – Anthony mosolyogni próbált, de semmivel sem több sikerrel.

Helen átment a terasz üvegajtáján, és a halvány, megkövesedett arc megint mintha tüzesen izzott volna a pizsama visszfénye miatt. „Megint a pokolban van” – mondta magában, mikor utánasietett.

– Miért jön utánam? – kérdezte Helen.

– Kikísérem a kapuig.

– Fölösleges.

– Nekem jólesik.

Helen nem viszonzta mosolyát, szó nélkül ment mellette.

Két magasra nőtt, sűrű bozótos buddleia volt a lépcső mindkét oldalán, amely a teraszcélra lefelé vezetett. A forró levegőben a virágok illata (amely ugyancsak forró lehetett) áthatóan és szertelenül édes volt.

– Isteni – mondta Anthony hangosan, mikor a virágok illatos légkörén haladtak át. – Szinte túlságosan isteni! De nézzen oda! – kiáltotta más hangon, és megfogta Helen karját. – Nézzén oda!

A gubóból frissen kibújt, még hamvas szárnyú lepke leült az egyik lila virágfürtre. A halványsárga szárnyak fekete foltjaikkal, kék meg vörös szemeikkel teljesen kibontakoztak a napfényben. A szárnyak széle kard alakú volt, és a végén a vonaluk elegánsan lejtett a két kiálló alsó szárny felé. Az egész lepke a jókedvű és légies sebesség jelképe, ábrája lehetett volna. A kiterjesztett szárnyak remegtek, mintha az élet lefűzhetetlen túlsága, a szenvedélyes erő hatotta volna át. Sebesen, tehetetlenül, de a célszerű mozdulat hihetetlen pontosságával csapta le a pillangó begörbített csápját az apró trombita alakú szirmok közé, amelyekből a virágfürt állt. A fejnek és a potrohnak egyetlen gyors mozdulatával benyomta és visszakarta a csápját, és ugyanolyan fürgén és tévedhetetlenül fúrta be magát egy másik és megint másik virágba, mindaddig, amíg valamennyi elérhető bibét fel nem kutatott, és a virágfürtnek egy eddig át nem raziázott része felé kellett sietnie. Újra meg újra behatolt a várakozó virágok szívébe, mélyen be a meleg és kábító édesség védett és rejtett forrásaiba! Újra meg újra. Micsoda fáradhatatlan mohósággal, a tervszerű és pontos mohóságnak micsoda forró szenvedélyével!

Egy hosszú percig némán figyelték, majd egyszerre csak Helen kinyújtotta kezét, és megcirógatta a virágfürtöt, amelyre a lepke letelepedett. De mielőtt ujja megérintette volna a virágot, a sugárzó, fényes lény elrepült. A szárnyak gyors lebbencse, majd egy hosszú emelkedő lendület; a rezgő mozgásnak újabb rohama, újabb hurokvonala, aztán a lebegő mozdulatok újabb kitörése, még egy hosszú fel- és alászálló hurokvonal, és a lepke eltűnt a ház mögött.

– Miért tette ezt? – kérdezte Anthony.

Helen úgy tett, mintha nem hallotta volna a kérdést, lesietett a lépcsőn meg a fővenyes ösvényen. A kert kapujában megállt, és megfordult.

– Isten vele, Anthony.

– Mikor jön vissza? – kérdezte Anthony.

Helen néhány pillanatig szótlánul nézett rá, majd megrázta a fejét. – Nem jövök többé vissza – mondta végül.

– Nem jön vissza? – ismételte meg Anthony. – Hogy érti ezt? De Helen már bevágta a kaput maga mögött, és sebes léptekkel sietett a poros úton, a fenyők alatt.

Anthony utána nézett, és tudta, hogy legalábbis pillanatnyilag nem ajánlatos bármit is kezdenie. Csak rosszabbá fajulnak a dolgok, ha utána szalad. Majd később talán; vagy este, amikor Helen ráér... De amint visszasétált a kerti úton, a buddleiák immár hiábavaló illatában azon tűnődött kelletlenül, hogy volna-e értelme később is tenni valamit. Tisztában volt Helen makacsságával, és különben is ennyi hónapi tartózkodás, határozott visszautasítás után vannak-e neki egyáltalán jogai?

– De hiszen bolond vagyok – mondta hangosan, mikor kinyitotta a konyhaajtót. – Örült vagyok. – És erőfeszítést tett, hogy az egész eset elbagatellizálásával visszanyerje ép elméjét. Kínos volt, szó sincs róla. De nem annyira kínos, hogy igazolhatná Helent, amiért úgy viselkedett, mintha Ibsent játszana. Egy kis Nóra, egy Babaház története – mondta magának, és igyekezett az egészet megfelelően nevetséges gondolatban összefoglalni, amikor nyoma sem volt se babának, se háznak; mert ez a nő igazán nem panaszkodhatott arról, hogy az öreg Hugh valaha is börtönben tartotta, vagy akár ő maga, Anthony, a szabadsága ellen tört volna. Ellenkezőleg, mindig ragaszkodott hozzá, hogy szabad legyen. Helen szabadsága az ő szabadsága is volt; ha Helen az ő rabszolgájává válik, akkor szükségképpen ő is Helen rabszolgája lesz.

Ami a tulajdon érzelmeit illeti, ott fönny a háztetőn – a gyöngédség kiáradását, a vágyat, hogy ismerje és szeresse a szenvedő embert, aki az egyszerre lényegtelené vált kívánatos testben lakozik – ezek valódiak voltak, természetesen; közvetlen tapasztalás tényei, de utóvégre megmagyarázhatók és széjjelmagyarázhatók, mint egy riasztó pillanatban a nő kétségbeesése iránt való természetes rokonszenvének a túlzásai. Fődolog az idő. Ha eltelik egy kis idő, Helen majd meghallgatná azt, amit ő mondani akart, de ő már nem fog vágyódni arra, hogy bármit is elmondjon azokból a dolgokból, amelyeket Helen most nem akart meghallgatni.

Kinyitotta a jégszekrényt, és azt látta, hogy Madame Cayol hideg borjúhúst, meg uborka- és paradicsomsalátát készített. Madame Cayolt valóságos szenvedély tüzelt a hideg borjúhús készítésére, állandóan azzal traktálta. Anthony történetesen nem nagyon szerette, de inkább megette, mintsem hogy az étrenden vitatkozzék Madame Cayollal. Egész hetek telnek el néha anélkül, hogy felmerült volna az a szükségszerűség, hogy egyebet mondjon neki, mint *bon jour*-t^[20] meg *à demain, madame Cayol*,^[21] meg *il fait beau aujourd'hui*^[22], meg *quel vent!*^[23] – esetek szerint. Minden reggel két órát töltött ott. Kitakarított, megfőzött, megterített, és elment. Kiszolgált Anthonyt, aki azonban jóformán tudomást sem vett a szolgálatairól. „A berendezkedés – gondolta – csaknem olyan tökéletes, amennyire földi berendezkedés egyáltalán lehet.” A hideg borjúhús szerény ár volt ezért a szolgálatért.

A nagy fügefafa árnyékában a teraszon Anthony eltökélten ült asztalhoz, t s évés közben legutóbbi jegyzeteit lapozgatta. „Semmi sem alkalmasabb arra – biztatta magát –, hogy az ember megfélemedezik egyéni és személyes érzelmeiről, mint a munka. Semmi sem olyan hatásos, mint egy jó általánosítás.” A „szabadság” szón megakadt a szeme, eszébe jutott az elégedett érzés, amely néhány hónappal ezelőtt elfogta, mikor simán papírra vetette ezeket a gondolatokat, és olvasni kezdte.

„Acton szerette volna megírni az Ember történetét a szabadság eszméjének a történetében. Csakhogy nem írhatjuk meg a szabadság eszméjének történetét, anélkül, hogy ugyanakkor meg ne íránk a rabszolgaság tényének a történetét.

A rabszolgaság ténye. Jobban mondva a rabszolgaságok ténye, mert az ember egymást követő kísérletei közben, hogy megvalósítsa a szabadság eszméjét, a rabszolgaság egyik formájából a másikba hull szakadatlanul.

Az ősi rabszolgaság az üres gyomor és a rossz időjárás rabszolgasága. Rabszolgaság a természettel szemben. Kiszabadulunk a természet markából, a társadalmi szervezettség és technikai lelemény segítségével. Modern nagyvárosban az is lehetséges, hogy az ember tökéletesen megfelel az arról, hogy van természet – kivált embertelen és ellenséges természet. Európa lakosságának fele házilag előállított világegyetemben él.

Szüntessük meg a természettel szemben való rabszolgaságot. A rabszolgaságnak nyomban más alakja merül fel. Az intézményekkel szemben való rabszolgaság: vallásos, jogi, katonai, gazdasági, nevelési, művészeti és tudományos intézményekkel szemben.

Az egész modern történelem az intézmények rabszolgasága alól való felszabadulás története. Egyúttal az intézményeknek alávetett rabszolgaság tényének a története.

A természet értelmetlen. Az intézményeknek, miután az emberek művei, értelmük és céljuk van. A körülmények gyorsabban változnak, mint az intézmények. Aminek valamikor értelme volt, ma már nincs értelme. Egy idejemúlt intézmény olyan, mint az az ember, aki logikai okoskodást alkalmaz egy rögeszme vagy érzékcsalódás következtében létrejött nem létező helyzetre. Hasonló eset áll elő, amikor intézmények a törvény betűjét alkalmazzák egyéni esetekre. Az intézmény ésszerűen járna el, ha az általa számba vett körülmények valóban fennállnának. De valójában nem léteznek. Az intézmények rabszolgasága olyan, mint amikor az ember egy paranoiásnak a rabszolgája, akinek hallucinációi vannak, de valamennyi szellemi képességének birtokában van azért. A természet rabszolgájának lenni olyan, mintha az ember egy hülyének a rabszolgája, akinek még annyi esze sincs, hogy téveszméi legyenek.

A lázadás az intézmények ellen átmenetileg anarchiára vezet. Csakhogy az anarchia a természetnek való kiszolgáltatottság, és civilizált ember számára a természetnek való kiszolgáltatottság talán még kevésbé elviselhető, mint az intézményeknek való kiszolgáltatottság. Az anarchiából való menekülés új intézmények teremtése útján történik. Néha előfordul, hogy az anarchia korszaka be sem következik. Az emberek átmenetileg sem válnak a természet rabszolgáivá, hanem az egyik intézménycsoportból egyenesen a másikba mennek át.

Az intézmények abból a célból változnak, hogy megvalósítsák a szabadság eszméjét. Bizonyos időbe kerül, amíg az új rabszolgaság ténye észrevehető, így történik, hogy minden lázadásnak az intézmények ellen megvannak a maguk boldog mézeshetei, amikor az emberek azt hiszik, hogy végre-valahára elérkezett a szabadság órája.

„Boldogság volt a hajnal mámore.” És nemcsak a francia forradalom első hajnalán. Micsoda tömény boldogság volt például a franciskánus mozgalom, a

reformáció kezdetén, a kereszténység és iszlám kezdetén! Még a világháború kezdetén is. A mézeshetek néha húsz-harminc évig is eltartanak. Aztán az új rabszolgaság ténye behatol az emberek tudatába. Kiderül, hogy a szabadság eszméje nem valósult meg az utolsó változással, és az új intézmények ugyanolyan rabszolgatartók, mint a régiek. Mit lehet tenni? Még újabb intézmények kedvéért megváltoztatni az újakat. És ha elmúlnak a mézeshetek? Akkor az újabbakat még azoknál is újabbakkal kell kicserélni. És így tovább a végtelenségig.

Egy adott társadalomban a szabadság ténye csak egészen kevés egyén számára létezik. Megfelelő gazdasági körülmények legalábbis a részleges szabadság feltételei. De ha a szabadság csaknem teljes óhajt lenni, akkor kedvező szellemi, lélektani, életrajzi körülményekre is szükség van. Az olyan egyének, akiknek mindeme körülmények kedveznek, nem rabjai az intézményeknek. Az ő számukra az intézmények csak úgy vannak a világon, mint afféle szilárd tornaszerek, amelyeken tetszés szerinti gyakorlatokat végezhetnek. A társadalom egészének a merevsége a kiváltságos kevesek számára lehetéssé teszi, hogy kiszabaduljanak a szellemi és szokásbeli morális kötöttségekből, anélkül, hogy akár a maguk, akár a közösség érdekeit kockáztatnák. Minden különálló szabadság – és nincs szabadság, amely ne volna különálló – csak az általános rabszolgaság valamely alakjának a feltétele alatt élvezhető.”

Anthony becsukta a könyvet, úgy érezte, egy sorral se tud többet olvasni. Nem mintha szavai kevésbé igazaknak tetszettek volna, mint amikor leírta őket. A maguk módján és a maguk sajátos szintjén igazak voltak. De miért tetszett mindez oly végletesen hamisnak és helytelennek? Nem óhajtotta megvitatni önmagával ezt a kérdést, bement a házba, és leült Usher könyve, a *Gépi találmányok története* mellé.

Fél négykor egyszerre eszébe jutott a döglött kutya. Azóta is órák teltek el, és ebben a hőségben... Kirohant a szerszámos házikóba. A talaj napégette volt az elhanyagolt kertben, csaknem oly an kemény, mint a téglá; mire megásta a gödröt, csurgott róla az izzadság. Azután ásóval a kezében, fölment a tetőre. Ott hevert a kutya. A vérfoltok az irháján, a könyöklőn és a matracokon rozsdaszínűekké váltak. Több hiábavaló kísérlet után sikerült felszedni a hullát az ásójára, és átdobni legyestül, mindenestül – mert a legyek egyáltalán nem zavartatták magukat – a párkányon. Lement a lépcsőn, és kiment a kertbe; ott aztán, mintha valami förtelmes mérkőzésen versengene, még egyszer fölszedte a hullát, amely borzalmasan himbálózott az ásó vasán, de sikerült baj nélkül bedobni a sírba. Mikor visszatért a házba, olyan rosszul volt, hogy konyakot kellett innia. Ezután lement a tengerpartra, és sokáig úszott.

Hatkor újra felöltözött, beült a kocsijába, és behajtott a hotelba, hogy beszéljen Helennel. Ennyi idő alatt – mérlegelte magában – Helen bizonyára túl lesz az első megrázkódtatáson. Tökéletesen kiment az eszéből Ibsen Nórája, meg az az eltökélt szándéka, hogy megőrzi a józan esztét, és miközben vezette a kocsiját, határtalan emelkedett hangulatra derült. Néhány perc múlva viszontláthatja őt, elbeszéli neki a felfedezéseket, amelyeket ma reggel tett: a felfedezést, amelyet számára tartogatott. Azt a felfedezést, hogy szereti azt, hogy örült volt, vagy még annál is rosszabb, kimondhatatlanul rosszabb... Nehéz volna, csaknem lehetetlen elmondani ezt saját

magáról; ugyanebből az okból az a gondolat, hogy most elmondja őket, mélységes boldogsággal töltötte el. Felhajtott a szálloda kapuja elé, és besietett az előcsarnokba.

– *Madame Ledwige est-elle dans sa chambre, mademoiselle?*

– *Mais non, monsieur, Madame vient de partir.*

– *Elle vient de partir?*

– *Madame est allé prendre le rapide à Toulon.*^[24]

Anthony órájára nézett. A vonat már elindult. Az ilyen hitvány kis kocsi nem éri utol Marseille-ben, mielőtt továbbmenne Párizsba.

– *Merci, mademoiselle, merci!*^[25] – mondta, és a szokás erejével visszasüllyedt abba a túlzott udvariasságba, amelynek segítségével megvédte magát az alacsonyabb osztályok nyugtalanító világa ellen.

– *Mais de rien, monsieur.*^[26]

Újra hazahajtott, és azon tűnődött siralmasan, hogy nem kellene-e hálásnak lennie a visszanyert szabadságáért. Távollétében nála járt a postás. Levél várta a vagyonkezelőjétől, arra figyelmeztette, hogy legalábbis egy részét adja el az aranybánya-részvénykötegnek, amelyet James bácsitól örökölt. Nincs rá valószínűség, hogy tovább emelkedik az áruk. Erre való tekintettel leghelyesebb eljárás az volna, ha kihasználja a jelenlegi árfolyam előnyeit, és a pénzt egészséges angol ipari papírokba fekteti, mint például... A körülmények, mint rendesen, az ő érdekében esküdtek össze – kajánul halmozták el a szerencse áldásaival. Most, a válság idején, anyagilag jobban állt, mint valaha. Jobban állt, mikor a többiek rosszabbul álltak. Szabadabb volt, miközben azok egyre reménytelenebbül süllyedtek a rabszolgaságba. Polükratész gyűrűje... Úgy tetszett a dolog, mintha az istenek máris hozzáfogtak volna a bosszúálláshoz.

Korán tért ágyba, és kettőkor felriasztotta a borzalmasan megszokott álom, amely végiggyötörte gyermekkorát, és időnként felnőtt korában is kínozza. Lényegében mindig ugyanaz volt. Senki se volt soha látható; de általában az a tudata volt, hogy társaságban van, ködös alakok társaságában. Valami bizonytalan ételt vett a szájába, és az nyomban dagadni kezdett a fogai között, egyre kaucsukszerűbbé és ragacsosabbá vált, végül olyan lett, mint egy száj-pecek, amelyet száradó gumival dörzsöltek be, mint valami vastag lepedék, amely bevonta a fogát, a nyelvét, a szájpadlását. Kimondhatatlanul undorító volt a fullasztó dagadásnak ez a folyamata, és ez a ragacsos vastagodás és töltődés egyre tovább tartott. Megpróbálta lenyelni és megpróbálta az idegenek homályos, de zavaró jelenlétével nem törődve kiokádni. De nem használt semmit. Végül kénytelen volt az ujjaival kicibálni ezt az anyagot a szájából – egyik csomót a másik ragacsos csomó után. De mindig hiába. Mert a száj-pecek tovább dagadt, a lepedék tovább vastagodott és keményedett. Végül úgy szabadult meg, hogy fölriadt álmából Ma éjszaka a dagadó tápláléknak valami bizonytalan, de borzalmas kapcsolata volt a döglött kutyával. Borzongva ébredt fel. Felébredt, és képtelen volt újra elaludni. Elhanyagolt emlékek óriási halmaza törte át a gátját, került az eszméletébe. Ezek a pillanatfelvételek, az anyja meg Mary Amberley, Brian a mészkőbányában – emléke felidéződött a napon melegedő hús sós szagától –, és ismét ott látta holtan a szikla lábánál, legyek lakmározták, mint ezt a kutyát...

XIII

1934. május 20.

Tegnap este megtartottam második előadásomat. Komoly idegesség nélkül. Elégké könnyű ez, ha egyszer az ember beletörődött, hogy nem baj az, ha nevetségessé teszi magát. De lehangoló. Bizonyos értelemben ötszáz ember egy nagy teremben nem tartozik a valóság világába. Az ember kollektív fogalomhoz, elvontsághoz, nem egy csomó egyénhez beszél. Csak azok óhajtják megérteni az embert, akik részben vagy egészen meg vannak már győződve arról, amit mondani akar. A többi legyűrhetetlenül tudatlan. Magánbeszélgetésben – az ember bizonyosra veheti, hogy akivel beszél, legalább kelletlen erőfeszítést tesz, hogy megértse. De az a körülmény, hogy hallgatóság van jelen, a megnemértőt megerősíti értetlenségében. Kivált, ha a felszólaló után joga van kérdéseket tenni. Ennek egyik-másik oka nyilvánvaló. Felállni és látványul szolgálni élvezet. Sok esetben a fájdalommal határos, átható élvezet. Az élvezet fokozódik, ha a kérdés ellenséges. Az ellenségesség vallomástétel a személyes függetlenség mellett. Nyilvánvalóvá teszi egyúttal, hogy merő véletlen, hogy a kérdező maga nem a dobogón áll – véletlen vagy egyéb, természetesen zsványok szándékos összeesküvése, akik víz alá akarják őt nyomni. A félbeszakítások és kérdések persze általában teljesen lényegtelenek. Ezek a kiállhatatlan fráterek (mint mi valamennyien) a saját külön világukban élnek, és nem igyekeznek behatolni más emberek világába. A legtöbb nyilvános érvelés keresztezi egymást, és pedig különböző nyelveken, anélkül, hogy lefordítanák őket.

Mark ott volt a gyűlésen, majd később a szobában, és élvezettel gúnyolódott lehangoltságomon.

– Ezért a pénzért elmehetnél szarvasmarhának szónokolni a mezőre. – Nagy volt bennem a kísértés, hogy egyetértsek vele. Gondolkozásom, életmódom és érzéseim valamennyi régi megszokása arra kényszerített, hogy egyetértsek vele. Az értelmetlen világ, amelyben semmit sem lehet cselekedni – milyen megnyugtató! Az ember félreállhat, és (látván, hogy semmit sem tehet) összeütheti a szociológiai értekezését, írhat az emberi értelmetlenség tudományáról. Múlt este Mark társaságában rajtakaptam magamat, hogy szertelen öröm fogott el hallgatóságom és általában az emberi lények ostobaságának a kiszínezése közben. Rajtakaptam magam és megtorpantam. Eszembe jutott, hogy magokat vettem el, és ha csak egyetlen mag kikel, akkor érdemes volt megtartani az előadást. Sőt, akkor is érdemes volt, ha semmi sem csírázik ki belőle. Önmagam kedvéért, mint gyakorlat, mint edzés, amelyek segítségével legközelebb jobbat művelhetek.

Mindezt nem mondtam el. Csak abbahagytam a beszédet, és azt hiszem, megváltozott az arckifejezésem. Mark, aki mindent észrevesz, elnevette magát. Előre látta az időt, amikor minden személy vagy csoport megnevezését a „kedves” melléknévvel vezetem be. „A kedves kommunisták”, „A kedves fegyvergyárosok”, a „kedves Göring tábornok”.

Nevettem, mert mulatságos volt. a legjobb vademberi modorában.

De utóvégre, ha elég szeretet és jóság van az emberben, akkor bizonyosra veheti, hogy valamilyen mértékű viszontszeretetet és jóságot hív elő majdnem mindenkitől, akivel érintkezésbe kerül, bárki legyen is az. És ebben az esetben majdnem mindenki csakugyan „kedves” lehet. Jelenleg a legtöbb ember többé-kevésbé hülyének vagy gyűlöletesnek látszik; de a hiba legalábbis annyira bennünk van, mint öbennük.

1934. május 24.

Ma délelőtt négy órát töltöttem a jegyzeteim feldolgozásával. Rendkívüli élvezet! Milyen könnyen visszasiklik az ember a félbe nem szakított tudóskodásba és gondolat-zsibvásárba. Vissza abba a „magasabb rendű életbe”, amely egyszerűen könnytelen halál. Béke, felelőtlenség – a halál minden gyönyörűsége itt a földön. A múltban az embernek kolostorba kellett vonulnia, hogy rájuk találjon. A halál élvezetéért engedelmességgel, szegénységgel, szüzességgel fizetett. Most ingyen is megkaphatja őket a hétköznapi világban. Tökéletes halál, de könnyek nélkül. Halál mosoly kíséretében. Halál az ágy és az asztal örömei közt, magánhalál, amelyben senki sem gyötri az embert. Történettudósok, bölcsészek, természettudósok a köztudatban úgy élnek, mint akikben nincs gyakorlati érzék. De vajon az emberek melyik más csoportjának sikerül rávennie a világot, hogy ezt elfogadja, és (ami még meglepőbb) a tulajdon értékelésük szerint fogadja el. A királyok elvesztették isteni jogukat, a pénzhatalmasságok minden jel szerint hamarosan el fogják veszíteni. De a magasabb rendű élet emberei továbbra is úgy szerepelnek, mint felsőbb-rendű emberek. Ez az állhatatosság gyümölcse. Állhatatosán becsmérelték a többi embert. Évről évre az utóbbi hatvan évszázad alatt. Mi vagyunk az Emelkedettek, ti vagytok az Alantasak. Mi vagyunk a Szellem, ti vagytok a Világ. Újra meg újra, mint egy szappanreklám; most már elfogadják, mint valami, axiómát. De valójában a magasabb rendű élet egyszerűen csak a jobb halálpótlék. Teljesebb menekvés az élet felelősségei alól, mint az alkohol, vagy a morfium, a nemiség vagy a pénz rabsága. Az iszákosság meg a kábítószeresek tönkreteszik az egészséget. A nemiség rabjai előbb vagy utóbb felelősségekbe bonyolódnak. A tulajdon rabjai sohasem kapnak meg valamennyi bélyeget, kínai vázát, házat, liliomfajtát vagy bármi egyebet, amit akarnak. Az ő menekvésük Tantalosz kínja. A magasabb rendű élet embere pedig olyan világba menekül, amelyben nincs egészségi kockázat, a felelősségek és kínok a minimumra csökkentek. Sőt mi több, olyan világ, melyet a hagyomány ténylegesen többre értékel, mint a felelős életet – magasabb rendűnek tart. A magasrendű szökevény lubickolhat a tiszta lelkiismeretben. Mert mily könnyű a tudós és kutató életben az erkölcsi erények megfelelőit megtalálni! Némelyik persze nem is megfelelője, hanem azonos; kitartás, türelem, önzetlenség és más effajta. Jó eszközei egy esetleg rossz célnak. Az ember keményen és szívvel-lélekkel dolgozhatik bármin – atomfizikától kezdve pénzhamisításig és lánykereskedésig. A többi erkölcsi erény, a szellemi térre áttéve. A művészeti és a matematikai forma *szűziessége*. A tudományos kutatást *tisztasága*, A gondolat *bátorsága*. A hipotézisek *merészsége*. A

logika *integritása*. A nézetek *mértékletessége*. Az intellektus *alázata* a tényekkel szemben. Valamennyi főerény: jelmezben. A magasabb rendű élet emberei végül szenteknek vélik magukat – a művészet, a tudomány és a tudás szentjeinek. Tisztára formai és metaforikus szentség, *au pied de la lettre*²⁷¹. „Áldottak az együgyűek.” A magasabb rendű élet emberének még a szellemi szegénységre is megvan a megfelelője. Mint a tudomány embere, igyekszik nem befolyásoltatni magát saját érdekei és előítéletei által. De ez nem elég. A szellem erkölcsi szegénysége azt jelenti, hogy nem törődünk a holnappal, rábízzuk magunkat a jószerencsére, vesszen az élet, hogy elnyerhessük az életet. A magasabb rendű élet embere parodizálhatja ezeket a lemondásokat. Tudom, mert én is csináltam ezt, és megveregettem a vállamat érte. Az ember csak abban a másik, abban a magasabb rendű életben él felelős módon. Ebben az életben elszakad a múltjától; nem hajlandó odakötni magát a jövőjéhez; nincsenek meggyőződése, percről percre él; csak mint a magasabb rendű élet embere éli ki önmagát, egyébként lemond saját azonosságáról; végül nem egyéb, csak egy sorozategymás után következő állapot. Vagyontalanabb egy Ferenc-rendi szerzetesnél. Ez azonban összefér a napóleonnál is nagyobb hatalmi mámorral. Régebben azt hittem, hogy bennem nincsen hatalmi vágy. Most látom, hogy gondolatokon éltem ki, nem embereken. Meghódítottam a tudománynak egy-egy ismeretlen területét. Kifogtam egy problémán. Gondolatokat összekényszerítettem vagy különfeszítettem. Addig zsarnokoskodtam a bakafántoskodó szavakon, míg bizonyos képletbe sorakoztak. A diktátor minden gyönyörűségét élveztem, a legcsekélyebb kockázat és felelősség nélkül.

XIV

1926. december 8.

Mire vacsorára került a sor, már történet lett belőle – Mary Amberley műsorának legújabb száma. A legújabb, és mint Anthony figyelmesen és bírálóan megállapította, legalább olyan jó, mint a sorozat legjobb klasszikus számai. Amióta megkapta Mary meghívóját, kíváncsisága (most állapította csak meg) át volt szöve valami ellenséges reménnyel, hogy Mary a hátrányára változott meg, viszonylagosan, az ő beavatott szeme számára, vagy önmagában is, tizenkét hosszú év jóvoltából; hogy leromlott, hogy már nem az, aki volt, vagy akinek Anthony képzelte abban az időben, amikor szerette. Gyalázatos módon, mint most bevallotta magának, és némi csalódással állapította meg, hogy Mary jóformán nem változott. Most negyvenhárom éves. De alakja majdnem olyan karcsú, mint régen, és a régi gyors mozgása sem változott. Sőt, még valamivel mozgékonyabb, mint volt; mert Anthony látta, hogy most szándékosan mozgékony, megjátssza azt, hogy a fiatalos ösztönök gyors és heves mozgásra ragadják – megjátssza olyankor is, amikor lehetetlen, hogy ezt az ösztönt valóban érezze. Vacsora előtt felvitte Anthonyt a hálósobájába, hogy megmutassa neki a Pascin-aktokat, amelyeket mostanában vett. Az emelet feléig szabályos gyorsasággal, beszélgetve ment; de aztán, mintha hirtelen eszébe jutott volna, hogy a lépcsőkön való lassú járás az öregedés jele, hirtelen sietni kezdett – nem is sietni, hanem *szökdécselni*, javította ki magában

Anthony, amint visszaemlékezett az esetre: *szökdécselni*, ez a helyes szó. És mikor visszatértek a szalonba, nem volt az a tizenhat éves vadóc, aki pajkosabban vethette volna magát a dívány sarkába, vagy cicásabb mozdulattal húzhatta volna föl a térdét. Az 1914-es Mary sohasem viselkedett ilyen fiatalosan. Nem is viselkedhetett volna, még ha akart volna sem, gondolta Anthony, azokban a hosszú szoknyákban meg alsószoknyákban, s mert e kurta ruhákban... Persze nevetséges; de azért – mérlegelte bírálóan – nem kínosan nevetséges. Mary még mindig igényt tarthat arra, hogy a fiatal hősnő szerepét játssza. Arcán alig fogott az idő, még a régi, kacagó életkedvtől szikrázott, a fáradtság enyhe bélyege alatt. Ami pedig tehetségét és képességeit illeti, hát ez a rögtönzés (és csak rögtönzés lehetett, mert az eset reggel történt) arról, hogyan lopta el Helen a marhavesét, valóságos kis mestermű volt.

– Be fogom balzsamoztatni azt a dolgot – fejezte be Mary álkomolyan, de a hangjában nevetés bujkált. – Bebalzsamoztatom, és...

De Beppo Bowles szörcsögve közbeszólt, mint egy hirtelen kinyitott pezsgőlimonádépalack: – Majd megszerzem egy balzsamozó címét – mosolygott, hunyorgott, izgett-mozgott a helyén. Egész kövér és pirospozsgás lénye részt vett abban, amit mondott; minden szervével beszélt. – A Temetkezési Vállalkozók Szaklapjából keresem majd ki. – Széles mozdulatot tett kezével, és szavalt: – Balzsamozók! Kellemetlen, lárvaszerű az eredmény, melyet elértek? Ha igen...

Amberleyné nevetett, talán kissé kényszeredetten, mert nem szerette, ha a történet közepén félbeszakítják. Beppo igazán drága fiú. Olyan kamaszos, bár nagy a hasa, és kopasz a feje búbja. (Sőt néha kamasz-lányos.) De azért... – Remek – vágott röviden a szavába. Majd visszafordult a többiekhez. – Igen, hát amint mondtam – folytatta –, be fogom balzsamoztatni és üvegbura alá rakom.

– Olyan üvegbura alá – ismételte –, amilyeneket penziókban lát az ember. Madarak vannak alattuk. Kitömött *madarak*. – Elnyújtotta a szót, mely ettől, ismeretlen okból, rendkívül mulatságossá vált.

A hangja, gondolta Anthony, jobb, mint valaha. Enyhe rekedtsége olyan, mint a gyümölcs hamva, mint egy nyári nap párája, melyen át az ember a Waterloo-hídról látja a Szent Pál-székesegyházat. E ködös pára mintegy kimélyítette a mögötte fekvő vokális táj szépségeit. Még jobban figyelt, igyekezett Mary hangjának kádenciáit emlékezetébe vésni, hogy elemezze alkotó tényezőit. Az ő tervbe vett könyvében, a *Szociológia elemei*-ben, lesz egy fejezet a tömeg-szuggesztióról és a propagandáról. A fejezet egyik része a varázsos és lebilincselő hangokkal fog foglalkozni. Például azokkal az izgalmasan varázsos hangokkal, mint Savonaroláé vagy Lloyd George-é. Egy zsoltárba kezdő pap varázsosan alkotó hangjával; azzal a jókedvre derítő varázsos hanggal, amit Robey és Little Tich keltett; bizonyos színészek és színésznők, énekesek, démonok és Don Jüanok varázsosan érzékcsiklandó hangjával. Mary tehetsége, határozta meg Anthony, az olyan hang, amely egyszerre érzékcsiklandó és komikus. Olyan hangot tudott előállítani, amely a nevetés és a vágy rugójára hatott, de soha a bánatéra, a szájaloméra vagy a felháborodására. Érzelmi indulatok perceiben (és Anthonymnak eszébe jutottak a hátborzongató jelenetek, amelyeket rendez), Mary hangja érdesen rikácsolóvá vált. Panaszkodó, szemrehányó vagy bánatos hangjai a testi feszélyezettség érzését

keltették a hallgatóban. Míg például Foxe-né hangja, fűzte tovább gondolatait Anthony, már egymagában, szavak nélkül is elegendő arra, hogy az embert beleegyezésre és rokonszenvre bírja. Megvolt az a misztikus tehetsége, mely Robespierre-t hatalomra juttatta, és képessé tette Whitefieldet arra, hogy bizonyos kegyeletes szavaknak kétszer-háromszor való ismétlésével könnyeket fakasszon a legelszántabb kételkedők szeméből is. Vannak varázsos hangok, melyek meg tudják győzni a hallgatót Isten létezéséről.

Azok a *maaadarak!* Valamennyien nevettek, nevetniük kellett. Még Colin Egerton is nevetett, még Hugh Ledwidge is. Pedig Hugh furkáló feszélyezettséget érzett attól fogva, hogy ez a Beavis belépett a szobába. Beavis, akit mindig igyekezett elkerülni... Miért nem figyelmeztette Mary? Egy percig azt hitte, összeesküvést szőttek ellene. Mary szándékosan hívta meg Beavist, hogy őt megszegyenítse – mert tudta, hogy ez az ember tanúja volt bulstrode-i megszegyenüléseinek. Hogy ketten legyenek: Staitthes (mert tudta, hogy vacsora utánra Staithest is várják) és Beavis. Hugh már megszokta, hogy ebben a házban találkozik Staithesszel, és nem bánta. Semmi kétség, Staitthes mindent elfelejtett. De Beavis – valahányszor Beavisszel találkozott, úgy érezte, hogy ez az ember furcsán néz rá. És most Mary meghívta szándékosan, hogy Beavis emlékeztesse Staithest; és ők ketten majd ugrassák őt az emlékekkel – annak az emlékével, hogyan félt a futballnál; hogy bőgött, mikor rákerült a sor a tűzoltógyakorlatnál, hogy lecsússzon a kötélén; hogyan árulkodott Bugrisnak, s mint kényszerítették vesszőfutásra, az összezsavart vizes törülközők sorfala között; hogyan lesték meg a fürkéje válaszfalán át... Összerázkódott. Persze ha az ember nyugodtan és józanul végiggondolja, szó sem lehet összeesküvésről. El sem képzelhető. De azért örült, mikor a vacsoraasztalnál látta, hogy nem Beavis mellett ül. Helenen keresztül nehéz lenne beszélgetni. És vacsora után majd mindent elkövet, hogy távol tartsa...

Ami pedig Colint illeti, ő az egész vacsora alatt riadtan ült, riadtságát nöttön-nőtt, atnint érezte, mennyire kívül marad e körön, és e riadtság egyre fokozottabban keveredett kétségbeeséssel és rosszallással, míg végül azt mondta magában (az első alkalommal fennhangon kívánta ezt mondani Joyce-nak): „Talán ostoba vagyok meg miegymás” – és ez a vallomás megvető csengéssel hangzott el, mintha erőt és nem gyengeséget vallana be: „Talán ostoba vagyok meg miegymás, de legalább... igen, legalább tudom, mit szabad és mit nem.” Ezt mind megmondja majd Joyce-nak és még sok egyebet is; és Joyce (az imént ránézett Beppo egyik felháborító története alatt, és alázatos, aggodalmas, könyörgően bocsánatkérő pillantást fogott fel) egyetért majd vele, minden egyes szavát helyeselni fogja. Hiszen ez a szegény kislány olyan, mint-a talált gyerek – gentryktől származó talált gyerek, akit valami megmagyarázhatatlan véletlen egy örült és lehetetlen anya karjaiba lódított, aki kényszeríti, hogy természetét meghazudtolva, barátkozzék az ilyen... ilyen... (Nem talált kimondható szót Beppo Bowlesra.) És ő, Colin Egerton olyan, mint Szent György lovag, meg fogja menteni. A tény, hogy Joyce – mint valami lánykereskedők kezébe került ártatlan szűz – megmentésre vár, egyik oka volt annak, hogy Colin oly hevesen vonzódott hozzá. Szerette Joyce-t, többek között azért, mert oly szertelenül gyűlölte ezt a kísértetiesen elfajult (igen, ez a helyes szó) Beppo Bowlest; és Joyce-t oly mértékben fogadta el, ahogy elutasította (valami

félelem által fokozott elutasítással) Joyce anyját. És mégis, elutasítása, Amberleyné éles nyelvétől való rettegése és az átható ironikus pillantások ellenére, kénytelen volt együtt nevetni a többiekkel. Azok az elnyújtott *maaadarak* az üvegbura alatt ellenállhatatlanok voltak.

Amberleyné számára a nevetés olyan volt, mint a pezsgő – melegítette, felajzotta. – És feliratot véstek a talapzatába – folytatta emelt hangon, hogy túlkiáltsa a zajt: – „Ezt a vesét Helen Amberley lopta, élete kockáztatásával, és...”

– Ó, hallgass már, anyu! – Helen félig az örömtől, félig a bosszúságtól elpirult. – Kérlek! – Határozottan kellemes, ha az ember hősnője egy történetnek, melyre mindenki odafigyel... de a hősnő meglehetősen csacsinak van feltüntetve. Haragudott anyjára, mert aláhúzta a csacsiságát.

... és annak ellenére, hogy egész életében következetesen ellenezte, a mézszárlást – folytatta Amberleyné. – Szegény kis drágám – mondta más hangon. – A szagok mindig sebezhető pontjai voltak. Mézszárszékek, halcsarnokok... és sohasem fogom elfelejteni azt az egyetlen alkalmat, mikor templomba vittem!

(„Egyetlenegy alkalmat – gondolta Colin. – Nem csoda, ha aztán ilyesmit művel.”)

– Ó, belátom – mondta Amberleyné –, hogy a falusi hívők gyülekezete egy esős vasárnapon ugyanvalóst bűdös. Embertelenül! De azért...

– Ez a szentesség szaga – vetette közbe Anthony Beavis, majd He-lenhez fordult: – Magam is szenvedtem tőle. És a maga anyja is azt mondta, hogy köpjön, ha rossz szag van valahol? Az én anyám azt mondta. Nagyon megnehezítette a helyzetemet a templomban.

– Helen nem köpött – felelte Amberleyné a lánya helyett. – Hányt. Végig lehányta Lady Worplesdon asztrahán bundáját. Nem mutatkozhattam többé tisztességes társaságban. Hála Istennek! – fűzte hozzá.

Beppo valami tiltakozást sistergett Amberleyné célzására. A társalgás a vesékről más tárgyra gördült.

Helenre nem figyeltek, némán ült. Arcából hirtelen minden ragyogás eltűnt. – Sohasem nyúlok többé húshoz – mondta. És, íme, itt van, villáján egy darabka abból a borzalmas vörös marhahúsból. – Rémes vagyok – gondolta. – *Pás sérieuse*^[28] – jelentette ki az öreg Madame Delécluze. És noha mint hivatásos felsőbb-lánycsiszolótól az ember nemigen várhatott egyebet, az öreg bestiának mégis igaza volt; alapjában véve teljesen igaza. – Nem vagyok komoly. Nem vagyok... – De hirtelen észbe kapott, hogy a hang, mely addig tagolatlanul s mintegy végtelen távolságból hallatszott jobb fülébe, hozzá szól.

– ...Proust – mondta a hang, és Helen rájött, hogy ezt a szótagot már legalább kétszer ejtették ki. Büntudatosan fordult oda, és zavarában elpirulva Hugh Ledwidge arcát látta bizonytalanul és tétovázva maga felé nézni. Hugh ostobán mosolygott; szemüvege megvillant; elfordult. Helen kétszeresen zavarban volt, és szégyenkezett.

– Sajnos, nem jól értettem... – tudta csak motyogni Helen.

– Ó, nem baj – motyogta vissza Hugh Ledwidge. – Igazán nem fontos; pedig jó öt percébe került, míg kitalálta ezt a nyitányt Proust-ról. – Szólnom kell hozzá valamit – határozta el, mikor beszélgetésbe elegyedik Mary Amberleyvel és Beppóval. –

Valamit mondanom kell neki. – De mit? Mit beszél az ember tizennyolc éves lányokkal? Szeretett volna neki valami személyes megjegyzést tenni, sőt kissé udvarolni is. Talán a ruhájáról kellene például valamit mondani. „Milyen csinos!” Nem, ez kissé bizonytalan és személytelen. „Mennyire illik az arcszínehez és a szeméhez!” (Milyen színű szeme is van, különben?) Vagy kérdezősködhethetne bálokról. Sok bálba jár? Biztosan (játszin és ingerkedve) a fiúpajtásaival? De ez a hang, tudta, túl nehéz számára. Különben sem szeretett Helenre fiúpajtásokkal kapcsolatban gondolni, jobban szerette őt szügiesnek elképzelni: *du bist wie eine Blume*^[29]... Vagy pedig, komolyan, de mosolyogva mondhatná: „Mondja, Helen, milyenek a mai fiatalok igazán? Mik a nézeteik meg az érzelmeik?” És Helen felkőnyökölné az asztalra, egészen odafordulna *hózzá*, és megmondaná neki pontosan mindazt, amit tudni akart arról a titokzatos világról, a világról, melyben táncolnak, hálóznak és az embereknek mindig vannak személyes kapcsolataik egymással; mindent megmond majd neki, mindent – vagy ami valószínűbb, semmit, és ő ott áll majd mint valami ostoba tolakodó fráter. Nem, nem; ezt nem lehet, erről sem lehet szó. Ez csak ábránd, vágyálom. Ekkor jutott eszébe a kérdés Proust-ról. Mi a véleménye Proustról? Megnyugtató, személytelen kérdés – az ember felteheti, anélkül, hogy félszegnek vagy ügyetlennek érezné magát. De a kérdés személytelensége könnyen vezethet hosszú vitára – teljesen elvont módon, mintegy a próbacsőben – a legmeghittebben érzelmi vitára, sőt (nem, nem, de azért az ember sose tudhatja; undorító; de azért...) fiziológiai kérdések megvitatására is. Ha Proustról beszél az ember, mindent lehet mondani – mindent, de kizárólag a szigorúan irodalmi bírálat síkján. Tökéletes! Odafordult Helenhez.

– Maga biztosan éppúgy lelkesedik Proustért, mint mindenki. – Semmi válasz. Az asztalfőről Amberleyné, Anthony és Beppo beszélgetésének foszlányai sodródtak feléjük; közös barátaik tulajdonságait vitatták meg. Colin Egerton egy tigrisvadászat kellős közepén tartott a Középső Tartományokban. Hugh Ledwidge köhintett, majd újra megszólalt: – Maga is Proust-rajongó, ugye? Mint mi mindnyájan – ismételte. De a lány lehorgasztott és bánatos arcéle nem adott életjelt. Hugh Ledwidge igen feszélyezettnek és ostobának kezdte érezni magát, és még egyszer nekivágott.

– Szeretném, ha megmondaná nekem – mondta emeltebb hangon, mely saját fülében is különösen természetellenesen hatott –, hogy mi a maga véleménye Proustról.

Helen még mindig valami láthatatlan tárgyra meredt maga elé az asztalra. *Pás sérieuse*. Mindarra a komolytalan dologra gondolt, amit életében már művelt; mindarra az ostoba, alantas, rémes dologra. Hugh Ledwidge pánikszerű zavarba jött. Úgy érezte magát, mintha a Piccadilly kellős közepén a nadrágja kezdene lecsúszni – teljesen el volt veszve. Bárki más persze egyszerűen megérintené Helen karját, és azt mondaná: „Hol kalandoznak a gondolatai, Helen!” Milyen egyszerű volna, milyen okos! Az egész eset egyszerre tréfává válna – sőt mi több, olyan tréfává, melynek éle a lány ellen fordul. Ő maga egyszeriben az ingerkedő fölény helyzetébe kerülne. „Ábrándozik vacsora közben! Vajon miről? Vajon kiről?” Nagyon beavatottan és incselkedve. Helen majd elpirul, kacarászik – az ő kedve szerint, az ő parancsára. Ő meg, mint a gyakorlott matador, lengeti majd kis vörös

kendőjét, és a lány bukdácsol, támad, nevetséges és elragadó módon pellengérré állítja magát, míg végül ő felemeli kardját.. De bármilyen egyszerűnek, okosnak és stratégiaileg előnyösnek tetszett is ez, Hugh Ledwidge képtelen volt megtenni az első mozdulatot. Ott volt előtte Helen meztelen karja, sovány, mint egy kislányé; de Hugh valahogy képtelen volt elszánni magát, hogy megérintse. És a tréfálkozás, az incselkedés – képtelenség, hangszálai megtagadják az engedelmséget. Harminc másodperc múlt el – az egyre fokozódó zavar és bizonytalanság másodpercei. Majd hirtelen, mint aki álomból ébred, odafordult feléje Helen. – Mit mondott? – De lehetetlen volt azt a kérdést még egyszer ismételni.

– Nem fontos. Nem fontos. – Elfordította fejét. Ó, miért is ilyen ostoba, ilyen nevetségesen tehetetlen? Harmincöt éves korában. *Nel mezzo del cammin.*^[30] Képzeljük Dantét ebben a helyzetben! Dante, az ő acél arcélével, mely szeli a levegőt, mint valami szellemi hadihajó. És közben mi az ördögöt mondjon a lánynak, a már lehetlenné vált Proustról szóló megjegyzés helyett? Mi az ördögöt?...

Végül is Helen érintette meg az ő karját. – Bocsásson meg – mondta őszinte töredelmességgel. Igyekezett jóvátenni saját rémességét, hogy olyan felszínes volt, és evett Mr. Baldwin alaposan összefogdo-sott marhahúsából. Különben is kedvelte az öreg Hugh-t. Jó fiú. Annyira megerőltette magát, hogy megmutassa neki a múzeumban azt a sok mexikói holmit. – Ledwidge úr vár engem – mondta. És az örök valamennyien elragadóan alázatosak voltak. Bevezették Hugh irodájába – az osztály aligazgatójának irodájába –, mintha valami előkelő vendég volna. Az egyik jeles régész meglátogatja a másikat. Igazán rendkívül érdekes volt. Csak hát persze – és ez megint csak egyik jele az ő rémes komolytalanságának – már elfelejtette a dolgok nagy részét, melyeket Hugh mondott. – Bocsásson meg, nagyon sajnálom – ismételte; és ez őszintén igaz volt. Tudta, hogy Hugh mit érezhet. – Nézze – magyarázta –, a nagymama süket. Tudom, milyen rémes, ha ismételnem kell valamit. Olyan ostobán hangzik.

Úgy valahogy, mint Mr. Shandy meg az óra, ugye érti? Kérem, bocsásson meg! – Könyörgően szoritotta meg Hugh karját, felkönyökölt az asztalra, és teljesen feléje fordult, pontosan abban a meghitt pózban, ahogy Hugh elképzelte. – Nézze, Hugh – mondta –, maga komoly ember, ugye? Tudja, úgy értem, *sérieux*.

– Hát, azt hiszem – dadogta Hugh. Meglehetősen elkésve értette meg a Mr. Shandyra való utalást, és ez az utalás némileg megijesztette.

– Úgy értem – folytatta a lány –, hogy maga aligha volna múzeumi ember, ha nem volna komoly.

– Aligha – hagyta rá Hugh. Végtere is, gondolta, mert még mindig Mr. Shandy foglalkoztatta, van elméleti tudás is. (De még mennyire van! Ő maga igazán a megmondhatója.) Elméleti tudás, melynek háttérében nincs igazi tapasztalat, meg nem valósított, át nem élt tudás. – Uram isten! – nyögött fel magában.

– Hát lássa, én *nem* vagyok komoly – mondta Helen. Nagy szükségét érezte, hogy könnyítsen magán, hogy segítséget kérjen. Voltak pillanatok – és ezek mindannyiszor megismétlődtek, valahányszor bármi okból kételkedett magában –, mikor minden rettenetesen bizonytalannak és állhatatlannak tetszett körülötte. Minden – de a gyakorlatban természetesen ez a minden az anyjának a

megbízhatatlanságára szorítkozott. Helen nagyon szerette az anyját, de azért kénytelen volt bevallani magának, hogy az anyja haszontalan. – Anyus olyan, mint valami rossz tréfa – mondta egyszer Joyce-nak. – Olyan, mint azok a sületlen viccek, hogy az ember le akar ülni, de elrántják alóla a széket, és rémes puffanással a fenekére ül. – De Joyce csak annyit mondott: – Helen, igazán nem szabad ilyen szavakat használnod. – Szamár egy lány! Bár be kell vallani, hogy Joyce olyan szék, amelyre valóban leülhet az ember. De nem megfelelő szék, csak a nem fontos esetekre való – és mit ér azzal az ember? Joyce túl fiatal; de még ha sokkal idősebb volna is, nem értené meg igazán a dolgokat. És most, hogy eljegyezte magát Colinnal, úgy látszik, egyre kevésbé ért meg mindent. Jó ég, micsoda tökfilkó ez az ember! De azért, székek szék. Olyan szék, mintha sziklába vájták volna. Csak sajnos, olyan alakúra vájták, hogy az ember kénytelen benne groteszk, kényelmetlen helyzetben ülni. Minthogy azonban Joyce látszólag nem törődött a kényelmetlenséggel, rendben volt a dolog. Helen, aki ebben a fárasztó világban nem talált széket, majdnem irigyelte. Addig is itt van az öreg Hugh. Helen teljes súlyával rátelepedett.

– Az a bajom – folytatta –, hogy ilyen kilátástalanul felületes és léha vagyok.

– Nem tudom elhinni – mondta Hugh; bár maga sem értette, miért mondja ezt. Mert hiszen, nyilvánvalóan bátorítania kellene Helent, hogy valljon, nem pedig azt bizonygatni neki, hogy nincsenek bevallani való bűnei. Mintha titkon félt volna attól, amit áhított. – Nem hiszem, hogy maga...

De szerencsére Helent úgysem tudta eltéríteni szándékától. Ragaszkodott hozzá, hogy őt szék gyanánt használja.

– De, de, pedig így van – mondta. Nem képzelem, milyen felületes és léha vagyok. Elmondom magának.

Félórával később, a hátsó szalonban, Hugh lajstromot írt össze Helennek, hogy melyik könyveket kellene elolvasnia. Burnet: *Korai görög bölcselők*; Platon: *Phaidros, Timaios, Apológia* és *A lakoma* Jowett fordításában; a *Nikomakhoszi Etika*; Cornford kis antológiája a görög moralistákról, Marcus Aurelius, Lucretius, bármelyik jó fordításban, Inge Plotinosa. Hugh modora beszéd közben könnyed, önbizalommal teli, határozottan fölényes lett. Olyan volt, mint aki hirtelen elemébe kerül.

– Ezekből a könyvekből majd kap valami sejtelmet arról, hogy miként gondolkodtak a régiek a világról.

Helen bólintott. Arcáról komolyság és elszántság tükröződött, amint a ceruzával írt lajstromot nézte. Elhatározta, hogy szemüveget fog viselni, és íróasztalt vitet fel hálósobájába, hogy zavartalanul ülhessen a halomba rakott könyvek és írószerszámok között. Jegyzeteket fog készíteni – a cédulakatalógus még jobb lesz. Új életet kezd – olyan életet, melynek van értelme, van célja. A szalonban valaki felhúzta a gramofont. Helen lába, mintegy saját kezdeményezésére, az ütemet kezdte kopogtatni. Egy, kettő, három, egy, kettő, három – keringő. De hova is kalandoznak a gondolatai? Helen a homlokát ráncolta, és megmerevítette a lábát.

– Ami pedig a modern gondolkodókat illeti – mondta Hugh –, van két nélkülözhetetlen könyv, minden modern kultúrának ezekből kell kiindulnia, s ez – ceruzája sietve szántotta a papirost – Montaigne *Esszéi* és Pascal *Gondolatai*. Ezek

nélkülözhetetlenek. – Aláhúzta a neveket. – Aztán jó lenne, ha átfutná a *Discours de la Méthode*-ot.

– Milyen metódus az? – kérdezte Helen.

De Hugh nem hallotta a kérdést. – És nézegesse egy kicsit Hobbest is, ha van ideje – folytatta egyre növekvő erővel és önbizalommal. – És Newtont. Ez igazán lényeges. Mert ha nem ismeri Newton bölceletét, nem tudja, hogy miért fejlődött a tudomány abba az irányba, amelybe fejlődött. Mindent megtalál, amire szüksége van, Búrt könyvében, *A modern tudomány metafizikai alapjai*-ban. – Egy percnyi csönd támadt, amíg Hugh írt. Megérkezett Tom, meg Eileen és Sybil. Helen hallotta a beszélgetésüket a másik szobából. De szemét elszántan a papírra szegezte. – Aztán itt van Hume – folytatta Hugh. – A legokosabb, ha az esszéekkel kezdi. Remekek. Mennyi értelem, mily roppant bölcsesség!

– Bölcsesség – mosolygott Helen örömmel. Igen, ez az, amit keres, olyan szeretne lenni: bölcs, mint egy elefánt, mint valami öreg juhászkutya, mint Hume, ha úgy tetszik. De egyben persze olyan is, mint önmaga. Bölcs, de fiatal; bölcs, de eleven és vonzó; bölcs, de indulatos és...

– Kantot nem rovom ki magára – mondta Hugh elnézően. – De azt hiszem – (újra elővette a ceruzáját) –, el kell olvastatnom magával néhány modern kantianust, Vaihinger *Philosophic des Als Ob*-ját, például és von Uexküll *Elméleti biológiá*-ját. Tudja: egész huszadik századbeli tudományunk alapja Kant. Csakúgy, mint Newton a tizennyolcadik és tizenkilencedik század alapja...

– Jó estét, Helen!

Összerezzenve pillantottak fel – s Gerry Watchett mosolygós, szemtelenül csinos arcába néztek. Szeme kéken ragyogott ki nap-barnított arcából és ingerkedve siklott egyikről a másikra. Közelebb lépett, és kezét bizalmasan Helen vállára tette. – Mivel szórakoznak? Keresztretjvény? – és kissé megveregette Helen vállát.

„Mintha a lovát veregetné” – gondolta Hugh méltatlankodva. És csakugyan, ez a fickó annak is látszik, ami, lovászegénynek. Ez a durva szálú, hullámos, aranybarna haj, ez a nyers vonású arc, mely fiús és egyben érzéketlen – egyenesen az istállóból való, Epsomból.

Helen mosolygott, megvető és fölényes mosolynak szánta – az intellektuel mosolyának. – Persze, maga keresztretjvényre gondol! – mondta. Majd más hangon folytatta: – Igaz is, maguk ismerik egymást, ugye? – kérdően nézett Gerryről Hughra.

– Ismerjük – mondta Gerry; s jobb kezét továbbra is Helen vállán nyugtatva, balját gúnyos katonai tisztelgésre emelte. – Jó estét, ezredes.

Hugh félszegen és sunyin viszonzta az üdvözlést. Minden ereje és önbizalma elszállt, amikor kényszerűségből visszatért a könyvek világából a személyes világba; úgy érezte magát, mint egy viharhadár a szárazföldön – tehetetlenül ügyetlennek, feleslegesnek, rútnak. Pedig milyen könnyű lett volna beavatott mosollyal azt mondani, jelentőségteljesen. – Igen, ismerem Watchett urat, nagyon jól ismerem – s hangja elárulná, hogy minek ismeri: úri részvénykihelyezőnek, hivatásos kártyásnak, hivatásos szeretőnek. E percben Mary Amberley szeretőjének, legalábbis azt mondják. – Ismerem, *valóban* nagyon jól ismerem! –

Könnyű lett volna ezt mondania. De nem mondta, csak mosolygott, és meglehetősen bárgyún halántékához értette a kezét.

Gerry közben leült a dívány karfájára, és cigarettája füstjén keresztül Helent bámulta, nyugodt és könnyed szemtelenséggel mustrálva a lányt, minden egyes előnyét felbecsülve – nyakát, karját, törzsét, combját. – Tudja-e, Helen – mondta végül –, hogy maga napról napra szépül!

Helen elpirulva vetette hátra fejét, és nevetett; majd hirtelen természetellenesen megmerevítette az arcát. Haragudott – haragudott Gerryre átkozott szemtelenségéért, de elsősorban önmagára, hogy tetszett neki ez az átkozott szemtelenség, hogy ilyen megszegyenítő, gépies pontossággal válaszolt a sértő hízelgésre. Elpirult és vihogott, akár egy iskolás lány! És az *Als Ob* filozófiája, az a szarukeretes szemüveg, az új élet, a cédulakatalógus?... Egy férfi csak annyit mond: – Maga csinos – és máris mintha csak elfújták volna az egészet. Hugh-hoz fordult; védelmet, támogatást várt. De alig találkozott a pillantásuk, Hugh elfordította a fejét. Arcára elmélkedő révetegség ült ki; úgy látszott, másra gondol. „Haragszik rám – tűnődött Helen. – Megsértődött, mert örömmel fogadtam Gerry bókját? De hiszen az olyan volt, mint mikor az ember szeme rebben, ha egy puskát sütnek el – erről nem tehet az ember.” Hugh-nak ezt meg kellene értenie, tudnia kellene, hogy ő új életet akar kezdeni, vágyva vágyik a bölcsességre. Ehelyett Hugh egyszerűen háttérbe vonul, és tudni sem akar többé róla. Ó, ez nem méltányos!

Hugh pedig hűvös és elvonatkozott álarca mögött egyre inkább Baudelaire albatroszának érezte magát.

Ce voyageur ailé, comme il est gauche et veule!

Lui, naguère si beau, qi'il est comique et laid!^[31]

Ó, azok az erős és méltóságteljes szárnycsapások a neokantiánus légben!

A másik szobából a gramofon harsogva hirdette: – *Yes, sir, she's my Baby.* – Gerry fütyült néhány ütemet, majd megkérdezte: – Mit szólna egy kis foxtrotthoz, Helen? Amennyiben persze végeztek az ezredes úrral. – Gúnyosan nézett Hugh elfordított arcába. – Nem akarok zavarni...

Most Helenen volt a sor, hogy Hugh-ra nézzen. – Hát... – kezdte bizonytalanul.

De Hugh fel sem pillantott. – Ó, dehogy zavar, dehogy – sietett kijelenteni, és közben maga sem értette, hogy miért tette le a fegyvert, minden kényszerítő ok nélkül. Átengedni a lányt ennek a lovásznak! Ostobaság, gyávaság! „De talán a lány szívesebben van a lovással” – gondolta cinikusan. Felállt, motyogott, hogy beszélnie kell valakivel valami ügyben, és a haliba vezető ajtó felé indult.

„Hát ha nem akarja, hogy vele maradjak – gondolta Helen megbántva –, ha nem érdemes ragaszkodnia hozzám.” Meg volt sértve.

– Az ezredes el a bal fenéken – mondta Gerry. Majd így folytatta: – Hát táncolunk? – Felállt, és kinyújtott kézzel közeledett a lány felé. Helen megragadta és felhúzta magát az alacsony karosszékből. – *No, sir, don't say...* – énekelte Gerry, amint átkarolta a derekát. Kitáncoltak a zene hullámzó folyamába. Székek és asztalok között ügyeskedve, Gerry a szomszéd szoba felé kormányozta Helent.

XV

1903 június – 1904 január

Szertartássá vált, szentséggé (John Beavis így nevezte magában): az egyesülés szentségévé. Először kinyitja a szekrény ajtaját, megtapogatja a ruhákat. Behunyt szemmel magába szívja illatukat, Maisie testének leheletét, édes párlatát az idő mélyülő szakadékán át. Azután következnek a fiókok. Ebben a háromban baloldalt őrizte fehérneműjét. A levendulazacskók világoskék szalaggal vannak átkötve. Szétbontja a hálóinget, melynek csipkéje érintette.”... John Beavis még gondolatban sem mondta ki ezt a szót: „mellét”, csak elképzelte a domború izom lágy pihegését a csipkeminta tekervényei alatt; aztán eszébe jutottak a római éjszakák; és végül Lollingdonra gondolt, a mély gödörré, a földkupacra, a borzalmas, sötét csöndre. Összehajtogatta a hálóinget, visszatette a fiókba, most a két kis fiók következett jobb kéz felől, a kesztyűk, melyekbe kezét bújtatta, az övek, melyek testét átfonták, s melyeket most csuklója köré tekert vagy halántéka közé szorított, akár egy phylacteriumot. A szertartás a levelek olvasásával fejeződött be – a meghatóan gyermekes levelekkel, melyeket eljegyzésük ideje alatt írt neki Maisie. Ez betetézte gyötrődését; a szertartás véget ért, lefekhetett, szívét újabb tör járta át.

De újabban mintha eltompult volna a tör. Mintha Maisie halála, mely eddig oly kegyetlenül élt, maga is haldokolna. A szertartás varázsa csökkent: egyre nehezebb teljesítménnyé vált, s ha sikerült, nem fájt annyira, és így nem is elégítette ki. Ezekben a hónapokban éppen csak azért a fájdalomért, a gyász fájdalomáért volt érdemes élnie. A vágy és gyöngédség hirtelen elvesztette tárgyát, mintha amputáltak volna – gyötrelmes érzés. S most e fájdalom – csak ennyi maradt Maisie-ből –, ez a drága kín kisiklott kezéből, meghalt, akár maga Maisie.

Ma este mintha teljesen eltűnt volna. Betemette arcát a ruhák illatos ráncába. Kiteregette a csipkés batisztholmit, melyet a testén viselt, belefűjt az egyik kesztyűbe, s nézte, mint esik össze fokról fokra Maisie kezének körvonala – mint haldoklik, míg a kesztyű ismét üresen és petyhüdtlen omlik el, még csak nem is színleli, hogy él. De a szertartások hatástalanok voltak; John Beavis nem rendült meg. Tudta, hogy Maisie meghalt, s hogy az ő gyásza irtózatos. De nem érzett semmit ebből a gyászból – semmit, csak valami poros ürességet az agyában.

Kielégületlenül és valahogy megszégyenülten feküdt le. Mágikus szertartásokat csak a siker igazol – ha nem járnak megfelelő érzelmi eredménnyel, a szertartás papja úgy érzi, beugratták, hogy bolondot üzzön magából.

John Beavis sokáig feküdt saját sírboltjának poros ürességében, szárazon, mint egy múmia, és nem tudott aludni. Tizenkettő; egy; kettő; s akkor, mikor már teljesen letett róla, eljött az álom. Azt álmodta, hogy Maisie ott van mellette; és az a Maisie volt, mint házasságuk első évében, a domború izom ott pihegett a csipke alatt, ajka szétnyílt és, ó, ártatlanul engedékeny volt. Karjaiba vette.

Először történt halála óta, hogy másként álmodott róla, mint haldoklóról.

John Beavis szégyenkezve ébredt; és később, napközben, mikor látta, – hogy Miss Gannett nyilvánvalóan őt várja, mint rendesen, a folyosón, a tanterem előtt,

úgy tett, mintha nem venné észre, lesütött szemmel sietett el mellette, összeráncolt homlokkal, mintha a magas filológia valami rejtett értelmű, megfejthetetlen problémája foglalkoztatná.

De másnap délután ott volt Edith néniének heti fogadónapján. Természetesen Miss Gannett is ott volt – John Beavis talán kissé túlságosan is csodálkozott, hogy ott találja, hogy is ne lett volna ott, tudta is, hogy ott lesz, sohasem hiányzott Edith néni csütörtök délutánjairól.

– Rettenetesen sietett tegnap – mondta Miss Gannett, mikor John Beavis meglepetése alábbhagyott.

– Én? Mikor? – úgy tett mintha nem tudná, mire gondol.

– Az egyetemen, előadása után.

– Hát maga ott volt? Nem láttam.

– Most meg azt hiszi, hogy elmulasztom az előadását – panaszkolt Miss Gannett egy nem létező harmadik személynek. Amióta csak megismerkedtek, két hónap előtt, Edith néni szalonjában, Miss Gannett hűségesen elment Beavis minden nyilvános előadására. – Hogy csiszoljam az agyamat – szokta mondani. – Mert – fűzte hozzá kissé bánatos tréfálgozással – nagy szüksége van csiszolásra!

Beavis tiltakozott. – De én nem mondtam semmi effélét.

– Megmutatom a jegyzeteimet, amiket előadásáról készítettem.

– Ne, kérem ne tegye! – Most rajta volt a sor, hogy enyelegjen. – Ha tudná, mennyire untatnak az előadásaim!

– Az biztos, hogy előadás után majdnem elgázolt a folyosón, úgy sietett.

– Ó, akkor!

– Még életemben nem láttam embert úgy sietni.

John Beavis bólintott. – Igen, csakugyan siettem; teljesen igaza van. Bizottsági ülés volt. Fontos ülés – fűzte hozzá nyomatékosan.

Miss Gannett szeme tágra nyílt, és hangja játékosból igen komollyá változott. – Néha kissé fárasztó lehet – mondta – ilyen nagyon fontos személyiségnek lenni. Nem igaz?

Beavis rámosolygott a komoly és tiszteletbe dermedő gyermekre, aki előtte állt – az ártatlan gyermekre, aki egyúttal csinos, gömbölyű és fitos huszonhét éves fiatal nő volt –, derűsen elmosolyodott, és a bajuszát simogatta. – Ó, nem is olyan rettenetesen fontos, mint gondolja – tiltakozott. – Nem vagyok olyan... – pillanatig tétozódott; aztán kibökte a köznyelvi mondást: – nem vagyok olyan „nagy mufti”, ahogy maga képzelem.

Aznap reggel csak egy levél érkezett. Anthony írta; Mr. Beavis felbontotta a borítékot.

Bulstrode, június 26.

Drága apám – köszönöm a leveledet. Azt hittem, Tenbybe megyünk vakációra. Nem ezt beszélted meg Foxe-néval? Foxe azt mondja, hogy az anyja számít ránk, hát talán nem kellene Svájcba mennünk, mert te azt írod, oda megyünk. Tegnap két mérkőzés volt, az első csapat Sunny Bank ellen, a második Mumbridge ellenjátszott, s mi nyertük mind a kettőt, remek volt. Én a második csapatban játszottam, és volt egy jó ütése. Olvasni kezdtünk egy könyvet, aminek a címe

franciául *Lettres de mon moulin*^[32], szerintem vacak Más újság nincs, sok szeretettel ölel szerető fiad

Anthony

Ui. Ne felejts el írni Foxe-nénak, mert Foxe úgy tudja, hogy az anyja azt hiszi, mi is Tenbybe megyünk.

Beavis a homlokát ráncolta a levél olvasása közben, és reggeli után mindjárt leült, hogy megírja a választ.

Earl's Court Square, 03. VI. 27.

Drága Anthony – csalódás számomra, hogy ily kevés lelkesedéssel fogadtad a hírt, amelyről azt reméltem, lázba hoz. A te korodban én feltétlenül örömmel és határtalan gyönyörűséggel fogadtam volna azt a tervet, hogy külföldre utazhatom, kivált Svájcba. Mrs. Foxe-szal való megbeszéléseink kezdettől fogva teljesen bizonytalan természetűek voltak. Felesleges mondanom azonban, hogy rögtön írtam neki, amint az a pompás alkalom kínálkozott, hogy a berni hegyvidéket rokon lelkű társaságban járhatjuk be. Ez néhány nap előtt történt, és arra indított, hogy más alkalomra halasszam bizonytalan tenbyi terveink megvalósítását. Ha pontosan akarod tudni, hová megyünk, vedd elő svájci térképedet, keresd meg rajta Interlakent és a grienzi tavat, onnan kövesd az utat kelet felé a Meiringen-tó végéig, onnan pedig dél felé Grindelwaldig. A Scheideck-hágó lábánál, Rosenlau helységben fogunk nyaralni, a Jungfrau, a Weisshorn meg a többi hegyóriás tövében. Nem ismerem azt a helyet, de úgy értesülök hogy nagyon »klassz«, paradicsomi hely.

Boldog vagyok, hogy olyan jól megálltad helyedet a mérkőzésen. Csak így tovább, fiam, fejlődj és erősödj. Remélem, jövőre az első csapat színeit viszed diadalra.

Nem értek veled egyet abban, hogy Daudet »vacak«. Azt hiszem, csak azért tartod annak, mert ez az olvasmány nem könnyű egy kezdőnek. Ha majd teljesen bírod a nyelvet, értékelni fogod az író stílusának gyengéd varázsát és éles szellemét.

Remélem, minden igyekezetteddel azon vagy, hogy javíts a matematikában mutatkozó sajnálatos gyengeségeden. Bevallom, én magam sem voltam ragyogó matematikus, tehát veled érzek. De a kemény munka csodákat mivel, és én meg vagyok győződve arról, hogy ha igazán »belefekszel« az algebrába és a geometriába, könnyen eléred jövőre az ösztöndíjhoz szükséges színvonalat. – Maradtam szerető apád,

J. B.

– Ez igazán utálatos! – mondta Anthony, mikor elolvasta apja levelét. Könnyek szöktek a szemébe; a türhetetlen sérelem érzése töltötte el.

– M-mit ír? – kérdezte Brian.

– Minden el van intézve, írt anyádnak, hogy mi valami bűdös svájci fészekbe utazunk Tenby helyett. Belebetegszem. – Összegyűrte a levelet, és dühösen a

földhöz vágta, aztán elfordult, és azzal igyekezett könnyíteni magán, hogy belerúgott a játéklabdába. – Belebetegszem, belebetegszem! – egyre ezt hajtogatta.

Brian is belebetegedett ebbe a hírbe. Milyen remek vakációjuk lett, volna Tenbyben; képzeletben már mindent kiterveltek a legapróbb részletekig; és most puff neki! Vége az egésznek.

– D-de azért – mondta hosszú hallgatás után – re-remélem, jól mulatsz m-majd S-Svájcban. – Majd hirtelen sugallatnak engedve, melyet nehezen tudott volna megmagyarázni, felvette^aaföldrőlBeavis levelét, kisimította az összegyűrt lapokat, és visszaadja Anthonynak. – Te-tessek a le-leveléd – mondta.

Anthony egy pillanatig a levélre bámult, a szája szóra nyílt, de aztán mégsem mondott semmit, átvette a levelet és zsebre tette. A rokon lelkű társaság, melyben a berni hegyvidéket be fogják járni, Rosenlauba érve, Miss Gannettnek és volt iskolatársnőjének, Miss Louise Pipernek bizonyult. Beavis mindig csak „a lányok”-nak nevezte őket, vagy pedig azzal az álmerész filológiai tréfálkozással, melyet annyira kedvelt, a dámáknak – *dominicellae*-nek, a *domina* kettős kicsinyítésével. Az icipici dámák! Mr. Beavis elmosolyodott, valahányszor kiejtette a szót. Anthony szemében a két hölgy unalmas és már öregedő nőszemély volt. Piper, a sovány, olyan volt, mint egy nevelőnő. Akkor még jobb szerette a kövér öreg Gannett nőszemélyt, bár rémesen nyávogott meg viháncolt, és hegymászás közben nyögött és izzadt. Ez a Gannett legalább nem gonosz. Szerencsére volt még két angol fiú a szállodában. Igaz, hogy manchesteriek voltak, és meglehetősen furcsa kiejtéssel beszéltek, de rendes gyerekek voltak, és töméntelen sok disznó viccet tudtak. Azonkívül a szálloda mögötti erdőben találtak egy barlangot, ahol cigarettát dugtak el. Mikor Anthony visszatért Bulstrode-ba, büszkén mondhatta, hogy a szünetidőben minden áldott nap cigarettázott.

November egyik szombatján Beavis lejött egy délutánra Bulstrode-ba. Egy darabig nézték a futballt, aztán meglehetősen kedélytelen sétára indultak, amely a King's Arms vendéglőjében végződött. Beavis brióst meg vajazott tojást rendelt „e derék bajnoknak” (cinkos hunyorgással a pincérnőre, mintha az is tudná, hogy ez azt jelenti „ösztöndíjra méltó”), utána pedig cseresznyedzsemet – mert a cseresznye a kedvenced, nem igaz?

Anthony bólintott. Csakugyan a cseresznyedzsem volt a kedvence. De ez a figyelem kissé gyanakvóvá tette. Mit jelenthet ez? Talán a munkájáról akar beszélni az öreg? Hogy jövőre ösztöndíjra pályázzon? Vagy?... Anthony elpirult. De utóvégre *arról* semmi esetre sem tudhat az apja. Lehetetlen. Végül abbahagyta a találgatást; nem tudta elképzelni, miről lesz szó.

De mikor szokatlanul hosszú szünet után apja az asztal fölött feléje hajolt, és azt mondta, „érdekes hírem van számodra, fiam”, Anthony hirtelen, mintegy villanásszerűen, tudta, mi következik.

„Elveszi feleségül azt a Gannettet” – gondolta, így is volt. December közepére tervezték a házasságot.

– Pajtásod lesz – mondta Beavis. (Az a fiatalos, üde és lányos jókedv!) – Pajtásod és második anyád.

Anthony bólintott. De „pajtás” – hogy érti ezt az öreg? A kövér öreg Gannetre gondolt, amint nehezen vonsozolja fel magát a Rosenlau mögött fekvő lankákra,

kivörösödve, izzadságszagúan, büdösen... és hirtelen az anyja hangja csendült a fülébe.

– Pauline azt akarja, hogy a keresztnevéen szólítsad – folytatta Mr. Beavis. – Az mégis... kedélyesebb lesz, nem gondolod?

Anthony azt felelte, hogy „igen”, mert egyebet nyilván nem mondhatott, és másodszor is vett a cseresznyedzsemből.

– Nithémi egyes szám harmadik személy aoristosa? – kérdezte Anthony.

Lóképű hibás választ adott. Staithes adta meg a helyes választ.

– Erkhomai többes szám második személy plusquamperfectuma?

Brian tétovázásának súlyosabb oka volt, mint a dadogás.

– Vacak formában vagy ma este, Lóképű – mondta Anthony, és ujjával Staithesre mutatott, aki ismét megadta a helyes választ. – Jól van, Staithes. – És elmondta Bugris legáporodottabb viccét. – Az üledék mindig a fenékre száll, Lóképű – utánozta dörmögve Bugris mély hangját.

– Szegény Lóképű! – mondta Staithes, és Brian hátára csapott. Most, hogy Lóképű abban az örömben részesítette, hogy kevesebbet tudott görögből, mint ő, Staithes majdnem megszerette.

Tizenegy felé járt, a lámpákat már régen eloltották, ők hárman a mellékhelyiségben szorongtak. Anthony cenzori minőségben méltóságteljesen trónolt az ülésen, a másik kettő a földön guggolt. Csendes meleg májusi éjszaka volt; alig hat hét múlva az ösztöndíj-bizottság vizsgája következik, amit Brian meg Anthony Etonban, Mark Staithes Rugbyben fog kiállni. Csak az utolsó karácsonyi szünet után történt, hogy Staithes azzal jött vissza Bulstrode-ba, hogy ő is pályázik ösztöndíjra. Meglepő hír, Staithes udvaroncai és követői számára egyenesen rémítő! Egyik sarkigazságuk volt, hogy dolgozni hülyeség, s hogy aki tanul, az megvetendő. És íme, itt van Staithes, aki szintén ösztöndíjra pályázik a többi magolóval együtt – Beavis Pubival, a Lóképűvel meg azzal a rémes kis kullanccsal, Ledwidge-dzsel, a Halszeművel együtt. Úgy érezték, hogy utolsó hitszegő.

De Staithes megnyugtatta őket, előbb csak szavakkal, majd később, hatékonyabban, tetteivel is. Az ösztöndíj ötlete az apjától származott. Nem a pénz miatt, fűzte hozzá sietve. Apja fütyül a pénzre. Csak a dicsőségért, mert ez hagyomány a családban. Az apja maga, minden nagybátyja, fivérei – mind kaptak ösztöndíjat. Nem illik cserbenhagyni a családot. De ez nem változtat a tényen, hogy a magolás undok és unalmas, és hogy utolsó féreg minden magoló, aki azért magol, mert öröme telik benne, mint Lóképű vagy Beavis, vagy aki a pénz miatt magol, mint az a hitvány kis Halszemű. Hogy bebizonyítsa, nem győzte ugratni a derék Lóképűt a dadogása meg a madarai miatt, hadjáratot szervezett Halszemű ellen, mert meglógott a futballról, rajzszőgeket szúrt Beavis fenekébe tanulás közben; és, noha maga is elszántan dolgozott, azzal tette jóvá, hogy még elszántabban játszott, és minden alkalommal elmondta, hogy a magolás marhaság, és neki a világon semmi esélye sincs arra, hogy ösztöndíjat kapjon.

Mikor ily módon már kellően megmentette a külszínt, taktikát változtatott Beavisszel és Lóképűvel szemben, s miután egy ideig egyre barátságosabbnak mutatkozott irányukban, végül felvetette az ötletet, hogy egyesült erővel biflázzanak a vizsgára. Ő javasolta a húsvéti vakáció után az éjszakai összejöveleteket a mellékhelyiségben. Brian Halszeműt is be akarta vonni; de a másik kettő tiltakozott; különben is a mellékhelyiség megbízhatóan kicsi volt ahhoz, hogy egy negyedik személyt is befogadjon. Briannak be kellett érnie azzal, hogy napközben egy-egy félórát segít Halszeműnek. Az éjszaka és a mellékhelyiség a triumvirátus előjoga maradt.

Hogy magyarázza ez esti kudarcát a görög igék terén, Brian megszólalt: – Meglehetősen f-f-f... – majd látszólag negédessegre kényszerítve magát – meglehetősen ernyedtt vagyok m-ma este – fejezte be.

Sápadtsága és a kék árnyék a szeme alatt megerősítette szavait; de Mark Staithe nyilvánvalóan csak kifogásnak tartotta, hogy Ló-képű szépíteni akarja vereségét azzal a versenytársával szemben, aki nem évek óta mint a többiek, hanem csak néhány hónap óta az. Burkoltan beismerte, hogy gyengébb. Staithe, a diadalmas, érezte, hogy nagylelkű is tud lenni. – Kár! – mondta részvevően. – Pihenjünk egy kicsit.

Anthony három gyömbércukrot húzott elő öltözőköpenyének zsebéből; kissé ütődött és puha cukrok voltak már, de azért örömmel ették.

– Ha csak egy mékszemnyi reményem volna – mondta Staithe, körülbelül ezredszer, amióta az ösztöndíjra pályázott.

– K-kitűnő esélyed v-van.

– Dehogyan. Az apám fejébe vette ezt a marhaságot. Ezt a marhaságot! – ismételte, fejét csóválva. De valójában a büszkeség forró érzése járta át, a diadalmas öröm, mikor eszébe jutottak apja szavai. „Mi, Staithesek... Ha az ember Staitheznek születik... Te is vagy olyan eszes, mint mi többiek, benned is van annyi akaraterő...”

Sóhajtt erőltetett, és fennhangon ezt mondta: – Egy mákszemnyi esélyem sincs.

– D-de van, b-becsületszavamra.

– Fenét! – Még csak a lehetőséget sem akarta elismerni. Ha aztán megbukik, nevetve mondhatja: megmondtam; ha pedig sikerül, mint ahogy titkon hitte, annál nagyobb lesz a dicsősége. Különben is, minél kitartóbban tagadja, hogy van esélye, annál gyakrabban hallja azt az élvezetes bizonygatást, hogy talán, sőt valószínűleg sikert arat. S mi több, az ő területükön arat sikert; jóllehet a múlt félévig soha esze ágában sem volt komolyan venni ezt a nevetséges magolást.

Pubi szolgáltatta a soron következő hódolatot. – Bugris szerint nagyon jó kilátásod van – mondta. – Hallottam, amint tegnap beszélt róla az öreg Pupákkal.

– Mit ért ehhez a vén számár Bugris? – Staithe megvetően elfintorította arcát; de a megvető álarcból kiragyogott barna szeme. – Ami pedig Pupákat illeti...

Valaki kívülről megrázta a kilincset, valamennyien összerendeztek. – Fiúk, halljátok-e – könyörgő suttogás hangzott a kulcslyukon át –, menjetek már! Rémesen fáj a hasam.

Brian sietve felállt a földről. – B-be kell engedni – mondta.

De Staithe lehúzta magához. – Ne légy szamár! – majd az ajtó felé fordulva azt mondta: – Menj az egyik földszintibe, dolgunk van.

– De nekem borzasztó sürgős.

– Hát akkor indulj minél előbb.

– Disznók! – suttogta a hang. Majd – Jesszus! – mondta még, és a papucsos lábak csoszogása sietve távolodott a lépcső felé.

Staithe vigyorgott. – Ez megkapta a magáét – mondta. – Mit szólnátok még egy kis görög nyelvtanhoz?

James Beavis már jó előre felháborodott, de méltatlankodása percről percre nőtt fivére házában. Az egész ház házasságszagú. Mérgezett levegő! Fojtogató! És itt ül John, valósággal sütkérezik e homályos női meleg láthatatlan sugaraiban, remegő orrcimpával szívja magába ezt a fülledtséget, mélységesen elégedett, felháborítóan boldog. Akár egy mormota, gondolta hirtelen James Beavis, egy mormota a nőstényével, bundájukkal szorosan egymáshoz tapadva szoronganak föld alatti odújukban. Igen, ez a ház tisztára odú – odú, melyben John akár egy sovány mormota ül az asztal egyik végén, a másikon pedig az a puha testű, dagadt mormotaasszony, köztük egyik oldalon ő maga, fölháborodva és émelyegve, a másikon meg az a szerencsétlen kis Anthony, afféle idegen kölyök, akit a mormoták elfogtak a friss levegőn, és odújukba cipeltek. A méltatlankodásból heves szánalom és szeretet ébredt a szerencsétlen gyermek, és ugyanakkor valami visszaható rokonszenv szegény Maisie iránt. Amíg élt, Maisie-t mindig butának tartotta, reménytelenül csacsinak és felületesnek. Most azonban John házassága, és ez a nyomasztó házastársi légkör, mely e kelleténél boldogabb házaspárt övezte, feledtette vele Maisie-ről való ítéletét, s most nagyszerű asszonynak tartotta (volt benne legalább annyi jóízlés, hogy sovány volt), akit férje síron túli vértanúságra ítél, e visszataszító, húsos mormotanőstény miatt. Borzalmas! Igazán minden oka megvolt, hogy haragudják. Pauline eközben nem akart másodszor venni a csokoládéfelfűjtéből.

– De drágám, enned *kell* – erősködött John Beavis.

Pauline lelkiismeretesen utánozta a jóllakott ember sóhaját. – Nem tudok többet.

– Még a kedvenc *chocolatl*-ból sem? – Beavis a csokoládét mindig az eredeti azték nyelven nevezte.

Pauline játékosan pislogott a tálra. – Nem volna szabad – mondta, s ezzel beismerte, hogy mégsem lakott jól.

– Igen, enned kell – biztatta férje.

– Azt akarja, hogy kövér legyek! – nyafogott Pauline tettetett szemrehányással. – Kísértésbe visz!

– Csak engedj a kísértésnek.

Pauline felsóhajtott, mint egy vértanú. – Hát nem bánom – mondta megadással. A szobalány, aki szenvtelenül várta a vita végét, ismét odakínálta a tálát. Pauline vett.

– Jó kislány – mondta Beavis olyan hangon és olyan szemhunyorítással, amely a gügyögő műapáskodást jelképezte. – Remélem, James, te is követed a jó példát.

James undora és haragja oly szertelen volt, hogy nem mert megszólalni, mert attól tartott, nagyon goromba lesz. Beérte azzal, hogy kurtán megrázta fejét.

– Neked nem kell *chocolatl*? – fordult Beavis Anthonyhoz. – De biztosan megszánod a pudingot! – S mikor Anthony vett, azt mondta: – Ez már beszéd! Így kell... – egy másodperc töredékéig tétovázott – ...megtölteni a bendőt!

XVI

1912. június 17.

Anthony szószátyársága, mikor a pályaudvar felé mentek, a belső büntudat tünete volt. Beszédének áradatával, éber figyelmével próbálta kiengesztelni Briant azért, amit előző este tett. Nem mintha Brian szemrehányást tett volna neki; ellenkezőleg, úgy látszott, nagyon vigyáz, hogy ne utaljon a tegnapi sérelemre. Hallgatása jó kifogás volt Anthonynak, hogy várjon Mark Staitesre és a kellemetlen tárgyra vonatkozó célzásokkal. Valamikor természetesen majd beszélniük kell az egész aljas ügyről (milyen kiállhatatlanok az emberek a bonyolult sérelmeikkel); de a jelen pillanatban, erősítgette magában, legokosabb várni... várni, míg Brian maga teszi szövé az ügyet. Közben rossz lelkiismerete arra kényszerítette, hogy a szokottnál is barátságosabb legyen Brianhoz, megerőltesse magát, érdekes legyen, és érdeklődést tanúsítson. Hogy érdeklődést mutasson Edward Thomas költészete iránt, mikor végigsétáltak a Beaumont Streeten; Bergson iránt, mikor a Worcester College előtt haladtak el; a szénbányák államosítása iránt a Hythe Bridge-en áthaladva; és végül az alagútban, az állomás felé sietve, John Thursley iránt.

– Egészen k-különös – mondta Brian, látható erőfeszítéssel törve meg a hosszú előző csöndet –, hogy t-te sohasem t-találkoztál velem.

– *Dis aliter visum*^[33] – felelte Anthony, apjának legjobb klasszikus stílusában. Bár, természetesen, ha apja elfogadta volna Foxe-né meghívását Twyfordba, az istenek – gondolta – másként vélekedtek volna.

– Sze-szeretném, ha jóban lennétek – mondta Brian.

– Bizonyosan jóban leszünk.

– Joan nem k-különösen eszes. F-f-f... – türelmesen kezdte újra: – F-felületes megfigyelő nem nézné annak. Az ember azt hinné, hogy csak a f-f-f... – De a „falusi élet” szavakat sehogy sem tudta kimondani, s Brian kénytelen volt látszólag finomkodó körülírással élni: – Hogy csak az erdő-mező érdeklő – nyögte ki végre. – K-kutyák, ma-madarak meg ilyesmi.

Anthony bólintott, hirtelen eszébe jutottak mindazok a furcsa madárnevek a bulstrode-i időből, és alig észrevehetően elmosolyodott.

– De ha j-jobbán megismerkedtek – folytatta Brian nagy igyekezettel –, m-m-meglátod, hogy sokkal t-t-t-tartalmasabb, mint eleinte gondoltad. Rendkívül érdekes van a k-k-k... v-versek iránt. Például nagyon szereti W-wordsworthöt és M-mereditht. Mindig meglep, hogy m-milyen biztos az ítélete.

Anthony gúnyosan mosolygott magában. Persze, természetesen Meredith!

Brian elnémult, azon tűnődött, hogy megmagyarázza-e, próbálja-e egyáltalában magyarázni a dolgot. Minden ellene esküdött – saját testi fogyatékosága, a nehézség, hogy szavakba foglalja mondanivalóját, a lehetőség, hogy Anthony talán meg sem akarja érteni, amit mond, hogy egyszerűen a cinikus alibijét veszi elő, és úgy tesz, mintha jelen sem volna.

Az első találkozásra gondolt. Arra a zavarba hozó felfedezésre, hogy két idegen ül a szalonban, mikor kifulladásra, az esőtől csapzott hajjal ért haza teára. Anyja megnevezte a vendéget: – Thursleyné. – Az új lelkész felesége, állapította meg, midőn kezét fogott a sovány, lompos asszonnyal. A modora annyira hízelkedő volt, hogy szinte selypített; mosolya eltökélten sugárzott.

– Ez pedig Joan.

A lány kezét nyújtott, és mikor ő megragadta a kezét, a karcsú test félénken, de imádandó bájjal hajlott el az ő idegenségétől, akár egy fiatal fa a szélben. Ez a mozdulat szebb volt és meghatóbb, mint bármi, amit Brian valaha látott.

– Hallottuk, hogy maga sokat foglalkozik madarakkal – mondta Thursleyné, nyomasztó udvariasságával, s még jobban sugározva különben is sugárzó, szakszerű keresztényi mosolyát. – Joan is. Valóságos ornitológus.

A lány elpirult, és tiltakozást mormolt.

– Most aztán boldog lesz, hogy van kivel csevegnie a drágalátos madarairól. Igaz, Joanis?

Joan olyan zavarban volt, hogy beszélni sem tudott.

A kipirult, elfordított arc láttára Briant gyengéd vonzalom töltötte el. Szíve hevesen kezdett dobogni.

Félelem és ujjongás érzése elegyedett benne, s tudta, hogy valami rendkívüli, valami visszavonhatatlan történt.

S aztán, füzte tovább gondolatait jött az az idő, négy-öt hónappal később, mikor együtt voltak meghíva Joan nagybátyjához, Dél-Sussexbe. Távolságától Joan egészen megváltozott. Nem lett belőle más ember, de visszatalált eredeti természetéhez, boldog, közvetlen és közlékeny lány lett, olyan, amilyen otthon nem lehetett.

Mert otthon kényszer alatt élt. Apjának állandó zsörtölődései és időnkénti heves kitörései félelemmel töltötték el. S noha anyja szerette, úgy érezte, hogy foglya ennek a szeretnek, és homályosan érezte azt is, hogy ez a szeretet kihasználja őt. És otthon hideg, dermedt léghőmérséklet teremtett az úri szegénység, amelyben éltek, a szakadatlan feszültség, hogy fenntartsák a látszatot, s megőrizték társadalmi felsőbbrendűségüket. Otthon Joan számára lehetetlen volt, hogy egészen az legyen, aki; de ott, az ideni tágas házban, a csöndes, fesztelen rokonok között valami varázsos felszabadult boldogság ömlött el rajta. Brian belekápázott, és még egyszer beleszeretett.

Eszébe jutott az a nap, amikor kirándultak a winchelsea-i lápokra. A galagonya virágzott; elszórva virított tágas mezőkön; a juhok és a kis bárányok fehér csillagképhez hasonlítottak; felettük eleven volt az ég, fehér felhőket sepeget a szél. Kimondhatatlanul szép volt! Brian hirtelen úgy érezte, hogy szerelmük képmása az, amiben járnak. A világ az ő szerelmük, és az ő szerelmük a világ; a világ jelentős, mélységesen mély, csupa titkos értelem. Isten jóságának bizonyítéka úszott

azokban a felhőkben, terült el a legelésző nyáj fölött, ragyogott valamennyi fehérén izzó virágban – és benne meg Joanban, amint kéz a kézben haladtak át a réten, megláncolt boldogságukban. Úgy tetszett, hogy szerelme abban az apokaliptikus pillanatban nemcsak az övé volt; misztikus módon egyet jelentett a széllel, a verőfényvel, a fehér ragyogással, ebben a tavaszi kék és zöld tájban. Joan iránti érzelme valahogyan beleértődött a világba, isteni és egyetemes jelentőségű volt. Végtelenül szerette Joant, és ezért mindent a világon ugyanúgy tudott szeretni, mint őt.

Ennek az élménynek az emléke drága volt Briannak, annál is inkább, mert érzéseinek minősége azóta megváltozott. Végtelen szerelme, mely áttetsző és látszólag tiszta volt, mint a tavaszi forrásvíz, az idő múltával sajátos vágyakban kristályosodott ki.

*Et son bras et sa jambe, et sa cuisse et se ses reins
Polis comme de l'huile, onduleux comme un cygne,
Passaient devant mes yeux clairvoyants et sereins,
Et son venire et ses seins, ces grappes de ma vigne.* ^[34]

Amióta Anthony elolvastatta vele ezt a verset, ezek a sorok kísértettek képzeletében; de később határozottan Joan képéhez kapcsolódtak. *Polis comme de l'huile, onduleux comme un cygne*. Nem tudta elfelejteni. E szavak kiirthatatlanul éltek benne, akár a bűnbánat vagy egy büntett emléke.

A pályaudvaron látták, hogy még majdnem öt perc idejük van. A két fiatalember lassan fel-alá sétált a peronon.

Brian megpróbálta elűzni azoknak a kebleknek és annak az olajsima hasnak szégyenletes kísértetét. – Édesanyám n-nagyon sze-szereti – mondta végül.

– Nagyszerű! – mondta Anthony, de közben érezte, hogy túlozza helyeslését. Ha ő szeretne bele valakibe, semmi esetre sem vinné el a lányt megmutatni apjának meg Pauline-nak. Hogy jóváhagyják-e a választását? Mi közük hozzá; egészen mindegy, hogy jóváhagyják-e vagy sem. Foxe-né természetesen más; őt komolyabban lehet venni, mint Pauline-t vagy apát. De azért ő abból sem kér, hogy Foxe-né beleártsa magát a dolgába – sőt, ha jól meggondolja, még kevésbé kér belőle, mint hogy más ártsa bele magát, éppen mert olyan felsőbbrendű lény. Mert e felsőbbrendűség bizonyos igényeket támaszthatott az emberrel szemben, bizonyos jogokat adott. Nem volna olyan Könnyű semmibe venni az ő véleményét, mint például Pauline-ét. Anthony nagyon szerette Foxe-nét, tisztelte és csodálta; de éppen ezért gondolatban az asszony veszélyeztette a szabadságát. Mert Foxe-né esetleg rosszallná – sőt biztosan rosszallná, ha ismerné – az ő szemléletét. És jóllehet bírálatát az ő szabadelvű kereszténységére alapítaná, és jóllehet az efféle modernizmus éppen olyan képtelen, és minden tudományos rátartisága ellenére éppen annyira kívül marad az ész világán, mint a legtúlzóbb fetiszmus – szavai, éppen mert az ő szavai, mégiscsak latba esnének, az ember kénytelen volna mérlegelni őket. Ezért követett el Anthony minden tőle telhetőt, hogy kerülje az olyan helyzeteket, amelyekben kénytelen meghallgatni e szavakat. Már több mint

egy éve meghívást sem fogadott el vidéki házukba. *Dis aliter visum*. De meglehetősen idegesen nézett e fenyegető találkozás elébe.

A vonat dübörögve befutott; s egy perccel később ott voltak valamennyien a peron másik végén – Beavis szürke öltönyben, oldalán Pauline, terebélyesen, lila ruhában, a lila napernyő árnyékától guta-ütéses vörös arccal, mögöttük sudáran és királynőién Foxe-né, és mellette egy magas lány széles, hullámzó karimájú szalmakalapban, virágos ruhában.

Beavis azon az élces, álmerész hangon üdvözölte őket, melyet Anthony különösen bosszantónak tartott. – Hat nemes lélek – idézte, miközben megveregette fia vállát –, jobban mondván csak négy nemes lélek, de kész tűzön, vízen áthatolni. És micsoda hőségen kellett áthatolnunk, micsoda hősiez hőségen! – fejezte be hunyorítva.

– Anthony! – Foxe-né hangja dallamos volt a benne remegő érzelmektől. – Ősidők óta nem láttam.

– Igen, egész örökkévalóság – nevetett Anthony kényszeredetten, miközben emlékezetébe igyekezett idézni, hogy milyen körmönfont kifogásokkal utasította vissza Foxe-né meghívásait. A világot sem szabad ellentmondania önmagának. Karácsonykor vagy húsvétkor mondta vajon, hogy a British Museumban dolgozik, és nem mozdulhat Londonból? Valaki megérintette a karját, hálásan odafordult, hogy megszakítsa e zavarba hozó beszélgetést.

– J-Joan – mondta Brian a virágos ruhájú lánynak –, ez itt Anthony.

– Nagyon örülök – morogta. – Már annyit hallottam magáról. – Szép haja van, gondolta; mogyorószínű szeme szépen ragyog, érdeklődő pillantású. De az arcéle nagyon is hangsúlyozott; az ajkának szép a rajza, de túl nagy a szája. Kissé parasztseléd típus, vonta le végül, és a ruhája túlságosan is otthon készült, ő maga valami urbánusabb jelenséget részesített volna előnyben.

– Nos, vezess, Macduff – mondta Beavis.

Elhagyták az állomást, és lassan elindultak az utca árnyékos oldalán a város belseje felé. Beavis terjengősen beszélt, derűs, Gilpin-szerű hangon, mintha (s ez különösen idegesítette Anthonyt) a mai kirándulás volna az első vakációja húsz év óta, élces köznapi ki-szólásokkal ecsetelte az ő diákkorának Oxfordját. Foxe-né hallgatta, mosolygott a megfelelő pillanatokban, és kérdezett, ha kellett. Pauline időnként panaszkodott, hogy meleg van. Az arca fénylett; és Anthony, aki kedvetlenül és némán ballagott mellette, undorodva vette észre, hogy testének természetes kipárolgása meglehetősen orrfacsaró módon vétette észre magát. Hátuk mögött Brian és Joan beszélgetésének foszlányai hallatszottak. – Mekkora nagy héja – mondta a lány. Gyorsan és mohón beszélt. – Valószínűleg ragadozó volt. – V-voltak csí-csíkok a farkán? – Igen. Sötét csíkok, világosszürke alapon. – Akkor n-nöstény volt – mondta Brian. – N-nösté-nyeknek csíkos a farkuk. – Anthony befelé gúnyosan mosolygott.

Az Ashmolean előtt haladtak el, mikor egy asszony, aki lassan, szinte vigasztalanul jött ki a múzeumból, hirtelen integetni kezdett, először Beavis nevét kiáltotta, majd mikor valamennyien arra fordultak, Foxe-né nevét, és leszaladt a lépcsőn feléjük sietve.

– Nini, Mary Champernowne – mondta Foxe-né. – Jobban mondva Mary Amberley. – Vagyis, jobban mondva nem az, gondolta, tekintve, hogy az Amberley házaspár elvált.

A név meg az ismerős arc kellemesen hatott Beavisra, s meglepetten ismerte fel a hölgyet. Negédesen tréfás ódivatú lendülettel emelte meg kalapját. – Hozta Isten – mondta az újonnan érkezett. – Hozta Isten, drága hölgy.

Mary Amberley megragadta Foxe-né kezét. – Micsoda szerencse – mondta elfúlva. Foxe-nét meglepte ez a szívélyesség. Mary anyja a barátnője volt, de Mary mindig elhúzódott tőle. Különben is férjhezmenetele óta olyan világban élt, melyet Foxe-né nem ismert, s melyet, elvben, helytelenített.

– Micsoda csodálatos szerencse! – ismételte a hölgy Beavis felé fordulva.

– Teljesen részünkről a szerencse – mondta lovagiasan Beavis. – Ismeri a feleségemet, ugye? És ezt az ifjú levont? – hunyorgott, és bajusza alatt tréfálkozva rándult meg a szája. Anthony karjára tette a kezét: – Ezt az ifjú ösztöndíj-várományost?

A hölgy rá mosolygott Anthonyra. Különös mosoly, kissé alattomos, zárt ajakkal, s valami titkos jelentőséggel terhesen. – Évek óta nem láttam – mondta. – Azóta, hogy... – Tulajdonképpen Beavis első feleségének temetése óta nem látta. De ezt aligha lehet megemlíteni. – Ilyen kicsi volt, mikor utoljára láttam! – Felemelte kesztyűs kezét s hüvelykujja és mutatóujja között néhány centiméternyi távolságot mutatott.

Anthony idegesen mosolygott, megfélemlítette – noha csodálta – ennyi csinoság, könnyedség és elegancia.

Amberleyné kezét fogott Joannel meg Briannal, aztán visszafordult Foxe-néhez. – Robinson Crusoe-nak éreztem magam – mondta, rendkívüli szívélyességét magyarázva. – Mint akit puszta szigetre vetett a sors. Valóságos puszta szigetre. Minden az enyém, amíg a szem ellát. – S miközben lassan keresztülhaladtak a St. Giles téren, bonyolult históriát adott elő, hogy a Cotswolds-vidéken volt; megbeszélte barátaival, hogy hazautaztában találkozik velük Oxfordban tizenhétadikán; hogyan utazott el Chipping Camdenből; hogy érkezett meg pontosan a megbeszélthelyre, várt, egyre türelmetlenebbül, majd dühösen, míg végül rájött, hogy egy nappal korábban érkezett, mint megbeszélték: ma tizenhetedik van. – Ez igazán hasonlít hozzám.

Ezen jót nevettek valamennyien. Mert a történetet, mely tél volt váratlan fordulatokkal és kitérésekkel, Mary Amberley rendkívülien jól, a szavakhoz alkalmazkodó hangmodulációval adta elő; ez a hang tudott lélekszakadva sietni, tudta, mikor kell vontatottan raccsolni, s mikor némaságba veszni, tele kimondatlan utalásokkal.

Még Foxe-né, aki nem is óhajtott mulatni rajta – a miatt a válás miatt –, még Foxe-né sem volt képes ellenállni a történetnek.

Mary Amberley számára a nevetésük olyan volt, akár a pezsgő; fölhevítette, bizsergő izgalmat kergetett végig a testén. Unalmas népség, semmi kétség; nyárspolgárok. De még az unalmas nyárspolgárok tapsa is taps, és részegítő. Csillagzott a szeme, kipirult az arca. – Egészen reménytelenül jellemző rám! – sírándozott, mikor a nevetés elült; de kétségbeesett önbecsülésének mozdulata

karikatúra volt; alapjában véve büszke volt élehetlenségére, női varázsa egyik tényezőjének tartotta. – Igen, hát mindenesetre hajótörött voltam – fejezte be elbeszélését. – Egyes-egyedül voltam egy lakatlan szigeten.

Egy pillanatig némán haladtak. Valamennyien arra gondoltak, hogy Mary Amberleyt meg kellene hívni villásreggelire, s ez a gondolat Foxe-né szívében bosszankodásfélét, Anthonyéban zavart vágyakozást keltett. A villásreggelit az ő lakásán rendezték, ő a házigazda, neki kellene meghívni a vendéget. Meg akarta hívni – nagyon szerette volna meghívni. De mit szólnak hozzá a többiek? Nem kellene előbb megkérdezni őket? Beavis oldotta meg helyette a problémát, a saját szakállára előhozakodott ezzel a gondolattal.

– Azt hiszem – tétovázott, majd hunyorogva folytatta –, azt hiszem, a mi kis „ünnepi lakománkon” helyet szorítunk még egy vendégnek, igaz, Anthony?

– Nem varrhatom a nyakukba magamat – tiltakozott Mary Amberley, apáról fiúra nézve. Kedves fiúnak látszik, gondolta, érzékeny és értelmes. És jóképű.

– De biztosítom... – erősgette Anthony komolyan és összefüggéstelenül –, biztosítom...

– Nos, ha *igazán* akarják... – mosollyal köszönte meg Anthony-nak a meghívást, mosollyal, melyben egyszerre meghittség, majdnem cinkosság volt, mintha kapcsolat volna közöttük, mintha az egész társaságban egyedül ők ketten ismernék a dolgok igazi értelmét.

Villásreggeli után Joan látni akarta Oxford nevezetességeit; Beavisnak megbeszélése volt egy filológus kollégájával a Woodstock Roadon; Pauline pedig pihenni szándékozott teáig. Anthonyra hárult a feladat, hogy Mary Amberleyt szórakoztassa. Ez a felelősség elragadóan félelmes volt.

A lovasfogatban, mely a Magdalen-hídig vitte őket, Amberleyné egyszerre csak pajzánságtól ragyogó arccal fordult feléje.

– Végre megszabadultunk – mondta.

Anthony bólintott, és megértő, összeesküvő mosollyal felelt. – Elég nehéz volt – mondta. – Talán bocsánatot is kellene kérnem.

– Gyakran gondoltam, hogy ligát kellene alapítani a családok ki-pusztítására – folytatta Amberleyné. – Nem volna szabad megengedni, hogy a szülők valaha is gyermekeik közelébe jöjjenek.

– Platón is így gondolkodott – mondta Anthony kissé tudálékosan.

– Igen, de ő azt akarta, hogy a szülők helyett az állam zsarnokoskodjék a gyermekeken. Én azt akarom, hogy senki se zsarnokoskodjék rajtuk.

Anthony személyes kérdést kockáztatott meg. – Magán zsarnokoskodott valaki? – kérdezte.

Mary Amberley bólintott. – Rettenetesen. Kevés gyermeket szerettek úgy, mint engem. Majdnem agyonütöttek a szeretetükkel. Szellemi nyomorékká tettek. Évekig tartott, míg kinőttem. – Szünet. Majd Mary zavarba hozóan mérlegelő pillantást vetve a fiúra, mintha valami megvételre kiállított tárgyat vizsgálna, azt mondta: – Tudja, mikor láttam magát utoljára? Az anyja temetésén.

A rejtett gondolattársítás e között a megjegyzés, meg az előbb mondottak között Anthony arcába kergette a vért, mintha egyetlen dolog történt volna hölgyek jelenlétében. – Igen, emlékszem – mormogta, és haragudott önmagára, hogy miért

van oly kínos zavarban, de ugyanakkor szégyellte is magát, hogy ellenkezés nélkül tűrte ezt a megjegyzést, mely bármilyen távolról is, de az anyjára is vonatkozott, szégyellte, hogy oly kevés kedve volt tiltakozni.

– Maga rémes, undok kisfiú volt akkor – folytatta Mary Amberley, miközben tovább vizsgálta. – Milyen rémes minden kisfiú! Szinte hihetetlen, hogy idővel elfogadható emberi lények válnak belőlük. És persze – fűzte hozzá –, nem is valamennyiből. Borzalmas, ugye? A legtöbb ember olyan iszonyatos és ostoba, olyan végtelenül és feneketlenül unalmas!

Anthony nekigyürkőzött, és becsületére váló lendülettel kiragadta magát zavarából. – Remélem, én a többséghez tartozom? – kérdezte az asszony szemébe nézve.

Mary Amberley komoly tárgyilagossággal rázta fejét. – Nem – felelte. – Éppen gondoltam, hogy milyen sikeresen menekült meg a kamaszkor borzalmaitól.

Anthony ismét elpirult, de ezúttal örömeiben.

– Nézzük csak, hány éves maga most? – kérdezte Amberleyné.

– Húsz, majdnem huszonegy.

– Én meg harminc leszek a télen. Furcsa – fűzte hozzá –, hogy ezeknek a dolgoknak a jelentősége mennyire megváltozik. Mikor utoljára láttam magát, ez a kilenc év szakadék volt köztünk. Áthidalhatatlannak látszott. Más fajtához tartoztunk. És most itt ülünk a szakadéknak ugyanazon a partján, mintha ez volna a legtermészetesebb dolog a világon. Mint ahogy most természetes is – Anthony felé fordult, és csukott szájjal rámosolygott, az ő titkos és jelentős mosolyával. Sötét szemében jókedvű fények villantak. – Á, itt a Magdalen – folytatta, és ezzel elébe vágott annak (Anthony nagy megkönnyebbülésére, mert izgatott zavarában aligha tudta volna, hogy mit mondjon), hogy Anthony válaszoljon. – Milyen sivár tud lenni ez a késői gótika! Milyen silány! Nem csodálom, hogy Gibbon nem volt valami jó véleménnyel a középkorról. – Hirtelen elnémult, eszébe jutott az a pillanat, mikor a férje tette ezt a megjegyzést Gibbonról. Egy vagy két hónappal esküvőjük után. Akkor megbotránkozott, és csodálkozott e könnyed bírálaton, mert olyasmit érintett, amiről azt tanították neki, hogy minden bírálaton felül szent és szép. Megbotránkozott, de egyben felizgatta, elragadtatta a dolog. Milyen kitűnő mulatság belerúgni abba, ami szent! Abban az időben Roger még imádni való volt. Amberleyné felsóhajtott; aztán némi bosszankodással lerázta magáról ezt az érzelmős hangulatot, és tovább beszélt a gyűlöletes építészeiről.

A kocsis megállt a hídnál; kiszálltak, és lesétáltak a csónakházig. Mary Amberley elnyúlt a csónak párnáin és hallgatott. Anthony lassan az ár ellen lökte a csónakot. A zöld világ elsiklott Amberleyné félig lehunytt szeme előtt. A fák zöld sötétje, mely a víz rőtesszürke és zöld fényeit boltozta át; s közben a zöld boltozat félhomályos térsége mögött kilátszott a tág, aranyzöld mezőség, melyben szilfák szigetei állottak. A folyó enyhe hínáros illata kísérte őket; a levegő olyan lágy és meleg volt az arcukon, hogy alig volt már határvonal az egyén és a környező világ között, az ember ott feküdt, nem választották el elhatároló felületek, beleolvadt, kábultan beleveszett a környező nyárba.

Anthony a csónak farába állva, előnyös helyzetből nézett le rá. Ott feküdt a lábánál lankadatlan és engedékenyen. Anthony könnyed tökélyel kezelte a hosszú

rudat, s büszke volt e könnyedségre, izgalmasan erősnek és fölényesnek érezte magát, mikor az asszonyt nézte. Nincs közöttük szakadék, egy asszony meg egy férfi. Felemelte a rudat, melyet egy darabig úszni engedett, előrelelendítette könnyed kecsességgel, sietség nélkül, hibátlanul, erővel. Leszúrta az iszapba, megfeszítette izmait, érezte az ellenállást; a csónak előre-siklott, s a rúd kiemelődött a folyó ágyából, s egy percig úszott a csónak után. Anthony ismét előrevetette kecsesen, könnyeden, mesterien. Amberleyné hirtelen felnyitotta szemét, s azzal a tárgyilagos mérlegelő pillantással nézett rá, mely a kocsiban annyira zavarba hozta. Férfias önbizalma rögtön elszállt.

– Szegény Anthony – mondta végül, s váratlan mosolya mintegy közelebb hozta az arcát. – Kimelegszem, ha csak magára nézek.

Anthony egy fához kötötte a csónakot, aztán leült, Amberleyné helyet szorított neki, elhúzta szoknyáit a párnákról.

– Azt hiszem, magán nem nagyon zsarnokoskodik az apja-mondta, visszatérve a kocsiban folytatott beszélgetés tárgyára.

Anthony a fejét rázta.

– De nem is zsarolja magát túl sok szeretettel, azt hiszem. Anthony saját meglepetésére lojálisán apja védelmére kelt. – Azt hiszem, mindig nagyon szeretett engem.

– Ó, hogyne – mondta Mrs. Amberley türelmetlenül. – Nem is gondoltam, hogy agyba-főbe verte,

Anthony önkéntelenül felnevetett. A kép, hogy apja furkósbottal kergeti, ellenállhatatlanul komikus volt. Majd komolyan folytatta:

– Sohasem jött olyan közel hozzám, hogy megverhetett volna. Mindig nagy szakadék volt közöttünk.

– Igen, az ember érzi, hogy tehetsége van az ilyen szakadékok támasztására. Pedig, úgy látszik, a mostohaanyja mégis egészen jól megfér vele. S azt hiszem, a maga anyja is szerette. – A fejét rázta. – De hát a házasság olyan különös és kiszámíthatatlan. A legszembeötlőbbben össze nem illő párok együtt maradnak, és a legszembeötlőbbben összeillők elválnak. Unalmas, bosszantó embereket imádnak, elragadóakat gyűlölnek. Miért? Tudja Isten. De én azt hiszem, nagy általánosságban arra vezethető vissza, amit Milton a „szívderítő nászágnak” nevezett. Mulatságosan nyújtotta a „nász” szót; de Anthony annyira igyekezett nem megdöbbenni olyasmi említésén, amit mindig kimondhatatlannak vélt hölgy társaságában, hogy nem nevetett – mert a nevetést a kamasz önkéntelen válaszának nézhették volna a trágárságra –, még csak nem is mosolygott; komolyan, mintha egy geometriai tétel igazságát ismerné el, bólintott, és nagyon komoly és mérlegelő hangon azt mondta: – Igen, azt hiszem, többnyire arra vezethető vissza.

– Szegény Foxe-né – folytatta Mary Amberley. – Azt képzelem, az ő esetében elenyészően kevés szívderítés történt.

– Ismerte a férjét? – kérdezte Anthony.

– Csak gyermekkoromban. Akkor pedig minden felnőtt egyformán unalmas. De anyám gyakran beszélt róla. Igazi fenevad volt. És igazán erényes férfi. Az Isten óvjon egy erényes fenevadtól! A gonoszok is elég rosszak; de azok legalább nem elvből fenevadak. Következetlenek; tehát néha tévedésből jók is. Az erényesek

viszont sohasem felejtik az elveiket, szakadatlanul fenevadak. Szegény asszony! Kutya élete volt, attól tartok. De, úgy látszik, most alaposan megbosszulja magát a fián.

– De hiszen imádja Briant – tiltakozott Anthony. – És Brian imádja őt.

– Pontosán ezt mondtam én is. Mindazt a szeretetet, amelyet nem kapott meg a férjétől, mindazt a szeretetet, melyet ő sohasem érzett a férje iránt, most mind erre a szerencsétlen fiúra halmozza.

– Ő nem szerencsétlen.

– Talán nem tudja. Még nem. De majd meglátja! – Majd rövid szünet után azt mondta: – Maga szerencsés. Sokkal szerencsésebb, mint gondolja.

XVII

1934. június 26.

Békeirodalom – de miféle? Az ember figyelmét a gazdasági kérdésekre összpontosíthatja: vámsorompókra, széthullott valutákra, a kivándorlás akadályaira, a mindenáron habzsolni akaró magánérdekekre. És így tovább. Vagy politikára: a független állam eszméjének veszélyére, amely teljesen erkölcstelen, mert vannak érdekei, melyek nem egyeztethetők össze más független államokéval. Javasolhat politikai és gazdasági gyógymódokat – gazdasági egyezményeket, nemzetközi bíraskodást, kollektív biztonságot. Okos javaslatok követhetik a helyes betegségeleírást. De vajon elég mélyreható-e a leírás, és betartja-e a beteg az előírt gyógymódot?

Ez a kérdés merült fel tegnap, a Millerrel folytatott vitában. A válasz negatív. A beteg nem tarthatja be az előírt gyógymódot, abból az egyszerű okból, hogy nincs beteg. Államok és nemzetek mint olyanok, nincsenek. Csak emberek vannak, csak embercsoportok, melyek bizonyos körzetekben élnek, és bizonyos hűbéri kötelezettségekkel terhelték. Nemzetek csak akkor és csak addig változtatják meg nemzeti politikájukat, amikor és ameddig az emberek megváltoztatják az ő magánpolitikájukat. Minden kormány, még Hitleré, még Mussolinié, még Sztáliné is népképviselőre épül. A mai nemzetek magatartása a mai egyének magatartásának széles vetülete. Vagyis, pontosabban, széles vetülete az egyének titkos vágyainak és szándékainak. Mert valamennyien sokkal gonoszabbul szeretnénk viselkedni, mint lelkiismeretünk megengedi. A patriotizmus egyik nagy vonzóereje, hogy valóra váltja leggonoszabb vágyainkat. Nemzetünkben megszemélyesülve szabadon zsarnokoskodhatunk és csalhatunk. Zsarnokoskodhatunk és csalhatunk, ráadásul abban a hitben, hogy féktelenül erényesek vagyunk. Gyönyör és dicsőség a hazáért gyilkolni, hazudni, gyötörni. A jó nemzetközi politika az egyéni jóindulat és jámbor szándék vetülete, és csak ugyanolyan természetű lehet, mint a jó személyes politika. A békepropagandát az-emberekre kell irányítanunk, nemcsak a kormányokra; egyszerre kell megindulnunk a középpont felé és az egész kerület felé.

Tapasztalati tények:

Egy. Mindnyájan képesek vagyunk szeretetre emberi lények iránt.

Kettő. Korlátok közé szorítjuk ezt a szeretetet.

Három. Át tudjuk hágni mindezeket a korlátokat – *ha akarjuk*. (Megfigyelhetjük, hogy bárki, aki akarja, le tudja győzni személyes ellenszenvét, osztálytudatát, nemzeti gyűlöletét, a színesek iránti előítéletét. Nem könnyű; de keresztülvihető, ha van akaraterőnk, és tudjuk, hogyan kell valóra váltani jó szándékainkat.)

Négy. A szeretet, mely jó bánásmódban nyilvánul meg, szeretetet kelt. A gyűlölet, mely rossz bánásmódban nyilvánul meg, gyűlöletet kelt.

E tények alapján nyilvánvaló, milyennek kellene lennie a személyek közötti, osztályok közötti és nemzetközi politikának. Azonban a pusztá felismerés hajítófát sem ér. Valamennyien tisztában vagyunk vele; jóformán valamennyien képtelenek vagyunk keresztülvinni. Mint általában, itt is az a kérdés, melyik módszer a legmegfelelőbb a szándékok keresztülvitelére. Minden békepropaganda, többek közt, legyen utasítások gyűjteménye abban a művészetben, hogyan változtatható meg a jellem.

Látom,

Bukásunk ez, s az ítélet fölöttünk,

Hogy azok legyenek, kik voltak a világon.

A pokol az arra való képtelenség, hogy mások legyünk, mint akinek rendszerint cselekedeteinkben mutatkozunk.

Millertől hazatérve lementem az egyik nyilvános mosdóhelyiségbe a Marble Archnál, és ott találtam Beppo Bowlest mély beszélgetésbe merülve egy flannadrágos, kalap nélküli fiatalemberrel, aki szigorló diáknak látszott, de azt hiszem, fiatal magánhivatalnok vagy kereskedősegéd. B. arcán sugárzó öröm és rettegés. Boldog volt, az izgalmas várakozástól ittas, s ugyanakkor halálra ijedt. Hátha visszalökik – micsoda kimondhatatlan szégyen! Vagy nem lökik vissza – micsoda hátborzongató veszély! Ha kudarcot vall: meghiúsul a vágya, beletaposnak az önbizalmába, egyéniségének gyökerét sebzik meg. Ha sikert arat (minden diadala ellenére), a zsarolástól és a rendőrségtől retteg. Szegény nyomorult! Rettenetes zavarban-volt, amikor meglátott. Csak bólintottam feléje és elsiettem. B. pokla: egy föld alatti W. C., minden irányban pissoirok végtelen sora, mindegyik előtt egy-egy fiú. Beppo örökkön-örökké ott járt közöttük – az maradt, aki volt itt a világon.

XVIII

1926. december 8.

Egyre több vendég érkezett – többnyire fiatal emberek. Joyce és Helen barátai. Kötelességtudóan átvonultak a szalonon a sarokig, ahol Amberleyné ült Beppo Bowles és Anthony között, üdvözölték a háziasszonyt, és rohantak táncolni.

– Ezek kiadósán éreztetik az emberrel, hogy túl van az első fiatalságán – mondta Anthony; de Amberleyné vagy nem akarta hallani a megjegyzést, vagy csakugyan

lekötötte, amit Beppo mondott hangos és sistergő lelkesedéssel Berlinről – mely ma Európa legmulatságosabb városa! Hol talál az ember, például, külön e célra való utcalányokat mazochisták számára? Csizmában; igenis, igazi csizmában! És az a Sexual-Museum? Micsoda fényképes és viaszmodellek – már majdnem túlságosan *trompe-l'oeil*^[35] – megdöbbenő japán szarutárgyak, különös és ötletes öltözékek exhibicionisták számára! És az a sok élvezetes kis lesbikus bár, az a sok kocsmá, ahol a fiúk nőknek vannak öltözve...

– Itt van Mark Staithe – mondta Amberleyné, Beppo szavába vágva, és egy zömök, széles vállú ember felé integetett, aki ekkor lépett a szobába. – Elfelejtetem – fordult Anthonyhoz –, hogy ismeri-e?

– Ó, csak az utolsó harminc év óta – felelte Anthony, s ismét kaján öröme telt benne, hogy szinte túlzottan hangsúlyozza tovatűnt ifjúságát. Ha ő nem fiatal már, akkor Mary kilenc év előtt sem volt fiatal.

– De hosszú szünetekkel elegendy ismeretség – állapította meg pontosabban. – A háború alatt és azután, az alatt az idő alatt, amit ő Mexikóban töltött, nem hallottam róla. De amióta visszajött, azóta is alig láttam. El vagyok ragadtatva, hogy most alkalmam nyílik...

– Furcsa ember – mondta Mary Amberley, és arra az időre gondolt, mikor Mark Mexikóból visszatérve, vagy másfél év előtt, először jött el a házába. Megjelenése, vad és fanatikus remetemodora vonzotta Amberleynét. Minden vonzóerejét kipróbálta rajta – minden eredmény nélkül. Ügyet se vetett a vonzóerőre, de annyira teljesen és tökéletesen, hogy Mary nem is nagyon haragudott a visszautasítás miatt, mert szentül hitte, hogy igazság szerint Mark nem is adott neki kosarat, csak jelentkeztek nála bizonyos tünetek, talán – mint mérlegelve megállapította – a szerelemre való képtelenség tünete, esetleg, bár ez kevésbé valószínű (noha természetesen az ember ezt sohasem tudhatja, igazán soha) a homoszexualitásé. – Furcsa ember – ismételte, és elhatározta, hogy a legközelebbi alkalommal megkérdezi Beppótól, hogy alapos-e feltevése a homo-szexualitásra vonatkozólag. Beppo biztosan tudja. Ezek mindig tudják egymásról. Még egyszer intett. – Jöjjön, üljön ide hozzám, Mark – kiáltott a gramofon zaján keresztül.

Staithe áthaladt a szobán, odahúzott egy széket a csoporthoz, és leült. A homlokán kissé kopaszodott, a halántékán őszült. Barna arca – a fanatikus remetearc, melyet Mary Amberley oly különösen vonzónak talált – mélyen barázdált volt. Semmilyen zsírréteg nem homályosította el belső szerkezetét. A bőr alatt az arcon és az állón minden egyes izom élesen, külön-külön látszott, mint azoknak a citromfából faragott nyúzott emberi alakoknak a szobrain, melyeket a reneszánsz idején anatómiai tantermek számára készítettek. Ha mosolygott – és valahányszor ez történt, úgy tetszett, hogy a nyúzott szobor életre kel, és gyötrelem tükröződik az arcán –, követni lehetett gyötrő fintorának egész gépezetét; a fő zigomatikus izom felfelé húzódását, a nevetőizom oldalt húzódását, a nagy sphincterek összehúzódást a szemhéj körül.

– Zavarok? – kérdezte, miközben éles vizsgáló mozdulatokkal nézett egyikről a másikra.

– Beppo Berlinről mesélt nekünk – mondta Amberleyné.

– Jártam ott, hogy ne legyek itthon az általános sztrájk idején – magyarázta Beppo.

– Természetesen – mondta Staithes, és az arca a derült lenézés gyötrelmében vonaglott.

– Micsoda isteni hely! – tört ki Beppóból.

– Úgy érzi, mint Lord Haldane? Hogy a szellemi hazája?

– Inkább érzéki – javította ki Anthony.

Beppo boldogan tűrte a vádat, és kuncogott. – Igen, azok az ál-öltözetek! – hagyta rá elragadtatva.

– Odaát voltam a télen – mondta Staithes. – Üzleti ügy. De természetesen az embernek le kell róni az adóját a szórakozás oltárán is. Az az éjszakai élet...

– Nem találta szórakoztatónak?

– Ó, végtelenül.

– No látja! – diadalmaskodott Beppo.

– Egy ilyen alak leült az asztalomhoz – folytatta Staithes. – Táncoltam vele. Olyan volt, mint egy nő.

– Hajszalra olyanok – kiáltott Beppo izgatottan, mintha az egész az ő érdeme volna.

Mikor befejeztük a táncot, az az alak kisminkelte az arcát, és sört ittunk. Aztán mutatott néhány illetlen fényképet. Tudják, olyan inkább sebészeknek való vágylohasztó fajtát. Lehűtő hatását. A beszélgetés talán emiatt akadozott. Legalábbis kínos szünetek következtek. Sem az az alak, sem én, nem tudtunk mit mondani. Jégcsappá váltunk. – Staithes vízszintes mozdulatot tett két sovány görcsös kezével, mintha teljességgel sima felületen mozgatná. – Jégcsappá. Majd az az alak egészen furcsa dolgot művelt. Bizonyára egyik szokott nyitó-lépését; de minthogy rajtam még senki sem próbálta ki, meghökkentett. „Akar látni valamit?”, mondta. Azt mondtam: igen, mire az rögtön cibálni kezdett valamit a ruhadereka alatt. „Most nézzen ide!”, mondta végül. Néztem. Az az alak diadalmasan mosolygott, mint az olyan ember, aki a filkót játssza ki... jobban mondva két filkót, mert amit az asztalra vágott, az kettő volt. Egy pár mesterséges női mell, rózsaszín szivacsgumiból.

– Förtelmes! – kiáltott fel Amberleyné, Anthony nevetett, Beppo kerek arcán megbotránkozás és kétségbeesés tükröződött. – Förtelmes – ismételte Mary Amberley.

– Igen, de milyen jóleső! – erősgette Staithes, miközben arcán megjelent az a gyötrelmes fintor, mely nála mosolynak számított. – Az a jó, ha a dolgok úgy történnek, ahogyan történniük kellene, művészien, jelképesen. Két gumimell a söröskancsók között... ilyennek kell lennie a bűnnek. És amikor igazán az volt, ami volt, az az érzésem támadt, hogy valami a helyére zökken. Elkerülhetetlenül, szépen. Igenis, szépen – ismételte. – Szépségesen felháborítóan.

– De azért – erősködött Beppo – meg kell hagynia, hogy sok szól egy olyan város mellett, ahol az ilyesmi megtörténhetik. Nyilvánosan – fűzte hozzá komolyan –, ne feledje: nyilvánosan. A német kormány a világ legtürelmesebb kormánya. Ezt el kell ismernie.

– Ó, elismerem – mondta Staithes. – Mindenkit megtűr. Nemcsak frakkinges lányokat és gumimellű fiúkat, de monarchistákat, fasisztákat, junkereket, Kruppokat is. Kommunistákat is, hála Istennek. Valamennyi színárnyalatú ellenségét.

– Szerintem, ez előkelő magatartás – mondta Amberleyné.

– Csakugyan előkelő, mindaddig, míg ellenségei egy napon felkerekednek, és elpusztítják. De remélem legalább, hogy a kommunisták futnak be elsőnek.

– De ha tűri őket, miért akarják elpusztítani az ellenségei?

– Miért ne? Ők nem a türelem hívei. S teljesen igazuk van – fűzte hozzá.

– Maga barbár – tiltakozott Beppo.

– Ahogy illik, a sötét őskorban. Maguk az Antoniusok korából maradtak itt. – Nyúzott mosolyával egyikről a másikra nézett, és a fejét rázta. – Képzeljék, maguk még mindig Gibbon első kötetében vannak. Pedig már jól benne vagyunk a harmadikban.

– Azt akarja mondani, hogy?... Szent Isten – szakította félbe magát Amberleyné. – Itt van Gerry.

E szavak hallatára – és mikor valóban meglátta Gerry Watchettet, aki a másik szalonban foxtrottozott Helennel – Anthony elővette a tárcáját, és gyorsan megvizsgálta, mennyi pénz van benne. – Hála Istennek! – mondta – Csak két font. – Múlt hónapban tíz volt a zsebében, mikor Gerry elfogta és, valami nagyon valószínűtlen, kétségbeejtő jogcímmel kölcsönkérte az egészet. Nem kellett volna elhinnie a történetet, természetesen nem kellett volna kölcsönadni neki. Tíz font több volt, mint amennyit megengedhetett magának. Mondta is, de nem volt elég határozott, nem merte megmakacsolni magát. Több mint két hétig kellett takarékoskodnia, hogy jóvátegye ezt a veszteséget. Takarékoskodni kellemetlen dolog; de nemet mondani, és megmaradni ennél, Gerry minden szemrehányásával és tolakodó erőszakával szemben, még kellemetlenebb. Anthony mindig kész volt jogait feláldozni kényelméért. Az emberek önzetlennek tartották, s ő maga is szerette volna ezt hinni, igyekezett elfogadni az emberek véleményét a jelleméről. De a tények állandóan áttörtek a látszat felületén. Anthony ilyenkor nevetve elfogadta az önismeret tényeit. Most is nevetett. – Csak kettő – ismételte. – Szerencsére megengedhetem magamnak...

Nem fejezte be a mondatot. Mary háta mögött Beppo megérintette a vállát, és sokat sejtően fintorgatta az arcát. Anthony megfordult, és látta, hogy Mary még mindig mereven, összeráncolt homlokkal bámul az újonnan érkezettekre.

– Azt mondta, hogy nem jön ma este – szólta, mintha csak fennhangon gondolkodnék. Majd túlkiáltva a zenét, éles hangon, melyből hirtelen minden varázs eltűnt, így szólta: – Gerry! – Ez a hang felébresztette Anthonyban azoknak az ízetlen jeleneteknek a kellemetlen emlékét, melyekben valamikor régen szerepelt. Tehát így áll a dolog, gondolta, és szánta szegény Maryt.

Gerry Watchett feléjük fordult, és olyan arckifejezéssel, mely mintha valami kitűnő tréfába való beavatottságra utalna, rámosolygott Maryre, sőt mintha hunyorított volna is, aztán ismét a táncosnőjére nézett, és tovább beszélt vele.

Amberleyné haragjában elvörösödött. Rávigyorog! Tűrhetetlen. Tűrhetetlen – de milyen jellemző! –, hogy így bejelentés nélkül beront –, közömbösen táncol egy

másik nővel, mintha ez volna a legtermészetesebb dolog a világon. Ezúttal, igaz, a másik nő csak Helen; de csak azért, mert nem talált másvalakit, rosszabbat. „Állat!” – gondolta, de követte pillantásával. Majd összeszedte magát, máshova nézett, kényszerítette magát, hogy arra figyeljen, ami körülötte történik.

– ...olyan ország – mondta Mark Staithes –, amelynek lakossága negyedrészen igazi polgár és másik negyedrésze szenvedélyesen szeretne az lenni.

– Túlzói – tiltakozott Anthony.

– Dehogyan túlzók. Mit kap a munkáspárt a választásokon? A szavazatok egyharmadát. Nem bánom, egy szép napon talán megkapja a szavazatok felét. A többi burzsoá. Vagy természetesen az, érdekből és félelemből, vagy mesterségesen, sznobizmusból és képzelődésből. Gyerekes dolog azt hinni, hogy alkotmányos módszerekkel el lehet érni, amit az ember akar.

– És nem alkotmányosokkal?

– Azokkal igen.

– Nem nagyon – mondta Anthony. – Az új fegyverekkel szemben nem nagyon.

– Ó, tudom – mondta Mark Staithes –, tudom. Ha él az erejével, a középosztály nyilván győzhet. Valószínűleg győzhet tankok meg repülőgépek nélkül is, csak azért, mert jobb katonák, mint a proletárok.

– Jobb katonák? – tiltakozott Beppo, és testőrbarátaira gondolt.

– A nevelésük miatt. A burzsoá tíz-tizenhat évig nevelkedik, sőt, mi több: intézetben nevelkedik, más szóval kaszárnnyában. A munkás gyereke pedig otthon él, és legfeljebb hat vagy hét évig jár iskolába. Tizenhat évi szófogadás és *esprit de corps*³⁶¹. Nem csoda, hogy Waterloot az etoni sportpályákon nyerték meg. Ha csak félig is élnek lehetőségeikkel – de könnyörtelenül élnek velük –, megnyerik a játszmát.

– Azt hiszed, hogy nem fognak élni a lehetőségeikkel?

Mark vállat vont. – A német republikánusok, úgy látszik, nem hajlandók élni az öveikkel. És gondoldj rá, hogy mi történt itt a sztrájk idején. A nagyiparosok többsége hajlandó volt megalkudni.

– Abból az egyszerű okból – vetette ellen Anthony –, hogy senki sem lehet jó nagyiparos, ha nincs a vérében a megalkuvás. Nem a hit irányítja az üzletet, hanem az alku.

– Akárhogy van is – folytatta Mark –, tény, hogy nem éltek a lehetőségeikkel. Ezért remélhető, hogy egy forradalom sikeres lehet. Feltéve, hogy nagyon gyorsan csinálják meg. Mert természetesen, ha észreveszik, hogy komoly veszélyben forognak, megfélemedeznek kételyeikről. De talán elég soká tétováznak, hogy lehetséges legyen a forradalom. Néhány órányi lelkiismereti kétely elegendő ahhoz.

Igen, a tankok ellen is sikerülhet. A németek nem olyanok, mint a Szakszervezeti Tanács hülyéi. Vagy mint a szakszervezetek közkatonái. Ezek teli vannak aggodalmakkal, akár a polgárság. Ez az evangéliumi kereszténység émelye. Fogalmad sincs, mennyit prédikáltak, és mennyi zsoltárt énekeltek az általános sztrájk alatt. Megdöböntett. De jó, ha az ember elkészül a legrosszabbra. Talán a fiatalabb nemzedék... – A fejét rázta. – De még azokban sem bízom egészen. Igaz, a metodizmus hanyatlak. De nézd, hány spiritualista templom keletkezett az ipari vidékeken! Akár a mérges gombák.

Később, mikor Gerry eltáncolt mellettük, odakiáltott Marynek, de Mary Amberley nem volt hajlandó viszonzni az üdvözlést. Hidegen elfordult, úgy tett, mintha csak az érdekelné, amit Anthony mond.

„Liba!” – gondolta Gerry, mikor elfordított fejét látta. Majd hangosan azt mondta táncosnőjének: – Nincs kedve megismételni ezt a lemezt?

Helen elragadtatva bólintott.

A szférák zenéje, a boldogító látomások... De miért volna a mennyország a fül vagy a szem kiváltsága? A lendülő izmoknak is megvan a maguk paradicsoma, a mennyország nemcsak fényesség és harmónia; a mennyország tánc is.

– Egy fél pillanat – mondta Gerry, mikor a gramofonhoz kerültek.

Helen ott állt ernyedten, lebocsátott karokkal, teljesen mozdulatlanul, míg Gerry fölhúzta a gramofont. Szemét lehunyta; kizárta a világot, s kizárta önmagát a létből. Ebben a mozdulatlan ürességben, két mozgás mennyországa között, nem volt értelme a létnek.

A zene egy pillanatra elhallgatott; majd egy ütem közepén újra kezdődött. Lehunyt pillái mögött Helen érezte, hogy Gerry közelebb lépett, egészen közel; karja átölelte.

– Előre, honfiak! – mondta, és ismét megindultak a zenében a harmonikusan mozgó izmok mennyországa felé.

Szünet következett. Amberleyné elhatározta, hogy nem törődik azzal az állattal. Staitheshez fordult.

– Mi van a parfümjével? – kérdezte jókedvűen, mintha szórakoztatná és érdekelné a dolog.

– Virágzanak – felelte Staithes. – Három új katlant kellett rendelnem, és újabb munkásokat kellett fölfogadnom.

Amberleyné rámosolygott, és a fejét rázta. – Hogy éppen maga! – mondta. – Különösen nevetségesnek tetszik, hogy éppen maga parfümgyáros.

– Miért?

– A legkevésbé léha ember – folytatta Amberleyné –, a legkevésbé nőbarát, a legengesztelhetlenebb nőgyűlölő! – („Vagy nem tud szeretni, vagy a férfiakat szereti... semmi kétség; és a berlini történet után majdnem biztos, hogy nem tud szeretni”, gondolta.)

Staithes elkínzottan gunyoros mosolyával megkérdezte: – Az nem jutott eszébe, hogy éppen ebből az okból vagyok parfümgyáros?

– Ebből az okból?

– Így is ki lehet fejezni, hogy az ember nem szerelmes természetű. – Valójában Staithes teljesen véletlenül került a parfümszakmába. Szeme megakadt egy hirdetésen a *Times*-ban, mely nagyon olcsón kínált egy kis gyárat... Szerencsés véletlen. De most, miután megtörtént, dagasztotta az önérzetét, ha azt mondta, hogy önszántából választotta e/t a mesterséget, hogy kifejezze megvetését a nők iránt, akiket kiszolgált. A hazugság, melyet igaznak kívánt, s melyet már félig maga is elhitt, fölényes helyzetbejuttatta minden nővel, pillanatnyilag éppen Mary Amberleyvel szemben. Előrehajolt, megragadta Mary kezét, felemelte, mintha megakarná csókolni, de csak megszagolta a bőrét, és elejtette a kezét. – A maga parfümjében például cibet van.

– Miért ne volna?

– Csakugyan, miért ne volna – mondta Staithes –, miért ne, ha szereti a cibetmacska ürülékét.

Amberleyné utálkozó fintort vágott.

– Abesszíniában – folytatta Staithes – vannak cibetfarmok. Kétszer hetenként bottal döfködik a macskákat, hogy nagyon megijedjenek, és feldühödjenek. Ilyenkor választják ki azt az anyagot. Mint a kisgyerek, akinek vizes lesz a nadrágja, ha megijed. Ekkor egy fogóval felemelik az állatot, hogy ne haraphasson, és kiürítik annak a kis zacskónak a tartalmát, mely nemi szerveihez van erősítve. Kis-kanállal kikaparják az anyagot, amely afféle sárgás zsír, olyanforma, mint a fülzsír. Oldatlan állapotban pokolian bűdös. Itt Londonban bivalyszarvba csomagolva kerül forgalomba. Nagy, széles szarvak tele sötétbarna, bűdös fülzsírral. Ráadásul, egy uncia ára száztizen-két shilling. Többek közt ezért olyan drágák a maguk parfümjei. A szegényeknek nincs módjukban macskapiszkot kenni magukra. Be kell érniük egyszerű izoeugenollal és fenilsavaldehiddel.

Colin és Joyce abbahagyták a táncolást, és kint ültek a szalon előtti hallban. Egyedül. Colin végre szabadjára engedhette a jogos felháborodást, amely vacsora óta felgyülemlett benne.

– Igazán, Joyce – kezdte –, anyád egyik-másik vendége... Joyce aggodalommal és imádattal nézett rá. – Igen, tudom – mentegetőzött. – Tudom – kész volt alázatosan és sietve elismerni Beppo degeneráltságát és Anthony Beavis cinizmusát. Majd látván, hogy Colin szeret méltatlankodni, és hogy ő maga többet nyer, mint veszít a dolgon, még azzal a felvilágosítással is megtoldotta, hogy ez az ember, aki utolsónak érkezett, és az anyja mellett ül, bolsevik. Igen, Mark Staithes bolsevik.

A mondat, melyet Colin már egész este az agyában forgatott, végre kimondódott. – Lehet, hogy ostoba vagyok meg miegymás – mondta álalázatosággal, mely túltengő önelégültséget leplezett, mert hétköznapiságát rendkívüli tulajdonságnak tartotta –, lehet, hogy ostoba vagyok, és nem sokat tanultam; de legalább (itt megváltozott a hangja, büszkén fejezte ki azt a hitét, hogy páratlanul hétköznapi), de legalább tudom... igen, tudom, mi illik. Legalább legyünk úriemberek. – Aláhúzta a szót, hogy kissé nevetségesen hangozzék, és bebizonyítsa, hogy van érzéke a humor iránt. Komoly hangon beszélni valamiről, amit az ember komolyan vesz – ez igazán illetlenségnek számítana. Az enyhén gunyoros hang minden túlzásnál ékesszólóbban bizonyította, minden érzelemtől remegő hangnál – hogy igenis komolyan veszi a dolgot, úgy, ahogy azt egy páratlanul átlagos úriembernek komolyan kell vennie. És természetesen Joyce megértette, mit érez. Imádattal nézett fel rá, és megszorította a kezét.

„Táncolni, táncolni... ó, bár a világ végéig táncolhatna az ember!” – gondolta Helen. Bár sohasem kellene mással tölteni az időt! Többnyire rossz dolgokkal, butaságokkal, olyasmivel, amit később megbán az ember. Tánc közben elvesztette az életét, hogy megmenthesse; elvesztette személyazonosságát, túlnőtt önmagán, elenyészett a tanácstalansága és öngyűlölete; helyükbe ragyogó, harmonikus bizonyosság lépett; fogyatékos jelleme eltűnt, tökéletessé vált; elenyészett megbánt múltja, a jövője is, melytől félt, s az időtlen jelen tökéletes boldogsága került

helyébe. Ő, aki nem tudott festeni, nem tudott írni, egy dallamot sem tudott helyesen énekelni, tánc közben művésszé vált; nem, még annál is többé; istenné, egy új mennyország és egy új föld megteremtőjévé, aki örvend teremtett világának, és kedvét leli benne.

– „*Yes, sir, she's my baby, No, sir...*” – Gerry abbahagyta a dúdolást. – Hatvan fontot nyertem tegnap este pókeren – mondta. – Jó dolog, mi?

Helen felmosolygott rá, s elragadtatott némasággal bólintott. Jó, jó – minden csodálatosan jó.

– És nem mondhatom – folytatta Staithes –, mennyire élvezem azoknak a hirdetéseknek a fogalmazását. – Arcán az izmok vonaglottak, mint egy anatómiai ábrán. – Azoknak a fogalmazását, melyekben szájszagról és testi kipárolgásról van szó.

– Borzalmas! – Amberleyné megrázkódott. – Borzalmas! Egyetlenegy Viktória-kori szabályt méltányolok, azt, hogy efféléről nem beszél az ember.

– Éppen ez az oka, hogy olyan nagy élvezet róluk beszélni-mondta Staithes, az összevont sphincter-izmok közül kiragyogó szemmel. – Az ember teljesen, szóbelileg ráeszmélteti a többieket a maguk és mások gusztustalanságára. Ez a szép az ilyenfajta hirdetésben. Felráz bennünket, tudomásul vesszük a világot.

– És pénzt adunk ki – vágott közbe Anthony. – Megfelelkezel a profitról.

Staithes vállat vont. – A profit járulékos – mondta; és nyilvánvaló, gondolta Anthony, miközben figyelte, hogy ez az ember igazat mond. Számára a profit csakugyan járulékos. – Lerombolni az emberek védekező megegyezéseit – folytatta ismét Mary felé fordulva –, az az igazi mulatság. Védtelenül kiszolgáltatni az embereket ama tény teljes tudatának, hogy nem tudnak meglenni embertársaik nélkül, s hogy mégis utálják embertársaikat.

XIX

1912. július 7.

Foxe-né előjegyzési naptárában lapozgatott. A bizottsági ülések, kerületi szegénylátogatások, a nyomorék gyermekek játékdélutánjai töltötték meg az oldalakat. Közben akadnak látogatók, tea a paplakban, villásreggelik Londonban. Mégis (tudta előre), hogy az elkövetkező nyár egészében üres lesz. Akárhogy telerakja elfoglaltsággal, az idő mindig sajátságosan üresnek tetszik, valahányszor Brian távol van. Más években minden nyáron volt egy téli időszaka.

De Brian idén júliusban mindössze egy hetet tölt otthon, és Németországba megy. Hogy megtanulja a nyelvet. Ez szükséges. Foxe-né tudta, hogy Briannak utaznia kell, és komolyan akarta, hogy utazzék. De azért mikor elutazásának pillanata csakugyan érkezett: nagyon fájt. Szerette volna, ha nyíltan önző lehetne, és otthon foghatná a fiát.

– Holnap ilyenkor – mondta, mikor Brian a szobába lépett – éppen áthajtasz Londonon, s a Liverpool Street felé sietsz.

Brian szó nélkül bólintott, kezét anyja vállára tette, lehajolt, és megcsókolta.

Foxe-né felnézett rá, és mosolygott. Aztán egy pillanatra feledve fogadalmát, hogy érzelmeiről semmit sem szól Briannak, azt mondta: – Félek, szomorú, üres lesz a nyár – és rögtön megbánta, mert a fia arcára bánatos kifejezés ült ki; megbánta, pedig a fél szíve ujjongott, hogy a fiú ilyen engedelmesen viszonzza szeretetét, ilyen fogékonyán törődik érzelmeivel. – Ha csak te ki nem töltöd leveleiddel – fűzte hozzá magyarázólag. – írni fogsz, ugye?

– T-t-t.. ., hogyne, írok.

Foxe-né azt mondta, hogy sétáljanak, vagy kocsizzanak ki a kétkerekűn. Brian zavartan nézett órájára.

– D-de hiszen Th-Thursleyéknél ebédelek – válaszolta kényszeredetten. – Nem lesz-e elég időnk k-k-k... sz-szórakozni (hogy gyűlölte ezeket a nevetséges körülírásokat).

– Milyen ostoba is vagyok! – kiáltott fel Foxe-né. – Tökéletesen elfelejtettem, hogy meg vagy híva. – Csakugyan elfelejtette; és ez a hirtelen új tudat, hogy utolsó napján hosszú órákig kénytelen lesz őt nélkülözni, olyan volt, mint egy seb. Erőt vett magán, hogy arcán ne tükröződjék, és hangjából ne csendüljön ki a fájdalom jele. – De annyi időnk van, hogy sétáljunk egyet a kertben, ugye?

A szoba teraszra nyíló ajtaján át kísértáltak a kertbe, a virágzó bokrokkal szegett hosszú útra. A nap elbújt, de meleg volt, szinte rekkenő hőség. A szürke ég alatt szinte természetellenesen ragyogtak a virágok. Az út végén némán megfordultak, és visszasétáltak.

– Örülök, hogy Joant szereted – mondta végül Foxe-né –, és örülök, hogy annyira szereted. Bizonyos szempontból kár, hogy éppen most találtatok egymásra. Mert sajnos nagyon hosszú, fárasztóan hosszú idő telik bele, amíg összeházashozhatok.

Brian némán bólintott.

– Megpróbáltatás lesz – folytatta Foxe-né. – Nehéz és talán nem egészen boldog idő. Mégis – (a hangja meghatóan vibrált) – boldog vagyok, hogy egymásra találtatok, boldog vagyok – ismételte. – Mert hiszek a szerelemben. – Hitt benne, ahogy a szegények hisznek abban, hogy a mennyország síron túli kéj és dicsőség, hitt benne, mivel sohasem ismerte. Tisztelte férjét, csodálta teljesítményeit, szerette benne, ami szeretetre méltó volt, és anyai szánta gyengeségeiért. De nem volt benne elbűvölt szenvedély, és a férfi testi közeledése megaláztatás volt számára, amelyet alig tudott elviselni. Sohasem szerette. Ezért hitt oly erősen a szerelem létezésében. A szerelemnek léteznie kell, hogy személyes tapasztalatának rossz mérlege legalább másokban helyrebillenjen. Különben is, a költők tanúsága szerint *van* szerelem, csodálatos, szent kitérkezés. – Valami különös kegyelem – folytatta –, melyben Isten azért részesít, hogy erősebbé és jobbá tegyen, és megszabadítson a gonosztól. Könnyű nemet mondani a rossznak, ha az ember eljegyezte magát a jóval.

Könnyű, gondolta Brian a közben beállott csendben, ha az ember nem jegyezte el magát a legjobbal. Az a nő, aki odaült asztalukhoz a zenés kávéházban, mikor

Anthonyval franciául tanultak Grenoble-ban, két év előtt, nem volt nagy kísértés, nem volt nehéz annak ellenállni.

– *Tuas l'air bien vicieux* – mondta neki az első szünetben; aztán Anthonyhoz fordult: – *Il doit être terrible avec les femmes, hein?* – Aztán azt indítványozta, hogy menjenek vele haza. – *Tous les deux, j'ai une petite amie. Nous nous amuserons bien gentiment. On vous fera voir des choses drôles. Toi qui es si vicieux – ça t'amusera.*^[37]

Nem, ennek igazán nem volt nehéz ellenállni, noha, akkor még sohasem látta Joant. Az igazi kísértés nem a legrosszabb, hanem a legjobb Grenoble-ban a legjobb az irodalom volt. *Et son ventre, et ses seins, ces grappes de ma vigne... Elle se coula a mon côté, m'appela des noms les plus tendres et des noms les plus effroyable-ment grossiers, qui glissaient sur ses lèvres en suaves murmures. Puis elle se tût et commençca à me donner ces baisers qu'elle savait...*^[38] A legjobb stilizták alkotásai sokkal veszedelmesebben vonzóknak bizonyultak, sokkal ellenállhatatlanabbaknak, mint a zenés kávéház mocskos valóságai. S most, hogy eljegyezte magát a lehető legjobb valósággal a legrosszabbnak a vonzóereje még hatástalanabbá vált, távolról sem hasonlított már kísértéshez. A kísértés megint csak a legjobból származott. Lehetetlen volt megkívánni a zenés kávéház alantas, közönséges, félig állati teremtését. De Joan szép volt, Joan finom volt, Joan érdeklődött a dolgai iránt, és éppen ezért kívánatos volt. Éppen mert a legjobb volt (s ez Brian számára az a paradoxon, melyet oly fájdalmas és ijesztő volt átélni), azért kívánta rosszul, testileg...

– Emlékszel Meredithnek ezekre a soraira? – törte meg Foxe-né a csendet. Meredith egyik legkedvesebb írója volt. – *Az Erdők-ből* – magyarázta, szeretetteljesen megrövidítve a költemény címét, mint egy becéző nevet. És idézte:

*Szerelem, a nagy vulkán, égnek
Veti a fölkavart föld mélyét.*

– A szerelem a bölcsek köve – folytatta. – Nemcsak megszabadít; át is alakít. Arannyá változtat. A földet éggé teszi.

Brian igenlően bólintott. És mégis, gondolta, azok a kéjes és arc nélküli testek, melyeket az írók teremtettek, most felvették Joan vonásait. Noha szerette vagy éppen mert szerette, most már neve, egyénisége volt a ködképnek.

Az óra tizenkettőt ütött; az első ütésre a galambcsapat zajtalanul felröppent, mintha hópelyhek sodródának fel a szilfák tömör sötétje előtt.

– Milyen szép! – mondta Foxe-né, mintegy tompított feszültséggel.

De tegyük fel, jutott Brian eszébe, hogy az anyja hirtelen egyetlen garas nélkül állna itt. S ha Joan olyan szegény volna, mint az a hitvány nő Grenoble-ban, oly kilátástalanul ráutalva az egyetlen segélyforrásra.

Lassan elhangzott az utolsó kongás, s a keringő galambok egyenként visszazálltak tornyos dúcukba az óra felett.

– Talán – mondta Foxe-né – jó lesz indulnod, ha pontosan akarsz odaérni.

Brian tudta, hogy anyja milyen kelletlenül engedi; ez a nagylelkűség büntudatot támasztott benne, és egyszersmind (mivel nem akarta bűnösnek érezni magát) némi

neheztelést. – D-de nem t-t-tart egy óra hosszat – mondta szinte dühösen. – Három kilométer kerékpáron.

Fél egykor kerékpárra ült, és átment Thursleyékhez. A szobalány kinyitotta a tizenkilencedik századbeli gótikus ajtót, és Briant enyhe puding- és kelkáposztaszag fogadta. Mint rendesen. A paplakban mindig puding- és kelkáposztaszag volt. A szegénység egyik jelképe, fedezte fel Brian, s mint ilyen, kényelmetlen erkölcsi érzést keltett benne, mintha valami rosszat tett volna, s most bánatná a lelkiismerete.

A szalonba vezették. Thursleyné úgy fogadta, mint valami előkelő öreg hölgyet, felállt az íróasztalától, és elébe ment. – Drága Brian! – kiáltotta. Hivatásos keresztényi mosolyát gyöngyfényű hamis fogsor ragyogta be. – Úgy örülök, hogy látom! – megragadta a kezét. – És kedves édesanyja hogy van? Biztosan szomorú, mert maga Németországba utazik. Mindnyájan szomorúak vagyunk, természetesen. Maga olyan bámulatosan tud hiányozni az embernek – folytatta hízelgő modorában, mialatt Brian elpirult, és gyötrő kényelmetlenségben vonaglott. Szokása volt Thursleynének, hogy hízelgő dolgokat mondott az emberek szemébe, különösen a gazdagok, a befolyásosak, az esetleg hasznos emberek szemébe. Ő maga keresztényi tulajdonságnak nevezte volna, ha magyarázatra kényszerítik. A ember szereti felebarátját; igyekszik mindenkiben meglátni azt, ami jó, megteremteni a rokonszenv és bizalom légkörét. De e vallomás alatt, majdnem a tudat színe alatt, tudta, hogy a legtöbb ember mohón kívánja a hízelgést, a legotrombább hízelgést, és minden árat megad érte.

– Ó, de itt jön Joan – kiáltott fel félbeszakítva Brian dicséretét, és enyelgő hangon folytatta: – Mindjárt nem lesz kedve tovább beszélgetni az unalmas öreg mamával. . . mit gondolsz, Joannie?

A két fiatal szótlan-zavartan nézett egymásra.

Kívülről hirtelen felrántották az ajtót, és Thursley rontott a szobába. – Ide nézz! – kiáltott haragtól remegő hangon, és egy üveg tintatartót nyújtott felesége felé. – Hogyan kívánhatod, hogy elvégezzem a munkámat, ha fél milliméternyi folyadék van benne? Egész délelőtt csak mártok, mártok, mártok. Két szónál többet nem tudok leírni, már újra mártanom kell...

– Itt van Brian, apus – mondta Joan abban a reményben, melynek hiábavalóságával tisztában volt, hogy egy idegen ember előtt talán elszégyelli magát az apja, és elhallgat.

Thursley Brianra meredt, kezét fogott vele, majd elfordult, és rögtön folytatta dühös kifakadását. Hegyes orra még mindig fehér volt a dühtől. – Mindig így van ez ebben a házban. Hogyan végezzem az ember komoly munkát?

„Istenem – imádkozott Joan magában –, tedd, hogy abba hagyja, hogy befogja a száját.”

„Mintha ő nem is tudná megtölteni a tintatartót! – gondolta Brian. – Miért nem mondja meg neki a felesége?”

De Thursleyné nem tudott effélet mondani, még gondolni sem. Férjének dolgoznia kellett a prédikációin, cikkeket kellett írnia a *Guardian*-be, újplatonista tanulmányain kellett dolgoznia. Hogy kívánhatná tőle az ember, hogy megtöltse a tintatartóját? Thursleyné számára ez ugyanoly nyilvánvaló volt, ahogy a férje

számára, akit huszonöt év óta alázatosan kiszolgált, s aki ezt a rabszolgaságot gondolkodás nélkül elfogadta; sarkigazság volt, hogy ő ilyesmit nem tehet. Különben is, ha a leghalványabb célzást tenné arra, hogy nincs egészen igaza, Thursley még nagyobb dühbe gurulna. Csak az Úristen a megmondhatója, milyen tettekre vagy szavakra vetemedne – Brian jelenlétében! Rettenetes volna. Mentegetődni kezdett az üres tintatartó miatt. Alázatosan mentegetődzött a maga, Joan meg a cselédek nevében. Hangja bocsánatkérő és csillapító volt; úgy beszélt, mintha Jehova meg egy dühödt kutya korcsához szólna, aki bármelyik pillanatban beleharaphat.

A gong – Thursleyéknél olyan gong volt, melyet egy hercegi kastély minden zugában is meghallottak volna – mennydörgő fortissimová erősödött és még a lelkészt is elnémította. De amint a hang csendesült, újra kezdte.

– Nem mintha valami sokat követelnék – mondta.

„Amint eszik valamit, megnyugszik” – gondolta Thursleyné, és elindult az ebédlő felé. Joan követte. Brian előre akarta engedni a papot, de Thursley még jogos haragjában is tudta, mi illik. Kezét Brian vállára tette, és az ajtó felé tolta vendégét, folytatta hosszútávú támadását felesége ellen.

– Csak egy kis csöndet, csak a munka legegyszerűbb külső feltételeit. Igazán csak a minimumot. De nem kapom meg. Ez a ház olyan zajos, mint egy pályaudvar, a tintatartómmal nem törődnek, amíg egészen ki nem szárad. Hát mivel írjon az ember?

E támadás közben Thursleyné szemlátomást összezsugorodott, lehajtott fejjel. De Joan – Brian észrevette – megkeményedett; teste merev lett, annyira megfeszült, hogy a kecsességét is elvesztette.

Az ebédlőben ott volt a két fiú, Joan két öccse, akik székük mögött álltak. Láttukra Thursley a tintatartóról áttért az otthoni lármarára. – Mint egy pályaudvar – ismételte, és jogos méltatlankodása újult erővel lángolt fel. – George és Arthur egész délelőtt fel és alá rohantak a lépcsőn, meg körbe a kertben. Miért nem tudod őket féken tartani?

Ekkor már mindenki a helyén volt; Thursleyné az asztal egyik végén, férje a másikon; a két fiú baloldalt; Joan meg Brian jobboldalt. Ott álltak, és várták, hogy a lelkész elmondja az áldást.

– Mint az útonálló – mondta Thursley, és megremegett a dühtől; borzalmasan-élvezetes melegség bizsergett benne. – Mint a fenevadak.

Erőt vett magán, mellére szorította hosszú, mély gödrű állat, és hallgatott. Orra még mindig halálsápadt volt a dühtől; orrlikai szabályosan remegve tágultak és szűkültek, mint az akváriumban a tengeri állatoké. Jobb kezében tartotta a tintatartót.

– *Benedictus benedicat, per Jesum Christum Dominum nostrum*^[39] – mondta végül imádkozó hangján, amely mély volt, enyhén remegett, és árasztotta magából a túlvilágot.

A felszabadulás robajával ültek le valamennyien.

– Vonítanak és üvöltenek – mondta Mr. Thursley az áhítat hangjából visszatérve eredeti éles, nyers hangjára. – Hogyan kívánhatják, hogy elvégezzem a munkámat?

– A tintatartót méltatlankodva vágta maga elé az asztalra, és kibontotta asztalkendőjét.

Az asztal végén Thursleyné rendkívüli gyorsasággal szeletelte a szárnyas formájában sült vágott húst.

– Add tovább apádnak – mondta a mellette ülő fiúnak. (A legfontosabb, hogy minél előbb elkezdjen enni.)

Néhány másodperccel később a szobalány a főzeléket kínálta Thursleynek. Köténye és bőbitája merev volt a keményítőtől, ő maga jól idomított, akár egy testőr. A főzelékestál borzalmasan csúnya volt, de drága; a kanalak nehéz Viktória-korabeli ezüstkészletből valók. Ezekkel a lelkész előbb főtt burgonyát, majd apróra vágott és nedves kockákba formázott kelt vett ki a tálból.

– Az asszonyoknak egyszerűen nem fér a fejükbe, mi a komoly munka – folytatta Thursley, tovább is átadva magát a düh gyönyörének; aztán nekilátott az evésnek. Mikor Thursleyné már mindenkinek adott az álkacsából, megkockáztatott egy megjegyzést: – Brian most készül Németországba – mondta.

Thursley rágás közben felnézett, nagyon gyorsan rágott, elülső fogaival, mint a házinyúl. – Németország melyik részébe? – mondta, éles fürkésző pillantást vetve Brianra. Az orra ismét hétköznapi színűre vörösödött.

– M-Marburgba.

– Ahol az egyetem van? Brian bólintott.

Riasztóan, olyan zajjal, mint mikor kokszot öntenek le egy csövön, Thursley nevetni kezdett. – Csak ne kapjon rá a sörivásra a diákokkal – mondta.

A vihar elült. Thursleyné részben hálatelt szívből, részben, hogy éreztesse férjével, milyen ellenállhatatlannak tartja a tréfát, nevetni kezdett. – Ó, csak azt ne – kiáltott –, azt ne tegye!

Brian mosolygott, és a fejét rázta.

– Vízet vagy szódavízet parancsol? – kérdezte halkán a szobalány, miközben a sok keményítő és halcsont csikorgott rajta, amint meghajolt.

– Vízet kérek.

Ebéd után, mikor a lelkész visszament dolgozószobájába, Thursleyné az ő derűs, zavarba hozóan fontoskodó modorában azt indítványozta, hogy a fiatalok sétáljanak egyet. A csúcsíves ajtó becsapódott mögöttük. Joan mélyet lélegzett, mint a rab, aki végre visszanyerte szabadságát.

Az ég még mindig felhős volt, és az alacsony, szürke felhőboltozat alatt a levegő finoman, fáradtan ellanyhult, mintha nem bírná már a nyár túlságos súlyát. Az erdőben, ahova az országútról befordultak, nyomasztott a csönd, mint az érző lények szándékos csöndje, be nem vallott gondolatokkal és rejtett érzésekkel terhes. Egy láthatatlan rigó kezdett énekelni; de úgy tetszett, mintha a tiszta, csengő hang más térben és más időben szólna. Kéz a kézben mentek; közök tűk állt az erdő és ugyanakkor saját ki nem fejezett érzelmeik mélyebb, sűrűbb és titkosabb csöndje. A panaszok csöndje, melyeket Joan túlzott becsületességéből elhallgatott, és Brian sajnálkozásáé azon, hogy tapintatlanság volna, ha Joan nem panaszkodik, hogy ő tegye szóvá mindezt; Joan vágya, hogy Brian karjába vesse magát, s Brian vágya, amelyet nem akart érezni. Útjuk nagy rododendron-sűrűn vezetett át. És egyszerre csak egy keskeny ösvényen jártak, melyet áthatolhatatlan fekete-zöld lombfal vett

körül. Külön magány volt, a magányon belül, az ő külön kis csöndjük képe, láthatóan kivájjva az erdő nagyobb csöndjében.

– Sz-szinte ijesztő – suttogta Brian, amint ott álltak, és hallgatták-hallgatták (mert mást nem is hallhattak) saját szívük dobogását, egymás lélegzését és a rengeteg szót, mely kimondhatatlanul remegett közöttük.

Joan hirtelen nem bírta tovább. – Ha arra gondolok, hogy milyen lesz most otthon... – A panasz magától tört utat, Joan akarata ellenére. – Ó, bárcsak ne utaznál el, Brian!

Brian ránézett, és a reszkető ajkak, a könnytől ragyogó szemek láttán úgy érezte, felolvad a gyöngédségben és szánalomban. A lány nevét dadogva átölelte Joant. Joan néhány pillanatig csöndben állt, lehajtott fővel, homlokát Brian vállán pihentetve. Hajának érintése villamosütés volt Brian ajkán, Brian belehelte illatát. Hirtelen, mintha álomból ébredne, Joan megmozdult, kissé elhúzódtott tőle, felnézett az arcába. Pillantása kétségbeesetten, szinte embertelenül merev volt.

– Drágám – suttogta Brian.

Joan válaszul csak a fejét rázta.

De miért? Mit tagadott, Brian gyöngédségének miféle lappangó jelentését tagadta? – D-de J-Joan?... – aggodalom csendült ki hangjából.

A lány még mindig nem válaszolt; csak ránézett, és lassan újra megrázta fejét. Mennyi tagadás fejeződött ki ebben az egy mozdulatban! A panasz tagadása; a remény tagadása, hogy boldog lehet; a szomorú bizonyosság, hogy szerelmük semmit sem tehet a távolság fájdalma ellen; az elhatározás, hogy nem használja ki Brian szánalmát, nem csikar ki, bármennyire vágyik is rá, újabb, még szenvedélyesebb vallomást...

Brian hirtelen a két kezébe vette a lány arcát, lehajolt, és megcsókolta a száját.

De Joan éppen arra határozta el magát, hogy ezt nem fogja kizsarolni, ez volt az a mozdulat, melynek nem volt hatalma elkerülhetetlen boldogtalansága felett! Egy-két másodpercig Joan ellenállt, megmerevült, ismét meg akarta rázni fejét, el akart húzódni. Majd legyőzte a vágy, mely erősebb volt nála, s puhán borult Brian karjaiba; zárt, ellenkező ajkai felnyíltak, meglágyultak Brian csókjaitól; szemhéja lezáródott, és nem volt más a világon, csak ez a száj és ez a sovány, kemény test, mely az övéhez tapadt.

Ujjak mozdultak a tarkóján, a hajában, siklottak a torkára, majd a mellére. Ereje elhagyta, mélyebbre és mélyebbre süllyedt abba a misztikus másik világba, az érintés vak univerzumába.

Ekkor, teljesen váratlanul, szinte egy nem hallható parancsot teljesítve riadtan, Brian kiszakította magát az ölelésből. Joan egy pillanatig azt hitte, hogy elesik; de az utolsó percben visszatért a lábába az erő. Megingott, de visszanyerte egyensúlyát és vele a sérelem tudatát. Egész lényével, testestül-lelkestül támaszkodott Brianra, és a fiú elbocsátotta, elvonta tőle az ajkát, karját, mellét, és hirtelen kiszolgáltatta a hidegnek rettenetes védtelenségben szinte meztelenül. Joan megbántott, szemrehányó szemmel fordult felé, látta halványan, furcsán, idegenül; Brian egy pillanatra a szemébe nézett, aztán elfordította az arcát.

A neheztelő sértődöttség helyébe aggodalom lépett. – Mi baj, Brian?

A fiú egy pillanatra ránézett, majd ismét elfordult. – Talán jobb, ha hazamegyünk – mondta halkán.

Szeptember végi nap volt. A halványkék ég alatt szomorúak voltak a távolságok, finoman gyöngédek az enyhe ködben. A világ távolinak és valószínűtlennek tetszett, mint egy emlék vagy mint egy eszmény.

A vonat megállt. Brian intett az egyetlen hordárnak, azért ő maga emelte le a legnehezebb táskákat. Úgy érezte, izmai megerőltetésével könnyít a lelkiismeretén, melyet egyre jobban nyomott a teher, hogy megvásárolhatja egy szegény ember szolgálatait.

A hordár feléje rohant, és szinte kitépte Brian kezéből a táskát. Benne is dolgozott a lelkiismeret. – Tessék ezt rám hagyni, nagyságos úr – mondta majdnem méltatlankodva.

– M-még k-k-kettő van a k-k-k... bent – fejezte be jóval azután, hogy a hordár beugrott a kimondhatatlan kupéba, és összeszedte a poggyászokat. – S-segíthetek? – kérdezte Brian. Az öreg tán negyven évvel is idősebb nálam, gondolta Brian; ősz és ráncos, de „nagyságos úrnak” szólít, és hálás lesz egy shillingért. – S-segíthetek?...

Az öreg hordár nem is válaszolt, nagy lendülettel szedte le a táskákat a hálóból, szemmel láthatóan büszke volt erejére, ügyességére.

Valaki megérintette a vállát, Brian hirtelen hátrafordult. Joan érintette meg.

– A törvény nevében! – mondta; de a nevetés, mely e szavakat kísérte, erőltetett volt, és szemében aggodalom tükröződött, a hetek óta felgyülemelő zavart tűnődés aggodalma. Az a sok furcsa, boldogtalan levél, melyet Németországból kapott, fájdalmas bizonytalanságban tartotta, nem tudta, mit érezzen, mit várjon tőle, ha visszajön. Leveleiben, igaz, csak önmagának tett szemrehányást – oly hevesen, hogy Joan nem értette ezt a szertelenséget. De ha ő is felelős volt azért, ami az erdőben történt (és természetesen részben felelős volt; miért ne? de hát olyan nagy bűn a csók?), úgy érezte, hogy a szemrehányások neki is szólnak. S ha Brian szemrehányást tesz neki, szeretheti-e még? Vajon mit érez iránta igazán, mit érez önmagáról, egymáshoz való viszonyukról? És mert egyszerűen egy pillanatig sem tudott várni a válaszra, titkon kijött elébe az állomásra.

Brian némán állt; nem remélte, hogy ily hamar látni fogja, s majdnem megrémült, mikor egyszerre, váratlanul, megjelent előtte. Gépiesen kezét nyújtott. Joan megszorította, erősen, erősen, mintha szerelmének bizonyosságára akarná ráeszméltetni, de miközben így tett, félelmében és zavart bizonytalanságában, hogy vajon mi lett Brianból, tétován visszahőkölt, mint egy idegentől.

Ennek a félénk, *zavart* mozdulatnak a bája oly erősen hatott Brianra, mint első találkozásukkor. Ez a báj, minden zavara ellenére, a szélben hajladozó fiatal fa bája volt. Akkor is ilyennek látta. És most újból megtörtént; a mozdulat szépsége újra kitárulkozás volt, de erősebb, mint először, mert azt jelentette, hogy ő ismét idegen; de olyan idegen, akinek megújult idegensége ellen a kezén érzett szorítás hevesen tiltakozott.

Joan arra, amint felnézett rá, tétovázónak látszott; és a mesterséges derű hirtelen mélységes aggodalomba fűlt.

– Nem örülsz, hogy látsz, Brian? – kérdezte.

Szavai megtörték a varázst; Brian újra tudott mosolyogni és beszélni. – N-nem örülsz? – ismételte; és válaszul kezét csókolt. – Csak nem gondoltam, hogy itt leszel. Szinte megijedtem.

Brian arckifejezése megnyugtatta Joant. Azokban az első néma pillanatokban a mozdulatlan, kővé vált arc ellenségesnek tetszett. Most ez a mosoly ismét a régi Brianná varázsolta, akit szeretett; aki olyan érző, kedves és jó: megszépíti a jóságot, megszépíti hosszút, furcsa arcát, esetlen testét, esett tagjait.

A vonat nagy zajjal elindult, egyre gyorsabban haladt, és eltűnt. Az öreg hordár kézikocsiéit ment. Egyedül álltak a hosszú peron egyik sarkában.

– Azt hittem, nem szeretsz – mondta Joan hosszút hallgatás után.

– D-de J-Joan! – tiltakozott. Összemosolyogtak; majd Brian elfordította a fejét. „Hogy nem szereti?” – gondolta. De hiszen az a baj, hogy túlságosan szereti, aljasul szereti, pedig ő a legnemesebb lány.

– Azt hittem, haragszol rám.

– D-de miért ha-haragudnék? – Arca még mindig félrenézett.

– Tudod, miért.

– N-nem te-terád haragudtam.

– De az én hibám volt.

Brian fejét rázta. – N-nem a te hibád volt.

– De – erősgette Joan. Arra a gondolatra, hogy mit érzett, amikor karjai közt tartotta a rododendronok sűrűjében, Brian ismét megrázta fejét, még határozottabban.

Az öreg hordár megjelent kézikocsijával, az időről való megjegyzéseivel, kis híreivel és pletykáival. Követték, és kedvéért eljártak a helybeli társulat segédszemélyzetének szerepét.

Már majdnem a kijáráshoz értek, mikor Joan Brian karjára tette kezét. – Ugye, rendben van minden? – Pillantásuk találkozott. – Szabad boldognak lennem?

Hazafelé a kocsiban Brian egyre arra a hirtelen felragyogó arcra gondolt, amely néma mozdulatára válaszolt. És ennyi szerelmet azzal viszonz, hogy... a rododendronsűrűre gondolt, és mélységesen szégyelli magát.

Mikor Foxe-né meghallotta Briantól, hogy Joan az állomáson volt, éles harag hasított belé. Milyen jogon? Megelőzte az anyját, és különben is, micsoda rosszhiszeműség ez! Mert Joan elfogadta a meghívását, hogy náluk ebédel Brian hazaérkezésének másodnapján. Ami azt jelentette, hogy némán elismerte Foxe-né kizárólagos jogát Brianra, érkezésének napján. És tessék, titkon kilopózik az állomásra, hogy elcsípje, amint kilép a vonatból. Ez majdnem becstelenség.

Foxe-né szenvedélyes, méltatlankodó féltékenysége csak néhány pillanatig tartott; az érzés hevessége siettette a felismerést, hogy az egész hamis, nem méltó hozzá. Arcán semmi sem tükröződött érzelmeiből, gúnyosan elnéző mosollyal hallgatta Brian dadogó szavait a találkozásról. Aztán nagy akaraterővel nemcsak az érzelmek kitörését, de magát az érzelmeket is száműzte tudatából. Ha személyes okai nem is lettek volna rá, már csak a jólneveltség iránti tisztelet is feljogosította volna

arra, hogy Joannak ezt a – hogy is nevezze? – árulását bizonyos fokig rosszallja. Mert nem volt helyes, hogy a lány így kijátszotta.

„Nem volt éppen helyes, de azért nagyon érthető – gondolta később –, nagyon megbocsátható. Ha egyszer valaki szerelmes... És Joan indulatos, érzelmes természet. Ami inkább szerencse” – elmélkedett Foxe-né. Az indulatok sokszor éppen olyan erők jó irányban, mint a rosszban. Ha medret lehet ásni a benne áramló mély és hatalmas életfolyamnak, ha az embernek sikerül életre kelteni a legjobb hajlamait, ha meg lehet őt erősíteni abban, ami nemes és nagylelkű benne – pompás teremtés lesz belőle. Pompás, erősítette magában Foxe-né.

– Nos – mondta másnap, mikor Joan átjött ebédre –, hallom, röptében togtad el a vándormadarunkat, mielőtt ideje lett volna fészkébe telepednie. – Hangja játékos volt, és Foxe-né arcán a mosoly elragadó. De Joan büntudatosan elpirult.

– Nem haragszik, ugye? – kérdezte.

– Haragudni? – ismételte Foxe-né. – De drágáin, miért haragudnék? Csak azt hittem, megállapodtunk, hogy ma találkoztok. De természetesen, ha úgy érezted, hogy semmi esetre sem várhatsz...

– Bocsásson meg-mondta Joan. De valami gyűlölethez hasonló érzés forrósodott benne.

Foxe-né a lány vállára tette a kezét szeretettel. – Sétáljunk ki a kertbe – indítványozta –, nézzük meg, nincs-e Brian valahol a közelben.

XX

1926. december 8.

Hugh Ledwige lábujjhegyen osont ki a hátsó szalonból, hogy egy kis magányban összeszedje magát; de az emeleti előtérben Joyce és Colir elfogták. És Colin, amint kiderült, roppantul érdeklődött a hindi néptudomány iránt, s már régen szeretett volna hivatásos etnológussal beszélgetni a shikárok körében tett tapasztalatairól. Hughnak majdnem fél óra hosszat kellett hallgatnia a fiatalember műveletlen ostobaságait Indiáról és Ugandáról. Roppant fáradtság vet; erőt rajta. Egy vágya volt csak, szabadulni, kikerülni az ostoba fecsegések papagájketrecéből, vissza az édes csöndbe, egy könyv mellé.

Végre, hála Istennek, otthagyták, ő mély lélegzetet vett, és készült a búcsúvétel végső megpróbáltatására. A búcsú egy-egy estély végén azok közé a dolgok közé tartozott, melyeket Hugh irtózatosan gyűlölt. Még egyszer kitenni magát a személyes érintkezésnek, elcsigázottan és magányra szomjazva, még egyszer vigyorogni és locsogni, és még egyszer nekigyürkőzni a képmutatásnak – juj, de förtelmes! Különösen Mary Amberleynél. Voltak esték, amikor ez a nő egyszerűen nem engedte elbúcsúzni az embert, kétségbeesetten kapaszkodott a vendégébe, mint a fuldokló. Kérdezett, bizalmaskodott, mások szerelmi ügyeinek aljas megvitatásába kezdett-mindent megtett, hogy még néhány percig ott tartsa az embert. Minden távozó vendégéről azt hitte, magával viszi élete egy forgácsát. Hugh Ledwidge szíve elszorult, mikor a szobán át feléje igyekezett. „Átkozott nőszemély!” – gondolta, és valósággal gyűlölte; gyűlölte, minden egyébtől

eltekintve azért is, mert Helen még mindig az istállófiúval táncolt; s most a rosszakarat újabb rohamában azért, mert Staithes meg az a Beavis ott ültek mellette. Minden örülség, amit az összeesküvésről képzelt, hirtelen újra az eszébe jutott. Róla beszéltek, róla meg a mentőlétráról, róla a futballpályán, meg mikor hozzávágták a papucsokat hálófülkéjének válaszfala mellett. Egy percig arra gondolt, hogy visszafordul, és szó nélkül kioson a házból. De már látták, hogy feléjük indult, gyanítani fogják, miért menekül, annál jobban ki fogják nevetni. Visszanyerte józanságát; ez mind számárság, szó sincs itt összeesküvésről. Hogyan is lehetne? Még ha Beavis emlékeznék is, mi oka volna rá, hogy beszéljen a dolgról? De mégis, de mégis... Hugh Ledwidge kifeszítette keskeny vállait, és elszántan megindult a vélt leshely felé.

Végtelen megkönnyebbülésére Mary Amberley szinte ellenkezés nélkül elbocsátotta. – Már mennie kell, Hugh? Ilyen korán? – Ennyi volt az egész. Szórakozottnak látszott, másra gondolt.

Beppo szeretetreméltóan fecsegett; Staithes csak bólintott; s most kerül a sor Beavisre. Vajon ez a mosolya olyan-e, amilyennek látszik – egyszerűen és szokványosan barátságos? Vagy titkos jelentősége van, suttymban régi szégyenek nevetséges emlékeire céloz? Hugh sarkon fordult, és elsietett. „Mi az ördögnek jár az ember egyáltalán ilyen hülye estélyekre” – gondolta. S miért megy el mindig újra meg újra, ha tudja, hogy mindez céltalan és unalmas...

Mark Staithes Anthonyhoz fordult. – Tudod, ki volt ez? – kérdezte.

– Ki? Ledwidge? Valamiről nevezetes? Staithes megmagyarázta.

– A Halszemű? – nevetett Anthony. – Hát persze! Szegény Halszemű! Milyen alávaló módon bántunk vele!

– Ezért tettem mindig úgy, mintha nem tudnám, kicsoda – mondta Staithes, és a szánakozás és megvetés bonctani mosolya jelent meg arcán. – Azt hiszem, jót tennél – fűzte hozzá –, ha te is ezt tennéd. – Örömet okozott neki, hogy a védelmébe vette Hugh Ledwidge-et.

Céltalan és unalmas... igen, és megalázó, gondolta Hugh, megalázó is Mert mindig volt benne valami megalázó. Egy Beavis, aki mosolyog; egy Gerry Watchett, aki nevetlen paraszt...

Siető léptek hangzottak mögötte a lépcsőn. – Hugh! Hugh! – Szinte büntudatosan rezzent össze, és fordult meg. – Miért akar elszökni, anélkül, hogy elköszönne tőlem?

Tréfálni próbált. – Nagyon elfoglaltnak látszott – kezdte, és Helenre hunyorgott a szemüvegén keresztül; majd hirtelen csodálkozva, szinte áhítattal hallgatott el.

Helen ott állt három lépcsőfokkal felette, egyik keze a lépcső korlátján, másik a szemközti falon, előrehajolva, mintha repülni készülne. De mi történt vele, mily csoda? A kipirult arcot, mely Hugh felett lebegett, belső fény világította át. Ez nem Helen volt, hanem valami természetfeletti lény. Ilyen földöntúli szépség előtt Hugh elpirult, tréfálkozásának alantas okvetetlenkedése és bizalmaskodó pillantása miatt.

– Elfoglalt? – ismételte Helen. – De hiszen csak táncoltam. – Mintha valami őszinte és önfeledt Mózes mondta volna az ő elkápráztatott zsidóinak: „Csak Jehovával beszélgettem.” – Ez nem kifogás – folytatta Helen. Majd hirtelen, mintha

új és különös ötlet jutott volna eszébe: – Vagy haragudott rám valamiért? – fűzte hozzá más hangon.

Hugh csak a fejét rázta; de utóbb megérezte, hogy magyarázattal tartozik. – Nem haragudtam – magyarázta –, csak... csak egy kissé társaságellenes hangulatban voltam.

A Helen arcát bevilágító fény lángba csapott fel. Társaságellenes! Ez igazán hallatlanul mulatságos! Őt a tánc tökéletessé tette, a földet mennyországgá varázsolta. Azon, hogy valaki társaságellenes lehet (micsoda képtelen szó), hogy valaki mást is érezhet, mint túláradó szeretetet mindenki és minden iránt, igazán csak nevetni tudott. «

Maga jó alak, Hugh!

– Igazán kedves magától. – Hugh hangja sértődött volt. Elfordította fejét.

Helen ruhájának selyme hangosan zizzent; egy kis parfümszellő csapta meg Hugh arcát hűvösen – és a lány ott állt, csak egy lépcsőfokkal felette, egészen közel. – Csak nem sértődött meg, mert azt mondtam, hogy jó alak? – kérdezte.

Hugh felnézett, s ott találta Helen arcát egy szinten az övével. Az őszinte aggodalom kifejezése láttára megenyhült, és megrázta fejét.

– Nem a szörnyű értelemben gondoltam, hogy jó alak – magyarázta. – Úgy értettem... tudja: olyan kedves, jó pofa. Aranyos, jó alak.

Fenyegetően személyes helyzetben az idejekorán közbelépő bolondozás biztos védekezés. Hugh mosolyogva tette jobb kezét a szívére. „*Je suis pénétré de reconnaissance*”^[40], ezt akarta mondani az „aranyos” elismeréséül. A nagyvilági kóklerség, a csinált hősiesség mozdulata volta közvetlen és ösztönös válasza Helen szavaira. „*Jé suis pénétré...*”

De Helen nem adott időt, hogy elrejtőzzék *dix huitième*^[41] ízű mókázása mögé. Mert szavait azzal fejezte be, hogy két kezét Hugh vállára tette, és szájon csókolta.

Hugh egy pillanatig szinte megsemmisült meglepetésében, zavarában és fojtogató, kaotikus örömeiben.

Helen kissé elhúzódtott, és ránézett. Hogy elsápadt – mintha kísértetet látott volna. Helen mosolygott – Hugh jobb alak volt, mint valaha. A lány előrehajolt, és még egyszer megcsókolta.

Mikor először megcsókolta, túláradó életörömből tette, mert tökéletessé vált egy tökéletes világban. De a férfi rémült arca oly képtelenül nevetséges volt, hogy ez a látvány valahogy gonoszkodó kacérsággá változtatta a tökéletes életörömet. Másodszor már tréfából csókolta meg; tréfából, de egyben kíváncsiságból is. Kísérlet volt, amit vidám tudományos kutatókedvében tett. Elevenen boncolt – tökéletessége adta jogán, s boldogsága igazolta. Ráadásul Hugh szája tetszett neki. Még sohasem csókolt ilyen telt, lágy ajkakat; ez az élmény megdöbbenően kellemesnek bizonyult. Nemcsak arra volt kíváncsi, tudományosan, hogy ez a nevetséges lény erre mit fog művelni; de még egyszer érezni akarta azt a hűvös ruganyosságot a száján, átélni ezt a különös bujkáló élvezetet, mely ajkaiból indult el, és gyorsan, szinte elviselhetetlenül, akár ezernyi kis pille, futott végig teste felületén.

Édes volt magától, hogy annyit fáradt miattam – mondta mintegy igazolva második csókját. A pillék újra kéjesen zsibongtak, és villamos remegéssel vibráló

szárnyakkal telepedtek meg a mellén. – Hogy annyit fáradt műveltségem érdekében.

De Hugh csak annyit tudott suttogni: – Helen! – és mielőtt még tovább gondolkozhatott volna, átölelte a lányt, és megcsókolta.

Harmadszor is érintette a száját; s azok a futkározó pillék a bőrén... de, ó, mily gyorsan elkapta!

– Helen! – ismételte.

Egymásra néztek; és most, hogy volt ideje gondolkodni, Hugh hirtelen rettenetes zavarba jött. Keze gyáván lehullott a lány testéről. Nem tudta, mit mondjon neki – vagyis jobban mondva tudta, csak nem bírta kimondani. Szíve szinte fájdalmas hevesen vert. – Szeretem, akarom – kiáltott, üvöltött benne egy hang, zavart némasága mélyén. De egy szót sem ejtett ki. Ostobán mosolygott He-lenre, majd lesütötte szemét – mely, mint eszébe jutott, borzalmasan csúnya lehet, mint egy hal szeme, a pápaszem vastag lencséje mögött.

„Milyen furcsa ember” – gondolta Helen. De tudományos nevetése elhalt. Hugh félénksége ragadós volt. Hogy véget vessen a kényelmetlen helyzetnek, azt mondta: – El fogom olvasni valamennyi könyvet. S erről jut eszembe, még nem adta ide a listát.

Hugh hálás volt, hogy Helen olyan tárgyat vetett fel, melyről beszélni lehetett, ismét felnézett rá – csak egy pillanatra, a kidülledt halszeme miatt. – Még kitöltöm a hézagokat, és elküldöm – mondta. Majd egy-két pillanat múlva észrevette, hogy elővigyázatlanágában egyetlen mondatban kimerítette az értékes, személytelen beszéd tárgyát. Aggasztó csend kerekedett; végül, kétségbeesésében, mert nem volt más mondanivalója, elhatározta, hogy jó éjszakát fog mondani. Igyekezett hangjának végtelenül szerelmes csengést kölcsönözni. – Jó éjt, Helen – mondta. Azt akarta, hogy e szavak oly ékes-szólóak legyenek, mint egy egész szónoklat. De vajon meghallja-e az ékesszólást, megérti-e a mélyen bujkáló értelmet? Ismét feléje hajolt, és még egyszer megcsókolta, gyorsan, igen könnyedén, a gyengéd és tiszteletteljes odaadás csókjával.

De nem ismerte Helent. A zavar, mely átmenetileg kissé elhomályosította kacér tökéletességét, ajkának érintésétől elszállt; ismét a nevetve boncoló tudóssá vált.

– Még egyszer csókoljon meg, Hugh – mondta. Aztán, mikor az szót fogadott, nem engedte el; hanem a szájára szorította a száját, és teltek, teltek a pillanatok...

A hangok és a muzsika zaja hirtelen élesebbé vált; valaki kinyitotta a szalonajtót.

– Jó éjszakát, Hugh – suttogta Helen az ajkába; majd elengedte, és felszaladt a lépcsőn, kettesével ugrálva át a lépcsőfokokat.

Gerry utána pillantott, mikor kiszaladt a szobából, hogy elbúcsúzzék a jó öreg Ledwidge-től, és önelégülten mosolygott. Hogy kipirult, hogy ragyog a szeme! Mintha egy palack pezsgőt ivott volna meg. Teljesen becsípett a tánctól. Mulatságosak, mikor így elvesztik a fejüket; ilyen lelkesen, ilyen örömet, ilyen tökéletesen. Semmit nem tart meg magának, hanem mindent kiszór az ablakon. A legtöbb lány olyan átkozottul fősvény és számító. Csak a fél fejüket vesztik el, a másik felét gondosan megőrzik, hogy a sértett szüzet játszhassak. Elvetemült kis nőstények! De Helennél érzi az ember, hogy a masina tárva-nyitva van. Megnyomja a gázt, és nem bánja, merre megy a kocs. Szerette az ilyesmit,

szerette, nemcsak mert hasznot remélt a fejvesztettségéből, de önzetlenül is, mert önkéntelenül csodálta az olyan embereket, akik átengedik magukat, és egy percig sem törődnek a következményekkel. Van valami nemes, nagylelkű és lelkes az ilyen emberekben. Ő maga is ilyen volt, amikor megengedhette magának. Mersze van: ez az. És jóvérű nő lesz belőle, gondolta belső elégedettséggel, de ekkor egy kezet érzett a karján, és hirtelen fel kellett ébrednie. Meglepetése tüstént haraggá vált. Semmit sem gyűlölt annyira, mint ha készületlenül, hirtelen csaptak le rá. Indulatosan megfordult, és látván, hogy Mary Amberley érintette meg, helyre próbálta igazítani arckifejezését. De hiába; haragos, kemény pillantása meghazudtolta mosolyát.

De Mary maga túlságosan haragudott, semhogy észrevette volna Gerry bosszúságát. – Beszélni akarok magával, Gerry – mondta halk hangon, mely igyekezett érzelmentesnek és szilárdnak látszani, de akárhogy erőlködött, mégis remegett.

„Jézus! – gondolta Gerry. – Jelenet következik.” – És jobban haragudott, mint valaha, erre a nehéz nőre. – No gyerünk – mondta hangosan, és sértő közönnyel elővette a cigarettatárcáját, megkínálta az asszonyt.

– Nem itt – mondta Mary.

Gerry úgy tett, mintha nem értené. – Bocsánat. Azt hittem, nincs ellene kifogása, ha az ember rágyújt.

– Szamar! – Mary dühe hirtelen erővel tört ki. Majd megragadta Gerry kabátját. – Jöjjön! – parancsolta, s szinte vonszolta az ajtóhoz.

Helen fölfelé sietett a lépcsőn, és még látta anyját és Gerryt, akik az első emelet előteréből felmentek a magas ház egy másik emelete felé. „Más táncost kell találnom” – mindössze ennyit gondolt; egy perccel később már megtalálta a kis Péter Quintt, és újra a mennyország felé repült.

– Ez aztán „baklövés” volt! – mondta Anthony, mikor a ház asszonya és Gerry Watchett kiment a szobából. – Nem tudtam, hogy ő a pillanatnyi házifű.

Beppo bólintott. – Szegény Mary! – sóhajtott.

– Ellenkezőleg – mondta Staithes –, gazdag Mary! Majd később lesz szegény.

– És nem lehet rajta segíteni? – kérdezte Anthony.

– Meggyűlölné, ha megpróbálnád.

Anthony a fejét rázta. – Ezek a szomorú kényszerek! Akár a kakukkmadár augusztusban, vagy a szarvas októberben.

– Velem szemben is ilyen kényszereket kezdett érezni – mondta Staithes. – Mindjárt amikor megismerkedtünk. De ebből hamarosan kigyógyítottam. És akkor bukkant fel ez a bitang Watchett,

– Ezek az arisztokraták tüneményesen tudnak viselkedni! – mondta Anthony, tudományos lelkesedés hangján.

Staithes nyúzott arca megvető fintorba torzult. – Közönséges, durva haramia – mondta. – Hogy miképp tudad elviselni Oxfordban, azt egyszerűen nem értem. – Persze magában szentül hitte, hogy Anthony csupa merő nemtelen szolgalelkűségéből tette.

– Sznobizmusból – mondta Anthony, és ezzel a könnyű vallomással megfosztotta a másikat a fél örömétől. – De állítom, hogy az ilyen emberek, mint Gerry, a

liberális nevelés fontos tényezői. Volt benne valami nagystílú, amikor gazdag volt. Valami személytelen és önzetlen vakmerőség. Most... – felemelte a kezét, majd leejtette. – Közönséges haramia, teljesen igazad van. De a varázslatos a dologban az a könnyedség, mellyel az arisztokraták haramiákká változnak. Nagyon érthető, ha meggondolja az ember. Valaki, akit úgy neveltek, hogy isteni joga van ahhoz, hogy mindenből a legjavát kapja. S amíg élhet a jogával, csupa *noblesse oblige*^[42] – és becsület és a többi. Természetesen feloldhatatlanul arcátlansággal elegyen; de azért valódi becsület. Ha már most elvész a jövedelme, a legfurcsább dolgok történnek. A Gondviselés arra szánta, hogy mindennek a legjavát kapja; ennél fogva gondoskodott róla, hogy módja legyen megszerezni mindennek a legjavát; tehát ha erre nincs törvényes módja, jogot érez ahhoz, hogy törvénytelenül szerezzék meg. A múltban a mi Gerry barátunk felcsapott volna rablólovagnak vagy szimóniát üzött volna. Remek zsoldosvezér és csaknem tökéletes bíboros vált volna belőle. De manapság az egyház meg a hadsereg túlságosan tiszteletreméltó, túlságosan szakszerű testület, nincs helyük műkedvelők számára. Az elszegényedett nemesember ráfanyalodik az üzletekre. Autókat ad el. Újonnan kibocsátott részvényeket helyez ki. Kétes társaságokat alapít. Emellett, persze csak ha jóképű, gondos mérlegeléssel kiárúsítja a testét. Ha szerencséje van, és született fecsegő, jól megélhet a zsarolás és a talpnyalás csiszoltabb módozataiból – mint a társasági rovat szerkesztője. *Noblesse oblige*; de a szegénység is. És ha mind a kettő egyidejűleg kötelez, akkor, mi, középosztálybeliek, elővehetjük az erszényünket. Ehelyett... – vállat vont. – Szegény Mary!

Fenn a hálósobában szakadatlanul folyt Mary szemrehányásainak és szidalmainak áradata. Gerry rá se hederített. Félrenézett, szemmel láthatólag elmerült a Pascin-festményben, mely a kandalló felett lógott. A festmény két meztelen nőt ábrázolt, torz perspektívában, egy ágyon.

– Szeretem ezt a képet – mondta Gerry szándékos közönnyel, mikor Amberleyné megállt, hogy lélegzetet vegyen. – Látni, hogy az ember, aki festette, egy pillanattal előbb ölelkezett ezekkel a lányokkal. Mind a kettővel. Egyszerre – fűzte hozzá.

Mary Amberley halálsápadt lett; ajka remegett, orrcimpái tágultak, mintha külön életet éltek volna.

– Maga még csak nem is hallgatott ide – kiáltotta. – Ó, maga förtelmes, alávaló!
– Az áradat még hevesebben indult meg.

Gerry, még mindig hátat fordítva neki, tovább nézte a Pascin-aktokat; végül kifújta az utolsó szippantás füstjét, a kandallóba dobta cigarettája végét, és megfordult.

– Ha befejezte – mondta fáradt hangon –, le is feketünk. – És egy kis szünet után, mert Marynek elakadt a szava, és dühösen meredt rá, hozzáfűzte: – Tekintve, hogy végeredményben erről van szó. – És ironikusan mosolyogva közeledett feléje a szobán át. Mikor egészen közel volt, megállt, és hívogatón nyújtotta felé két kezét. Nagy kezek voltak, kifogástalanul ápolt, de durva, érzéketlen, brutális kezek. „Borzalmas kezek – gondolta Mary, mikor odanézett –, gyűlöletes kezek!” Annyival is gyűlöletesebbek, mert valamikor éppen a csúnyaságuk és a brutalitásuk vonzotta Maryt, sőt mindmáig vonzotta, szégyenteljesen, mindannak ellenére,

amiért gyűlölnie kellett volna Gerryt. – No, nem megyünk? – kérdezte ugyanazon az unott, gúnyos hangon.

Válaszképpen Mary keze pofonra lendült. De Gerry gyorsabb volt, a levegőben elkapta a kezét, s mikor Mary a másik kezével próbált ütni, azt is lefogta. Tehetetlen volt a markában.

Változatlanul mosolyogva, szó nélkül tolt hátrafelé, lépésről lépésre, az ágy felé. – Állat! – hajtogatta Mary szakadatlanul. – Állat! – Hasztalan viaskodott, és homályosan élvezte kiszolgáltatottságát. Gerry az alacsony dívány lábához tolt, egyre közelebb és közelebb, kérlelhetetlenül, míg végül Mary elvesztette egyensúlyát, és hátrabukott a paplanra (hátraesett, és Gerry, fél térdével az ágyon, még mindig ugyanazzal a gúnyos mosollyal hajolt föléje). – Állat, állat! – De igazában, mint Mary titkon bevallotta magának, s ez a tudat a szégyenletességében részegítő volt, igazában azt akarta, hogy úgy bánjanak vele, ahogy Gerry bánt vele – mint egy ringyóval, egy állattal; a saját házában, sőt a rá váró vendégek között, a bezáratlan ajtó mögött, miközben lányai csodálkoznak, hogy hová tűnt, s talán e percben már jönnek is fel a lépcsőn, hogy megkeressék. Igen, valójában ezt akarta. Miközben védekezett, megadta magát annak a tudatnak, annak a közvetlen testi sugallatnak, hogy ez a túrhetetlen lealacsonyítás egy régi vágy beteljesülése, csodálatos és borzalmas megtörés, akár az apokalipszis, az egész apokalipszis egyszerre, angyal és állat, csapás, bárány és szajha, egy egyetlen isteni, felháborító, ellenállhatatlan élményben...

– Civilizáció és szexualitás – mondta Anthony –, a kettő között határozott kapcsolat van. Minél magasabb az egyik, annál erősebb a másik.

– Szavamra – mondta Beppo örömtől bugyborékolva –, mi aztán igazán civilizáltak lehetünk!

– A civilizáció táplálékot és irodalmat jelent mindenki számára. Reggelit és regényújságot mindenkinek. Elsőrangú proteinek a test számára, negyedrangú szerelmi történeteket a szellem számára. Mindezt biztonságom városi világban, ahol nincs veszély, nincs testi fáradság. Az ilyen városban például, mint ez, évekig lehet élni, anélkül, hogy észrevegyük, hogy van a világon olyasvalami is, amit természetnek neveznek. Minden emberi kéz műve, minden pontos és kényelmes. De lehet túlságos is a kényelem; az embereknek izgalom kell, veszély és meglepetés. Hol találják ezt mai védettségükben? Pénzkeresésben, politikában, elvértve háborúban, sportban és végül a nemi életben. De a legtöbb ember nem játszhat a tőzsdén, nem lehet hivatásos politikus; és a háború kezd sok lenni a jóból; a körülményesebb és veszélyesebb sportok pedig csak a gazdagok számára kerülnek szóba. Tehát nem marad más hátra, mint a nemi élet. Amilyen arányban növekszik az anyagi civilizáció, ugyanolyanban növekszik a nemiség intenzitása és fontossága. Elkerülhetetlenül növekednie kell. És miután a táplálék és az irodalom egyidejűleg még fokozták is az étvágyat... – Anthony vállat vont. – Nos, látjátok az eredményt! Béppo el volt bűvölve. – Kitűnően megmagyarázta az egészet – kiáltott fel. – *Tout comprendre c'est tout pardonner.*^[43] –Kéjjel gondolta, hogy Anthony

érvelése nemcsak bűnbocsánatot, hanem teljes kíméletet biztosít mindenki számára (mert Beppo önkéntelenül azt kívánta, hogy mindenki olyan boldog legyen, mint ő) és minden számára, az elragadó touloni bárpincéértől kezdve egészen azokig a csizmás szajhákig (akik határozottan nem az ő esetei voltak) a Kurfürstendammon...

Staithe hallgatott. Ha a társadalmi fejlődés, gondolta, nem jelent egyebet a legtöbb ember számára, mint fokozott disznólkodást, akkor hát – akkor hát.– mire jó?

– Emlékeznek dr. Johnson egyik megjegyzésére? – kérdezte Anthony újból, némi lelkesedéssel a hangjában. Hirtelen jutott eszébe, emlékezőtehetségének váratlan ajándéka volt ez érvelő értelme számára – hirtelen gazdagította gondolatának rajzát, hogy kimélyítse érveit, és kiterjessze hatókörüket. Hangja elárulta a hirtelen diadalmas örömet, melyet érzett. – Hogy is volt? „Az embernek ritkán van olyan ártatlan foglalkozása, mint amikor pénzt keres.” Valahogy így hangzik. Bámulatos! – Hangosan nevetett.

– Ártatlanok, akik a szegények arcát verejtékbe verik, de legyőzik magukban azt a gonosz ösztönt, hogy megcsípjék felebarátaik feleségének combját. Ártatlan Ford, ártatlan Rockefeller! A tizenkilencedik század az Ártatlanság Kora – az effajta ártatlanság kora. Annyira az volt, hogy mi most már majdnem elmondhatjuk, hogy egy ember akkor űzi a legártatlanabb foglalkozást, ha szerelmes-kedik.

Csend lett. Staithe az órájára nézett. – Ideje, hogy elkotródjunk innen – mondta. – De a nehézség – fűzte hozzá és megfordult ültében, és körülpillantott a szobában –, a nehézség: a ház asszonya.

Felálltak, és miközben Beppo elsietett, hogy néhány ifjú ismerősét üdvözölje a szoba másik sarkában, Staithe meg Anthony elindultak az ajtó felé.

– A nehézség – hajtogatta Staithe –, a nehézség.

Az első emeleti előtéren azonban találkoztak Amberleynével meg Gerryvel, akik a második emeletről jöttek le.

– Magát kerestük – mondta Anthony. – Hogy elbúcsúzzunk.

– Ilyen korán? – kiáltott Mary hirtelen rémülettel.

De hajthatatlanok voltak. Néhány pillanattal később mindhárman, Staithe, Gerry Watchett meg Anthony az utcán mentek egymás mellett.

Gerry törte meg a csendet. – Ezek a vén satrafák – mondta mélázó haraggal, és a fejét rázta. Majd derűsebben folytatta: – Mit szólnátok egy kis pókerezéshez? – De Anthony nem tudott játszani, és Mark Staithe nem óhajtott; Gerrynek egyedül kellett elindulnia, hogy megfelelőbb társaságot találjon.

– Csakhogy leráztuk – mondta Mark. – Nem jönél fel egy órára hozzám?

Ennél fontosabb dolog, érezte Hugh Ledwidge, amint hazasétált, ennél fontosabb és egyben rendkívülibb és hihetlenebb dolog még sohasem történt vele életében. Egy ilyen szép, ilyen fiatal lány! Nádszálkarcsú. (Bárcsak a Temzébe vetette volna magát, és ő mentette volna ki! „Helen! Szegény kicsikém!”-és ő azt mormolta volna hálásan: „Hugh...”) De még öngyilkosság nélkül is elég bámulatos volt. Ajka

az ajkán. Ó, miért nem mutatkozott bátrabbnak, miért nem volt több lélekjelenléte? Mi mindent mondhatott volna neki, milyen mozdulatokat kellett volna tennie! Ám, bizonyos értelemben véve, jobb, hogy úgy viselkedett, ahogyan viselkedett – ostobán, félénken, esetlenül. Jobb, mert határozottabban bizonyítja, hogy Helen szereti; mert nagyobb értéket ad Helen tettének, aki oly fiatal, oly tiszta, és mégis ösztönösen, anélkül, hogy ő erőszakolta volna, sőt, igazában majdnem az ő ellenállását leküzdve odalépett mellé a lépcsőn, vállára tette a két kezét, és megcsókolta. Megcsókolta mindennek ellenére, ismételte magában Hugh, valami csodálkozó diadallal, mely különösen elegyedett szégyenkezésével, gyengeségének és hasznavehetetlenségének tudatával; mindennek ellenére. *Non più andrai*^[44], dúdolta magában hazamenet; majd mintha a nyirkos londoni éjszaka tavaszi reggel volna, lankás dombokon, határozottan énekelni kezdett.

*Delle belle turbando il riposo,
Narcissetto, Adoncino d'amor...*^[45]

Otthon rögtön leült íróasztalához, és írni kezdett neki.

„Helen, Helen... ha túlságosan gyakran ismétlem e szótagokat, elvesztik értelmüket, s a hang csak zaj csendes szobámban – értelmetlenségében rémítő zaj. De ha csak kétszer, háromszor mondom egymás után a nevet, nagyon lágyan, milyen jelentőssé, milyen gazdag értelművé válik! Visszhang és emléktől terhes. Az eredeti görög Heléna neve nem jelent ennyit számomra. Azt nem tudom másképp elképzelni, mint érett asszonynak – mint Menelaosz feleségének, aki megszökik Parisszal. Nem igazán fiatalnak, mint maga – gyönyörű, gyönyörű, mint egy virág. Sem Poe Helénája, ahogy a nevéen át sejtem. A szépség, mely az utast szülőföldjének partjára viszi, hazaviszi. Nem a szenvedélyek nyilvánvaló, világi hazájába. Nem: abba a távoli, csodálatosabb, szebb hazába, mely fölötte van, és túl van rajta. Túl rajta és felette; és mégis magába foglalva, bár túlszárnyalta a szenvedélyt...”

Hosszú levél lett; de még volt ideje, hogy éjfél előtt, futva, elérje a postaszekrényt. A diadalérzés, mellyel másodszor tért haza, majdnem zavartalan volt. Egy pillanatra megfedkezett félénkségéről, lealázó gyávaságáról; csak annak a magasba szárnyaló erőnek emléke élt benne, mely a levél írása közben elfogta. Hétköznapi lénye fölé emelkedett, vetkőződés közben elfelejtette eltenni a fiókba a sérvkötőjét, nehogy Brintonné meglássa, mikor reggel behozza a teát. Az ágyban még sokáig gyengéden, atyaian, költőien, de ugyanakkor vágyakozóan gondolt Helenre, oly sóvárgóan szelíd vággyal, hogy érzékisége már majdnem olyan volt, mint az imádság; Helen imádandó fiatalságára, nádszálkarcsúságára és ártatlanságára, karcsú ártatlanságára, és azokra a váratlan, azokra a hihetetlen csókokra gondolt.

XXI

1933. augusztus 31.

Helen csengetett, és figyelt. A zárt ajtó mögötti csöndben semmi sem mozdult. Egyenesen az állomásról jött, az éjszakát a vonaton töltötte; még tíz óra sem volt; anyja bizonyosan még alszik. Újra csöngetett; majd szünet után, még egyszer. Mélyen alszik – ha ugyan nem töltötte házon kívül az éjszakát. Hol? És kivel? Eszébe jutott az a rettenetes orosz ember, akit anyjánál ismert meg utolsó párizsi tartózkodásakor, és a homlokát ráncolta. Negyedszer csöngetett, ötödször. A lakásból hirtelen valami zajt hallott. Helen sóhajtott, részben megkönnyebbüléssel, hogy az anyja csak aludt, részben félelmében, hogy mit hoznak a következő percek és órák. Az ajtó végre kinyílt, bent félhomály, macskaszagú, éter- és állotttételszagú; és ott állt piszkos rózsaszín pizsamában, borzasán, festett narancssárga hajjal, az álomtól furcsán duzzadt szemhéjjal, hunyorogva, az anyja. Az arc egy pillanatig lárvaszerű volt, öregedéstől és megdöbbenet értetlenségtől üres; de egy villanásra életre kelt, szinte megfiatalodott hirtelen, az őszinte elragadtatás mosolyában.

– Ez remek vicc! – kiáltotta Mary Amberley. – Drágám, olyan boldog vagyok.

Ha Helen nem tudta volna – és mily keserves tapasztalatból tudta! –, hogy ezt a vidám és szerető hangulatot a legjobb esetben tébolyultan heves dühroham követi, elérzékenyült volna a fogadtatás melegétől, így azonban csak tűrte, hogy anyja megcsókolja, és merev arccal lépte át anyja rettenetes, jól ismert, lidércnyomászerűéletének küszöbét.

Ezúttal a lidércnyomásban volt vidám elem is.

– S mindez csak a miatt a vén dög *femme de ménage*⁴⁶¹ miatt volt – magyarázta Amberleyné, amint ott álltak a rossz szagú kis előszobában. – A harisnyáimat lopta. Tehát be kellett zárnom a hálósobám ajtaját, valahányszor elmentem. És valahogy elvesztettem a kulcsot. Tudod, milyen vagyok – fűzte hozzá önelégülten, szokásból kérkedve szórakozottságával, melyre mindig oly büszke volt. – Reménytelen eset vagyok, attól tartok. – Fejét rázta, és furcsa, ferde, cinkos mosolyával mosolygott. – Mikor hazajöttem, be kellett törnöm az ajtót. – Egy hosszúkás hasadékra mutatott az ajtó alsó részén. – Látnod kellett volna, hogy törtem be a vasalóval! – Hangjában gazdagon vibrált a nevetés. – Szerencsére olyan, mint a gyufa. Olcsó és kimondhatatlanul vacak. Mint minden ezen a ronda helyen.

– És aztán bemásztál? – kérdezte Helen.

– Így – négykézláb bedugta a fejét a hasadékon, oldalt fordult, fél karját és vállát áttolta, majd meglepő mozgékonyással egyik kezével átbújt az ajtón, a két lába kívül maradt; aztán csak a lába maradt az előszobában. Előbb az egyik, majd a másik lábát is behúzta, és egy pillanat múlva Amberleyné arca, akár egy kutyaházból nézne kifelé, kissé kipirultán jelent meg a nyílásban. ..

– Látod – mondta –, megy ez, mint a karikacsapás. És az a szép benne, hogy az öreg Madame Roger tál kövér. Semmi esetre sem fér át rajta. Nem kell többé mérgelednem a harisnyáim miatt.

– Úgy erted, hogy ő sohase jut be a hálósobádba? Amberleyné bólintott. – Amióta elvesztettem a kulcsot, nem; és ez legalább három hete történt. – Hangjából diadal csendült ki.

– De ki veti meg az ágycsészét, és ki takarítja?

– Hát... – Egy pillanatig tétovázott. – Hát persze én magam – felelte kissé ingerülten.

– Te?

– Miért ne? – A kutyaház alsó hasadékból Amberleyné kihívóan nézett fel lányára. Hosszú csönd állott be; majd egyszerre mind a ketten elnevettek magukat.

– Hát nézzük csak – mondta Helen még mosolyogva, és négykézlábra ereszkedett. Dermedt arca élővé szelídült; melegséget érzett. Anyja olyan nevetséges volt, amint felnézett a kutyaházból, olyan gyerekesen képtelen, hogy hirtelen újra szeretni tudta. Szeretni tudta, de kinevette, szerette, éppen, mert kinevethette.

Amberleyné visszahúzódott a szobába. – Persze kissé csakugyan rendetlen – vallotta be aggódalmasan, miközben Helen átmászott a hasadékon. Még mindig a földön térdepelve az ágy alá gyűrt valami szennyes fehérneműt meg az előző napi ebédmaradékot.

Helen talpra állt a hálósobában. Sokkal mocskosabb volt, mint képzelte – sokkal. Mosolyogni próbált; de az arcizmai nem engedelmeskedtek.

Három nappal később Helen útban volt vissza London felé. Felnyitotta az angol újságot, amelyet a Gare du Nord-on vett, és egyformán hiányzó érdeklődéssel olvasta a gazdasági válság, a próbamérkőzés, a nácik és a New Deal híreit. Söhajtván lapozott tovább. Nagybetűs cím ragadta meg a tekintetét: ismeretlen író pompás első regénye, alatta kisebb betűkkel: A láthatatlan szerelmes, írta Hugh Ledwidge. Ismerteti Catesby Rudge. Helen behajtott a lapot, hogy jobban kézbe foghassa, és feszült figyelemmel olvasni kezdte.

„Még egy könyv – gondoltam –, olyan, mint a többi. És már olvasatlanul a sarokba készültem hajítani. De szerencsére valami – nyilván titkos sugallat – azt parancsolta, hogy ne tegyem. Felnyitottam a könyvet. Lapozgattam benne. Itt-ott elolvastam egy mondatot. És a mondatok, úgy láttam, drágakövek... kristályból csiszolt drágakövek. Elhatároztam, hogy elolvasom a könyvet. Ez este kilenckor történt. Éjfélkor még mindig megbabonázva olvastam. Majdnem kettő volt, mikor ágyba kerültem – agyam teljesen felkavarva a lelkesedéstől, melyet a remek könyv olvasása keltett bennem.

Hogy írjam le önöknek ezt a könyvet? Nevezhetném ábrándnak is. Ez a szó félig-meddig megfelel. ALÁTHATATLAN SZERELMES valóban ábránd. De olyan ábránd, amely maró is, nemcsak légies; mély, ármányos és könnyed; mosoly és könny elegyedik benne; finom humor és emelkedett, Parsifal-szerű szellemiség. Tele van szívet tépő tréfával, kacaját könnyek harmatozzák be. És az egészen valami naiv és

gyermeki tisztaság árad el, és ez végtelenül üdítő a mai világban, mely tele van freudistákkal és a nemi életet taglaló regényírókkal és egy hangú unalmukkal. A láthatatlan, de mindig jelenlevő, mindig éber, mindig elragadtatott szerelmesnek és az ő gyermekded párjának ábrándja valósággal mennyei ártatlanságot sugároz. Ha egyetlen mondatban akarnám jellemezni a könyvet, azt mondhatnám, hogy Dante és Beatrice története, Hans Andersen tollával írva...”

Helennek eszébe jutott Hugh-nak néhány dicstelen szerelmi próbálkozása, és az újságban olvasott szavak heves vegyi hatást gyakoroltak agyára. Nevetésbe tört ki; és mivel a nevetséges mondat egyre visszhangzóit, mivel a groteszk emlékek fokozott erővel újulták meg, egyre bőségesebb és kínosabban ocsmány részletekkel, nevetése fékezhetetlen lett. Dante és Beatrice története, Hans Andersen tollával írva! Hisztérikus vidámság könnyei folytak végig arcán; lélegzete elállt, torkának izmai gyötrelmes görcsbe szorultak össze. De csak tovább nevetett – teljesen képtelen volt abbahagyni a nevetést; mintha az ördög szállta volna meg. Szerencsére egyedül volt a szakaszban. Az emberek örülnek nézték volna.

A kocsiban, útban Hugh lakása felé – amely egyúttal az ő lakása is volt – Dante és Beatrice és Hans Andersen helyett azon tűnődött, vajon Hugh lefeküdt-e már, és nagyon kijön-e a sodrából, ha meglátja. Nem értesítette érkezéséről; férjének készületlenül kell fogadnia, védtelenül Helen teljes testi jelenvalóságának megrázkódtatásával szemben. „Szegény öreg Hugh! – gondolta gúnyos szájalommal. – Most éppen magányos és láthatatlan passziójával szórakozik, mint Dante a kísértetével, és erre el kell viselnie Signora Alighieri erőszakos betörését. „De ma este vette észre, mikor végre ott állt a lakás ajtaja előtt, és táskájában kereste a kulcsot, valaki már betört Hugh magányába. Valaki zongorázott; nevetés és beszéd hangjai szűrődtek ki. Hugh-nál társaság van. S Helen egyszerre látta magát, amint drámaian bevonul, mint Banquo szelleme, és ez a látomás elragadta. A cikk olvasása egész valóját nevetésre hangolta. Minden hatalmas, szertelen, vad tréfa – vagy ha nem az, azzá kell tenni. Izgatott várakozás bizsergő érzésével nyitotta ki az ajtót, és nesztelenül surrant a haliba. Mindenféle idegen kalap volt a fogasokon, a székeken – néhány tekintélyes, gazdag kalap, vette észre, nagyon új és formás, a többi gyűrött és régi; szemmel láthatóan szegény szellemi emberek kalapjai. A márványlapú asztalon néhány levél hevert, tisztára szokásból odahajolt, és megnézte, egyet talált, ami neki szólt – Anthony írta, felismerte az írást; és ez is mulatságos volt. Komolyan azt képzei, hogy elolvassa a leveleit? A számár! A borítékot felbontatlanul a táskájába csúsztatta, és lábujjhegyen végigment a folyosón a szobájába. Milyen rendes! Milyen halott! Akár egy családi sírbolt, vászonhuzat alatt. Levetette köpenyét és kalapját, megmosakodott, megfésülködött, újrafestette az arcát, majd éppen olyan halkán, ahogy érkezett; visszalopódzott a haliba, és megállt a nappali szoba ajtaja előtt, és találgatta a hangok nyomán, hogy kik a vendégek. Először is Beppo Bowles; ez a vihogás, ezek a sipító, süstörgő hangok félreismerhetetlenek. És Mark Staithes. Aztán egy hang, melyben nem volt biztos, és egy másik, nagyon lágy és bizalmas csengésű, ez bizonyára az öreg

Croyland hangja. És ki ez a nevetséges külföldi, aki olyan lassan és különös súllyal beszél, minden idegen hangsúly nélkül? Egy hosszú percig állt a küszöbön, majd nagyon halkán lenyomta a kilincset, kinyitotta az ajtót, és nesztelenül behatolt a szobába. Senki sem vette észre. Mark Staithes a zongoránál ült Beppóval, aki kövérebb és, mint észrevette, kopaszabb, idegesebb, felajzottabb, mint valaha, és – igen, szakállastul! – az öreg Croyland, Mark másik oldalán, a zongorára támaszkodni, lepillantva Markra, miközben beszélt. Hugh a díványon ült, a kandalló közelében, mellette annak a hangnak a tulajdonosa, melyet nem ismert fel, s aki nem volt más, mint Caldwell, a kiadó – persze, a *Láthatatlan szerelmes* kiadója, gondolta Helen, elnyomva magában a vidámság újabb kitörését. Társaságukban egy fiatalember volt, akit Helen még sohasem látott – nagyon világos, lenszöke hajú és nyílt piros arcú fiatalember, kinek arcán e percben szinte gyermeki komolyság kifejezése ült. Nyilván ő beszélt idegen – német kiejtéssel, gondolta Helen. De most érkezett a perc.

– Jó estét – kiáltotta, és előlépett.

Mind megijedtek; de szegény Hugh – akkorát ugrott, mintha ágyút sütöttek volna el mellette. És az első ijedség után, milyen rémült kétségbeesés tükröződött az arcán! Ellenállhatatlanul nevetséges!

– Szervusz, Hugh – mondta.

Hugh Helen nevető arcába nézett, és nem tudott szólni. Mindaz idő óta, hogy könyvéről az első dicsérő kritikák kezdtek megjelenni, olyan erősnek és áldottan biztosnak érezte magát. És most itt van Helen – hogy megalázza, hogy szégyenletes tanúbizonyságot tegyen ellene,

– Nem vártalak – dadogta végre értetlenül. – Úgy értem, miért nem...

De Caldwell, akinek méltónak kellett mutatkoznia szónoki híréhez, szavába vágott. Felemelte poharát. – A múzsa egészségére! – kiáltotta. – A múzsa és (azt hiszem, nem árulok el titkot, ha megmondom) a remekmű hősnője egészségére. – El volt ragadtatva szerencsés fogalmazásától, és sugárzó mosollyal bámult Helenre; majd gyöngéd gazda-mozdulattal Hugh-hoz fordult, és megveregette a vállát. – Igyék maga is, öreg cimborá. Ezúttal nem magának szól az ünneplés. De nem ám! – És zavartan nevetett.

Hugh megtette, amit kívántak tőle, és elfordított arccal ivott egy korty szódás whiskyt.

– Köszönöm, köszönöm – kiáltott Helen. A nevetés úgy forrott benne, mint fazékban a víz. Egyik kezét Caldwellnek, a másikat Hugh-nak nyújtotta. – Magamon kívül vagyok – folytatta. – Dante és Beatrice, Hans Andersen tollával írva... ez igazán istenien hangzik.

Hugh pirulva próbált tiltakozni. – Az a borzalmas cikk...

Helen szavába vágott. – De miért titkoltad? – kérdezte.

Csakugyan miért, miért, gondolta Hugh; és hogy örültség volt a könyvet kiadatni, anélkül, hogy Helennek megmutatta volna. Mindig készült rá, hogy megmutatja neki – és mindig visszariadt az utolsó percben e nehéz és zavarba hozó feladattól. De nem tudott szabadulni a vágytól, hogy kiadja a könyvet, a vágy egyre erősödött, míg végül, ostoba módon, elvitte a kéziratot Caldwellhez, és miután az elfogadta, úgy intézte, hogy a regény Helen külföldi tartózkodása alatt jelenjék meg. Mintha

bizony ezzel meggátolhatná, hogy megtudja! Örültség, örültség! Örültségének bizonyítéka Helen ma esti megjelenése, arcán ez a különös vad mosoly, szemében az a furcsa ragyogás. A regényben a gyermeki hősnőnek egyik legjellemzőbb és legvonzóbb tulajdonsága volt meggondolatlan hebehurgyasága; mennyei *enfant terrible*^[47]. De az igazi Helenben ez a meggondolatlan elszántság szinte gyilkos volt. Képes bármire, teljességgel mindenre.

– Mégis miért? – ismételte Helen.

Hugh bizonytalan, bocsánatkérő hangot hallatott.

– Meg kellett volna mondanod nekem, hogy te Dante Andersen vagy. Igyekeztem volna méltónak bizonyulni hozzád. Beatrice és a kis gyufaárus-lány egy személyben. Jó estét, Beppo! És Mark! – A zongorától átjöttek, és köréje seregtettek. – És maga, Croyland, hogy van?

Croyland tökéletesen alakította a régi világból való úriembert, aki egy gyönyörű fiatal hölgyet üdvözöl – jóakaratóan, de kissé enyelgően, az udvarlásnak valami elnyújtott visszhangjával.

– Micsoda váratlan bűvölet – lehelte lány, szándékosan túlvilági nangján, melyet rendszerint a *quattrocento*^[48] festmények leírására tartogatott, vagy arra, hogy híres vagy nagyon gazdag emberekhez intézze a szót. Majd egy mozdulattal, mely gyönyörűen fejezte ki szeretetének ösztönös kitörését, Croyland két keze közé vette Helen kezét. Nagyon fehér, puha keze volt, szinte hátborzongatóan kicsiny és kecses. Hozzájuk hasonlítva, Helermek úgy tetszett, hogy az ő saját barnára sült keze olyan, mint egy paraszté. Croyland ezüstös és prófétai szakálla mosolyban vált ketté, mely arra szolgált, hogy bájosán megerősítse szavait és mozdulatait, de nem fért össze a nagy sárga fogak hirtelen vadságával, hanem mintha meghazudtolta volna az öreg úr tündéden finom modorát. Ez a mosoly azé a Croylandé volt, aki annyi haszonnal kereskedett régi mesterekkel; a kis fehér kéz és gyengéd mozdulatai, a lány, lelkes hang és a szívből jövő szavak azé a másik, éteri Croylandé voltak, akit csak a művészet érdekelt.

Helen kiszabadította kezét. – Ismeri azokat a porcelán bögréket, Mr. Croyland – kérdezte –, maga, aki olyan jól ismeri Olaszországot? Azokat, amelyeket Montecatínban árusítanak a hashajtó víz számára? Fehér, arany felirattal: *Io son Beatrice che ti faccio andare*.^[49]

– De hiszen ez botrány! – kiáltott fel Croyland, és borzadva emelte fel kis fehér kezét.

– Pedig én csak az ilyen tréfán mulatok igazán. Különösen, hogy most én is Beatrice lettem... – Helen észrevette, hogy a lenhajú fiatalember vigyázzállásban áll nem messze tőle, s nyilván magára akarja irányítani figyelmét; abbahagyta a mondatot, feléje fordult, és kezét nyújtott.

A fiatalember megfogta a kezét, mereven, mélyen meghajolt, azt mondta: – Giesebrecht –, és erősen megszorította.

Helen nevetett (ez is jó tréfa volt), és azt felelte: – Ledwidge... – majd utólag még hozzáfűzte: – *geboren*^[50] Amberley.

A fiatalember elképedt ettől a nem várt nyitástól, és újra némán meghajolt.

Staithe közbelépett, hogy megmagyarázza, hogy Ekki Giesebrecht az ő felfedezése. Német menekült. Nem az orra miatt, fűzte hozzá (megsajnálta szegény

öreg Hugh-t. és Helent bizalmasan kivonta a dívány körül álló csoportból), nem az orra miatt – a politikája miatt. Árja, de kommunista – tüzetesen és fenntartás nélkül.

Azt hiszi, hogy ha mindenkinek egyforma lesz a jövedelme, az emberek nem lesznek többé kegyetlenek. Meg azt, hogy a hatalom önműködően a legjobbak kezébe kerül. Teljességgel meg van győződve róla, hogy aki hatalomra kerül, még csak óhajtani sem képes azt, hogy visszaélhessen vele. – Staithes a fejét rázta. – Az ember nem tudja, bámulja vagy irigyelje őt, vagy adjon hálát Istennek, hogy nem teremtette ekkora számárnak. És a dolgokat még az is bonyolítja, hogy olyan talpig jóra való számár. Számár, akiben egy szent erkölcsi erényei lakoznak. Ezért olyan remek eszmeteszterjesztő. Szentnek lenni majdnem annyit ért, mint a sex-appeal. – Széket vont oda Helen számára, maga pedig újra leült a zongorához játszani; majd abbahagyta, és ismét Helenhez fordult. – A baj az – foglalta össze –, hogy *semmi* se segít. Sem hit, sem értelem, még a gázság sem – semmi. A hit csak szervezett és irányított ostobaság. Talán csupa megátalkodott erőlködéssel meg tud mozdítani egy-két hegyet; de szemellenzővel jár, nem látja, hogy ha elmozdít is az ember hegyeket, nem pusztítja el őket, csak egyik helyről áttolja a másikkra. Ennek belátásához értelem kell; de értelemmel nem sokat lehet elérni, mert az emberek nem tudnak lelkesedni érte; az értelem ki van szolgáltatva az első Hitlernek vagy Mussolininak, aki az útjába kerül – bárkinek, aki lelkesedést tud kelteni; és lelkesedést *mindencélért* lehet kelteni, akármilyen hülye vagy bűnös is.

Helen a szoba másik végébe nézett. – Biztos, hogy a hajának ilyen a természetes színe? – mondta inkább magának, mint a mellette ülőnek. Majd visszafordult Staitheshez. – És a szentek? – kérdezte.

– Nézze csak, mit mutat a történelem.

– Nem ismerem a történelmet.

– Persze hogy nem. De feltételezem, hogy hallott arról az egyénről, akit Jézusnak hívtak. És időnként kétségtelenül az újságot is elolvassa. Nos, adja össze a kettőt, a reggeli híreket és a szentet, és vonja le a következtetést.

– Már levontam – bólintott Helen.

– Ha szentnek lenni elegendő volna a világ megváltására – folytatta Staithes –, akkor a világot nyilván már rég megváltották volna. Akár egy tucatszor is. De lehet szent valaki, anélkül, hogy értelmes volna? És bár a dolog vonzó, nem vonzóbb, mint egy sereg más dolog: jó étel, például, kényelem, szeretkezés, zsarnokoskodás meg a fölény érzése.

Helen nevetett (mert ez is nevetséges volt). – Ügy látszik – mondta –, nem maradt más hátra, mint felrúgni mindent, és láthatatlan szerelmessé válni – ezzel egy szendvicset meg egy pohár fehér bort vett fel a tálcáról.

A szoba másik sarkában a csoport felbomlott, és Beppo meg Croyland megint a zongora felé közeledett. Staithes rájuk mosolygott, és felvette a vita fonalát, melyet Helen érkezése szakított meg.

– Más esetben – mondta – az emberből esztéta válhatik.

– Úgy használja a szót, mint valami sértést – tiltakozott Beppo azzal a nyomatékos ingerlékenységgel, mely a korral együtt növekedett benne. Az élet rosszul bánt vele – egyre jobban megkopasztotta, egyre jobban meghizlalta, egyre

növelte a fiatal emberek vonakodását, hogy kortársuknak ismerjék el őt, egyre jobban megnehezítette a nemi sikereket, még Staithesnek ez a fiatal németje is kis híján goromba volt hozzá. – Miért szégyellje az ember, hogy a Szépségnek él?

Arra a gondolatra, hogy Beppo a Szépségnek él – a Szépségnek, kidagadó mellényével, kockás nadrágjának szűk, nagy ülepével, kopasz feje búbjával és firenzei apródfürtjeivel – Helen majdnem megfulladt, mikor megivott egy korty fehér bort.

A karosszék mélyéről megszólalt Croyland. – Dicsőség Istennek az élet tarkaságáért. Nemrég újra elolvastam Hopkins atya művét. Milyen éles elme! Akár a tör. Micsoda habselyem-felhő könnyed-ségű. aranyos modor! – Felsőhajtott, és elgondolkozva rázta meg a fejét. – Azok közé a dolgok közé tartozik, melyek megsebzik az embert szépségükkel. Megsebzik, de éltetik is, elviselhetővé teszik az életet.

Templomi csend állt be.

Helen azon volt, hogy elrejtse nevetését. – Legyen olyan angyal, Beppo, és adjon nekem még egy kis fehér bort.

Croyland magába vonultán, félig lehunyt pillákkal, egy magasabb világ lakója volt.

Mikor a pohárcsörrenés elnémult, megszólalt. – „Az érettség minden” – idézte. – „Az éber üdvösség biztos érzete.” *Éber* –hangsúlyozta. – fiasítóan tudatos. És aztán, persze vannak képek: Drezdában a Watteau-k és Bellini *Megdicsőülés-e*, és azok a Raffaello-portrék a Pittiben. A lélek védőbástyái. És bizonyos filozófiák. Zarathustra, a *Szüimposzion*. – Széles mozdulatot tett kis kezével.

– Az ember elveszne ezek nélkül... elveszne!

– És ettől már üdvözülni is az ember? – mondta Mark a zongora mellől, és választ sem várva folytatta: – Bárcsak üdvözülnék. De úgy látszik, nagyon kevés tartalom van mindebben. Még abban is, ami csakugyan tartalom. Mert persze a legtöbb filozófia mindig is ostobaság volt. És ami a művészetet, az irodalmat illeti: nos, nézzétek meg a múzeumokat és a könyvtárakat. Csak nézzétek! Kilencvenkilenc százalékos badarság és lom.

– De a görögök – tiltakozott Croyland –, a firenzeiek, a kínaiak... – elbűvölően kecses mozdulatot írt le a levegőben, mintha egy Sung-korsó hasán simítana végig, egy késői reneszánsz sellő serleg alakú köldökén. Finoman mosolygott egy Luini-madonna arckifejezésével; de szétnyíló szőrzetéből vadul, ragadozó módon álltak ki nagy sárga fogai, még akkor is, mikor a Schifanoia-freskókról beszélt, vagy mikor halkan, mint valami orfikus titkot, elsuttogta Vermeer van Delft nevét.

Minden ostobaság, erősgette Staithes, majdnem kivétel nélkül ostobaság és lom. És ami nem ostobaság vagy lom, az egyszerűen becsületes munka. – Olyasmi, amit egy kevés gyakorlattal „bármelyikünk meg tudna csinálni – magyarázta. – És ha az ember ismeri önmagát, azt a nyomorult esetlen lényt, mely mégis képes ilyen teljesítményekre, akkor igazán nincs kedve ahhoz, hogy nagyon komolyan vegye ezeket a teljesítményeket.

Croyland homlokának redőin meglátszott, hogy saját személyéi nem egészen ebben a szellemben ítéli meg.

– Kivéve abban az esetben, ha az ember mindenféle mellékes okból gyönyörködni tud bennük – engedte meg Staites. – Az ötletességéért, például ha az ember csak virtuóz vagy tolmácsoló művész. Például, mikor a basszus fokozatosan emelkedik, miközben a jobb kéz látszólag taláalomra modulál. Ez változatlanul gyönyörűség! De például ácsolni is gyönyörűség. Nem, végeredményben nem érdekes ez a közönséges, becsületes teljesítmény. Bármekkora is valakinek az ügyessége vagy a tehetsége. Végső fokon értéktelen; a rossztól csak fokozatosan különbözik. Például olyan zenét szerezni, mint Brahms, végtére is nem egyéb, mint sokkal körmönfontabban és intellektuálisabban komponálni, mint Meyerbeer. A legjobb Beethoven annyival jobb a legjobb Brahmsnál, mint amennyivel az a legrosszabb Meyerbeert túlszárnyalja. Van minőségbeli különbség. Az ember egy más világba kerül.

– Más világba – visszhangozta Croyland áhítatos suttogással.

– Hiszen éppen erről igyekeztem meggyőzni. A legmagasabb művészet más világba visz.

Beppo sisteregve helyeselt.

– Istenek és angyalok világába – erősgette Croyland.

– Ne feledkezzék meg a láthatatlan szerelmesek világáról – mondta Helen, aki fehér borát szürcsölgetve, úgy érezte, hogy itt minden egyre harsányabban mulatságos.

Croyland nem kívánta észrevenni a közbeszólást. – Egy elkövetkező világba – folytatta. – A nagy művészek az égbe visznek.

– De nem tűrik, hogy ott maradjon az ember – vetette ellen Mark Staites. – Megkóstoltatják az emberrel azt a másik világot, aztán visszajuttatják, loccs, a sárba. Amíg tart: csodálatos. De olyan rövid ideig tart! És még azalatt is, míg valóban égbe visznek, ezt kell kérdezgetnem magamtól: ennyi az egész? Nincs ennél több, nincs ezen túl valami? Az a másvilág nem eléggé más. Még *Macbeth* sem, még a D-dúr mise sem, még Greco *Mennybemenetel-e* sem. A fejét rázta. – Pedig régebben kielégítettek. Menekvés és támasz voltak. De most... most úgy érzem, hogy valami többre, valami mennyebbire, valami kevésbé emberire vágyom. Igen, kevésbé emberire – ismételte. A nyüzött arc gyötrelmes mosolyba torzult. – Körülbelül azt érzem, amit Cavell nővér: „festészet, zene, irodalom, bölcsélet – nem elég”.

– Hát mi elég akkor? – kérdezte Beppo. – Politika? Tudomány? Pénz? – Staites mindegyik kérdésre a fejét rázta.

– De hát mi van még? – kérdezte Beppo.

Mark anatómiai mosolyával arcán egy pillanatra szótlánul nézett rá, aztán azt mondta: – Semmi. Teljességgel semmi.

– Csak a saját nevében beszéljen – mondta Croyland. – Nekem elég annyi. – Lesütötte szempilláját, és visszavonult szellemi kicsapongásaiba.

Staites ránézett, és hirtelen dühös vágya támadt, hogy tűt szúrjon az öregúr ballonszerű önelégültségébe – feltépje azt a kulturális gázzal megtöltött nagy hólyagot, melynek segítségével Croyland képes volt piszkos kis üzleteit az egek magasságába, a tiszta esztétika ritkább levegőjébe emelni. – És mit szólnak a halálhoz? Elég erős mindez a halál ellen? – kérdezte hirtelen, durván faggató

hangon. Elhallgatott, és az öregembert egy pillanatig borzalmasan jelentőségteljes némaság vette körül; azoknak a némasága, akik egy áldozat vagy egy gyógyíthatatlan beteg jelenlétében tapintatosan nem veszik tudomásul a végzetet. – És ami azt illeti, elég erős az élet ellen – folytatta Mark Staithe enyhébb hangon –, az élettel vagy annak bármelyik kellemetlenebb vagy veszélyesebb oldalával szemben?

– Azzal szemben például, hogy kutyák esnek ki repülőgépekből! – tört ki a nevetés Helenből.

– Miről beszél? – kiáltott Beppo.

– Hopkins atya nem tud megvédeni a kutyák ellen – folytatta Helen lélekszakadva. – Egyetérték magával, Mark. Egy jó esernyő többet ér...

Croyland felemelkedett. – Le kell feküdnöm – mondta. – És magának is le kellene feküdnie, kedvesem. – A kis fehér kéz jóindulatú, szinte apostoli volt Helen vállán. – Fáradt lehet az úttól.

– Úgy érti, hogy részeg vagyok – felelte Helen a szemét törölgetve.

– Hát talán igaza van. Tereintőm – fűzte hozzá –, milyenje egyszer nevetni!

Mikor Croyland és Beppo eltávoztak, Staithe Helenhez fordult.

– Furcsa hangulatban van maga, Helen.

– Szórakozom – magyarázta Helen.

– De mi szórakoztatja?

– Minden. De Dantéval kezdődött; Dantéval és Hans Andersennel. Ha maga volna Hugh felesége, tudná, hogy miért olyan hallatlanul furcsa mindez. Képzelve Európát, ha a végén kiderül, hogy a bikája Narcisszosz!

– Azt hiszem, halkabban kellene beszélnie – mondta Staithe, és a szoba másik végébe nézett, ahol Hugh, a reménytelen boldogtalanság kifejezésével arcán úgy tett, mintha odafigyelne Caldwell meg a fiatal német élénk vitájára.

Helen is odanézett egy pillanatra, majd közömbösen vállat vonva visszafordult: – Ha ő azt mondja, hogy láthatatlan, miért ne mondhatnám én, hogy hallhatatlan vagyok? – Szemében ismét nevetés bujkált. – Írok majd egy regényt: *A nem hallható szerető*. Egy asszonyról, aki pontosan megmondja, hogy mit gondol a szeretőiről, miközben azok szeretik. De nem hallhatják. Egy szót sem hallhatnak. – Kiürítette poharát, és újra töltött magának.

– És mit mond a szeretőiről az az asszony?

– Az igazságot, természetesen. A puszta igazságot. Csak attól tartok, hogy az életben erre csak később jön rá. De ennyi költői szabadságot talán vehetek, s úgy tüntethetem fel a dolgot, hogy ez az *esprit d'escalier*⁵¹¹ egyidős a regényes szerelemmel. A holdfény és a „drágám” és az „imádlak” és azok a rendkívüli élmények, és ugyanakkor: „közönséges tolvaj vagy, aljas, alattomos csaló”. Aztán következne a légi szerelmes, vagyis Hans Dante. – Helen a fejét rázta. – Krafft-Ebing jut az eszembe!

– És annak mit mond?

– Hogy mit? – Helen egy korty bort ivott. – Szerencsére úgysem lehet hallani, amit mond. Ugorjuk át azt a fejezetet, és térjünk mindjárt rá az epikureus bölcsre-. A bölccsel nem kell annyira homályosan beszélni. „Azt hiszed, hogy férfi vagy, mert történetesen nem vagy impotens?” Ezt mondja neki: „De igazában nem vagy

férfi. Még csak ember sem vagy. Bölcsességed ellenére, vagy éppen azért. Rosszabb vagy a betörőnél.” És aztán, puff, mint valami égi jel, lezuhan a kutya!

– De micsoda kutya?

– Az a kutya, mely ellen Hopkins atya nem tudja megvédeni az embert! Az a fajta kutya, amely bomba módra robban, ha kidobják egy repülőgépből. Puff! – A nevetés és az izgalom forrott és bugybo-rékolt Helenben, kiutat, menekvést keresett; és nem talált más enyhülést, mint hogy nyilvánosan meggyalázzák, megsértsék az ő és másvalaki érzelmeit. – Majdnem ránk esett, Anthonyra meg rám – folytatta, és különös megkönnyebbülést érzett, hogy így nyíltan és nevetve beszél a kimondhatatlan eseményről. – Az ő házának a tetőteraszán történt. És nem volt rajtunk ruha. Mint a paradicsomban. És akkor, a derült kék égből, jött a kutya, és robbant, igazán mondom, szó szerint: robbant. – Heves mozdulatot tett. – Tele lettünk kutyavérrel a fejünk búbjától a lábunk hegyéig. Valósággal bőrig áztunk! És mindezek után ez a hülye nekiáll, és levelet ír nekem. – Kinyitotta táskáját, és elővette a levelet. – Bizonyára azt képzeli, hogy el fogom olvasni. Mintha semmi sem történt volna, mintha még ott volnánk a paradicsomban. Mindig mondtam neki, hogy buta. Tessék! – Odaadta a levelet Staithe-nek. – Nyissa fel és nézze, hogy mit akar a hülye. Valószínűleg valami szellemeset mond, valami könnyed, mellékes megjegyzést, nevetve csodálkozik, hogy mi jutott az én csacsi kis eszembe, hogy kaptam magam, és elutaztam. – Észrevette, hogy Mark kezében még felbontatlanul van ott a levél. – De miért nem olvassa el? – kérdezte.

– Igazán azt akarja, hogy elolvassam?

– Természetesen. Olvassa fennhangon. Szépen hangsúlyozva. – Gúnyosan iskolázató hangon mondta.

– Rendben van, felolvasom. – Feltépte a borítékot, és kiteregette a vékony lapokat. – „Kerestem a szállodában” – olvasta tagolva, ráncolt homlokkal betűzte az apró betűs, sietős írást. – „Elutazott – s ez olyan volt, mint egy neme a halálnak.”

– Szamár! – jegyezte meg Helen.

„Talán már késő, talán hiábavaló; de úgy érzem, meg kell próbálnom, ebben a levélben meg kell próbálnom elmondani magának valamit abból, amit tegnap este élőszóval akartam elmondani. Bizonyos tekintetben könnyebb írásban – r ért én ügyefogyott vagyok, ha tisztán *személyes* kapcsolatot kell teremtenem egy másik emberi lényel. Másrészt sokkal nehezebb, mert ezek a leírt szavak csak szavak maradnak, semmi egyéb, úgy úsznak maga felé az űrben, testi jelenlétem eleven támasza nélkül.”

Helen megvető nevetéssel horkant fel. – Mintha bizony az mellette szólna! – Újra ivott a borból.

„Nos, hát azt akarom mondani magának” – folytatta Staithe az olvasást –, „hogy hirtelen (olyan volt, mint a megtérés, vagy mint az ihlet) mialatt maga ott térdelt tegnap a tetőn, az után a borzalmas dolog után...”

– A kutyát érti – mondta Helen. – Miért nem tud világosan beszélni?

„...hirtelen tudatára ébredtem...” – Mark Staithe elhallgatott. – Igazán, Helen – mondta –, nem folytathatom.

– Miért nem? Ragaszkodom hozzá, hogy folytassa – kiáltott Helen hevesen.

Mark a fejét rázta. – Nincs jogom hozzá.

– De én feljogosítottam.

– Igen, tudom. De ő nem.

– Mi köze neki hozzá? Most, hogy már az enyém a levél...

– De ez szerelmes levél.

– Szerelmes levél? – ismételte Helen hitetlenül, majd nevetésben tört ki. – Ez remek! – kiáltott. – Ez igazán pompás! Adja csak ide. – Kikapta a levelet Staithes kezéből. – Hol tartott? Á, itt van! „... maga ott térdelt tegnap a tetőn, az után a borzalmas dolog után, én hirtelen tudatára ébredtem, hogy valami felbőszítő hazugság volt bennem magával szemben!” – Helen szavalva olvasta a levelet, és széles, színpadias mozdulatokkal kísérte. – „Tudatára ébredtem, hogy minden gondosan kidolgozott igyekezet ellenére, hogy az egész csak valami személytelen, felelőtlen szórakozásnak tűnjék, igazán szeretem magát.” Ő igazán sze-he-ret engem – ismételte Helen groteszken nyújtva a szavakat. – Hát nem remek? Ő igazán sze-he-ret engem. – Aztán hátrafordult a széken. – Hugh! – kiáltott a szobán keresztül.

– Helen, hallgasson!

De Helenben ellenállhatatlan volt a vágy, hogy teljes legyen a sértés.

Lerázta karjáról Staithes visszatartó kezét, újra Hugh nevét sikoltotta, s mikor valamennyien odafordultak, azt mondta: – Csak azt akartam tudtadra adni, hogy ő igazán sze-he-ret engem. – Lengette a levelet.

– Az Isten szerelmére, hallgasson!

– Nem fogok hallgatni – felelte Helen megint Markhoz fordulva. – Miért ne mondanám meg Hugh-nak a jó hírt? Boldog lesz, hiszen ő is annyira sze-he-ret engem. Nem igaz, Hughie? – Hátravetette magát, arca kipirult, és ragyogott az izgalomtól. – Vagy nem szeretsz? – Hugh nem felelt, csak sápadtan, szótlanul, földre szegzett szemmel ült.

– Persze hogy szeretsz – felelt Helen helyette. – Minden ellenkező látszat ellenére. Vagyis inkább – mondta felnevetve – minden láthatatlanság ellenére, tekintve, hogy ez a te szerelmed mindig láthatatlan volt. Ó, igen, Hughie drágáin, határozottan láthatatlan. De azért... mégis és minden ellenkező látszat láthatatlansága ellenére, te sze-he-rets, ugye? Ugye? – erősködött, mindenáron választ akarván kicsikarni. – Vagy nem?

Hugh felállt, és szó nélkül, majdnem futva menekült a szobából.

– Hugh! – üvöltött utána Caldwell. – Hugh! – Semmi válasz. Caldwell a többiekre nézett. – Azt hiszem, meg kellene nézni, nincs-e valami baja – mondta a kiadó anyai gondosságával, akinek egy ilyen elsőrangú irodalmi vagyontárgya esetleg homlokegyenest az öngyilkosságba rohan. – Sohasem tudja az ember. – Fölugrott, és Hugh után sietett. Az ajtó becsapódott.

Egy pillanatig csönd volt. Akkor Heten ijesztően elkacagta magát. – Ne ijedjen meg, Herr Giesebrecht – mondta a fiatal némethez fordulva. – Ez csak egy kis szemelvény az angol családi életből. *Die Familie im Wohnzimmer*^[52] – mint az iskolában tanultuk. *Was tut die Mutter? Die Mutter spielt Klavier. Und was tut der Vater? Der Vater sitzt in einem Lehnstuhl und raucht seine Pfeife.*^[53] Ennyi az egész, Herr Giesebrecht, semmi több. Jellegzetes polgári család.

– Polgári – ismételte a fiatalember, és komolyan bólintott. – Nem is tudja, mennyire igazat mondott.

– Igazán?

– Maga áldozat – folytatta nagyon lassan, minden szót külön hangsúlyozva –, a kapitalista társadalom áldozata. Ez a társadalom tele van bűnnel...

Helen hátravetette fejét, és ismét elnevette magát, hangosabban, mint előbb; azután nyugalmat erőltetve magára, fulladozva mondta: – Ne higgye, hogy kinevetem. Tudom, hogy maga kedves hozzám, rendkívül tisztességtudó, igazán. És talán igaza is van abban, amit a kapitalista társadalomról mondott. De éppen ebben a pillanatban valahogy – nem tudom, miért –, úgy éreztem, hogy kissé... kissé... – Nevetése megint kirobbant. – Bocsásson meg.

– Indulnunk kell – szólalt meg Mark, és felemelkedett a székről. A fiatal német is felállt, és a szobán át feléjük közeledett. – Jó éjt Helen.

– Jó éjt, Mark. Jó éjt, Giesebrecht. Látogasson meg máskor is, ugye, eljön? Legközelebb majd illedelmesebb leszek.

A fiatalember viszonzta a mosolyát, és meghajolt. – Eljövök, amikor csak parancsolja – mondta.

XXII

1926. december 8.

Mark egy mocskos házban lakott a Fulham Roadon. Sötétbarna téglahomlokzat, terrakotta díszekkel, belül a lépcsőházban mintás linóleum; Axminster-szőnyegdarabok; a tapéták sárgás színűek búzavirágcsokrokkal, vagy zöldek vörös rózsákkal; tölgyfa asztal és székek; ripszfüggönyök; bambuszállványokon fényezett kék cseréptartók. Az egésznek undorító volta, tűnődött Anthony, olyan teljes és tökéletes, hogy csak szándékos lehet. Mark nyilván szándékosan választotta a legcsúnyább környezetet, amit csak talált. Kétségtelenül, hogy büntesse magát – de miért, milyen bűnért?

– Iszol sört? Anthony bólintott.

Barátja felnyitott egy palack sört, és töltött, de ő maga nem ivott.

– Látom, még játszol – mondta Anthony, és a pianínóra mutatott.

– Hébe-hóba – ismerte be kelletlenül Mark. – Ez is vigasz. Abból a tényből, hogy a Máté-passiónak például és a *Hammerklavier szonátá*-nak emberi lény volt a szerzője, reményt lehetett meríteni. Ilyenformán elképzelhető, hogy az emberiség egy szép napon valamivel Johann Sebastian-szerűbb lesz. Ha nem volna a világon *Wohltemperiertes Klavier*, eszébe jutna-e az embernek, hogy akár csak kívánjon is forradalmi változást?

– Az egyikféle hétköznapi emberiséget egy másfélvévé átalakítani, amely csak árnyalatokban különbözik tőle – nos, ha csak ennyi telik a forradalomtól: akkor ez a játszma nem éri meg a fáradságot.

Anthony tiltakozott. Szociológus számára ez a legelbűvölőbb játszma.

– Nézni vagy játszani?

– Nézni, hát.

Groteszkségében határtalanul nevetséges színjáték, melynek végtelen sok a változata. De közelről nézve fel lehet fedezni a különbözőségek mögött az egyformaságokat, az örökké változó játék állandó szabályait.

– A forradalom, mely a hétköznapi emberiséget másféle hétköznapi emberiséggé változtatja, borzalmas. De éppen ezért meg szeretném érni ezt a látványt. Az elmélet próbáját a gyakorlatban. Hogy a te világrengető általános reformjaid megvalósulása után felfedezze az ember, hogy ugyanazok a régi egyformaságok érvényesülnek elenyésző különbséggel – ennél nem tudok kívánatosabb dolgot elképzelni. Mint mikor az ember logikai alapon levezeti egy új bolygó létezését, s aztán felfedezi teleszkóppal is. Ami pedig azt illeti, hogy több Johann Sebastian termeljen ki az emberiség... – Vállat vont. – Éppen úgy azt is képzelhetnéd, hogy a forradalom fokozni fogja a sziámi ikrek kitermelését. Ez a fő különbség az irodalom és az élet között. A könyvekben a kivételes lények aránya a hétköznapiakkal szemben, magas; a valóságban: igen alacsony.

– Könyvek, narkotikumok – mondta Mark.

– Pontosan így van. Ezért olyan kétes, hogy lesz-e valaha proletáirodalom. Még a proletár-regények is kivételes proletárokról szólnak. És a kivételes proletárok éppoly kevésbé proletárok, mint ahogy a kivételes polgár sem polgár. Az élet olyan hétköznapi, hogy az irodalom kénytelen a kivételessel foglalkozni. Kivételes tehetséggel, hatalommal, társadalmi helyzettel, jó móddal. Ezért van annyi regénybeli lángész, népvezér, herceg és milliomos. Az olyan embereket, akik teljesen a körülmények rabjai, végtelenül lehet sajnálni, de az életüket nehéz különösen drámainak látni. A dráma az elhatározás szabadságával kezdődik. És az elhatározás szabadsága azzal kezdődik, hogy a társadalmi vagy lélektani körülmények kivételesek. Ezért válogatják a regényírók alakjaikat a *Ki kicsoda* hasábjairól.

– Igazán azt hiszed, hogy a *gazdag* vagy hatalmas emberek szabadok?

– Mindenesetre szabadabbak, mint a szegények. Kevésbé függenek az anyagtól és mások akaratától.

Mark a fejét rázta. – Nem ismered apámat – mondta. – Vagy az én utálatos fivéreimet.

Az iskolában, gondolta Anthony, Mark folyton azt mondta: „Az apám véleménye szerint...” vagy „a bátyám Cambridge-ben...”

– A Staites család egész undok nemzedékét – folytatta Mark. Mesélt arról a Staitesről, aki most a Szent Mihály- és Szent György-rend lovagja és helyettes államtitkár. Rettenetesen boldog mindezzel, és fenségesen tudatában van saját rendkívüli érdemeinek, imádja önmagát, hogy ilyen nagy ember.

– Mintha bizony volna abban is valami nehéz, hogy az ember elérje, amit ő elért! Valami elismerésre méltó az ilyen százalmas kis sikerekben! – Mark a megvetés és undor nyúzott fintorát mutatta. – És ő azt hiszi magáról, hogy csoda.

És a többi Staitesek, a fiatalabb nemzedék – azok is azt hiszik magukról, hogy csodálatosak. Az egyik Delhiben van, hősiesen tiporja az indiaiakat, akik nem tudnak védekezni. És a másik a tőzsdén van, és nagy sikereket arat. Miféle sikereket? Hogy ravaszul kizsákmányolja a játékosok meg a zsugoriak

tudatlanságát, mohóságát és örültségét. És ráadásul ez az ember még arra is büszke, hogy nagy nőcsábász, hivatásos Don Jüan.

(Hogy az a szegény ördög miért ne szórakozhassak egy kissé, az nem fért Anthony fejébe, miközben sörét kortyolgatta.)

– Fess fiú! Nagy kutya! Bolondulnak utána.

– És még azt mondd, hogy szabadok – fejezte be Mark. – De hogyan lehet szabad egy törtető? Kapaszkodik, és oda van kötözve a létrához.

– De a társadalmi ranglétrák – vetette ellen Anthony – felfelé egyre szélesednek. Alul éppen csak a lábukat tudják megvetni. Felül egy létrafok már húsz méter széles.

– Hát, talán csakugyan szélesebb, mint egy bankhivatalnoké – hagyta rá Mark. – De számomra nem elég széles. És nem elég magas, és mindenekfelett nem egészen tiszta.

Hogy milyen dühbe jöttek, mikor a háborúban közkatonának vonult be! Ügy érezték, szégyent hoz a családra. Azok az emberek képtelenek belátni, hogy ha választani lehet, tisztességesebb dolog közkatonának lenni, mint ezredsegédtisztnek.

– Szemét az egész család – mondta. – Tehát csak piszkos gondolataik lehetnek. S különösen azt nem tudják elképzelni, hogy van, aki másképp gondolkodik, mint ők. Szemét a szemétdombra való, és ha valami mással akad dolga, nem tudja, mit tegyen. – S mikor vége volt a háborúnak, ott volt az állás, melyet az apja annyi nehézség árán talált számára. A Cityben, a Lazarus és Coit-nál, nem is kisebb cégnél! Készen várt rá, csak be kellett volna lépnie, mikor elbocsátják a hadsereg kötelékéből. Állás, melynek csaknem végtelen lehetőségei vannak egy eszes és energikus fiatalember számára, szóval egy Staithe számára. – Ötszámjegyes jövedelem ötvenéves korodra – erősgette apja majdnem líraian, és igazán megbántódott és elszomorodott, sőt vérig sértődött, és szertelen dühbe gurult, mikor Mark azt felelte, hogy esze ágában sincs elfogadni az állást.

– De miért? – kérdezte újra meg újra szegény öreg... „miért”? és egyszerűen nem tudta megérteni, hogy azért nem fogadja el, mert olyan jó állás. Olyan méltánytalanul jó! Olyan előkelően jó! Egyszerűen nem tudta megérteni. Az ő elgondolása szerint kapnom kellett volna utána, vágatva rohannom oda, mint Gadarene valamennyi disznaja egy személyben. Ehelyett visszaadtam neki azt a tehénpiszkot, kimentem Mexikóba, és egy kávéültetvényt vezettem.

– De értettél valamit a kávéhoz?

– Persze hogy nem értettem. Ez volt egyik varázsa annak a munkának. – Mosolygott. – Amikor már értettem valamit hozzá, visszajöttem ide, hogy megnézzem, mit lehet itt csinálni.

– És lehet valamit?

Mark vállat vont. Isten tudja. Az ember belép a pártba, röpiratokat terjeszt, sejteket pénzel a szintetikus szegfűk hasznából, gyűléseken beszél, és cikkeket ír. És talán nem ér semmit az egész. Viszont egy szép napon talán mégis eljön a kedvező pillanat...

– És akkor mi lesz? – kérdezte Anthony.

– Ez a kérdés. Kezdetben rendben lesz a dolog. Minden forradalom elragadó a kezdeti stádiumban. Amíg arról van szó, hogy megszabaduljanak a régi vezetőktől. De később, ha a dolog sikeres – mi történik akkor? Még több rádió, még több csokoládé, még több kozmetikai szalon, még több lány, még jobb fogamzásgátló szerek. – A fejét rázta. – Amint alkalmat nyújtunk az embereknek, hogy disznók legyenek, rögtön kapnak utána, hálásan. Az a szabadság, amelyről az imént beszéltél, az a szabadság a társadalmi lajtorja tetején, nem egyéb, mint arra való szabadság, hogy disznók lehessenek; vagy felváltva disznók és önelégült farizeusok, mint az apám. Vagy pedig mint a kettő egyszerre, mint a drága bátyám. Disznó és farizeus egyszerre. Oroszországban még nem állt módjukban disznóknak lenniük. A körülmények arra kényszerítik őket, hogy aszkéták legyenek. De tegyük fel, hogy a gazdasági kísérlet sikerrel jár; tegyük fel, hogy eljön az idő, mikor mind jólétben fognak élni – mi akadályozza meg, hogy valamennyien Babbitté váljanak? Milliónyi elpusztult, disznóforma Babbitt, akiket a becsvágyó Staithesek csekély kisebbsége kormányoz.

Anthony mosolygott. – A játék újabb fordulója, melyet az ősi, változatlan szabályok szerint játszanak.

– Rettenetesen félek, hogy igazad van – mondta Mark. – Ez ortodox marxizmus, természetesen. A magatartás és a gondolkodásmód a gazdasági körülmények eredménye. Ha lemásolod Babbitt körülményeit, önkéntelenül az életmódját és szokásait is lemásolod. Uram Jézus! – Felállt, a zongorához lépett, széket vont elébe, leült. – Próbáljuk kiöblíteni *ezt* az ízt a szájunkból. – Nagy, csontos kezét egy pillanatig a billentyűk felett tartotta a levegőben; majd Bachot kezdett játszani, a D-dúr toccatát és fűgát. Ez más világegyetem volt, olyan világ, melyben nem voltak Babbittek és Staithesek. Elképzelhetetlenek voltak benne.

Mark csak egy-két perce játszott, mikor kinyílt az ajtó, és egy öreg, sovány, lófejű asszony lépett be, barna selyemruhában, nyaka körül öreg, vedlett prémmel. Lábujjhegyen lépdelt; valóságos színjátékát adta a megszemélyesített csendnek, de ez a folyamat rendkívüli és változatosan zavaró zörejt idézett elő – cipőnyikorgást, selyemzizegést, üveggyöngyök csörömpölését és azoknak az ezüsthalmiknak a csendülését, melyeket apró láncokon az övében viselt. Mark tovább játszott, anélkül, hogy hátranézett volna. Anthony zavartan kelt fel a helyéről, és meghajolt. A lófejű teremtes intett, hogy üljön vissza, és óvatosan, egy végső és hosszas zajsorozattal, leült a díványra.

– Kitűnő! – kiáltotta, mikor az utolsó hang is elhangzott. – Játsszon kérem még valamit, Mark.

De Mark felállt, és a fejét rázta. – Bemutatlak Miss Pendle-nek – fordult Anthonyhoz; és az öregasszonynak azt mondta: – Anthony Beavis együtt járt velem a bulstrode-i kollégiumba. – Anthony kezét fogott az öregasszonnyal. Az rámosolygott. Fogai, melyek hamisak voltak, és nem jól illettek az ínyére, valószerűtlenül csillogtak és ragyogtak.

– Úgy, hát maga együtt volt Markkal Bulstrode-ban! – sipította.

– Milyen különös!

– Különös, hogy még mindig szóba állunk egymással? – mondta Mark.

– Nem, nem – mondta Miss Pendle enyelegve, amit Anthony kimondottan kísértetiesnek érzett, és Mark karjára ütött. – Jól tudja, hogyan értem. Ő mindig ilyen volt, Beavis, még gyerekkorában is... emlékszik?

Anthony kötelességtudóan bólintott.

– Éles és szarkasztikus! Még mielőtt maga ismerte Bulstrode-ban. Botrányos! – Hamis fogsorát Markra villantotta szeretetteljes áldorgálással. – Tudja, ő volt az első tanítványom – folytatta bizalmasan.

– És én voltam az ő első tanítónője.

Anthony lovagiasan helyállt. – Gratulálok Marknak, és részvétem fejezem ki önnek.

Miss Pendle Markra nézett. – Gondolja, hogy elfogadhatom a részvétét? – kérdezte szinte kacéran, mint egy fiatal lány, aki bókot akar hallani.

Mark nem felelt, csak mosolygott, és vállat vont. – Megyek, teát főzök – mondta. – Akar teát, ugye, Penny? – Miss Pendle bólintott, Mark felállt, és kiment a szobából.

Anthony meglehetősen feszengve tűnődött, hogy mit beszéljen ezzel a nyugtalanító női gebével, mikor Miss Pendle megszólalt.

– Mark remek ember; igazán remek. – Hamis fogsora villogott, a szavak mohón, képtelenül, valami nem-lószerű heveséssel törtek ajkára. Anthony szinte vonaglott a zavart undortól. – Senki sem tudja, hogy ő milyen jó – folytatta Miss Pendle. – Nem szereti, ha mondják, de én nem bánom, akarom, hogy az emberek megtudják.

– Olyan nyomatékkal bólintott, hogy üveggyöngyei összekocantak.

– Én tavaly beteg voltam – folytatta. Megtakarított pénze elfogyott, nem tudott állást kapni. Kétségbeesésében írt néhány régi munkaadójának, köztük Sir Michael Staitesnek is. – Sir Michael öt fontot küldött nekem – fobytatta Miss Pendle. – Ebből éltem egy darabig. Aztán újra kellett írnom neki. Azt felelte, nem tehet többé semmit érdeemben. De megemlítette a dolgot Marknak. És mit gondol, mit tett Mark? – Némán nézett Anthonyra, mint afféle elvarázsolt ló, a gyengédség és diadal kifejezésével arcán, vörös héjú barna szemében könnyekkel.

– Mit tett? – kérdezte Anthony.

– Eljött oda, ahol laktam (Camberwellben béreltem akkor szobát), eljött és magával vitt. Tüstént magával vitt, ahogy összecsomagoltam a holmimat, és ide hozott. Azóta én vezetem a háztartását. Mit szól ehhez, Beavis úr? – kérdezte. A hangja remegett, és törülgette a szemét, de mégis diadalmas volt. – Mit szól ehhez, Beavis úr? Anthony valóban nem tudta, mit szóljon hozzá, de mindenesetre azt mondta, gyönyörű.

– Gyönyörű – ismételte a ló, helyeslően. – Igen, ez a helyes kifejezés. De nem szabad megmondania neki, hogy megmondtam. Dühös lenne rám. Olyan ő, mint az a bibliai parancs, hogy ne tudja a bal kéz, mit csinál a jobb. Ilyen ő. – Még egyszer megtörülte a szemét, és kifújta az orrát. – De hallom, hogy jön már – mondta, és mielőtt Anthony megakadályozhatta volna, felugrott, viharos ruha-suhogással, csörögve keresztülröghant a szobán, és kinyitotta az ajtót. Mark belépett, kezében tálca a teáskészlettel meg egy tányér vegyes teasüteménnyel.

Miss Pendle öntötte ki a teát, azt mondta, ilyen késő éjjel nem volna szabad semmit sem ennie, de azért vett egy kerek, rózsaszínűre cukrozott süteményt.

– Most pedig mondja el nekem, milyen volt Mark iskolás korában – mondta a szokásos enyelgéssel. – Biztosan mindig csintalanságokon járt az esze, fogadni mernék! – és harapott egyet a süteményéből.

– Engem sokszor bántott – mondta Anthony.

Miss Pendle abbahagyta a gyors rágcsálást, és hangosan nevetett. – Rossz fiú! – mondta Marknak, aztán ismét mozogni kezdett az állkapcsa.

– Olyan kitűnő futballista volt, hogy bánthatott.

– Igen, ugye, maga volt a csapat kapitánya, Mark?

– Már elfelejtettem – mondta Mark.

– Elfelejtette! – ismételte Miss Pendle, és diadalmasan nézett An-thonyra. – Ez jellemző rá. Elfelejtette! – Kivett még egy süteményt, félretolva a simákat, s olyat választva, melyen cukorréteg volt, megint rágcsálni kezdett, átható és összpontosított figyelemmel, mint az olyan emberek, akik sohasem ismertek más érzéki élvezetet, mint az íny örömeit.

Mikor Miss Pendle visszavonult, a két férfi visszaült a kandallóhoz. Hosszú csend állott be.

– Elég megindító teremtés – mondta végül Anthony.

Mark egy ideig nem szólt semmit. – Túlságosan megindító – mondta végül. Anthony ránézett, a szardonikus gúny anatómiáját látta arcán. Ismét csend lett. Az óra, melyet két oldalról fátylakba burkolt, aranyozott bronz nimfák támogattak, ketyegett az áldrezdai porcelán figurák között, melyek a cifra kandallópárkányon egymás hegyen-hátán álltak. Szándékosan borzalmas, gondolta Anthony, miközben szemlét tartott a jó ízlés ellen elkövetett merényletek valamennyi részletén. És a szegény, öreg ló – hátha csak a legnagyobb és a legförtelmesebb szörnyőség e dísz tárgyak között? – Csodálom – mondta végül –, hogy nem viselsz szőrscuhát a tiszta bőrödön. Vagy talán viselsz? – fűzte hozzá.

XXIII

1934. május 27.

Ma este Markkal vacsoráztam, és először láttam viszont Helent Amerikából való visszatérésein óta.

Mit is jelent egy arc? Jelkép lehet, oly sokat jelezve, aminek részletes leírásához kötetek kellenének. Annak számára, aki jelképnek érzi, roppanó tömeg érzés és gondolat, élmény, emlék, benyomás, ítélet, tapasztalat – mindez szintetikus és egyidejűleg, egyetlen pillantásban. Mikor bejött a vendéglőbe, olyan volt számomra, mint a fuldoló ember hirtelen látomása az életről. Az értelmetlen, hitvány, mihaszna élet megbánásokkal teli látomása. Csupa rossz választás, csupa visszavonhatatlanul elmulasztott alkalom! És az a szomorú arc nemcsak jelkép, amely közvetve az *én* történetemet fejezte ki; a maga történetét ugyanígy ábrázolta. A történetet, amelynek szomorúságáért és keserűségéért, legalább részben, én is felelős voltam. Ha elfogadtam volna a szerelmet, amelyet kínált, ha beletörődtem volna, hogy viszonszeressem, mert *tudtam* volna szeretni... De én inkább szabad akartam maradni, a munkám érdekében – más szóval a passzióim miatt rabja

akartam maradni annak a világnak, ahol szó sem lehet szabadságról, szerelem helyett ragaszkodtam a felelőtlen érzékiséghez. Ragaszkodtam hozzá, hogy ő az én személytelen testi kielégülésem eszköze legyen, és persze megfordítva is, én az övének eszköze.

Furcsa, hogy milyen lényegtelennek tetszik a tény, hogy két ember technikai értelemben egymás „szeretője” volt. Nem indokolja az ő közönyét vagy az én érzelmemet. Van La Rochefoucauld-nak egy maximája, mely azt mondja, hogy az asszonyok idővel elfelejtik a kegyeket, melyekhez régi szeretőiket juttatták. Régebben szerettem ezt a mondást a cinizmusa miatt; de alapjában véve csak merészen fejezi ki aényt, hogy valami, ami lényegtelen, vagyis az érzékiség, *valóban* lényegtelen. Mostani gondolataim, érzéseim és emlékeim szövedékében a testi vágy alig szerepel. Annak ellenére, hogy az emlékeim átható és teljes kielégülések. Meglepő, hogy az erotika mennyire a szándék és a figyelem összpontosításának kérdése. Mostanában nemigen nézem erotikus szemmel a világot; de nagyon könnyen tudnám, ha akarnám. Ha az egyéneket úgy akarnám nézni, mint az örömök lehetséges szolgáltatóit vagy tárgyait, ha figyelmemet érzéki kielégülésekre összpontosítanám: az erotika roppantul fontossá válnék, és nagy mennyiségű energia vezetődne az erotika csatornáiba. Ha az egyének más felfogását választjuk, egy más fókusz: az energia más irányba terelődik, és az erotika viszonylag kevésbé fontossá válik.

Az este egy részét azzal töltöttük, hogy a békéről és a társadalmi igazságról vitatkoztunk. Mark olyan szarkasztikusán ellenséges volt Millerrel szemben, ahogyan csak telt tőle, és az én neo-Jézus változatomnak nevezte. Ha a disznók ki akarják tépni egymás belét, hagyni kell őket; különben sem lehet megakadályozni. Disznó az disznó. – De emberré válhatik – vettem ellen. – *Homo non nascitur, fit.*^[54] Jobban mondva csinálja magát, azokból a kész elemekből és lehetőségekből, amelyekkel született.

Helen a szokásos kommunista érvelést hangoztatta: – Nem lehet béke vagy társadalmi igazság, míg előbb nem „likvidálják” a kapitalistákat, liberálisokat és a többi. Mintha lehetne erőszakos, igazságtalan módon békét és igazságot teremteni! Az eszköz határozza meg a célt, és az eszköznek hasonlónak kell lennie a kitűzött célhoz. Az olyan eszközök, melyek lényegesen különböznek a kitűzött céltől, magukhoz hasonló célokat teremtenek, nem olyanokat, amilyenek elérésére a segítségükkel törekedtek. Erőszak és háború olyan békét és társadalmi berendezkedést teremt, amelyben még több erőszak és háború lehetősége lappang. A háborút befejező háború olyan békében végződött, amely nem nagyon különbözik a háborútól; s a forradalom, mely kommunizmusra törekedne, egy olyan hierarchikus államban végződött, ahol rendőri módszerekkel – *à la Metternich-Hitler-Mussolini* – a kisebbség uralkodik, és ahol a gazdagok elnyomó hatalmát az helyettesíti, hogy valaki tagja az oligarchiának. Béke és társadalmi igazság csak igaz és békés eszközökkel érhető el. És az emberek igazságosan és békésen fognak viselkedni, amint, egyénileg erre nevelték magukat, még olyan körülmények között is, mikor könnyebb volna erőszakosan és igazságtalanul viselkedni. És ennek a nevelésnek egyszerre kell testinek és

szelleminek lennie. Tudni kell, hogyan és mire használja önmagát. – Neo-Ignatius és Neo-Sandow – volt Mark ítélete.

Kocsiba ültettem Markot, én pedig gyalog mentem, mert az éjszaka gyönyörű volt. végig, Sohóból Chelsea-ig. A színházak éppen bezártak. Helen hirtelen gonoszkodó jókedvre derült. Csengő hangon megjegyzéseket tett a járókelőkre. Mintha az állatkertben jártunk volna. Zavarba hozó, de mulatságos és pontos volt, mikor rámutatott a gazdag, kürtőkalapos fiatalemberre, akik úgy akarnak festeni, mint egy-egy De Reszke-plakát arisztokratája, vagy úgy nyitják és csukják cigarettatárcájukat, mint Gerald du Maurier; az asszonyokra, akik a Vogue illusztrációihoz vagy drága hirdetésekhez (téli hajútak vagy prémbundák hirdetéseihez) próbálnak hasonlítani, felvetett fejjel, gögösen, félig zárt szempillákkal – vagy hanyagul lóbálják magukat, akár a mozivampok, kidüllesztett gyomorral, mintha ikreket várnának. Milyen szánalmas példaképek mintájára formálják magukat az emberek! Egykor Krisztust követték – most Hollywoodot.

Mikor kiértünk a tömegeből, elhallgattunk. Aztán Helen megkérdezte, boldog vagyok-e. Azt mondtam, igen – bár nem tudom, hogy boldogság-e a helyes kifejezés. Tartalmasabb vagyok, teljesebb, érdeklődőbb, éberebb. Ha nem is vagyok éppen boldog, mindenesetre több lehetőségem van a boldogságra. Újabb csönd. Majd azt mondta: – Azt hittem, nem fogok tudni többé magára nézni, a miatt a kutya miatt. Akkor jött Ekki, és a kutya többé szóba sem került. És most, hogy ő már nincsen, továbbra sem kerül szóba. Más okból. Különben semmi se fontos. Kivéve a kommunizmust. – De ezt csak utólag, kegyeletből, szokásból fűzte hozzá. – Azt mondtam, a céljaink azonosak, csali az eszközeink különböznek. Számára a cél szentesíti az eszközt; számomra az eszköz a célt. Talán – mondtam – egy napon be fogja látni az eszközök fontosságát.

1934. június 3

Mai leckémen Millernél hirtelen úgy éreztem, egy lépéssel előbbre jutottam az élettechnika elméletének és gyakorlatának felfogásában. Hogy megtanuljunk önmagunkkal helyesen bánni, előbb le kell szoktatni magunkat önmagunk helytelen felhasználásáról. El kell utasítanunk azt, hogy egyéni pszicho-fiziológiai életünkben az erőszakos forradalom eszközeivel törekedjünk céljainkra; el kell fojtani ezt a törekvést; az eszközökre kell összpontosítani figyelmünket, hiszen általuk akarjuk elérni a célt; aztán cselekedni. Ezen az eljáráson épül az önmagunkkal való jó és rossz bánásmód közötti különbség ismerete. „Megérzés” útján. Az eredmény: fokozott éberség és fokozott önfegyelmező erő. Éberség és fegyelem: hétköznapi dolgok, de új jelentőséget kapnak. Többé semmi sem hétköznapi vagy mellékes. Fogat mosni, cipőt húzni – ezeket az eljárásokat a szokás unalmasán nem létezővé süllyesztette. Légy tudatos, tiltsd meg magadnak, hogy mohón célra törő lény legyél, összpontosíts az eszközökre: az unalmas, nem létező dolgok lebilincselően érdekes valósággá válnak. Evans-Wents Tibetről szóló utolsó könyvében olvasom a „Guru parancsai szerint” való tanítást: „Állandóan légy éber és tudatos, járás, ülés, evés és alvás közben.” Ez a parancs, mint a legtöbb

parancs, megfelelő végrehajtási utasításokkal van ellátva. Itt valósággal parancs követ parancsot; megtanítanak rá, hogy váljunk éberekké. És nemcsak erre. Arra is, hogyan hajtsuk végre helyesen, nem pedig helytelenül, azokat a műveleteket, melyeknek tudatában kell lennünk. De még ez sem minden. Az éberség és a fegyelem átvihető. Az a képesség, hogy a gondolkodó test izomrendszerét alaposan megismerjük, más területek kivizsgálására is átvihető. Egyre fokozhatjuk azt a képességünket, hogy valamely. magatartás indítóokait felfedezzük, hogy helyesen ítéljük meg egy érzés minőségét, egy gondolat igazi jelentőségét. Az ember azonkívül világosabb és áthatóbb tudatára ébred annak, hogy mi történt a külvilágban, és az ítélet, mely ezt a fokozott tudatosságot kíséri, helyesebbé válik. Az önfegyelmet szintén át lehet vinni más térre is. Tanuljuk meg a helytelen izomhasználat meggátlásának művészetét, így megtanulunk gátat vetni a magatartás bonyolultabb hibáinak is. De nemcsak erről van szó: nemcsak gyógyíthatjuk, meg is előzhetjük a bajt. Ha megfelelő a kölcsönös viszony, a nemkívánatos magatartásnak sok lehetősége egyszerűen nem merül fel. Például megszűnnek a neurotikus félelmek és levertségek – bármi történt is megelőzően. (Jegyzet: a legtöbb gyermekkori és serdülőkori esemény katasztrofális természetű, de mégiscsak kevés egyénben fejlődik komoly neurózis, azokban, akik kivételesen rosszul bánnak önmagukkal. Összerogynak, mert gyenge az ellenállásuk. Gyakorlatban a neurózis mindig helytelen izomhasználattal jár együtt. Figyeljük meg a neurotikusok és örültek tipikusan rossz testtartását. Görnyedt hát, feszült izmok, lehorgasztott fej.) Újra kell nevelni. Vissza kell kapni a testtel való helyes bánásmódot. Ezzel elmozdítjuk annak az ívnek a pillérét, mely a neurotikus egyéniséget alkotja. A neurotikus egyéniség összeomlik. Olyan egyéniség épül a helyébe, aki helyesen használja a testét. De a helyes testhasználat – minthogy a test és a lélek csak elméletileg választható el – egyben a gondolkodóképesség helyes felhasználását jelenti. A legtöbb ember kissé neurotikus. De még az enyhe neurózis is a helytelen magatartás végtelen lehetőségeit nyitja meg. A helyes testhasználat megszabadít a neurózistól – tehát a helytelen magatartás végtelen lehetőségeitől. Eddig azt hitték, a preventív etika kívül van az egyéneken. Társadalmi és gazdasági reformokat a helytelen magatartás lehetőségeinek kiküszöbölésével kell megvalósítani. Ez fontos. De távolról sem elég. Az a hiedelem, hogy ez elég, teszi képtelenné a társadalmi haladás wellsi-bolsevik elgondolását. Mindig élveztem azt a felismerést, hogy ez ostobaság. Alig van pompásabb szórakozás, mint gombostűt szúrni roppantul felfújott gömbökbe. De kissé gyerekes szórakozás; idővel elveszti varázsát. Tehát mennyire örvendetes, hogy úgy látszik, van mód rá, hogy az ostobaságból értelmes dolog váljék. A módszer lényege, hogy a fejlődés ne csak külső, hanem belső is legyen. Hogy ne csak állampolgároként, gépkezelőkként és géphasználókként, de emberi lényekként is haladjunk.

A megelőzés helyes; de nem teszi feleslegessé a gyógyítást. A lehetőség, hogy meggyógyítsuk a rossz magatartást, alapjában azonos azzal a lehetőséggel, mellyel meggyógyítjuk a rossz összeillesztettséget. Ezt tanulja meg utoljára az ember, amikor önmagának helyes használatát tanulja. Van tehát erőátvitel. A tilalom és a fegyelem ereje. Nemkívánatos indulatokat így könnyebb leküzdeni. Könnyebb

követni, meglátni és helyeselni a jobbat. Könnyebb megvalósítani a jó szándékot, türelmesnek, jóindulatúnak, barátságosnak, mértékletesnek és tisztának lenni.

XXIV

1927. június 23. és július 5.

Nem engedhette meg magának; de nem baj. Amberleyné megszokta, hogy olyasmit tegyen, amit nem engedhet meg magának. Igazán olyan egyszerű a dolog; az ember elad egy kis hadikölcsönt, és már rendben is vagyunk. Rendben van az autóút Olaszországba, a Pascin-aktok, a folyószámla Fortnum és Masonnál. És az is rendben van, hogy az ember Berkshire-ben lakik, egy imádandó régi kis házban, melynek szárított-rózsalevél illata van, toronymagas hársfákkal a pázsiton és lankás dombokkal a hátsó kertajtónál, melyek sok kilométernyire húzódnak sima zöld csupaszágukban az ég alatt. Nem engedhette meg magának; de olyan szép volt, olyan tökéletes. És végtére is, mi az a százötven font hadikölcsön? Mennyit jövedelmez? Körülbelül öt fontot évente, leszámítva az adókat. És mi évi öt font? Semmi. A világon semmi. És különben is Gerry más papírokba fekteti a vagyonát. Amberleyné tőkéje talán csökkent; de jövedelme hamarosan növekedni fog. Jövőre már megengedheti magának; és így e boldog idő reményében most ott ült, a hársak alatt, a pázsiton, vendégei közepette.

Helen, fél karjára támaszkodva, ott feküdt anyja széke mögött egy pokrócon. Nem figyelt a beszélgetésre. Oly szép volt a táj, hogy az ember igazán nem figyelhet a jó Anthonyra, aki a gépek történelmi szerepéről tart előadást; nem, az egyetlen dolog, amit ilyen isteni környezetben tehet az ember, hogy a kiscicával játszik. Kiderült, hogy a kiscica legjobban a pokrócjátékot szereti. Az ember ágacskát bújtat a pokróc egyik sarka alá, nagyon vigyázva és óvatosan, míg az ág túlsó vége kibújik a pokróc másik oldalán, mint egy állatnak *a*-feje, mely óvatosan kandikál ki odújából. Egy kicsit kidugja, nagyon gyanakvóan, majd egy rántással visszakapja. Az állat megijedt, és visszahúzódott az odújába. Aztán, összeszedve bátorságát, ismét előbújít, szimatolt jobbra-balra a fűszálak között, majd visszavonult nyugodtan a pokróc alá, hogy biztonságban költse el zsákmányát. Hosszú pillanatok múltak; ekkor hirtelen ismét kiugrott, mint egy paprikajancsi, mintha a fenyegető veszélyt akarná óvatlanul tetten érni, majd egy villanással újra eltűnt. Aztán újra, nagyon kételkedve és vonakodva – a kényszerítő szükség parancsára, saját jobb belátása ellenére – kibújít a levegőre, abban a tudatban – érezte az ember –, hogy kiszemelt áldozat, és ismeri borzalmas sorsát. És mindez alatt az idő alatt a tarka kiscica villogó, kifejezéstelen szemgolyóval és vadul figyelte műveleteit. Valahányszor az ág a pokróc alá bújít, végtelenül óvatosan, néhány centiméterrel közelebb lopózkodott. Közelebb, egyre közelebb, és most elérkezett a pillanat, hogy a végső, döntő ugrásra készüljön. Zöld szemét neveltségesen fenyegetve kimeresztette; parányi teste annyira túl volt terhelve tigrisszerű átható céltudatossággal, hogy nemcsak a farka, de az egész hátsó fele remegett az indulati feszültségtől. Fejük felett közben zizegtek a hársfák az enyhe szélben, és a kerek arany napfoltok hangtalanul cikáztak ide-oda a fűvön. A pázsit

másik oldalán virágzó évelők lobogtak a napon, mintha égnének, mögöttük a dombok elfeküdtek, mint alvó roppant állatok, miközben a felhők indigószínű árnyai lassan siklottak a derekuk felett. Mindez oly szép, oly isteni volt, hogy Helen időközönként egyszerűen nem bírta tovább, le kellett ejtenie az ágat, megragadni a kiscicát, és arcát hozzádörzsölni a cica selymes bundájához, és értelmetlen szavakat suttogni neki selypítő gyermeknyelven, és maga fölé emelni, nevelésesen lógó kis lábaival az arca elé, hogy az orruk majdnem összeért, és belebámolni azokba az üres tekintetű ragyogó zöld szemekbe, míg végül a tehetetlen kis állat olyan szánalmasan kezdett nyávogni, hogy ismét elengedte. – Szegény drágám! – suttogta bűnbánóan. – Megkínoztalak? – De a kízás elérte célját; Helen fájdalmasan túlradó boldogsága kicsordult, és ő megkönnyebbült, az isteni szépség ismét elviselhetővé vált. Az ágacska után nyúlt. A kiscica megbocsátón, mert már elfelejtett mindent, újrakezdte a játékot.

Helen felkapta fejét, egy kerékpár csengője szólt. A postás közeledett a kert főútján a délutáni postával. Helen talpra ugrott, magával vitte a cicát, és gyors léptekkel, de remélve, hogy észrevétlenül, a ház felé sietett. Az ajtóban találkozott a szobalánnyal, aki a leveleket hozta. Kettő neki szólt. Az első, melyet felbontott, Joyce-tól érkezett Aldershotból. (Mosolyognia kellett, mikor a címet olvasta a papíron. „Joyce most A-aldershotban él” – mondja az anyja, elnyújtva a név első szótagját valami tompa túlzással és enyhén meg-botránkozott hitetlenséggel, mintha igazában elképzelhetetlen lenne, hogy az ő lánya ilyen helyen tartózkodjon, „A-aldershotban, drágám!” – s hangjával ezt a katonai kertvárost olyan mesészerű idegenséggel tudta övezni, mintha Tibet volna, vagy olyan borzalmas és távoli, mint a legsötétebb Libéria. „A-a-aldershotban élni! – mint valami memszahib!”)

Csak egy sort írok most – olvasta Helen még egyre mosolyogva –, hogy megköszönjem édes leveledet. Meglehetősen nyugtalanít, amit anyáról írsz, hogy annyi altatót szed. Az biztosan nem tesz jót neki. Colin azt mondja, többet érne egy kis egészséges testmozgás. Tanácsold neki, hogy lovagoljon. Én mostanában lovagló leckéket veszek, igazán remek dolog, ha már megszokta az ember. Már egészen rendben vagyunk, és nem is hiszed, milyen csókolnivalóan édes a mi kis házunk. Colin meg én dolgoztunk, mint a kulik, hogy mindent rendbe hozzunk, és mondhatom, az eredmény megérte a fáradságot. Egy sereg idegesítő látogatást kellett tennem; de mindenki nagyon kedves hozzám, és már egészen otthon érzem magam. Colin szeretettel üdvözl. – Ölel

Joyce

A másik levél – és emiatt ment a postás elébe – Hugh Ledwidge-től érkezett. Ha a leveleket odavitték volna Amberleynének a pázsitra, ha ott osztotta volna ki őket nyilvánosan... Helen gondolatban is elpirult a szégyentől és haragtól, hogy mit mondott volna az anyja Hugh levelére. Annak ellenére, hogy a többiek is ott ülnek; vagy éppen azért, mert ott ülnek. Amikor egyedül voltak, Helen többnyire egy-két ingerkedő szó árán megúsza. De ha mások is jelen voltak, Amberleynét megihlette a közönség, és terjengős leírásokba és megjegyzésekbe bocsátkozott. – Hugh és

Helen – magyarázta – afféle átmenet Szókratész és Alkibiadész, Don Quijote és Dulcinea között. – Voltak pillanatok, mikor Helen gyűlölte az anyját. – Ez az eset – csengett fülébe a hangja –, hogy: „Szeretnék, de nem tudlak szeretni, az etnológiát nem tudom feledni.” Helen sokat szenvedett azok miatt a levelek miatt.

Feltépte a borítékot.

1927. VI. 22.

Szent Iván napja van, Helen. De maga valószínűleg túl fiatal ahhoz, hogy sokat gondolkodjék egyes napok különleges értelmén. Maga összevissza vagy hétezer napja van a világon, és az embernek legalább tízezer napja kell már a világon lennie, hogy ráeszméljen, hogy napjainak száma nem végtelen, és hogy nem élheti őket kedve szerint. Én már több, mint tizenháromezer napja vagyok a földön, látom a véget, és a határtalan lehetőségek összezsugorodtak. Az ember addig nyújtózkodik, amíg a takarója ér, és a takaró nemcsak rövid, hanem különös anyagból való – többnyire silány anyagból. Ha az ember fiatal, azt hiszi, hogy az idejéből mindenféle fantasztikus jelmezeket szabhat magának – csákókat, miseruhákat és talárokat; Nizsinszkij trikóját, Rimbaud palakék nadrágját és Garibaldi vörös ingét. De ha az ember tízezer napot élt, kezd rájönni arra, hogy szép, ha egy rend tisztességes ruhát tud szabtatni belőle. Nyomasztó ráeszmélés; és Szent Iván napja egyike azoknak a napoknak, mely ráeszmélteti az embert erre. A leghosszabb nap. A hatvan vagy hetven leghosszabb nap egyike az ember huszonötezer napjából. És mit kezdtem ezzel a leghosszabb nappal, e kevesek, egyformák, sivarak leghosszabbjával? Foglalatoskodásaim felsorolása megszegyenítően nevetséges és céltalan volna. Az egyetlen érdekes, és a szó mély értelmében értelmes dolog, amit tettem, az volt, hogy magára gondoltam egy kissé, Helen, és ezt a levelet írom magának...

– Volt valami érdekes leveled? – kérdezte Amberleyné, mikor a lánya ismét előkerült a házból.

– Csak néhány sor Joyce-tól.

– A mi memszahibunktól – Helen bólintott.

– Joyce A-aldershotban él – fordult Mary Amberley a társasághoz. – A-aldershotban – hangsúlyozta, nyújtva az első szótagot mindaddig, amíg az a hely szemtelenül valószínűtlenné vált, a tény pedig, hogy Joyce ott él: fantasztikus és kissé illetlen mítosszá.

– Köszönje meg az isteneknek, hogy nem maga él Aldershotban – mondta Anthony. – Végére is ott kellene élnie. Tábornok lánya.

Maryt első pillanatban elnémította ez a közbevágás; már örült, hogy milyen kalandos változatokat fog költeni Aldershot témájáról. De jókedve visszatért, mikor észrevette, hogy Anthony még dúsabb lehetőségeket kínált föl neki. – Igen, tudom – kiáltotta mohón. – Tábornok lánya vagyok. És tudja-e, hogy csak az istenek kegyelmének köszönhetem, hogy e pillanatban nem vagyok ezredes felesége? Hajszálon múlt, hogy nem katonához mentem feleségül. Hajszálon. A

legelragadóbb, leggyönyörűbb férfi volt. De itt – a homlokát kopogtatta – buta volt, mint az éjszaka. Szerencse, hogy olyan megsemmisítően unalmas volt. Ha csak egy picivel értelmesebb lett volna, elmentem volna vele Indiába. És aztán mi lett volna belőlem? Képzelterti.

– Elképzeltertlen! – mondta Beppo vihogva.

– Ellenkezőleg – mondta Anthony –, nagyon is elképzeltertő. Minden este hat és nyolc között a klubban volna; bálon a kormányzónál; házasságot törne a meleg évszakban, pólózna a hűvös hónapokban; szakadatlanul mérgeződne a bennszülött cselédekkel; állandó pénzgondjai és családi jelenetei volnának; időnként egy kis malária és vérhas; havonként egy csomag ócska regény a *Times* kölcsönkönyvtárából; és az elkerülhetetlen öregedés... kétszer olyan gyors iramban, mint Angliában. Ha az ember járt Indiában, mi sem könnyebb, mint ezt elképzelterni.

– És azt hiszi, hogy mindez megtörtént volna velem? – kérdezte Mary.

– Mi egyéb történhetett volna? Csak nem képzelter, hogy Quettában Pascineket vett volna?

Mary nevetett.

– Vagy Max Jacobot olvasott volna Rawalpindiban? Maga is olyan memszahib lett volna, mint a többi memszahib. Egy kissé többet unatkozott volna, és elégedetlenebb lett volna talán, mint a többi. De azért memszahib lett volna.

– Valószínűleg – hagyta rá Mary. – De hát igazán ennyire a körülmények rabja az ember?

Anthony bólintott.

– Nem hiszi, hogy megmenekültem volna?

– Nem látom be, miért.

– De ez azt jelenti, hogy *én*, az én egyéniségem nincs – mondta Mary, mellére tett kézzel. – Én nem is vagyok.

– Nem, persze hogy nincs. Nem abszolút értelemben. Maga kémiai vegyület, nem elem.

– De ha az ember nem igazán van, nem értem, miért... – Mary tétovázott.

– Miért ez a sok hűhó – fejezte be helyette Anthony. – A rengeteg bögés, ujjongás meg fogcsikorgatás. Az Én kalandjai miatt, mely nem is igazi én – csak egy csomó véletlen eredménye. És természetesen – folytatta –, ha az ember elkezd ezen gondolkodni, rögtön belátja, hogy nem is érdemes akkora hűhót csapni. És aztán nem is csap, legalábbis, ha az embernek van esze. Mint nekem – tette hozzá mosolyogva.

Elhallgattak. – Az ember nem csap hűhót – ismételte mintegy önmagának Amberleyné és Gerry Watchettre gondolt. – Nem csap hűhót. – De lehet nem csapni, ha az a férfi olyan buta, olyan önző, olyan durva és egyben olyan gyötrelmesen kívánatos – mint a víz a pusztában, mint az álom az álmatlannak? Gyűlölte; de a gondolat, hogy néhány nap múlva ott lesz, ott fog lakni a házban, meleg zsidongást indított meg a testében. Lehunyta szemét, és mélyet lélegzett.

Helen, karjában a cicával, mint valami bundás csecsemővel, átvágott a pázsiton. Egyedül akart lenni, nem akarta hallani azt a nevetést, azokat a jellegtelenül közömbös hangokat. „Hétezer nap” – ismételte magában. És nemcsak a

lenyugvó nap varázsolt mindent olyan ünnepélyesen és gazdagon széppé; a tűnő napok, az emberi lehetőségek véges volta, a végső elkerülhetetlen feloszlás gondolata tette. – Hétezer nap – mondta fennhangon –, hétezer nap. – Könnyek szöktek a szemébe, és az alvó kiscicát szorosabban ölelte a keblére.

Savernake, Oxford, White Horse; és közben Gerry Bugattijának süvítése és csikorgása, a szél zúgása, a kanyarok és bukkanok, a szertelen sebesség gyomrot felkavaró, de egyben gyönyörűséges réműletei. És most ismét hazaértek. Örökkévalóságnak tetszett, s egyben mintha el sem indultak volna. A kocsit megállt; de Helen nem mozdult.

– Mi baj? – kérdezte Gerry. – Miért nem száll ki?

– Rettenetesen végleges a kiszállás – mondta Helen felsóhajtva. – Mintha varázslatot törne meg az ember. Mintha varázskörből lépne ki.

– Varázslat? – ismételte Gerry kérdő hangsúllyal. – Milyen varázslat, jótékony varázslat vagy fekete mágia?

Helen nevetett. – Tarka. Isteni és borzalmas. Tudja, Gerry, magát börtönbe kellene csukni, amiért így hajt. Vagy örültekházába. Örült és bűnös. De imádtam ezt a kirándulást – fűzte hozzá, kinyitotta a kocsit ajtaját, és kilépett.

– Örülök! – mondta Gerry mindössze, és olyan gondosan nem-szerelmes mosolyt sugárzott Helen felé, amelyet csak tudott. Megindította a kocsit, és*olajbűzt terjesztve eltűnt a ház mögötti kanyarban a garázs irányába.

„Elragadó” – gondolta. És milyen bölcs dolog volt, hogy ilyen jókedvű, szívből-becsületes, idősebb testvérhangot ütött meg vele szemben! Jó csalétek. A vad odaszokik az emberhez. Nemsokára majd a tenyeréből eszik. Az igazi akadály persze Mary. „Unalmas néber! – gondolta hirtelen föllángoló gyűlölettel. – Féltékeny, gyanakvó, mindenbe beleüti az orrát. Úgy viselkedik, mintha az ember az ő magántulajdona volna. És mohó, telhetetlen. Állandóan a nyakába akasztja magát – azt az öregedő testét.” Gerry arcán, miközben a kocsit a garázsba kormányozta, undor tükröződött. De hála Istennek, gondolta, most megfázott a mája, vagy mi az ördög van vele. Ez legalább egy darabig nyugton tartja, s nincs annyira az ember útjában.

Helen le sem vette kabátját, teljesen megfélemezett az anyja betegségéről, sőt egy pillanatra arról is, hogy a világon van, átsietett a halion, és berontott a konyhába.

– Hol van Tomy, Weeksné? – kérdezte a szakácsnőtől. A verőfény, a táj és Gerry Bugattija olyan hatást tett rá, hogy most döntő fontosságú dologgá vált, hogy a kiscicát karjai közé kaphassa. Rögtön. – Látnom kell Tomyt – erősködött. És magyarázatul hozzáfűzte: – Reggel nem volt időm meglátogatni, olyan sietségben indultunk.

– Azt hiszem, Tomy nincs jól, Helen kisasszony – Weeksné letette a varrást.

– Nincs jól?

– Ide szállásoltam – folytatta Weeksné, majd felállt nádfonatú karosszékéből, és a tálalóba vezette Helent. – Itt hűvösebb. Ügy látszik, nagyon szenved a melegtől.

Lázának látszott. Fogalmam sincs, mi baja lehet – fejezte be félig panaszosán, félig résztvevően. A szakácsnő sajnálta Tompyt. De sajnálta önmagát is, hogy Tompy ennyi kényelmetlenséget okoz.

A cica ott feküdt az árnyékban a mosogató alatt. Helen leguggolt a kosarához, kinyújtotta kezét, hogy felemelje, majd egy halk, undorodó sikoltással visszahúzta, mintha valami visszataszítót érintett volna.

– De hát mi történt vele? – kiáltotta.

A kis tarka cica szőre elvesztette minden simaságát, selymes fényét, és nedves, egyenlőtlen csomókba állt össze. Szeme le volt hunyva és ragadt a sárga csipától. Az orra is folyt, és összemaszatolta arcának gyönyörű mintázású szőrét. A fura és helyes kis Tompy, akivel még tegnap is úgy játszadozott, a mulatságos és elbűvölő Tompy, akit magasra emelt a fél kezével, a meghatóan tehetetlen kis cica, akihez az arcát dörzsölte, s akinek a szemébe bámult – eltűnt, helyében egy lankadt, tisztátalan, eleven rongydarab maradt. Mint az a vese, ötlött hirtelen undorodással Helen eszébe; és rögtön elszégyellte magát ezért a gondolatért, azért az első borzasztó visszariadásért, mely gépies visszahatás volt, még mielőtt tudatossá vált volna benne a gondolat.

„Milyen disznó vagyok! – gondolta. – Százszázalékos disznó!” Tompy beteg, szánalmas, talán haldoklik. És ő még ahhoz is túl kényes, hogy megérintse. Nekigyürközött, hogy leküzdje undorát, még egyszer a kis cica felé nyúlt (micsoda hányingeres vonakodással!), és megsimogatta a csapzott bundát. Könnyek szöktek a szemébe, és lecsurogtak az arcán.

– Rémes, rémes – ismételte megtört hangon. Szegény kis Tompy! Szépséges, imádandó, mulatságos kis Tompy! Meggyilkolták – nem; rosszabb, mintha meggyilkolták volna: ocsmány kis szemétté alacsonyították; ok nélkül, teljesen értelmetlenül; és éppen ezen a mai napon, ezen az isteni napon, a felhőkkel a White Horse felett, a verőfényel a savernaki erdő lombjában. És most, betetőzésül, még ő maga is utálja ezt a szegény kis állatot, alig bírja megérinteni, mintha mocskos vesedarab volna, pedig ő állítólag szerette, sőt szereti, hajtogatta magában. De mi haszna, hogy így tartja és simogatja; igazi érzésein ez sem változtat. Hiába tesz olyan mozdulatot, mint aki leküzdötte az undorát; mégis undorodik, pedig szereti.

Könnyáztatta arcát Weeksné felé fordította. – Mit tegyünk? Weeksné a fejét rázta. – Azt tapasztaltam, hogy nem sokat tehet ilyenkor az ember. Macskákkal nem.

– De muszáj valamit csinálni.

– Csak azt az egyet, hogy békében hagyjuk – mondta Weeksné olyan pesszimizmussal, melyet nyilvánvalóan fokozott az eltökélt szándéka, hogy nem hagyja zavartatni magát. Majd elérzékenyülve Helen bánatán, hozzáfűzte: – Majd rendbejön, drágám. Ne sírjon. Hadd aludja ki a betegségét.

Az udvar kövein léptek hangzottak, a nyitott ablakon behallatszott, hogy valaki kissé hamisan a „*Yes, sir, she's my baby*” dallamát fütyülte. Helen felugrott, és kihajolt az ablakon: – Gerry! – kiáltott, majd Gerry meglepett és résztvevő arckifejezésére válaszul, hozzáfűzte: – Rémes dolog történt.

Gerry nagy, erős kezében Tompy még szánalmasabb és parányibb volt, mint valaha. De milyen gyengéd volt Gerry, milyen ügyes! Helen nézte, hogyan törli ki

a cica szemét, hogyan tisztítja ki orrlyukaiból a váladékot, és elámult mozdulatainak finom pontosságán. „Én magam – gondolta, szégyenletes ügyetlenségének fokozott tudatában – semmi egyébre nem voltam képes, mint hogy megsimogassam Tompy szőrét és utáljam. Reménytelen, egészen reménytelen eset vagyok!” És mikor Gerry megkérte, segítsen Tompy-val megitatni egy kiskanál tejben feloldott fél aszpirint, elügyetlenkedte a dolgot, és kilötyyentette az orvosságot.

– Talán egyedül jobban tudom – mondta Gerry, és kivette kezéből a kanalat. Helen megszégyenülése teljes volt...

Mary Amberley méltatlankodott. Itt fekszik lázasan és szenvedőn, sőt mi több, egyre nagyobb lázba és szenvedésbe hajszolva magát, ha Gerry veszedelmes autóvezetésére gondol. És ez a Helen szórakozottan benéz a szobájába, pedig már több mint két órája itthon van – több mint két órája, és nem volt benne annyi tisztesség, hogy megnézzze, hogy van az anyja, több mint két órája, miközben az anyja (nefeledjük: az anyja!) a kétségbeesés minden kínját szenved el, mert azt hiszi, hogy valami baleset érte őket.

– De Tompy haldoklott – magyarázta Helen. – Meghalt. – Az arca nagyon sápadt volt, a szeme ki volt sírva.

– Hát, ha neked egy nyomorult macska fontosabb az anyádnál...

– És különben is, te aludtál. Ha nem aludtál volna, hallottad volna, hogy a kocsi visszajött.

– Már az álmot is irigyled tőlem – mondta Amberleyné keserűen.

– Hát egyetlen fájdalommentes órám sem lehet? Különben – fűzte *hozzá* – nem is aludtam. Lázálomban fetrengtem. Ma már néhányszor félrebeszéltem. Hát természetes, hogy nem hallottam a kocsit.

– Pillantása a Somnifaine-es üvegre vetődött, mely az ágya melletti asztalon állt, és az a gyanú, hogy Helen is észrevehette az üveget, még jobban feldühítette. – Mindig tudtam, hogy önző vagy – folytatta. – De mondhatom, azért ezt nem hittem volna rólad.

Más alkalommal Helen felfortyanva, haragosan védekezik, vagy pedig büntudatosan sírásra fakad. De ma annyira összetört volt, hogy még sírni sem tudott, annyira levert volt a szégyentől és boldogtalanságtól, hogy a legszembeötlőbb igazságtalanságot sem tudta rossz néven venni. Hallgatása még jobban kétségbe ejtette Amberley-nét.

– Mindig azt hittem – folytatta –, hogy csak felületességből vagy önző. De most már látom, hogy szívtelen vagy. Egyszerűen szívtelen. Én a legszebb éveimet neked áldoztam, és mit kapok érte?

– Hangja remegett, meg volt győződve áldozatának valóságáról, meg volt hatva nagyszerűségétől és mártíri méreteitől. – A legcinikusabb közönyt tanúsítod. Egy árokban dögölhetek meg, bánod is te. A macskád miatt sokkal jobban izgatod magad. És most eredj – mondta majdnem rikácsolva –, eredj! Tudom, hogy felment a lázam. Eredj!

A magányos vacsora után – mert Helen fejfájásra hivatkozva a szobájában maradt – Gerry felment Amberleynéhez. Ezen az estén sajátságosan kedves volt és olyan gyengéden részvevő, hogy Mary elfelejtette fölgyülemlett panaszait, és újból beleszeretett, mégpedig egészen más okokból – nem azért, mert olyan szép, olyan könnyed és szentelenül zsarnoki, olyan kíméletlen és tökéletes szerető, hanem azért, mert kedves, gondos és gyengéd, egyszóval olyan, amilyennek Mary azelőtt nem ismerte.

Fél tizenegyet ütött az óra. Gerry felállt. – Ideje, hogy megkapja az altatóadagját.

Mary tiltakozott; de Gerry nem engedett – a beteg érdekében.

Harminc csöpp volt a Somnifaine szokásos adagja; de Gerry negyvenötöt mért ki, hogy egészen biztosan elaltassa, megitatta, majd betakargatta (– Mint egy öreg dajka! – kiáltott Mary boldogan nevetve, mialatt Gerry az ágy körül tett-vett), majd csókkal jó éjszakát kívánva, szinte anyai gyöngédséggel eloltotta a lámpát, és magára hagyta.

A falusi templom órája tizenegyet ütött. „Milyen szomorú – gondolta Helen, amint a távoli harangszóra figyelt –, milyen magányos!” Mintha saját lelkének szavát figyelné, olyan misztikusan visszhangzóit a ráboruló éjszakában. Egy, kettő, három, négy... Minden lágy, repedt hang még reménytelenebbül gyászosabb volt, mint az előző, mintha valami végtelen magány mélyéből törne föl, még magányosabból, mint az előbbi. Tompy meghalt, és ő még arra sem volt képes, hogy beadja neki a tejben feloldott aszpirint, nem volt annyi ereje, hogy leküzdje undorát.

Önző és szívtelen: az anyjának teljesen igaza van. De árva is, nemcsak önző, teljesen elhagyott az értelmetlen, rosszindulatú erők közepette, melyek szegény kis Tompyt meggyilkolták; és szívtelensége a haragnak kétségbeesett hangján jajdult fel; az éjszaka mérhetetlen és üres volt körülötte.

– Helen!

Összerezcent, és hátrafordult. A szobában áthatolhatatlan sötétség volt.

– Én vagyok – folytatta Gerry hangja. – Nyugtalan voltam maga miatt. Jobban van?

Helen meglepetése és ijedtsége haraggá változott, hogy rátörnek magányára és boldogtalanságára. – Felesleges volt nyugtalankodnia – mondta hidegen. – Egészen jól vagyok.

A török dohány, a fodormenta-illatú fogkrém és a Bay-rum enyhe illatának légkörébe burkolva Gerry láthatatlanul közelebb lépett. Egy tapogató kéz a paplanon át megérintette Helen lábszárcsontját; majd az ágy rugói kissé megcsikordultak, és megbillentek a súly alatt, inert valaki leült az ágy szélére.

– Kissé felelősnek érzem magam – folytatta Gerry. – Az a sok nyaktörő mutavány délután! – Hangja láthatatlan mosolyt jelzett, a láthatatlan szem tréfás és gyöngéd hunyorítását.

Helen nem válaszolt; hosszú csönd. „Rosszul indítottam” – gondolta Gerry, homlokát ráncolva a sötétben; majd új nyomon újra nekiindult.

– Nem megy ki a fejemből az a szegény, nyomorult kis Tompy – mondta más hangon. – Különös, hogy mennyire felkavarja az embert, ha egy kis állat így elpusztul. Botránnyosan igazságtalannak érzi az ember.

Néhány perc múlva Helen zokogott, és Gerrynek módjában volt vigasztalni.

Szelíden és óvatosan, ahogy Tompyval bánt, és mindazzal a gyöngédséggel, mely annyira meghatotta Amberleynét, most Helen haját simogatta, majd mikor a zokogás elcsendesedett, a másik kezével a meztelen karját. Újra meg újra, türelmes-szabályosan, mint egy dajka, aki álomba ringatja a gondjára bízott gyermeket; újra meg újra... legalább háromszázszor, gondolta, mielőtt az ember olyan mozdulatot kockáztathat meg, melyet-szerelmes mozdulatnak magyarázhatnak. Háromszázszor; és még azután is csak alig észrevehető fokozatokban térhet el az újfajta simogatás az előbbtől, mintegy a véletlenek sorozatával, míg fokozatosan és nem szándékosan, a kéz, mely most a lány karját simogatja, ugyanazzal az anyai kitartással a keblét érinti, miközben ujjai, melyek módszeresen simogatták a hajfürtöket, a fülre tévednek, és onnan az arcon át az ajkakhoz, és ott tétováznak könnyeden, szemérmesen, de csókokkal terhesen, a száj előfutárjaként, mely végül a lány szájára tapad a sötétben, hosszú türelmének jutalmául.

XXV

1937. május 20.

Még egy „ütés”. Fitzsimmons, Jefferies, Jack Johnson, Carpentier, Dempsey, Gene Tunney – bajnokok jöttek és mentek, de a szókép, mellyel Beavis a sorozatos csapásokat jellemezte, nem változott.

Tgen, súlyos ütés. De Anthony mégis úgy találta, apja visszaemlékezéseiben, ebed közben, James bácsiról iskolás fiú korában – volt valami diadalféle.

– Szegény James... milyen göndör haja volt akkor... *et nos mutamur*^[55]. – A részvét meg a bánat némi elégtétellel vegyült, azzal az elégtétellel, melyet egy öregember érez, aki még mindig életben van, és eljárhat kortársainak, sőt a magánál fiatalabbaknak a temetésére.

– Két év – hangoztatta. – Majdnem két teljes év volt köztem és James között. Az iskolában én voltam az „idősebb” Beavis.

Gyászosan rázta a fejét; de öreg, fáradt szeme visszafojthatatlan örömtől ragyogott. – Szegény James! – sóhajtott. – Nemigen találkoztunk az utóbbi években. A megtérése óta. Hogy *azt miért* tette? Érthetetlen. Katolikus lett – éppen ő...

Anthony nem válaszolt. Nem is olyan meglepő, gondolta. Szegény öreg Bradlaugh-ateistaként nőtt fel. Áldottan boldognak illett volna lennie, amint kozmikus legénykedésével, engesztelhetetlen kétségbeesésével hivalkodik. De szerencsétlenségére homoszexuális lett abban az időben, mikor azt még önmagának sem vallhatta be az ember. Befelé fejlődő pedenisztia – ez mérgezte meg egész életét. Ez változtatta azt a metafizikai és elragadóan pickwicki kétségbeesést igazi, közönséges, erdei-mezei kétségbeeséssé. Kétségbeesés és neuraszténia; az öreg úr igazában félőrült volt. (Ami nem akadályozta, hogy elsőrangú műszaki tanácsos legyen.) Aztán a háború alatt jobb ég derült rá. Az ember sebesült katonákat kényeztetetett tiszta lelkiismerettel – *pro patria*.^[56] Anthony emlékezett James bácsi látogatásaira, mikor ő a kórházban volt. Majdnem mindennap eljött.

Ajándékokkal megrakva, még vagy féltucat örökbe fogadott unokaöcs számára, csakúgy, mint az igazi számára. Abban az időben állandó mosoly ült sovány, mélabús arcán. De a boldogság sohasem tartós. Elérkezett a békekötés napja; és a négy paradicsomi év után a pokol sötétebbnek tetszett, mint valaha. 1923-baí James bácsi pápista lett. Ez előre látható volt.

De Beavis fejébe sehogy sem fért a dolog. Az a gondolat, hogy James körül jezsuiták nyüzsögnek, hogy James minduntalan térdre, borul a misén, hogy operálhatatlan rákjával Lourdes-ba zárandokol, hogy James a szentségek felvétele után megbékélve hal meg – ez a gondolat borzadállyal és megdöbbenéssel töltötte el.

– Azért bámulatos és elismerésre méltó a mód, ahogy az embert az életből kikísérik. Meghalni – nyilván állati folyamat. Még szigorúbban állati, mint a tengeribetegség – mondta Anthony. Egy percig elnémult, és szegény James bácsi utolsó, legtestebb órájára gondolt. A nehéz, horkoló lélegzetvételre, az üresen tátongó szájra, a kaparászó kezekre. – Milyen bölcs az egyház, hogy szertartássá változtatja.

– Parádé – mondta megvetően Beavis.

– De nagyszerű parádé – hangoztatta Anthony. – Művészi alkotás. A haldoklás magában véve olyan, mint a viharos csatornán való átkelés, csak még rosszabb. De sikerül nekik ebből szép és jelentős dolgot kihozni. Főképp persze a néző számára. De talán a főszereplő számára is.

Csend lett. A szobalány tányérokat váltott, és behozta a tésztát. – Egy kis almatortát? – kérdezte Pauline, miközben belevágott.

– Almás bélés, kedvesem. – Beavis hangja szigorú volt. – Mikor tanulod meg, hogy a tortának nincsen fedőlapja? Ami két tésztaréteg között van: az bélés.

Vettek a tejszínből és a cukorból.

– Igaz is – mondta hirtelen Pauline –, hallottátok, mi történt Foxe-néval? – Beavis és Anthony a fejüket rázták. – Maggie Clark mesélte tegnap. Szélütés érte.

– Ugyan, ugyan – mondta Beavis, majd elgondolkozva fűzte hozzá: – Furcsa, hogy kihullanak némelyek az emberek életéből. Pedig valamikor nagyon is benne voltak. Tán féltucatszor sem láttam Foxe-nét az utóbbi húsz évben. Pedig valamikor...

– Nem volt érzéke a humor iránt – mondta Pauline mintegy magyarázatul.

Beavis Anthonyhoz fordult. – Azt hiszem, te sem... hm, „tartottad” a barátságot vele valami szorosan, legalábbis amióta az a szegény fia meghalt.

Anthony szó nélkül rázta a fejét. Nem volt kellemes, ha eszébe juttatták, mi mindent elkövetett, hogy kitérjen Foxe-né útjából. Azok a hosszú, szeretetteljes levelek, melyeket a háború első évében kapott tőle – s melyekre egyre rövidebben, egyre felületesebben, szokványosabban válaszolt; el sem olvasta a leveleket. El sem olvasta, de – babonás kényszerből – sohasem semmisítette meg. Legalább egy tucat kék boríték, a címzés az ő nagy betűivel, világos és folyamatos írásával, most is ott hever felbontatlanul íróasztalának egyik fiókjában. A levelek jelenléte homályos, megmagyarázhatatlan módon balzsam volt lelkiismerete számára. Nem egészen hatékony balzsam. Apja kérdése kényelmetlen érzést keltett benne; sietett más tárgyra terelni a beszélgetést.

– És te mit ásogattál ki mostanáig? – kérdezte azon a tréfásan archaikus nyelven, mellyel akár az apja is élhetett volna.

Beavis kuncogott, és mesélni kezdte a modern amerikai köznyelv terén végzett kutatásait. Micsoda ízes fordulatok! Micsoda Erzsébet-korabeli gazdagság újveretű szavakban és eredeti szóképekben! Egy frászt, add le a dumát, ide süss. Remek! És hogy tetszenék neked, ha valaki kénesőlánynak nevezne? – kérdezte Dianától, fiatalabbik lányától, aki némán és szigorú zárkózottsággal ülte végig az ebédet. – Vagy ami még rosszabb, stramm nőnek, drágám? Vagy azt mondhatnám neked, Anthony, hogy valami nőügyed van. Vagy sajnálattal utalhatnék arra a szokásodra, hogy szereted a szerelmi históriákat elkenni. – Ravaszul hunyorgott örömeiben.

– Akár kínaiul beszélne nek – jegyezte meg Pauline az asztal túlsó végéről. Kerek, nyugodt arcának rózsaszín puha húsán a jókedv növekvő hullámokban terjedt; állainak sorozata rezgett, mint a kocsonya. – Apád nagy zsványnak nevezi magát. – Az előtte álló ezüsttálacskából kivett néhány csokoládébonbont, és a szájába tette. – Nagy zsványnak – ismételte tele szájával, és rázkódott a nevetéstől.

Beavis, aki közben felajzotta magát a szükséges csintalansági fokra, előrehajolt, és bizalmas suttogással kérdezte Anthonytól: – Mit tennél, ha a kénesőlánny véletlenül más...

„Édesek az öregek – gondolta Diana –, ez nem vitás. De milyen csacsik néha, milyen kimondhatatlanul idétlenek! Azért Anthonynak nincs joga bírálni őket; pedig az ő túlzottan udvarias modora mögött nyilván bírálja őket a nyomorult!” Diana méltatlankodott. Senkinek sincs joga arra, hogy bírálja őket, kivéve őt magát, meg talán a nővérét. Valami kellemetlen dolgon gondolkodott, amit Anthonynak mondhatna, de az nem adott rá alkalmat, és Diana nem született epigrammaköltőnek. Be kellett érnie azzal, hogy némán táncolja homlokát. És különben is itt az ideje, hogy visszamenjen a laboratóriumba.

Felállt. – Indulnom kell – mondta kurta, hirtelen modorában.

– Szigorúan megtiltom, hogy ennyi édességet egyél – fűzte hozzá, mikor lehajolt, hogy megcsókolja anyját. – Orvosi parancs.

– Még nem vagy orvos, drágám.

– Még nem, de jövőre az leszek.

Pauline nyugodtan a szájába dugott még egy csokoládébonbont.

– Jövőre talán majd nem fogok édességet enni – mondta. Anthony néhány perccel később szintén búcsút vett. Gyalog ment át South Kensingtonon, és a gondolatai visszakalandoztak Foxe-né köré. Vajon súlyos-e az a szélütés? Béna lett-e? Igyekezett megakadályozni apját, hogy beszéljen róla, úgyhogy Pauline arra sem ért rá, hogy ezt elmondja. Elképzelte, amint tehetetlenül fekszik, félig holtan, és rémülten vette észre, hogy a rokonszenven kívül bizonyos elégtételt és megkönnyebbülést is érez. Mert végtére is Foxe-né volt a vád koronatanúja, az a személy, aki legterhelőbben tanúskodhatott volna ellene. Ha meghalt vagy csak félholt is, nincs ott a bíróság előtt; és távollétében elejtik a vádat. Lényének egy része örült a hírnek. Gyalázatosan örült. Igyekezett másra gondolni, és közben felszállt egy autóbuszra, hogy gyorsabban jusson el a Városi Könyvtár menyországába.

Közel három órát töltött ott, adatokat keresett az anabaptisták történetéhez, azután hazasétált a lakására, Bloomsburybe. Gladyst várta vacsora előtt. Az a lány az utóbbi időben kissé okvetetlenkedett, de azért... Várakozó örvendezéssel mosolygott magában.

Gladyst hatra várta; de negyed hétkor még nem volt ott. Félkor sem. Hétkor sem. Fél nyolckor sem. Nyolckor Anthony elővette az 1914-ben és 1915-ben lebélyegzett kék borítékokat, amelyek Foxe-né írásával voltak megcímezve, és csüggedten kérdezte magától – első türelmetlenségét és dühét csüggedtség váltotta fel –, hogy vajon felbontsa-e. Míg ezen tűnődött, megszólalt a telefon, és Mark Staithe kérdezte, szabad-e vacsorára. Az utolsó percben egy kis társaság verődött össze. Ott lesz Pitchley és a felesége, a pszichológus Sen, az indiai politikus és Helen Ledwidge... Anthony visszatette a leveleket a fiókba, és kisietett a házból.

XXVI

1933. szeptember 5.

Két óra elmúlt. Anthony a hátán feküdt, és a sötétbe bámult. Az álom, úgy látszik, szándékosan kerüli, valami visszatartja, valami testében lakozó rosszindulatú idegen. Künn a fenyőfák között a tücskök szüntelenül létezésük témájáról cirpelték; egy-egy kakaskukorékolás is felharsant a sötétben, egyre hangosabban és közelebbről, míg csak a szomszéd kertekben valamennyi madár nem viszonzta a kihívást, nem rikoltott vissza. És azután minden ok nélkül sorban elnémultak, és a lárma elhalt, egyre távolodott – végig Franciaországon, képzelte Anthony, amint fülét hegyezve, figyelte a távolodó hangot, az elhalkuló kukorékolás tovasiető hullámát. Száz meg száz kilométernyire talán. És aztán valahol megfordul a hullám, és éppen olyan gyorsan hömpölyög vissza. Vissza talán az Északi-tengertől; a harctereken át; Párizs határát érintve, és egyik távolodó madártól a másikig az erdőn keresztül, majd a beauce-i síkságon át Burgundia dombjain le és fel, mint valami légi hangfolyam – zuhan a Rhône völgyén lefelé; Valence-on, Orange-on és Avignonon át, túl Arles-on és Aixen keresztül, Provence csupasz hegyein, míg újra ideérkezik, egy órával előbbi útja után, és viharos rikoltásokkal előzönlí a tücskök hangos, szünet nélküli, csenddel egyenértékű muzsikáját.

Hirtelen eszébe jutott egy részlet Lawrence: *Az ember, aki meghalt* című történetéből, és hálásan, hogy van ürügye félbehagyni az álom hiábavaló keresését, meggyújtotta a lámpát, és lement a földszintre, hogy megkeresse a könyvet. Igen, itt van. „Amikor kilépett, a fiatal kakas kukorékol. Lefokozott, tört hang volt, de a madár hangjában volt valami bánatnál is erősebb. Annak a szükségessége, hogy éljen, sőt világgá kiáltsa az élet diadalát. Az ember, aki meghalt, állt, és figyelte a kakast, amely megmenekült, és felborzolt tollazattal lábujjhegyre emelkedve, hátravetett fejjel, kilátott csőrrel harsogta kihívó életszózatát!t halál szemébe. A bátor hangok szabadon szárnyaltak, a madár lába köré csavarodó zsinog szorításától elhalkultak ugyan, de mindegyre szóltak. Az ember, aki meghalt, meztelenül nézte az életet, látta szerte mindenütt a roppant elhatározást, mely viharos vagy szelíd

hullámtaréjban, habcsipkében emelkedett ki a láthatatlan kékségből, a fekete-sárga kakast vagy a fügefá rügyeinek zöld lángnyelveit. Ezek a tavaszi dolgok és lények előbújtak, tele vággyal és érvényesülni akarással. Úgy jöttek, mint a habtaréj a láthatatlan vágy kék tengeréből, az erő tengerének roppant beláthatatlanságából, színesen, megfoghatóan, elenyészően, de mégis halhatatlanul. Az ember, aki meghalt, nézte a nagy lebegésben a dolgok létét, melyek nem haltak meg, de nem látta többé remegő vágyukat, hogy létezzenek és legyenek. Ehelyett hallotta csengő, zengő, dacos kihívásukat minden más létezőhöz...”

Anthony tovább olvasott, amíg befejezte annak az embernek a történetét, aki meghalt, és feltámadt, az emberét, aki maga volt a megmenekült kakas; aztán félretette a könyvet, és visszafeküdt az ágyba. A habtaréj, a vágy és az erő láthatatlan tengerének hullámai. De az élet, az élet mint olyan – tiltakozott magában – nem elég. Hogyan érje be az ember a puszta energia névtelenségével, az erőnek az egyéniségnél is kevesebbjevel, mely minden misztikus istenisége ellenére még tudattalan, a jó és rossz alatt áll? A tücskök szüntelenül cirpeltek, és négy óra tájban a kakaskukorékolás hulláma ismét átsöpört az országon, majd elhalt Olaszország irányában.

Az élet elnyomhatatlanul kiéli magát. De vannak jelképek – tűnődött Anthony –, melyek elevenebb benyomást tesznek az emberre, mint a kukorékoló kakas, vagy a téliesen vázszerű fügefából előtörő rügyek. Eszébe jutott az a film, melyben a házinyulak ovumának megtermékenyítését mutatták be. A vásznon a spermák arasznyinak látszottak, és vadul igyekeztek céljuk felé – a tojás holdszerű szférája felé. Számptalan sperma igyekezett minden irányból, ostorfarkuk eszeveszetten remegett. És most az első elértek céljukat, beleássák magukat, az élő anyag külső falát átfúrva, erőszakos sietségükben egész sejteket tépve le, melyek elszakadtak, eltűntek. És végül a behatoló sejt bejutott a nucleus kellős közepébe, és a megtermékenyítés megtörtént; ekkor hirtelen az addig mozdulatlan tömeg megmozdult. Heves görcs húzta össze, sima, kerek felülete görbült és hajlott, és valami módon ellenállást tanúsított a többi spermával szemben, mely hasztalan vetette magát rá. És a tojás kezdett kettéválni. Befelé görbítette falait, míg a középben találkoztak, és egy sejt helyett kettő támadt; aztán a két sejt négyggyé vált, majd nyolccá, majd tizenhetté. És a sejteken belül a protoplazma magocskái állandó mozgásban voltak, mint a forró vízben fővő borsószemek, de saját energiájuk mozgatta őket.

Az élő anyag e parányi töredékéhez hasonlítva a kukorékoló kakas és a létüket szünet nélkül hirdető tücskök alig éltek. A mikroszkóp alatti élet sokkal hevesebbnek és elnyomhatatlanabbnak látszott, mint a külvilág élete. Vigasztalóan, de egyben leverően elnémíthatatlan. Mert igen, ez is leverő, a legyőzhetetlen, lappangó vágy rettenetes tudattalansága! És, ó, mily borzalom az értelem alatti szenvedély megnyilatkozása, a heves és személytelen egoizmus!. Túrhetetlen, hacsak az ember nem tekinti nyersanyagnak és energiaforrásnak.

Igen, nyersanyag és energiaforrás. Tekintélyes a mennyisége és a tartama. De minőségben csak mint lehetőség értékes; csak akkor válik értéké, ha valami mássá formálják, ha valami rajta túl levő célt szolgál. Lawrence-nek elég volt az állati cél, kielégítőnek tartotta. A kakas személytelenül kukorékol, viaskodik, párosul; és az

ember személytelen, mint a kakas. Azt állította (és ebben talán igaza volt), hogy ez jobb, mint az emberi lények félig tudatos, vagy csak részben civilizált ocsmány viszonylatai.

De Lawrence sohasem nézett a mikroszkópba, sohasem látott biológiai energiát annak eredeti, nem differenciált állapotában. Nem kívánta látni, elvből sem helyeselte a mikroszkópot, tartott attól, amit az leleplezhet; és igaza volt, hogy félt. A személytelenség egyre mélyülő feneketlen mélységei, melyek elpusztíthatatlanul ott lappanganak – megijesztették volna. Azt akarta, hogy dolgozzák fel a nyersanyagot, de csak egy bizonyos pontig, ne tovább; hogy az ősi, lappangó energiát a viszonylagosan magasabb cél érdekében, az állati létezés érdekében használják fel, de azon túl ne. Önkényes ez, logikátlan. Mert a többi, további cél és szervezet létezik, és nem mellőzhető. Időn és téren át az emberi állat ott találja útján, egyértelműleg jelenlevőnek és valódinak.

Gondolkodás és tanulás – ezekre a célokra használta fel ő maga azt az energiát, mely ott nyüzsgött a mikroszkóp alatt, mely ott lappangott kihívóan a sötétben. Gondolkodás mint cél, tudás mint cél. És most hirtelen nyilvánvaló, hogy csak eszközök – végérvényesen nyers anyagok, akár maga az élet. Nyers anyag – és Anthony most megérezte, sőt *tudta*, mi lesz a végső eredmény, és lényének egy része fellázadt ez ellen a tudat ellen. Mi az, ami az ő életének nyersanyagát, gondolatot, tudást, abba az alakba igyekszik gyúrni – az ő korában, pedig ő civilizált emberi lény! A pusztá gondolat is nevetséges. A kereszténység nevetséges csökevénye – olyan, mint apjának félelme az élet rossz hírű valóságaitól, vagy mint a munkások zsoldáréneklése az általános sztrájk idején. A tegnap vallásának főfájása és öklendezése. De tudatának másik fele kétségbeesetten gondolta, hogy sohasem sikerül a nyersanyagot készáruvá formálnia azt sem tudja, hogyan és miként fogjon hozzá; hogy félt, hogy nevetségessé teszi magát; hiányzik a szükséges bátorsága, türelme és akaraterije.

Hét óra tájban, mikor az ablaktáblák mögött a nap már magasan állt az égen, mély álomba süppedt, és három órával későbben ijedten rázkódott fel arra, hogy Mark Staithes áll az ágya mellett, és mosolygó, gúnyos és kérdő sárkányfejjel néz rá a moszkítóhálón keresztül.

– Mark? – kérdezte elámulva. – Honnan az ördögből...?

– Menyasszonyi! – mondta Mark a muszlinhálóra mutatva. – Kimondottan *première communion*.^[57] Figyeltelek álmodban.

– Mióta?

– Ó, ne félj – felelte Mark, Anthonynak ki nem mondott kérdésére, melyet bosszús hangja árult el. – Nem szolgáltatod ki magadat álmodban. Sőt ellenkezőleg, becsapod az embereket. Még senki sem látszott olyan mennyeien ártatlannak, mint te ez alatt a fátyol alatt. Mint a bibliai csecsemő. Igazán édes voltál!

Anthonynak eszébe jutott Helen, aki ugyanezt mondta a katasztrófa reggelén, és összeráncolta homlokát. Majd kis szünet után megkérdezte: – Minek jöttél?

– Hogy itt maradjak nálad.

– Nem hívtalak meg.

– Az majd kiderül – mondta Mark.

- Hogy érted?
- Úgy értem, hogy talán majd rájössz aztán.
- Mire jövök rá?
- Hogy meg akartál hívni. Anélkül, hogy tudtad volna.
- Miért gondolod?

Mark egy széket vont az ágy mellé, mielőtt válaszolt. – Találkoztam Helennel aznap este, mikor Londonba érkezett.

– Igazán? – Anthony hangja olyan kifejezéstelen volt, amennyire csak kifejezéstelenné tudta tenni. – Hol? – kérdezte.

– Hugh-nál. Hugh-nak vendégei voltak. Néhány kínos pillanata volt a vendégségnek.

- Miért?
- Mert Helen akarta. Különös lelkiállapotban volt, tudod.
- Megmondta neked az okát?

Mark bólintott. – Még a leveledet is elolvastatta velem. Legalábbis az elejét. Nem akartam tovább olvasni.

– Helen elolvastatta veled a leveletem?

– Hangosan. Ragaszkodott hozzá. De, mint mondtam, nagyon különös állapotban volt. – Hosszú szünet következett. – Ezért jöttem ide – fűzte hozzá végül.

– Abban a hitben, hogy örülni fogok neked? – kérdezte a másik ironikus hangon.

– Abban a hitben, hogy örülni fogsz nekem – mondta Mark komolyan.

Némi hallgatás után Anthony megszólalt: – Hát talán nem tévedtél teljesen. Bár bizonyos tekintetben egyszerűen rád se tudok nézni.

– Markra mosolygott. – Ez nem személyeskedés, tudod. Most senkire se tudnék ránézni. De másrészt örülök, hogy jöttél. És ez személyeskedés. Mert azt hiszem, te talán... igen, te legalább gyanítod, hogy miről van szó – fejezte be zárkózott határozottsággal.

– Ha ugyan van ember, aki... – Azt akarta mondani: „segíthet”, de a gondolat, hogy segítsenek rajta, olyan visszataszító volt számára, olyan groteszken kapcsolódott ahhoz, amit a lelkész mond gyöngéden megválasztott szavakkal haláleset után a családnak, s az osztályfőnök nyílt és baráti csevegésben a nemi csábításokról, hogy kényelmetlen érzéssel félbeszakította magát. – Ha van ember, aki tud valami értelmes megjegyzést fűzni mindehhez – kezdte újra a kifejezés más színvonalán –, akkor azt hiszem, te vagy az.

A másik szótlanul bólintott, és azt gondolta, milyen jellemző erre az emberre, hogy még most is értelmes megjegyzésekről beszél – még most is!

– Az az érzésem – folytatta lassan Anthony, leküzdve belső ellenállását –, az az érzésem, hogy szeretnék túl lenni rajta, szeretném rendbe szedni a dolgaimat. Más alapon – mondta ki nagy nehezen, mintegy kínlódva. – A mai. . . – fejét rázta. – – Kissé untat. – Majd szégyenkezve vette észre ennek a lefelé licitálásnak nevetséges idétlenségét és nevetségesnél is csúfabb hamisságát. – Nem megy – fűzte hozzá határozottan. – Ez az alap csak akkora terhet bír el, amennyit egy kísértet nyom. Hogy megmaradhassak rajta, kísértetté nyomorítottam magamat. – Kis szünet után folytatta: – Néhány nap óta – mondta lassan – az a furcsa érzésem van, hogy az utóbbi években nem is voltam igazán jelen. Amióta... igen, hát nem is tudom

pontosan, mióta. Azt hiszem, a háború előtt óta. – Nem volt képes Brianról beszélni. – Nem voltam jelen – ismételte.

– Nagyon sok ember nincs jelen – mondta Mark. – Legalábbis nem emberileg van jelen. Csak állati alakban és az állati funkciók megtestesüléseként.

– Állatok és megtestesült funkciók – ismételte Anthony. – Pontosán fejezted ki. De a legtöbb esetben nincs választásuk; a körülmények belekényszerítik a nemlétezésbe. Míg én szabadon választhattam... leglábbis annyira, amennyire bárki szabadon választhat. Ha én nem voltam jelen, akkor ez szándékosan történt.

– Azt akarod ezzel mondani, hogy csak most fedezted fel a tényt, hogy sohasem voltál egészen jelen?

Anthony fejét rázta. – Nem, nem, persze tudtam. Mindig tudtam. De csak elméletileg. Ahogy az ember tudja, hogy... hogy például vannak madarak, melyek darazsakkal szimbiózisban élnek. Különös és érdekes tény, de semmi több. Nem engedtem, hogy több legyen. És voltak mentségeim. A munka: túl sok személyes élet gátolná a munkámat. Meg az, hogy szükségem van szabadságra: ahhoz való szabadságra, hogy gondolkozzam, hogy kitomboljam azt a szenvedélyt, hogy minél többet tudjak meg a világról. És szabadságra önmagáért. Szabad akartam lenni, mert tűrhetetlen volt nem szabadnak lennem.

Ezt meg tudom érteni – mondta Mark –, feltéve, hogy mindebben van valaki, aki élvezni képes a szabadságot. És feltéve – fűzte hozzá –, hogy az a valaki azzal szerzi meg a szabadság tudatát, hogy legyőzi az akadályokat, melyek a szabadság útjában állnak. De hogyan lehetsz te szabad, ha „te” nem létezel?

– Én mindig megfordítva fogalmaztam meg – mondta Anthony.

– Hogyan lehet szabad az ember – vagyis (mert erről személytelenül kell gondolkozni) hogyan lehetséges a szabadság –, amíg az „én” létezik? Az „én”-nek következetesnek és felelősnek kell lennie, választania kell és lekötnie magát. De ha az ember megszabadul az „én”-től, megszabadul a felelősségtől és a következetesség kötelezettségétől. Az ember szabad, mint állapotok sorozata, amelyek nem függenek semmitől, nincsenek lekötve semmihez, nincs múltjuk és jövőjük, amelyekben legföljebb az emberek lerázhatatlan emlékei és vágyai játszanak némi szerepet. – Némi szünet után még ezt mondta:

– Milyen hajmeresztően hülye volt az öreg Szókratész! Hogy valaki azt képzelje, elég ismernünk a helyes magatartás útját, hogy máris rá tudjunk lépni. Az ember igazában mindig ismeri... de többnyire nem lép rá. Vagy talán te nem ilyen vagy? – fűzte hozzá más hangon, és Markra nézett a moszkítóhálón át. – Az ember hajlandó másra átruházni saját fogyatékoságait. Az én esetemben a gyengeséget. Hogy ne is beszéljek a féltékenységről – fűzte hozzá rövid nevetéssel, mely gépiesen jött ajkára, olyan mélyen gyökerezett a szokása, hogy mindent, ami személyes vallomás volt, mindjárt félig visszavonjon, mihelyt kimondta, s a hallgatóban kételyt ébresszen arra nézve, hogy komolyan kívánt-e beszélni. – Féltékenység és közönséges gyávaság és közöny mindennel szemben, ami nem a munkám. – Újra nevetett, mintha mindez komolytalan volna, említésre sem érdemes. – Az ember elfelejti, hogy mások talán nem ilyenek. Szilárd el-határozásúak, kitartóak. Te valószínűleg mindig megteszed, amit helyesnek tartasz.

– Mindig megteszem – felelte Mark. – Akár helyes, akár helytelen. – Mosoly-anatómiáját mutatta be.

Anthony hanyatt feküdt párnáin, két kezét összekulcsolta feje mögött, szemét félig lehunyta. Majd hosszú hallgatás után Staithes-hez fordult, és hirtelen azt mondta: – Nem érzed soha, hogy egyszerűen nincs kedved megtenni, amit elhatároztál? Például most egyszerre azon töprengek, hogy mi az ördögnek mondtam el neked mindezt... miért gondoltam mindezt, mielőtt jöttél, miért próbáltam elhatározni, hogy teszek valamit. Töprengek, és úgy érzem, egyszerűen nincs kedvem hozzá. Azt hiszem, jobb volna hagyni az egészet, és visszatérni a szokott életmódhoz. A nyugodalmas élethez. Még akkor is, ha a nyugodalmas élet végzetes. Végzetes, halálos, de azért mindennél több. A fejét rázta. – Talán ha nem jössz el, hogy megszegyenülve kénytelen legyek valamit elhatározni, azt tettem volna... megszököm az egész elől és visszatérek a nyugodalmas élethez. – Nevetett. – És talán – fűzte hozzá – még most is ezt fogom tenni. Noha itt vagy. – Felült, felemelte a moszkítóhálót, és kilépett az ágyból. – Megyek fürödni.

XXVII

1914. május 27.

Mikor Anthony lejött a reggelihez, apja éppen annak az ételnek az etimológiáját magyarázta, amit ettek. – ...csak egy másik alakja a „pottage” szónak. Az ember azt mondja, „porridge”, mint ahogy azt mondja, vagy remélem (rájuk hunyorított) nem mondja: böstörő, ehelyett: borstörő.

A két kislány egykedvűen evett tovább.

– Á, Anthony! – folytatta Beavis. – Jobb későn, mint soha. Mi az, te nem eszel pottage-ot ma reggel? De remélem, egy „skót szeletet” azért elfogyasztasz. Anthony vett a halból, és leült a helyére.

– Leveled van – mondta Beavis, és átadta. – Nem Brian írása ez? – Anthony bólintott. – Még mindig szereti a munkáját Manchesterben?

– Azt hiszem – felelte Anthony. – Leszámítva persze, hogy túl sokat dolgozik. Éjfél után egy óráig vagy kettőig van a szerkesztőségben. Aztán ebéd után vacsoráig a disszertációján dolgozik.

– Szép, ha egy fiatalemberben megvan a becsvágyhoz szükséges akaraterő is – mondta Mr. Beavis. – Mert persze nem kellene ilyen keményen dolgoznia. Mintha az anyjának nem volna mit aprítania a tejbe.

A tejbe aprítás annyira kétségbe ejtette Anthonyt, hogy noha nevetségesnek találta Brian magatartását, metsző szigorral válaszolt apjának. – Nem akarja elfogadni az anyja pénzét – mondta nagyon hidegen. – Elvi kérdés.

A beszélgetés megszakadt, mert a kislányok félretolták porridge-os tányérjaikat, és kaptak a skót szeletből. Anthony felhasználta az alkalmat, és olvasni kezdte a levelet.

Már régen nem hallottam felőled. Itt minden a szokásos módon folyik, vagyis folynék, ha kissé ruganyosabbnak érezném magam. De nem aludtam jól mostanában, és szerveim sem működnek úgy, ahogy kellene. Ennek következtében lassabban dolgozom a disszertáción, tekintve, hogy az újságnál nem csökkenthetem a munkát. Mindezért már nagyon vágyom tervbe vett langdale-i két hetünkre. Az Isten szerelmére kérlek, ne hagyj cserben. Milyen terhes az ember porhüvelyé, ha a gépezet nem működik kifogástalanul! De még ha kifogástalanul működik is. Mennyi idejétmúlta kényelmetlenség. Sokszor keservesen fájlalom a szennyre és mocskos gondolatokra való testi elrendeltetésünket.

Írj hamarosan, és tudasd, hogy mit olvastál, és hogy találkozta-e érdekes emberrel. És hajlandó vagy szívességet tenni? Joan Londonban van, a nagynénjénél lakik, és a Jótékony Szervezetben dolgozik. Az apja persze nem akarta elengedni – jobban szereti, ha otthon van, hogy zsarnokoskodhassék rajta. Hosszú harc volt, melyet végül elvesztett; Joan már majdnem egy hónapja ott van a városban. Ezért én végtelenül hálás vagyok, de egyben, különböző okokból, kissé aggódom is. Ha el tudnék szabadulni a hétvégeken, magam utaznék oda; de nem tudok. És talán bizonyos tekintetben jobb ez így. Mostani kétes állapotomban nem volnék kellemes vendég; és különben is vannak körülmények, amik bonyolítják a dolgot. Ezeket levélben nem tudom megmagyarázni; de ha júliusban feljössz Északra, majd megpróbálom. Már korábban kellett volna tőled tanácsot kérnem. A te agyad világosabb. Ami végeredményben azt is megmagyarázza, miért nem említettem neked a dolgot – attól féltem, ostobának fogsz tartani! Ilyen hülye az ember. No de majd megbeszéljük. Közben, kérlek, keresd fel, hívd meg valahova ebédre vagy vacsorára, beszélj vele, s aztán írd meg mi a véleményed, hogyan hat rá London, mit érez általában az életről, és így tovább. Erőszakos átültetés volt ez – abból a csöndes faluból Londonba, dermedt szegénységből gazdag házba, szolgaságból és apjának rosszkezdű zsarnokságából a függetlenségbe. Szertelen változás; és bár örülök neki, kissé tartok az eredményektől. De majd meglátod. – Szeretettel

B.

S Anthony még aznap meglátta. A régi félénkséget látta, amint kezét fogtak a vendéglő előcsarnokában – a régi zavart mosolyt, a tétova, visszatáncoló mozdulatot. Arcban és alakban nőiesebb lett, amióta utoljára látta egy év előtt, csinosabbnak is tetszett – bizonyára azért, mert jobban öltözködött.

Bementek az étterembe, és ieültek. Anthony megrendelte az ételt meg egy üveg Vouvrayt, aztán tapogatózni kezdett.

London – hogy tetszik Joannak London?

Imádja.

– A munkát is?

Az irodai munkát talán nem. De hetenként háromszor egy bölcsödében segít. Imádom a kisbabákat.

Joan méltatlankodott. – Elragadóak. Szeretem azt a munkát. Azonkívül lehetővé teszi, hogy a hátralevő időben tiszta lelkiismerettel élvezzem Londont. Úgy érzem, megfizettem a színházakért és táncért.

Félénksége minduntalan megszakította beszédét, felváltva világosságba és félhomályba burkolta. Az egyik percben alig tudott beszélni, száját is csak félig nyitotta ki, a hangja halk és elmosódott volt, arcát elfordította; a következő percben valami feltörő érzés elsöpörte félénkséget – elragadtatás, kétségbeesés vagy féktelen jókedv –, és hirtelen meglepően merész szemekkel nézett Anthonyra; hangja az alig hallhatóból világossá vált, megvillant erős fehér foga szétnyíló ajkai között, melyek nyíltan kifejezték érzelmeit. Aztán hirtelen mintegy megdöbrent saját merészségétől; felmerült előtte Anthony, mint esetleges bírálója. Most mit gondol róla? Ostobának mutatkozott? Hangja megremegett, a vér arcába szökött, szemét lesütötte tányérjára, és a következő percekben Anthony nem tudott egyebet kiszedni belőle, mint néhány motyogó feleletet a kérdéseire, és csak a leggépiesebb ideges nevetést kapta válaszul, bárhogy igyekezett, hogy szórakoztassa. Az étel és a bor azonban megtette a hatását, és Joan lassanként kevesebb feszélyezettséget érzett Anthonyval szemben. Brianról kezdtek beszélni.

– Ügyeljen rá, hogy ne dolgozzon annyit – mondta Anthony.

– Azt hiszi, nem próbálom? – Aztán majdnem haragosan folytatta: – Ez az ő természete. Olyan átkozottul lelkiismeretes.

– A maga feladata volna, hogy lelkiismeretlenné tegye. – Anthony rámosolygott, és várta, hogy a lány is rámosolyogjon. De az a homlokát ráncolta, arcán haragos boldogtalanság tükröződött.

– Könnyű magának beszélni – mormogta. Csend állt be. Joan lesütött szemmel szűrösölte a bort.

Anthonynek most jutott először eszébe, hogy ezek összeházashozhatók volna, ha Brian hajlandó lett volna az anyja pénzéből élni. Hogy a csudába nem tette, hiszen annyira szerelmes a lányba?

A barackbefőttnél aztán Joan mindent elmondott. – Nehéz beszélni róla – mondta. – Nem is igen említettem még senkinek. De maga más. Maga olyan régen ismeri Briant; maga a legjobb barátja. Meg fog érteni. Úgy érzem, magának elmondhatom.

Anthony kíváncsian, de egyben kissé nyugtalanul mormolt valami udvarias frázist.

A lány nem vette észre Anthony zavarát; számára abban a pillanatban Anthony csak a Gondviselés követe volt, hogy előtte végre beszédben oldja fel a kétségbeejtő érzések áradatát, melyeket már régóta eltorlaszoltak a kifejezés elől.

– Az ő lekiismeretessége az oka. Ha maga tudná...! Mert miért vette a fejébe, hogy a szerelem bűn? A hétköznapi, boldog szerelem. Ő azt hiszi, hogy nem helyes; azt hiszi, hogy nem volna szabad efféle éreznie.

Joan eltolta tányérját, előrehajolt, két könyökét az asztalra támasztotta, és halkabban, meghittebb hangon kezdett beszélni azokról a csókokról, melyeket Brian adott, és melyeket szégyellt, és a többi csókról, melyeket vezeklésül megtagadott.

Anthony ámulva hallgatta. „Vannak körülmények, melyek bonyolítják a dolgot” – írta Brian levelében; és ezzel bizony eléggé enyhén fejezte ki magát. Ez tisztára örülség. Tragikus, de egyben groteszk, nevetséges. Anthonynak eszébe jutott, hogy Mary különösen szórakoztatónak tartaná ezt a történetet.

– Azt mondta, méltó akar lenni hozzám – folytatta Joan. – Méltó a szerelemre. De csak azt érte el vele, hogy én méltatlannak érzem magam. Méltatlannak mindenre és minden tekintetben. Bűnösnek – mintha valami rosszat tettem volna. És piszkosnak is – nem tudom, érti-e? –, mintha mocsárba estem volna. De, ugye, Anthony, néni bűn? – kérdezte. – Nézze, sohasem tettünk olyat, ami nem... tudja: ami nem ártatlan. Miért mondja tehát, hogy az aljasság, és miért kell nekem aljasnak éreznem magamat? Miért? – ismételte. A szeme könnyben úszott.

– Kissé mindig ilyen volt – mondta Anthony. – Talán a nevelése... Az anyja nagyszerű asszony – fűzte hozzá, és ebben a fogalmazásban, most hirtelen észbe kapott, már Foxe-né nyelvén beszélt. – De talán éppen azért kissé nyomasztó.

Joan hevesen bólintott, de nem szólt.

– Talán az anyja nevelte arra, hogy kissé túlságosan magas célok felé törjön – folytatta Anthony. – Az egész vonalon túlságosan magas célok felé – ért, ugye –, még ha Brian nem követi is egyenesen az ő példáját. Ez a dolog például, hogy nem akarta elfogadni az anyja pénzét. ..

Joan szenvedélyes mohósággal kapta föl a tárgyat. – Igen, miért akar más lenni, mint mindenki? Végtére is van más jó ember is a világon, aki nem érzi ennek szükségét. Értse meg – fűzte hozzá, és élesen Anthony arcába pillantott, mintha rajta akarná kapni (hogy mindjárt megsemmisítse) valami helytelenítő, vagy ami még rosszabb volna, vállveregető gúnyos arckifejezésen –, értse meg, én ezért csodálom őt. Remek ember! – ismételte szinte dacosan. Majd bíráló hangon, melyet Anthonynak nem engedélyezett volna, de melyet saját érzelmei Brian iránt jogossá tettek, így folytatta: – De azért mégsem értem, miért fájt neki elfogadni azt a pénzt. Azt hiszem, jórésztben az anyja műve ez.

Anthony elképedve mondta: – De hiszen azt mondta nekem, Foxe-né erőnek erejével azt akarta, hogy fogadja el.

– Persze úgy tett, mintha azt akarná, hogy elfogadja. Ott voltunk víkendre májusban, hogy megbeszéljük a dolgot. Az anyja egyre azt hajtogatta, hogy nem követ el bűnt, ha elfogadja a pénzt, meg hogy rám kellene gondolnia, és meg kell nőszülnie. De mikor aztán Brian meg én megmondtuk neki, hogy én is azt akarom, hogy ne fogadja el...

Anthony a szavába vágott. – De hát igazán ezt akarja?

Joan lesütötte szemét. – Részben – mondta mogorván. Majd felnézett, és hirtelen fellobbanó haraggal folytatta: – Hát akarhattam egyebet? Hiszen láttam, hogy ezt akarja tenni, sőt, mi több, azt fogja tenni, még ha én mást akarok is. Különben is, már mondtam magának, volt a dologban valami gyönyörű és bámulatos. Persze hogy beleegyeztem. De az még nem jelentette, hogy igazán azt akartam, hogy visszautasítsa a pénzt. És itt derült ki anyjának a két-színűsége, mert úgy tett, mintha elhinné, hogy én csakugyan azt akarom, hogy visszautasítsa, és ünnepelt bennünket azért, amit tettünk. Azt mondta, hősök vagyunk, meg más effélet. És

ezzel még jobban belelovalta Briant a dologba. Az az asszony az oka, én mondom magának. Sokkal inkább, mint gondolná.

Elnémult, és Anthony jobbnak látta, ha nem feszegeti tovább a kérdést. Isten tudja, mit mondana még, ha módja van tovább beszélni Foxe-néről. –Szegény Brian – mondta fennhangon, és hétköznapi bölcsességbe menekülve hozzáfűzte: – A legjobb: a jónak ellensége.

– Igen, ez az! – kiáltott Joan. – A jónak ellensége. Ő tökéletes akar lenni... de nézze, mi az eredmény! Kínozza önmagát, és bánt engem. Miért kell magamat piszkosnak és bűnösnek éreznem? Mert folyton ezt érzem. Hiszen nem csináltam semmi rosszat. De ő sem, ami azt illeti. És mégis azt akarja, hogy azt higgyem róla, hogy piszkos és bűnös. Miért nehezíti meg ennyire számomra a dolgot? Amennyire csak tudja! – Hangja remegett, kicsordult a könnye. Elővette zsebkendőjét, és gyorsan megtörölte a szemét. – Bocsásson meg, kérem – mondta. – Ostobán viselkedem, de ha tudná, milyen nehéz nekem! Annyira szerettem, és mindig szeretni akartam. De ő úgy látszik, nem hagyja magát. Olyan szép lehetne minden; de ő mindent elkövet, hogy csúnya és borzalmas legyen. – Majd egy kis szünet után alig hallhatóan suttopta: – Néha már azt hiszem, nem bírom sokáig.

Vajon ez azt jelenti-e, tűnődött Anthony, hogy már elhatározta, hogy szakít Briannal – már találkozott valaki mással, aki hajlandó őt szeretni, kevésbé tragikusan, átlagosabban szeretni, mint Brian? Nem; valószínűleg nem, döntötte el magában. De minden valószínűség szerint hamarosan akad ilyen ember. A maga módján (ami véletlenül nem volt éppen az a mód, mely Anthonynak tetszett) vonzó jelenség. Nem lesz hiány jelentkezőkben; és ha megfelelő jelentkező áll elébe, vajon tud-e – bármilyen lelkiismeretesen igyekezik is – nemet mondani?

Joan törte meg a csöndet. – Oly gyakran álmodom a házról, melyben élni fogunk – mondta. – Szobáról szobára megyek; és minden olyan szép. Olyan csinos függönyök és bútorhuzatok. És a vázák tele virággal. – Felsőhajtott; majd rövid hallgatás után: – Maga megérti, hogy nem akarja elfogadni az anyja pénzét?

Anthony egy pillanatig tétovázott, majd tárgyilagosan válaszolt: – Megértem; de nem hiszem, hogy én is ezt tenném.

Joan még egyszer felsóhajtott. – Én is így érzek. – Órájára nézett; majd kesztyűjét kezdte húzni. – Mennem kell. – A meghittségből így visszatérve az idő, az emberek és a megbeszélések prózai világába, Joan hirtelen kínos zavarba jött. Nem untatta ezt az embert? Nem tartja-e mindezt ostobának? Anthonyra nézett, és igyekezett kitalálni gondolatait; aztán lesütötte szemét. – Attól tartok, túl sokat beszéltem magamról – mormogta. – Nem is tudom, miért terhelem magát ezzel...

Anthony tiltakozott. – Bárcsak segíteni tudnék.

Joan ismét felemelte fejét, és egy gyors, hálás mosolyt villantott rá. – Nagyon sokat segített azzal, hogy meghallgatott.

Kiléptek a vendéglőből. Anthony Joant autóbuszra ültette, ő maga pedig gyalog indult el a British Museum felé, és azon gondolkodott, hogy milyen levelet írjon Briannak. Ne avatkozzék a dologba, és egyszerűen firkáljon valamit, hogy Joan jól van, és elégedettnek látszik? Vagy árulja el, hogy Joan mindent elmondott, és aztán kezdjen neki megvitatni, inteni, tanácsolni? Az előcsarnok nagy oszlopai között mentát az épület belsejének homályos hűvössége felé. Valóságos prédikációt

kellene tartanom neki, gondolta kedvetlenül. Bárcsak úgy nyúlhatna az ember a problémához, ahogyan nyúlni kellene – mint holmi abelais-i tréfához. Viszont alig várható, hogy szegény Brian ebben a világításban lássa a dolgot. Pedig hallatlanul jót tenne neki, ha a változatosság kedvéért rabelais-i fogalmakban gondolkodnék. Anthony felmutatta igazolványát az őrnek, és végigment a folyosón az olvasóterem felé. Mindig ez a baj, gondolta; az ember senkit sem befolyásolhat, hogy mássá legyen, mint saját maga, és nem élhet olyan eszközökkel, amelyeknek érvényességét eleve el nem fogadja. Benyitott a terembe, és ott volt a kupola alatt, és belélegezte a könyvek enyhén fanyar szagát. Milliónyi könyv. És az írók százai, ezrei, a századok során – mind szentül hitte, hogy igaza van, mind biztos volt benne, hogy ismeri a dolgok lényegét, mind úgy gondolta, hogy megtudja győzni a világot ázzál, hogy betűkben örökíti meg meggyőződését. Pedig a valóságban az ember soha senki mást nem győz meg, csak azokat, akiket a természet és a körülmények valóságosan vagy lehetőségben már eleve meggyőztek. És még azokban sem bízhat meg egészen. A körülmények változnak. Ami januárban meggyőző, az augusztusban már nem feltétlenül az. A könyvtáros átadta a könyveket, melyeket félretett számára, és Anthony visszament a helyére. A szellem hegyei állandóan vajúdnak; és az eredmény – mi? Nos, *si ridiculum murem requiris, circumspice.*^[58] Meg volt elégedve felfedezésével, és körülnézett olvasótársai között – a férfiak; akár a rozmárok, elmosott nők, kiszáradt vagy elhízott hinduk, szakállas pátriárkák, szemüveges ifjak. Minden kornak örökösei. Nyomasztó, ha komolyan vesszük; de egyben ellenállhatatlanul komikus. Leült, és felütötte a könyvet – De Lancre *Tableau de l' Inconstance des Mauvais Anges*-ja^[59] –, és elkezdte ott, ahol az előző nap abbahagyta. *Le Diable estoit en forme de bouc, ayant une queue et au dessous un visage d'homme noir, où elle fut contraindre le baiser...*^[60] Hangtalanul nevetett magában. Még egy, Mary javára, gondolta.

Ötkor felállt, átadta a könyveit a könyvtárosnak, és Holbornból földalattin ment a Gloucester Roadra. Néhány perccel később Mary Amberley házának kapujánál volt. A szobalány ajtót nyitott; Anthony régi ismerősként mosolygott rá, és a ház bizalmas barátjának előjogával, bejelentés nélkül rohant fel az emeleti fogadószobába.

– Van egy történetem a maga számára – jelentette ki, amint a szobában volt.

– Remélem, aljas történet – felelte Mary Amberley a dívány sarkából.

Anthony kezet csókolt abban az affektált modorban, melyet újabban vett fel, majd leült. – Az aljasnak minden aljas – mondta.

– Igen, hála Istennek! – És jellegzetes, horgas kis mosolyával, sötét villanással elkeskenyült szemhéja mögül fűzte hozzá: – Az aljas gondolkodásmód szüntelen öröm. – A mondás régi volt, és nem tőle származott, de Anthony nevetése annál jobban esett neki. Szívből jövő nevetés volt, hangos és kitartó – hangosabb és kitartóbb, mint amit a tréfás mondás megérdemelt. De Anthony valójában nem a tréfán nevetett. A tréfa legföljebb ürügy volt; a nevetés felelet volt, nem egyetlen ösztönzésre, hanem az egész rendkívüli és izgalmas helyzetre. Hogy az ember szabadon beszélhessen bármiről (jól értsük: *bármiről*) egy asszonnyal, dámával. ladyvel, igazi „fehér cseléddel”, mint Beavis szokta volt mondani etimológiai

tréfálkozásai közben, igazi kékvérű angol „fehércseléddel” – aki egyúttal az ember szeretője, aki olvasta Mallarmét, és szereti Guillaume Apollinaire-t; és hallani, amint ez a lady nemcsak gyakorolja, hanem hirdeti is” ezt a szabadságot, és mintegy mellékesen beszél ágyakról, water-closetekről és annak a fízológájáról, amit (az angol szó erre még mindig kimondhatatlan) kénytelenek voltak *l’amour-nak*^[61] nevezni – ez az élmény Anthony számára még most is, két év után, Mary időnkénti hűtlenségei dacára, részegítő keveréke maradt a felszabadulásnak és a tiltott gyümölcsnek, megkönnyebbülésnek és csiklandozásnak. Az apja világában, Pauline és a nagynénik világában ezek a dolgok egyszerűen nem voltak a világon, sőt, kínosan, ordítóan tüntettek távollétükkel. Mint az a hipnotizált beteg, akire ráparancsoltak, hogy a pikk ötöst szűztiszta fehér lapnak lássa, ők is szándékosan nem látták meg a nemkívánatos dolgokat, összeesküvő módon hallgattak mindarról, amivel szemben vakok voltak. Természetes megnyilvánulást még az állatoknál sem szabad tudomásul venni; még a négylábúak dolgairól is hallgattak. A kecske esete például – erről szolt Anthony egyik legsikerültebb története. Pompás komikuma van – de mennyivel komikusabb most, mint akkor, majdnem két évvel azelőtt, hogy Mary Amberleyvel találkozott, amikor az eset valóban megtörtént! Szabadban ettek azon a borzalmas Scheideck-hágón, felettük a Weisshorn, mint valami lidércnyomás, előttük egy nyaláb encián a fűben, Beavis gondosan választotta meg a helyet, mikor egy kis kecskegida csatlakozott hozzájuk, és megkívánta a sót, melyet a főtt tojáshoz használtak. Két kis féltestvére elragadtatva, de kissé utálkozva és félve kinyújtotta kezét, hogy a gida megnyalja, mialatt Pauline pillanatfelvételt készített a csoportról, és Beavis, kibén inkább csak nyelvészeti érdeklődés volt a kecskék iránt, Theokritoszt idézte. Idilli jelenet! Akkor azonban hirtelen a kis állat szétvetette lábait, és miközben kifejezéstelenül bámult nagy sárga szemének hosszúkás pupilláival a Beavis családra, vizet eresztett az enciánokra.

– Nagyon szűkmarkúak vagytok a vajjal! – meg: – Milyen szép ma ez a drága vén Weisshorn! – Pauline meg Beavis szinte egyszerre kezdtek beszélni, az egyik a szendvicsébe kandikálva, panaszos hangon, a másik a távolba nézve, hangjában igazi wordsworth-i elragadtatással, bár azt úriemberhez illő és hamisítatlanul angol tréfás jókedvvel fejezte ki.

A két gyermek sebbel-lobbal és bűnbánóan palástolgatta rémült derűtsége kezdő kitöréseit, fagyott arcukat elfordították, egy másról meg a megbotránkoztató kecskéről. Beavis, Pauline meg a nagynénik világa, melynek tekintélye egy pillanatra veszélyben forgott, ismét tiszteletre méltóvá vált.

– No, de halljuk a történetet – mondta Amberleyné, látván, hogy Anthony nevetése nem szűnik.

– Mindjárt meghallja – mondta Anthony, és kissé hallgatott, cigarettára gyújtva, miközben azon gondolkodott, hogy mit fog mondani, és hogyan mondja. Becsvágya volt a története dolgában, azt akarta, hogy jó legyen, szórakoztató és egyben lélektanilag mély; férfitársaságnak való, de ugyanakkor könyvtárba való, laboratóriumi történet. Mary kényszerüljön a nevetés és a csodálat kettős elismerésére.

– Ismeri Brian Foxe-ot? – kezdte.

– Természetesen,

– Szegény jó Brian! – Hangjával és a vállveregető jelzővel, Anthony biztosította a maga számára a fölényes helyzetet, a jogot, hogy felvilágosult és tudós természetbúvár módjára eleven testet boncoljon és vizsgáljon. – Igen, szegény jó Brian! Ahogy rögeszmésen el van telve szüzességével! Szüzesség – a legtermészetellenesebb nemi eltévelyedés – fűzte hozzá mintegy zárjelben, Rémy de Gourmont nyomán. Mary elismerő mosolya újabb igyekezetre sarkallta. Újabb igyekezetre, természetesen Brian rovására. De abban a percben nem gondolt erre.

– De hát mit is várhat tőle – vágott közbe Amberleyné – egy ilyen anya mellett? A lélek vámpírja. Valóságos Szent Mónika.

– Szent Mónika, Ary Scheffer ábrázolásában – licitálta túl Anthony. Nem mintha Foxe-nében nyoma lett volna Scheffer szentje émelyítő őszintétlenségének. De elbeszélésének célja, hogy kihívja Mary nevetését és bámulatát, minden eszközt szentesített. Scheffer remek tréfa, túl jó, semhogy mellőzze az ember, még ha nem találó is. És mikor Mary itt közbevetette egyik kedvenc szavát és Foxe-né „méhbántalmairól” beszélt, Anthony mohón kapott a szón, és nemcsak Foxe-néra, hanem Joanra, sőt (a dolog testi lehetetlensége újabb tréfát jelentett) Brianra is alkalmazta. Brian méhbántalma: a szüzesség, mely összeütközik saját és Joan méhbántalmaival közös vágyuk dolgában: valóságos dráma. Olyan dráma – magyarázta –, melynek létezését eddig csak gyanította és feltételezte. De most már felesleges találgatnia, tudja. Közvetlenül az illetőtől, vagyis az illető nőtől. Szegény Joan! Az eleveneket boncoló tudós újabb példányt feszített ki az operációs asztalra.

– Mint a korai középkor keresztényei – mondta Amberleyné a történet befejezése után.

A szertelen megvetés Mary hangjában egyszerre Anthony eszébe juttatta – először, amióta a történetbe kezdett –, hogy Brian a barátja, és Joan igazán boldogtalan. Elkésve magyarázni próbálta, hogy a látszat ellenére nincs senki a világon, akit jobban szeretne, és többre becsülne, mint Briant. – Ne értsen félre, kérem-mondta képzeletben Marynek. – Szívem mélyéből szeretem. – Nagy belső ékesszólást fejtett ki erről a barátról. De a legnagyobb tömeg belső ékesszólás sem tudott változtatni a tényen, hogy visszaélt a beléje vetett bizalommal, hogy menthetlenül, indokolatlanul rosszmájú volt. Akkor persze ez a rosszmájúság csak saját éleselméjúsége megnyilvánulásának látszott; a bizalommal való visszaélés csak a nélkülözhetetlen tények közlése volt, melyek nélkül lélektani éleslátása nem érvényesülhetett volna. De most...

Hirtelen zavarba jött, és elnémult az önvádtól.

– Borzasztóan sajnálom Joant – dadogta, segíteni igyekeztén a helyzeten. – Megígértem, hogy mindent megteszek, hogy segítek azon a szegény lányon. De mit tehetek? Ez a kérdés. Mit?

Túlozta tanácstalanságát. Tanácstalansága szolgáltatta a mentséget arra, hogy visszaélt Joan bizalmával; csak azért mondta el a történetet (kezdte bizonygatni magában), hogy Mary tanácsát kérje-egy tapasztalt nagyvilági asszony tanácsát.

De a tapasztalt nagyvilági asszony a lehető legnyugtalanítóbb módon nézett rá. Amberleyné szeme keskeny, gúnyolódó ragyogásba szűkült; szájának bal sarka

ironikusan felhúzódott. – A legkedvesebb magában – mondta mérlegelve – az ártatlansága.

Szavai annyira megsebeztek Anthonyt, hogy egy pillanat alatt elfelejtette Joant, Briant, saját gyalázatos viselkedését, és nem tudott egyébre gondolni, mint sebzett hiúságára.

– Köszönöm – mondta, és igyekezett szívből jövő derültséget vinni mosolyába. Ártatlan... ártatlannak tartja párizsi útjuk után? A méhbántalmakról való tréfák után?

– Olyan ennivalóan fiatal, olyan megható.

– Örülök, hogy ez a véleménye. – A mosolya egészen eltorzult; érezte, hogy a vér az arcába szökik.

– Egy lány panaszkodik magának – folytatta Amberleyné –, hogy nem kap elég csókot. És itt áll maga, nagy komolyan elmélkedve, hogy mit tegyen az érdekében! Most meg el is pirul, akár a pipacs. Drágám, maga egyenesen ennivaló! – Kezét Anthony karjára tette.

– Térdeljen ide a földre – parancsolta. Anthony meglehetősen szégyenlősen szót fogadott. Mary Amberley egy darabig némán nézett rá, szemében még mindig azzal a csillogó gúnnnyal. Aztán lágyan kérdezte: – Mutassam meg magának, mivel segíthetne rajta? Mutassam meg?

Anthony némán bólintott; de Mary még mindig kérdőn mosolygott az arcába, kartávolságnnyiról.

– Vagy ostoba vagyok, ha megmutatom? – kérdezte. – Talán túl jól megtanulja a leckét? Talán még féltékeny leszek?

A fejét rázta, és mosolygott, vidám és „civilizált” mosollyal.

– Nem, nem helyeslem a féltékenységet. – Két kezébe vette Anthony arcát, és magához vonta. – Így segíthet rajta – suttogta.

Anthony megszégyenülést érzett azon a majdnem megvető biztonságon, mellyel Mary magához ragadta a vezető szerepet; de sem szégyen, sem harag nem tudta megsemmisíteni a gyönyör és a vágy testében eszmélő ismerős zsibbadását. Átadta magát a csókoknak.

Az óra ütött, és egyszerre éles gyerekhangok közeledő visítása hallatszott az emeletről. Amberleyné elhúzódott Anthonytól, és kezét a fiatalember szájára tapasztva, eltolta magától. – Most háziasnak kell lennie – mondta nevetve. – Hat óra van. Hatkor a gyengéd anyát játszom.

Anthony talpra ugrott, és valami elfogadható mentségen törve a fejét, a kandallóhoz lépett, odakönyökölt a párkányra, és a Conder-vízfestményt nézte.

Az ajtó felszakadt, és gyorsvonal füttyére emlékeztető sivitással egy ötéves gömbölyű gyerek rontott a szobába, és az anyjára vetette magát. Egy másik, négy évvel idősebb kislány sietve nyomon követte.

– Helen! – kiáltozta a kislány, és arca, melyen aggodalom és rosszallás tükröződött, a nevelőnői arc képtelen torzképe volt. – Helen, nem szabad! Mondd neki, anyu, hogy nem szabad így visítani – fordult Amberleynéhez.

De Amberleyné csak nevetett, és a kislány sűrű szőke fűrtjeiben babrált. – Joyce hisz a Tízparancsolatban – mondta Anthonyhoz fordulva. – Születésétől kezdve hisz benne. Ugye, drágám? – Átkarolta Joyce vállát, és megcsókolta a kislányt. –

Ezzel szemben Helen meg jómagam... – Fejét rázta. – Kemény a nyakunk, és körülmételetlen a szívünk meg a fülünk.

– Dadus azt mondja, hogy neki a huzattól kemény a nyaka – szólt közbe Joyce, és méltatlankodva látta, hogy anyja, Anthony, sőt még a kis Helen is, akire átragadt, anélkül, hogy sejtelve lett volna a dologról, nevetésben tör ki. – Pedig igaz! – kiáltotta, és a sértett erény könnyei szöktek szemébe. – Dadus mondta.

XXVIII

1934. június 25.

Milyen könnyen lehetne az emberből mai divat szerinti Stiggins! Sokkal agyafúrta, tehát gyűlöletesebb és kártékonyabb Stiggins. Mert hát Stiggins maga túlságosan ostoba volt, semhogy akár a lelke mélyéig gonosz, akár komolyan ártalmas lehetett volna. Míg ha én erre adnám magam, Isten tudja, mi mindent vinnék véghez a lélek hazugságaiban. Még ha nem gyürköznék is neki, akkor is sokra vinném – ahogy ma iszonyodva tapasztaltam, mikor Purchas néhány fiatal hívével beszélgettem. Miller „embertani közeledéséről” volt szó; békéről, mint az élet egyik módjáról, nemcsak mint külpolitikáról – az élet módjáról, mely minden olyan politika előfeltétele, amelynek valami kis reménye lehet a tartós sikerre. Oly világosan, mélységesen meggyőzően szónokoltam! (Azok a szegény ördögök tátott szájjal hallgattak.) Sokkal meggyőzőbben beszéltem, mint ahogy maga Purchas beszélhetett volna; mert az az izmos tréfálkozó-keresztényi stílus eleinte igen hatásos, de a hallgatók hamarosan úgy érzik, hogy felülről lefelé beszélnek hozzájuk. A hallgatók azt szeretik, ha a szónok tökéletesen komoly, de érthető. Ezt a fogást én véletlenül jól tudom. Ott álltam tehát, és igazán művészién beszéltem a lelki életről, és átható örömöm telt ebben a művészetben, titkon ünnepeltem magamat, hogy mennyi eszem van, és milyen jó vagyok, mikor hirtelen rájöttem, hogy ki vagyok valójában: Stiggins. Szónokoltam a bátorság, önfeláldozás, türelem elméletéről, anélkül, hogy a gyakorlatát ismertem volna. Sőt mi több, olyan embereknek beszéltem erről, akik igenis gyakorolták azt, amit én prédikáltam – olyan hatásosan prédikáltam, hogy a természetes szerepek felcserélődtek: ők figyeltek rám, nem én rájuk. A felfedezés, hogy ki vagyok, hirtelen támadt bennem. Elöntött a szégyen. És mégis – ami még szégyenletesebb – folytattam a beszédet. De nem sokáig. Egykét perc múlva egyszerűen abba kellett hagynom, bocsánatot kellett kérnem, és kijelentnem, hogy nem az én dolgom erről beszélni. Ebből látszik, milyen könnyen válhatunk Stigginsekké tévedésből és öntudatlanul. De az öntudatlanság sem mentség, és az ember természetesen felelős azokért a hibákért, melyek abból az örömeből származnak, hogy tehetségesebb más embereknél, és uralkodik rajtuk a tehetségével. Miért öntudatlan az ember? Mert annyi fáradságot sem vesz, hogy megvizsgálja saját indítóokait; nem vizsgálja, mert ezek az indítóokok többnyire szégyenletesek. Van eset persze, mikor az ember mégis megvizsgálja indítóokait, de addig hazudik róluk magának, amíg elhiszi a hazugságait. És ez az öntudatos Stiggins meggyőződése. Mindig elítéltem a tetszelgést és az uralkodni vágyást, mert közönségesnek tartottam, és azt

képzelm, hogy meglehetősen ment vagyok az ilyen köznapi tulajdonságoktól. De most látom, csak annyiban vagyok ment, amennyiben közönyös vagyok másokkal szemben, és ezt is csak azoknak a külső-gazdasági és belső-intellektuális körülményeknek köszönhetem, melyek inkább szociológust faragtak belőlem, nem pedig bankárt, vagy közigazgatási embert, vagy mérnököt, aki közvetlen kapcsolatban van embertársaival. Rájöttem, hogy helytelen, ha az embernek nincsenek kapcsolatai, de mihelyt vannak, azon kapom rajta magamat, hogy tetszeni vágyom, és uralkodni akarok. Sőt mi több, úgy tetszelgek és hencegek, mint Stiggins, tisztára csak az erények hirdetésével s nem a gyakorlásukkal. Megalázó, ha az ember rájön, hogy vélt jó tulajdonságait főképp a körülményeknek és a közöny rossz szokásainak köszönheti, hogy ez vett rá engem, hogy kerüljem a helytelen viselkedés lehetőségét – vagy pedig arra eszméltetett rá, hogy az ember csak másokkal *viselkedik*, akár jól, akár rosszul. Még megszegyenítőbb, hogy ha igyekvő jóakarattal megteremtjük a jó vagy rossz viselkedés lehetőségét, erre válaszul rossz viselkedést kapunk saját magunktól. Jegyzet: elmélkedjünk azokon az erényeken, melyek a hiúság, hatalmi vágy, álszenteskedés ellenkezői.

XXIX

1931. május 18.

Az ablakredőnyöket már felvonták; napsütés özönlött az öltözőasztalra. Helen szokása szerint még ágyban volt. Oly hosszúak a napok. Ott feküdt a pehelypaplan alatt saját testének lágy, zsongító melegében, és alvással, bizonytalan, összefüggéstelen gondolatokkal és kábult olvasással rövidítette a napot. E reggel Shelley verseit olvasta. – *Hő illat az* – olvasta, hallhatóan suttogón tagolta a szavakat –, *mit könnyű leple ont...* (Hosszú lábú női alakot látott, fehér muszlinruhában, leeső vállal, magasan álló mellel.)

*...s lazán fésült haja; és ha kibont
egy súlyos fürtöt sodra iramának,*

(A nőalak most szaladt, vágott orrú fekete félcipőben, melyet keresztbe fűzött fekete szalag erősített a fehér cérnahrárisnya fölé.)

*...édessége a lány szellőn is áthat,
s fölkavarja lelkünk vad illata
érzék fölöttin, mint tűzharmat
a fagyos bimbó keblét.*

A bimbó keble helyére Mark Staithes különösen eltorzult arca tolakodott. Miket is mesélt, tegnap este parfümökről! Pézsmáról, ámbragyantáról... És IV. Henrikről,

akinek izzadt a lába. *Bien vous en prend d'être roi; sans cela on ne vous pourrait souffrir. Vous puez comme charogne.*^[62] Helen elfintorította az arcát. Hugh-nak aludttejszaga volt.

Az óra ütött. Kilenc, tíz, tizenegy, tizenkettő. Tizenkettő! Helen bűnösnek érezte magát; aztán dacosan elhatározta, hogy ágyban fog ebédelni. Egy hang – Cynthia hangja – szemrehányóan csendült meg emlékezetében. „Többet kellene emberek közé járnod.” De az emberek, Cynthia emberei, olyan unalmasak voltak. Lehuny szemhéja mögött Helen az anyját látta, amint feje búbját kopogtatja: „Kemény, mint a kő, kedvesem!” Reménytelenül ostobák, műveletlenek, ízléstelenek, lassú felfogásúak. – Engem szellemi viszonyaimon felül neveltek – mondta előző este Anthonynak. – Annyira, hogy most, ha olyan ostoba és műveletlen emberekkel kell együtt lennem, mint amilyen magam vagyok, az valóságos pokol számomra! Cynthia édes, persze; mindig is az volt, amióta együtt voltak az intézetben. De Cynthia férje – az a vizsla! És az ő fiatalemberei és a fiatalemberek fiatal hölgyei! „Az udvarlóm.” „Az ideálom.” Hogy gyűlölte ezeket a szavakat és még annál is jobban a förtelmes módot, ahogyan mondták! Olyan játékos kacérsággal és annyi merész sejtetésével annak, hogy viszonyuk van! Pedig valójában legtöbbjük feltétlenül tisztességes volt. Abban a néhány esetben, mikor nem voltak tisztességesek, még rosszabbnak látszott a dolog – kettős képmutatásnak. Igazán viszonyuk van, és úgy tesznek, mintha tréfából úgy tennének. Milyen sivár, nagypolgárian angol dolog ez! És folyton játékokat játszottak. „Já-á-átékokat” – nyújtotta Amberleyné abban a morfium előtti múltban. – Minden művelt család asztalánál a jó öreg önképzőkör. Ezekből többet élvezni, velük csinálni a dolgaikat ... – Helen a fejét rázta.

*Te ara! Nővér! Angyal! Sors vezére
csillag-nem-látta úton! Ó, te késve
szeretett! Te, kit túl korán imádtam!*

Ostobaság mindez? Vagy van értelme – valami gyönyörű értelme, amit ő sohasem tapasztalt? – De igen, mégis tapasztalta.

*Ó, bár a halhatatlanság honában
hódolt volna először szellemem,
isteni lénynek isteni helyen...*

Megalázó most bevallani; de tény, hogy mikor Gerryvel volt, pontosan tudta, hogy mit jelentenek e sorok. „Isteni lénynek isteni helyen.” És az isteni lény egy szélhámos volt, az ágyában egy szélhámos, aki egyben a szerelem virtuóza volt. Helennek perverz öröme telt abban, hogy oly durván, ahogy csak tudta, hangsúlyozta a groteszk aránytalanságot a tények és akkori érzelmei között.

Szeretlek, igen,

*érzem, hogy pecsét zárja le sívem
kútját, s tisztán őrzi vizét magadnak...*

Helen hangtalanul nevetett. Az óra, mely a negyedet ütötte, ismét Cynthia tanácsát juttatta eszébe. Vannak még más emberek is – azok, akikkel Hugh társaságában szokott együtt vacsorázni, a múzeumi vagy az egyetemi kar. – Azok az istenfélő népek (ismét anyja hangját hallotta), akik még mindig félik Istent, noha kidobták a hajójukból. – Bizottságokban félik Istent. Előadótermekben félik. Végeérhetetlen vitákban a tervtársadalomról. De hogyan lehet Gerry jóképűségét, Gerry szerelmi technikáját kitervelni a világból? Vagy a feltartóztathatatlanul növekvő, egyre növekvő magzatot a méhben? „Egységesített lakásrendszert az egész országban.” Eszébe jutott Frank Ditchling mohó, rábeszélő hangja. Pisze orra van, és széles orrlyukai oly tolakodóan merednek az emberre, mint egy második szempár. „A népesség újra való szétosztása... mellékvárosok... zöldövezet... felvonók a munkásházakban is...” Hallgatta, megejtette a hipnotizáló orrlyukak varázsa, annak idején mindez remeknek tetszett, amiért érdemes meghalni. De később... nos, a felvonók nagyon kényelmesek – bárcsak volna ebben a házban is. Parkokban jó sétálni. De vajon miféle következménye volna Frank Ditchling hadjáratának bármely komoly kérdésre? Az egységesített lakásrendszerről nem változna anyja kevésbé mocskossá, kábult testének kevésbé reménytelen rabjává. És Hugh – vajon Hugh más lenne azokban az eszményi városokban, ahol felvonó van, más, mint most, mikor gyalog megy fel négy emeletet Londonban? Hugh! Gúnyosan gondolt a leveleire – mindarra a gyengéd, szépséges dologra, amit írt –, és aztán arra a férfira, akinek a hétköznapi valóságban, a férj szerepében mutatkozott. „Mutasd meg, hogyan veheted a hasznomat, Hugh.” Rendbe szedni az iratait; gépen lemásolni jegyzeteit, adatokat keresni számára a könyvtárban. De Hugh mindig csak a fejét rázta, üveges szemmel a szemüvege mögött: vagy nem volt szüksége segítségre, vagy Helen nem tudott segíteni. „Jó feleséged akarok lenni, Hugh.” Anyja hangos kacaja még a fülébe csendült, s nem volt könnyű kimondani a szavakat. De komolyan gondolta; jó feleség *akart* lenni. Harisnyát javítani, tejet melegíteni számára lefekvés előtt, beleolvasni magát a munkakörébe, egyszóval *sérieuse*-nak lenni, életében először és mélységesen. De Hugh nem akarta, hogy jó feleség legyen – amennyire Helen látta, semmit sem akart. Isteni lénynek isteni helyen. De az a hely az ő leveleiben volt; az ő lény – ami Hugh-t illette – a postahálózat másik végén van. Még az ágyban sem volt rá szüksége – legalábbis nem nagyon, nem a rendes módon. Zöldövezet, ugyan!

De mindez nem a lényeg. A lényeg az a mély hallgatás, melybe Hugh az asztalnál burkolózik. A lényeg az a vértanúi arckifejezés, melyet azonnal felvesz, ha Helen a dolgozószobájába lép, mikor ő dolgozik. A lényeg azoknak a sötétben való közeledéseknek gyáva ocsmánysága, annak az érzékiségnek felháborító személytelensége és szelídsége, melyben Helennek tisztára eszményi szerep jutott. A lényeg annak a borzadásnak, majdnem rémületnek és utálkozásnak a kifejezése, melyet Helen akkor fedezett fel arcán, házasságuk első heteiben, mikor influenzás lett. Hugh gondosnak és részvevőnek mutatkozott; és Helen eleinte megindult,

hálás volt. De aztán felfedezte, milyen hősies erőfeszítésébe kerül Hugh-nak, hogy ápolja az ő beteg testét, és erre a hála elillant. Ez az erőlködés önmagában feltétlenül elismerésre méltó volt. Amit rossz néven vett, és nem tudott megbocsátani, az, hogy egyáltalán erőlködni kellett. Azt akarta, hogy elfogadják annak, aki, még lázasan is, még ha epét hány is. Abban a misztikáról szóló könyvben leírást olvasott Madame Guyonról, aki felvett a földről valami undorító köpetet, és a szájába tette – akaraterejének próbájául. Ő Hugh akaraterejének próbája volt betegen; és azóta minden hónapban megújult Hugh titkos borzadása az ő testétől. Tűrhetetlen sérelem – és ez nem lenne tűrhetlenebb Ditchling eszményvárosaiban sem, abban a tervtársadalomban, melyről ezek az istenfélő ateisták mindig beszélnek.

De ott volt még Fanny Carling is. „Az egér”, ahogy Helen nevezte, mert olyan kicsiny, olyan szürke, olyan néma és gyors mozgású volt. De misztikus egér. Egér, melynek roppant kék szeme állandóan csodálkozni látszott azon, amit a dolgok felszíne mögött lát. Csodálkozott, de ugyanakkor megmagyarázhatatlanul ragyogott a boldogságtól, melyet Helen majdnem illetlennek tartott, de irigyelt. – Hogyan sikerülhet olyan dolgokban hinni, amelyek nyilvánvalóan tévesek? – kérdezte félig kajánul, félig őszintén vágyva arra, hogy az értékes titok birtokába jusson. – Azzal, hogy élünk – felelte az egér. – Ha helyes módon élsz, mindezek a dolgok nyilvánvalóan igazzá válnak. – És tovább beszélt érthetetlen zagyvaságot Isten szeretetéről és a dolgok és az emberek szeretetéről Istenért. – Nem értem, mit beszélsz. – Csak azért nem, mert nem akarsz érteni, Helen. – Ostoba, dühítő válasz! – Honnan tudod te, hogy én mit akarok?

Helen sóhajtva vette ismét kezébe a könyvét.

*Nem voltam én a népes szekta tagja,
melynek tana: az ember válogassa
ki a sokból barátját s kedvesét...*

(„Az egyik udvarlómat...”)

*...sítélje a többit, ha bölcs, ha szép,
feledésre; noha ez a szabálya
az új morálnak, s megszokott a pálya,
hol e szegény rabszolgák hazamennek,
holtak közé, széles útján a földnek,
egy láncra vert jóbarát vagy talán
egy féltékeny ellenség oldalán,
ott, hol nincs, csak sivárság és magány.*

A legsivárabb, a legmagányosabb úton, ismételte magában. De ugyanilyen sivár és magányos, gondolta, egy sereg mással is. Bobbal, Cecillel és Quentinnel is az volna, nemcsak Hugh-val.

*Nem arany vagy agyag a szerelem,
nem csökken az mással megosztva sem.*^[63]

– Nem hiszem – mondta Helen fennhangon; és különben is nem volt olyan nagy szerelem, melyet ketté lehetett volna osztani. Szegény kis Cecil iránt sohasem érzett egyebet szánalomnál. És Quentinnel az egész csak – egészségügyi dolog volt. Ami Bobot illeti, az igazán szerette őt, és ő is mindent elkövetett, hogy szeresse. De Bob elragadó modora és harciasán férfias szépsége mögött valójában nem volt semmi. És milyen reménytelenül ügyetlen szerető volt, milyen barbár és értetlen! Helen néhány hét után szakított vele. És talán, tünődött tovább, ez az ő sorsa – hogy csak olyan emberekbe szeret bele, mint Gerry, és csak olyanok szeretik, mint Hugh és Bob és Cecil. Imádni a kegyetlenséget és az aljasságot, és túrni, hogy tökéletlenek imádják.

Megszólalt a telefon csengője; Helen felvette a kagylót.

– Halló!

Anthony Beavis hangja volt. Kérte, vacsorázzon vele másnap.

– Boldogan – felelte, bár azt az estét Quentinnek ígérte.

Mosoly volt az arcán, mikor ismét visszahanyatlott párnáira. Értelmes ember, gondolta. Százszor annyit ér, mint ezek a nyomorult kis Cecilek és Quentinek. És mulatságos, elragadó, még jóképű is. Milyen kedves volt *hozzám* Mark vacsoráján! Mindent elkövetett, hogy kedves legyen. Míg az a nagyképű szamar Pitchley mindent elkövetett, hogy udvariatlan és fölényeskedő legyen. Már akkor gondolkozott, vajon Anthony nem vonzódik-e hozzá. Gondolkozott, és tulajdonképp remélte is. Most ez a meghívás okot adott arra, hogy ne csak remélje, de higgye is. Dúdolni kezdett; majd hirtelen eréllyel ledobta magáról a takarót. Elhatározta, hogy felkel ebédhez.

XXX

1914. július 2.

Ami Mary Amberleyt illette, ő úgy érezte, hogy ez a tavasz és kora nyár rendkívül unalmas. Anthony bájos fiú, ez nem vitás. De két év hosszú idő; ezalatt megkopott. Aztán megigazán túlságosan szerelmes. Hiszen kellemes, ha szerelmesek az emberbe, persze, de nem túl hevesen, és nem túl sokáig. Ilyenkor terhesekké válnak; azt képzelik, hogy nekik jogaik vannak, az embernek pedig kötelességeik velük szemben. Tűrhetetlen. Micsoda hűhót csapott Anthony múlt télen a miatt a műkritikus miatt Párizsban! Bizonyos értelemben hízelgő. Mary ritkán látott valakit olyan kétségbeesetten felindulva. És tekintve, hogy a műkritikus közelebbi ismeretség alapján unalmasnak bizonyult, Mary nem bánta, hogy Anthony megszarolja boldogtalanságával meg a könnyeivel. De maga az elv

téves. Nem akarta, hogy ilyen zsaroló módon szeressék. Kivált ilyen hosszú lejáratú zsarolással. Szerette a rövid, éles és izgalmas eseményeket. Más időben és másvalakivel, aki nem az a műkritikus, nem tűri, hogy Anthony megszarolja. De a baj az, hogy eltekintve Sidney Gatticktól – és korántsem volt biztos benne, hogy elbírja Sidney hangját és modorát –, senki nem mutatkozott a láthatáron. A világ olyan hely, ahol, úgy látszik, egyszerre abbamaradt minden mulatságos és izgalmas esemény. Ezért rontott Anthonyra mindig újra azzal, amit „Joan kezelésének” nevezett, olyan állhatatossággal, amely sehogy sem volt arányban Joan vagy Brian Foxe, vagy akár maga Anthony iránt érzett érdeklődésével – csak rárontott, azt remélve, hogy valami kis szórakozást csihol ki az idő unalmas semmijéből.

– Hogy halad a kezelés? – kérdezte újra e júliusi délután.

Anthony hosszú történetet adott elő, melyet gondosan előkészített, arról, hogy ő először a Komoly Nagybácsi volt; s mint került vele fokozatosan bizalmasabb barátságba, mintha a lány Testvérbátyja volna, s mint óhajt a testvérbátyjából szinte észrevétlenül Érzelmes Unokabátyjává alakulni; és az érzelmes unokabátyjából...

– Az igazság pedig az – vágott szavába Mary Amberley –, hogy semmit sem csinál.

Anthony tiltakozott. – Csak lassan haladok előre. Stratégiával dolgozom.

– Stratégia! – ismételte Mary megvetően. – Egyszerűen megfutamodik.

Anthony tagadta, de fülíg pirult. Mert Marynek természetesen félig igaza volt. Megfutamodott. Noha két év óta volt Mary szeretője, még mindig félnék volt, még mindig hiányzott belőle nők jelenlétében az önbizalom. De félnékségén kívül más is akadályozta. Volt benne lelkiismeret-furdalás, szeretet és hűség. De ezekről teljesen lehetetlen Maryvel beszélni. Azt mondaná, hogy csak mindenféle előnyös jelmezbe bújtatja félelmét, egyszerűen kétségbe vonná e többi érzelme valódiságát. És a baj az, hogy volna oka rá. Mert végeredményben nem sok lelkiismeret-furdalást, szeretetet és hűséget árult el, amikor eredetileg elmondta neki a történetet. Azóta hányszor átkozta magát a késői harag céltalan kitöréseiben. És igyekezett meggyőzni magát, hogy a felelősség nemcsak őt terheli. Maryt is átkozta. Hibáztatta, hogy nem figyelmeztette, hogy elárulja barátai bizalmát, pusztán könnyelműségből és hiúságból; hogy nem tiltakozott a történet meghallgatása ellen.

– A tény az – folytatta Mary kérlelhetetlenül –, hogy magának egyszerűen nincs mersze megcsókolni egy nőt. Nem tud egyebet, csak ellenállhatatlanul gyengéd és bánatos kis pofát vágni, és némán könnyöregni, hogy csábítsák el.

– Micsoda ostobaság. – De még jobban elpirult.

Mary nem törődött a közbeszólással. – Ő nem fogja magát elcsábítani, természetesen – folytatta. – Ahhoz még túl fiatal. Ahhoz talán nem túl fiatal, hogy elcsábítsák. Mert maga az anyai ösztönre akar hatni, és az még a hároméves kislányból sem hiányzik. Még egy hároméves kislánynak is elfacsarodnék a szívecskéje maga miatt. El-fa-csa-rod-nék. – Gúnyosan tagolta a szót. – De elcsábítani valakit... – Amberleyné a fejét rázta. – Azt majd csak jóval később lehet remélni tőle. Húszéves lánytól semmi esetre sem remélheti.

– Tulajdonképpen – mondta Anthony megpróbálva elterelni a beszélgetést egyéniségének e kínos elemzéséről – Joan sohasem volt számomra különösen vonzó. Kissé túlságosan falusias. – Megnyomta a szót Mary modorában. –

Különben is meglehetősen gyerekes – fűzte hozzá, de rögtön oka volt megbánni, mert Mary lecsapott rá, mint a héja.

– Gyerekes! – ismételte. – Ez jó. És maga? Bagoly mondja a verébnek, nagyfejű! A cuclisüveg gyerekesnek nevezi a pelenkát. Bár természetes – folytatta visszatérve eredeti támadási pontjához –, hogy magának ez nem tetszik. Ő csakugyan gyerekes magához. Gyerekes ahhoz, hogy magára rontson. Elég gyerekes ahhoz, hogy azt várja, hogy rárontsanak. Szegény lány! Rossz helyre fordult. Magából sem fog több csókot kicsikarni, mint abból a számár őskeresztényből. Pedig maga civilizáltnak vallja magát...

Nyílt az ajtó, Mary elhallgatott.

– Mr. Gattick – jelentette a szobalány.

Termetesen, virágzón, önelégültsége és önbizalma belső tüzet szinte láthatóan sugározva lépett Sidney Gattick a szobába. Hangja zengett, mikor az üdvözlő szavakat „mondta, és Mary egészségi állapota felől kérdezősködött. Mély hang, férfias, mint azoké az igazgató-színészeké, akik az erős férfit játsszák. És arcéle is, vette észre hirtelen Anthony – színészé: túlságosan nemes, semhogy igaz lehetne. Végtére is, gondolta magában, féltékenységből fakadó megvetéssel és bizonyos irigységgel a másik férfi nagyvilági sikere miatt, mik ezek az ügyvédek, ha nem színészek? Ügyes színészek, de úgy ügyesek, mint a jó szigorlatozók; be tudnak magolni egy ügyet, melyet aztán elfelejtenek abban a pillanatban, amint befejezték, ahogy az ember bemagolja a formális logikát, vagy az apostolok cselekedeteit az első alapvizsgára. Nem igazi értelem ez, nem összefüggő gondolkodás. Egy szigorlatozó agya egyszerűen a színész testében, a színész érces hangján fejezi ki magát. És a társadalom ezért öt- vagy hatezer fontot fizet évente. És az ilyen ember aztán fontosnak, bölcsnek, jelentékenynek érzi magát, azt hiszi, pártfogó hangot használhat. Nem mintha fontos volna, erősgette magában Anthony, hogy az ilyen üres, nagyhangú pojáca pártfogó-e. Az ember nevet rajta, olyan lehetetlen! De minden nevetségessége mellett, és miközben kineveti, ez a pártfogás kínosan megszégyenítő. Például, amit most csinált: megjátssza a kitüntetések alatt roskadozó vén katonát, a faragatlan falusi földesurat, és a vállára veregetve azt mondja: – No, Anthony öcsém, hogy vagyunk?– teljesen elviselhetetlen. Ezúttal azonban Anthony úgy találta, érdemes elviselni a tűrhetetlenségét. Igaz, hogy ez az ember unalmas, nagyképű hülye, de érkezése legalább megóvta Mary támadásaitól. Gattick jelenlétében nem bánthatja tovább Joan miatt.

De nem ismerte Maryt és Mary uralmának méretét, azt a mohó kívánságot, hogy valami szórakoztató és izgalmas dolgot csináljon. Alig van izgalmasabb dolog, mint a tudatos ízléstelenség, alig van szórakoztatóbb, mint másvalakinek a zavarát szemlélni. Mielőtt Gattick befejezhette volna bevezető érces szólamait, Mary már visszatért a régi kínos tárgyra.

– Mikor maga annyi idős volt, mint Anthony – kezdte –, megvárta mindig, hogy az asszonyok csábítsák el?

– Én?

Mary bólintott.

Gattick magához tért meglepetéséből, és a tapasztalt Don Jüan tudó mosolyával, legférfiasabb *jeune premier*⁶⁴¹ hangján mondta: – Persze hogy nem. – Önelégülten

nevetett. – Sőt, ellenkezőleg, félek, túlságosan erőszakos voltam. Néha pofont kaptam. De többnyire nem. – Ocsmány arckifejezéssel hunyorgott.

– Anthony meg se moccan – mondta Amberleyné –, meg se moccan, és megvárja, hogy a nő kezdeményezzen.

– Ó, ez hiba, Anthony barátom, ez öreg hiba – mondta Gattick; s hangja megint katonás bajuszt és a vidéki földesúr durva szövésű sportruháját juttatta az ember eszébe.

– Itt van egy szegény lány, aki azt akarja, hogy megcsókolják – folytatta Amberleyné –, és Anthonynak egyszerűen nincs bátorsága, hogy átfogja a derekát, és megcsókolja.

– Mit tud felhozni a védelmére, Anthony? – kérdezte Gattick. Anthony úgy tett, mintha nem törődne az egésszel, de nem nagy sikerrel; vállat vont. – Csak azt, hogy nem igaz.

– Mi nem igaz? – kérdezte Mary.

– Hogy nincs bátorságom.

– De az igaz, hogy nem csókolta meg. Így van? – makacskodott Mary. – Igaz? – S mikor Anthony kénytelen volt bevallani, hogy igaz, folytatta: – Én csak levonom a tényekből a nyilvánvaló következtetést – mondta. – Maga jogász, Sidney. Mondja meg, hogy nem jogos következtetés-e?

– Teljességgel jogos – mondta Gattick, és maga a kúria elnöke sem szólhatott volna nagyobb nyomatékkel. Talárok és nagy parókák léghőre imbolygóit körötte. Maga volt a megtestesült *Justitia*.

Anthony szája szóra nyílt, de aztán mégsem mondott semmit. Gattick és Mary előtt, eltökélte magában, hogy „civilizált” lesz, hogyan mondhatta volna meg, amit *igazán* érzett? És ha igazán azt érzi, miért (a kérdés magától vetődik fel), miért mondta el neki a történetet? És miért abban a különös modorban, mint valami elevenen boncoló színész? Hiúság, léhaság; és azonkívül természetesen az is, hogy szerelmes Marybe, tetszeni akar neki mindenáron, még igazi érzéseinek árán is. (De ugyanakkor kénytelen volt bevallani magának, hogy nem voltak igazi érzései, csak szórakoztató óhajtott lenni.) De viszont ezt sem lehet kifejezni. Gattick nem tud az ügyről, nem is szabad tudnia. De még ha Gattick nem lett volna jelen, akkor is nehéz lett volna, sőt majdnem lehetetlen, mindezt megmagyarázni Marynek. Kinevette volna, hogy romantikus, romantikus, ha Brianról, Joanról, sőt ha róla magáról van is szó; képtelennek és nevetségesnek tartaná, hogy tragikus hegynek látja azt, ami csak szerelmes vakondtúrás. .

– Az emberek – szokta mondani – mindenáron ragaszkodnak hozzá, hogy a *mons Veneris*-t^[65] úgy kezeljék, mintha a Mount Everest volna. Igazán számárság!

Anthony végül megszólalt: – Nem teszem, mert nem akarom megtenni. – Csak ennyire szorítkozott.

– Mert nem meri – kiáltott Mary.

– Merem.

– Nem meri! – sötét szeme villogott. Most szívből szórakozott. Ércesen, lappangó nevetéssel súlyos hangjában, újra megszólalt a kúria elnöke. – Súlyosan terhelő adatok szólnak maga ellen, Anthony.

– Hajlandó vagyok fogadni – mondta Mary. – Ötöt egy ellen. Ha megteszi egy hónapon belül, kap tőlem öt fontot.

– De mondom, hogy nem akarom megtenni – ismételte Anthony.

– Nem, így nem bújik ki. Fogadás, fogadás. Öt fontot fizetek, ha mához egy hónapra véghezvitte a dolgot. Ha nem, maga fizet nekem egy fontot.

– Maga túlságosan nagylelkű – mondta Gattick.

– Mindössze egy fontot – ismételte Mary. – De soha többé nem beszélek magával.

Néhány pillanatig némán meredtek egymásra. Anthony nagyon elsápadt. Mary csukott szájjal, ferde kis mosollyal nézett rá, félig lehunyt pillákkal, melyek mögött a kaján nevetéstől ragyogott a szeme.

„Miért kell ilyen gáládnak lennie hozzám – gondolta Anthony –, ilyen féktelenül komisznak?” Gyűlölte, annál jobban gyűlölte, mert kívánta, mert emlékezett, és várt a gyönyörökre, mert Mary szelleme és tapasztalata felszabadító volt, egyszóval mindazért, ami számára elkerülhetetlenné tette, hogy pontosan azt tegye, amit Mary kíván. Még ha tudta is, hogy ostoba és helytelen.

Mary figyelte és látta szemében a lázadó gyűlöletet, és mikor végül Anthony lesütötte szemét, látta saját diadalának jelét.

– Soha többé – ismételte. – Komolyan mondom.

Hazaérve, Anthony az előszobában éppen a kalapját akasztotta fel, mikor az apja szólította.

– Gyere ide, kedves fiam, nézd csak ezt.

Az ördög vigye el! – gondolta Anthony mérgesen; és bosszús arccal lépett be apja dolgozószobájába, amit az, nagy elfoglaltságában észre sem vett.

– A térképpel szórakozom egy kissé – mondta Beavis, aki az íróasztalánál ült, előtte a svájci katonai térkép. Szenvedélye volt a térkép; ez részben onnan származott, hogy szerette a gyalogkirándulásokat, részben abból, hogy hivatásos érdeklődést tanúsított helységnevek iránt. – Comballas – mormogta félhangon, fel sem tekintve a térképről. – Chamassaire. Búbájos, búbájos! – Majd Anthonyhoz fordult: – Igazán örök kár, hogy a lelkiismereted nem engedi meg, hogy egy kis szabadságot végy, és velünk tarts.

Anthony, aki tanári vizsgájára való készülést hozta fel kifogásul, hogy Angliában maradhasson Maryvel, komolyan bólintott. – Magas hegyek között az ember nem tud komolyan tanulni – mondta.

– Ahogy itt látom – mondta Beavis, és ismét a térképe fölé hajolt –, kedves utakat, kitűnő kirándulásokat remélhetünk itt, les Diablerets környékén. És milyen elragadó nevek! – fűzte hozzá mintegy zárójelben. – Föl például a Col du Pillonra. – Kanyarogva vezette ujját a szerpentin úton. – Látod, különben? – Anthony gépiesen kissé közelebb hajolt. – Nem, nem láthatod – folytatta Beavis. – Eltakarom a kezemmel. – Kiegyenesedett, és előbb az egyik, majd a másik zsebében kutatott. – Hol az ördögbe... – mondta homlokát ráncolva; majd eszébe ötlött legmerészebb filológiai tréfája, és a homlok-ráncolásból ravasz mosoly lett. –

Hol az ördögbe van az én icipici péniszem. Vagyis, hogy precíz legyek, az én icipici-picikém...

Anthony annyira megdöbbsent, hogy kifejezéstelenül tudott csak bámulni apjának cinkos hunyorgására.

– A ceruzám – volt kénytelen magyarázni Mr. Beavis.*Pencil-Penecillus*: ez a *peniculus* kicsinyítése: kettős kicsinyítése a *penis*-nek; ami, mint tudod – folytatta és bal belső kabátzsebéből végre előkotorta az icipici-picikét –, eredetileg farkot jelent. Most pedig nézzük újra a Pillont. – A ceruza hegyét a térképre szegezte, s mutatta a cikcakkos utat. – És ha fent vagyunk a Col tetején – folytatta –, észak-északnyugat felé fordulunk a Mont Fornettaz lejtőjére, amíg...

Először történt, gondolta Anthony, hogy apja, az ő jelenlétében, valami célzást tett a nemek fiziológiájára.

XXXI

1933. szeptember 6.

– A halál – mondta Mark Staites – az egyetlen dolog, melyet nem sikerült egészen elközönségesíteni. Nem mintha nem követtünk volna el mindent. Olyanok vagyunk, mint kutyák az Akropoliszon. Kiapadhatatlan hólyaggal futnak körbe, és egyetlen kívánságuk, hogy minden szobornál felemelhessék a hátsó lábukat. És többnyire sikerrel. Művészet, vallás, hősiesség, szerelem – mindegyiken otthagytuk a névjegyünket. De a halál – a halál elérhetetlen. *Ezt a szobrot még nem sikerült bemocskolni. Legalábbis egyelőre nem. De a haladás egyre halad.* – Arca a Mosoly anatómiáját mutatta. – Nagy remények, sarjadzó jövő... – Csontos kezével széles mozdulatot tett. – Egy szép napon, semmi kétség, az ebtenyészet egyik zsenije mégiscsak felkapaszkodik majd, és jól célzott hódolatát le fogja tenni, pont a szobor arcába. De szerencsére még nem fejlődöttünk odaáig. Még megmaradt a halál.

– Megmaradt – ismételte Anthony. – De sűrű füstfelhő mögött. Általában sikerül megfélemlenünk rőla.

– De mégsem mindig. Megmarad elúzhetetlenül. Érintetlenül. Sőt – magyarázta Mark –, több mint érintetlenül. Sűrűbb és áthatolhatatlanabb füstfelhőink vannak, mint apáinknak voltak. De *a* füst mögött az ellenség félelmetesebb. A halál megnőtt, így is mondhatnánk, most, hogy elvették a vigaszokat és a reményeket. Majdnem akkorára nőtt, mint amilyen volt, amikor az emberek még komolyan hittek a pokolban. Mert ha buzgó mozilátogató, újságolvasó, futball-néző, csokoládéevő modern ember vagy, akkor a halál igenis pokol. Valahányszor kissé megritkul a füstfelhő, az embereket elfogja a rémület, ha meglátnak valamit a résen át. Én ezt nagyon vigasztaló gondolatnak tartom. – Újra elmosolyodott. – Sok mindenért kárpótol. Még azokért a szorgalmas kis kutyákért is az Akropoliszon. – Hallgattak Majd-Mark más hangon folytatta: – Megnyugtató tudni, hogy a halál hű maradt. Minden egyéb elmúlt, de a halál hűséges. Ha kedvünk van életünket kockáztatni, éppolyan teljesen kockáztathatjuk, mint valaha. – Felállt, néhányszor körüljárta a szobát; majd megállt Anthony széke előtt: – Ezért jöttem hozzád tulajdonképpen.

– Miért?

– Ezért az életkockáztatásért. Ügy éreztem, mintha megfeneklettem volna. Nyakig merültem a civilizált emberiség posványába. – Elfintorította az arcát, mint aki rossz szagot érez. – Úgy látszik, csak egy út vezet ki ebből. Ismét kockázatokat vállalni. Olyan lenne, mint a friss szellő. Azt hittem, hogy te is...

Nem fejezte be a mondatot.

– Én sohasem tettem kockára az életemet – mondta Anthony egy kis szünet után.
– Csak másvalaki tette egyszer kockára helyettem – fűzte hozzá, mert eszébe jutott a porosfűlű azzal a kézigránáttal.

– Nem ok ez arra, hogy megkezdjed?

– A baj az – mondta Anthony homlokát ráncolva, mintegy önmagának –, a baj az, hogy mindig gyáva voltam. Erkölcsileg biztosan gyáva. Talán testileg is... nem tudom. Sohasem nyílt igazán alkalmam, hogy rájőjjek.

– Azt hinném, hogy ez még hatásosabb ok.

– Talán.

– Ha arról van szó, hogy az ember más alapokra akarja helyezni az életét, nem lenne jobb ezt egy csapásra tenni?

– Egy csapásra hullává változni?

– Nem, nem. Csak kockázat; nem öngyilkosság. Az ügy, amelyre gondolok, csak veszélyes. Semmi több. – Megint leült. – Levelet kaptam a napokban – kezdte. – Egy régi barátomtól Mexikóból. Egy embertől, akivel együtt dolgoztam a kávéültetvényen. Jorge Fuentes a neve. A maga nemében érdekes ember.

Vázolta Don Jorge történetét. A forradalmárok ostrom alá vették birtokát az Oaxaca völgyében. A földbirtokosok többsége elmenekült. Ő azok közé a kevesek közé tartozott, akik ellenálltak. Eleinte két fivére segítette. De azokat megölték, az egyiket messziről, a másikat a kaktuszok közötti fedezékben gyíklezővel. Egymaga harcolt tovább. Akkor aztán egy napon, amikor kilovagolt a rétre, egy csomó forradalmár betört a házába. Mikor hazatért, a felesége meg a két kisfia holttestét szétdarabolva találta az udvaron. Erre úgy érezte, már nem érdemes tovább védeni a birtokát. Még csak addig maradt, amíg hármat lelőtt a gyilkosok közül, azzal elhagyta ősi birtokát, és elment dolgozni, idegeneknek. Ebben az időben ismerkedett meg vele Mark. Don Jorge most újra a maga portáján él, van földje, ő képviseli az ültetvényesek nagy részét Oaxaca állam csendes-óceáni partján, ő fogadja fel a munkásokat a hegyi falvakból, ő az egyetlen ember, akiben az indiánok bíznak, aki nem akarja becsapni őket. Újabban azonban baj van. Don Jorge politizálni kezdett, és pártvezető lett, ellenségei és nem kevésbé veszedelmes barátai akadtak. Most ellenzékben van; az állam kormányzója őt is, a társait is üldözi. A kormányzó rossz ember Don Jorge szerint; megvesztegethető, igazságtalan, népszerűtlen is. Nem volna nehéz megszabadulni tőle. A hadsereg egy része biztosan átpártolna. De mielőtt Don Jorge nekikezd a dolognak, megkérdezte Marktól, nincsen-e kilátás arra, hogy ő a közeljövőben Oaxaca tájára vetődjön.

– Szegény öreg Jorge! Meghatóan bízik az ítéletem helyességében. – Mark nevetett. Elégtétellel töltötte el, hogy így lekicsinyelje Don Jorge belevetett bizalmát, és ne árulja el e bizalomnak okát. Elmondhatta volna Anthonynak azt az

esetet, amikor az a vén szamár rablók kezébe került, és hogyan menekült meg. Érdekes történet, és Mark becsületére válik. De nem mondani el nagyobb öröm volt, mint elmondani. – Igaz, hogy jobb ítéletem van, mint neki – folytatta Mark. – De ezzel nem mondok sokat. Don Jorge bátor, mint az oroszlán; de vakmerő. Nincs érzéke a valóság iránt. Örültséget fog művelni ezzel a *coup d'état*-val.^[66]

– Kivéve, ha te mellette leszel... már látom. És mellette akarsz lenni?

Mark igent bólintott.

– Írtam neki, hogy indulok, mihelyt Angliában rendezni tudom az ügyeimet. Eszembe jutott, hogy te... – Megint nem fejezte be a mondatot, és fürkészően nézett Anthonyra.

– Jó ügynek tartod? – kérdezte végül Anthony.

A másik nevetett. – Van olyan jó, mint bármely más mexikói politikai ügy – felelte.

– S az elég jó?

– Nekem elég jó. És különben is, mi a jó ügy? Zsarnokság van népbiztosok alatt, zsarnokság *Gauleiter*-ek^[67] alatt; úgy látszik, nincs nagy különbség. Az őrmester mindig őrmester marad, akármilyen színű inget visel is.

– Tehát forradalom a forradalom kedvéért?

– Nem, az én kedvemért. Minden ember kedvéért, aki részt vesz a dologban. Mert minden ember ugyanolyan jól szórakozhat velem, mint én.

– Valószínűleg jót tenné nekem – mondta végül Anthony.

– Bizonyos vagyok benne.

– Noha pokolian félek... már ilyen messziről is.

– Annál érdekesebb lesz.

Anthony mélyet lélegzett. – Rendben van – mondta vejül. – Veled megyek. – Majd hevesen tört ki belőle: – Ez a legostobább, legértelmetlenebb ötlet, melyet valaha hallottam. De miután mindig olyan okos és meggondolt voltam, hát... – nem fejezte be a mondatot, nevetett, és a pipája meg a dohányos szelencéje után nyúlt.

XXXII

1934. július 29.

Ma Helennel Millert hallgattuk a Tower Hillen, déli munkaszünetben. Nagy tolongás volt. Miller jól beszélt – jól keverte az érveket, élceket, hatott az érzelmekre. Tártya: a béke. Béke mindenütt vagy sehol. A nemzetközi béke nem valósítható meg, míg nem ültetik át egyének közötti viszonylatokba. Aki otthon, a gyárban, irodában, alantasaival és vetélytársaival szemben militarista, az józanul nem kívánhatja az őt képviselő kormánytól, hogy pacifista módjára viselkedjen. Aki az államok közötti békét hirdeti, de otthon a családban vagy az üzleti életben magánháborúkat folytat, ostoba és képmutató. Közben sok okvetetlenkedő kommunista akadt a tömegben. Hogy lehet bármit forradalom nélkül megvalósítani? Anélkül, hogy felszámolják a társadalmi fejlődés útjában álló egyéneket meg osztályokat? És így tovább. Válasz (mindig rendkívül derűs és szellemes): az eszközök határozzák meg a célokat. Az erőszak meg a kényszer

olyan forradalom utáni társadalmat termel ki, amely nem kommunista, hanem (mint az orosz) hierarchikus, és a titkosrendőrséggel dolgozó oligarchia kormányozza. És a többi.

Körülbelül negyedóra múlva egy dühösen vitatkozó fiatalember felmászott arra a kis emelvényre, melyen Miller állt, és megfenyegette, hogy leüti, ha nem hagyja abba. – Hát akkor gyerünk, Archibald. – A tömeg nevetett; a fiatalember még dühösebb lett, még közelebb lépett, keze ökölbe szorult, mellét kifeszítette. – Eriggy innen, te vén bitang, mert... – Miller mozdulatlanul állt, mosolygott, kezét kétoldalt leejtette, s azt mondta, rendben van, nem bánja, ha leütik. A támadó ökölvívó-mozdulatokat tett, és az öklével Miller orra alatt hadonászott. Az öreg nem mozdult, a félelemnek semmi jele sem látszott rajta. A másiknak a keze ütésre lendült, de ahelyett, hogy Miller arcába vágott volna, a mellére vágott. Meglehetősen keményen. Miller megtántorodott, elvesztette egyensúlyát, és leesett az emelvényről a tömeg közé. Bocsánatot kért az emberektől, akikre ráesett, nevetett, és újra felment az emelvényre. A mutatvány megismétlődött. A fiatalember újra az arca előtt hadonászott az öklével, de miután Miller nem mozdult, és nem mutatott sem félelmet, sem haragot, mellbe vágta. Miller újra leesett és újra felkapaszkodott. Újabb ütés. Újra felkapaszkodott. Ekkor már a fiatalember annyira volt, hogy az arcába vágott, de csak a tenyerével. Miller felemelte a fejét, és tovább mosolygott. – Három ütés egy penny, Archibald.

A fiatalember Millernek ugrott, és ledobta az emelvényről. Miller újra felkapaszkodott, és az órájára nézett. – Tíz perced van még, mielőtt újra munkába kell állnod, Archibald. Gyerünk. – De a fiatalember már csak az öklét tudta rázni, és vérszopó reakciónak nevezte Millert. Majd sarkon fordult, és elment, a tömeg gúnyos nevetése, mókája és fütyte kíséretében. Miller folytatta beszédét.

Helenre különös módon hatott. Kétségbeesett, mikor a fiatalember durván bánt az öreggel. De egyúttal haragudott Millerre, mert ellenállás nélkül hagyta magát leütni. A harag oka? Homályos; de azt hiszem, bántotta Miller sikere. Rossz néven vette, hogy a fiatalembert lélektani tehetetlenségre készítette. Rossz néven vette annak a bemutatását, hogy az erőszakon kívül más lehetősége is van, és az erőszakot nem erőszakos eszközökkel is le lehet győzni. – Trükk az egész – mondta. – Nem nagyon könnyű trükk – feleltem –, én semmi esetre sem tudnám véghezvinni. – Bárki megtanulhatja, ha akarja. – Lehet, de nem volna-e okos dolog, ha mindnyájan igyekeznénk megtanulni? – Nem, azt hiszem, ostobaság volna. – Miért? – Nehezen talált rá választ. – Mert természetellenes – fogalmazta meg végül az érvét, és afféle egyenlősködő bölcsességben fejlesztette tovább. – Olyan akarok lenni, mint más. Ugyanazt akarom érezni, ugyanazt iránt akarok érdeklődni, mint a többi ember. Nem akarom magamat mássá tenni. Rendes, mindennapi ember akarok lenni; nem olyasvalaki, aki büszke arra, hogy megtanult valami nehéz trükköt. Mint a maga öreg Millerje. – Ráműtöttem, hogy mindannyian megtanulunk egy sereg nehéz trükköt, autót vezetni, irodában dolgozni, írni-olvasni, forgalmas utcán átkelni. Miért ne tanulnánk meg valamennyien ezt a nehéz trükköt is? Amely lehetőségeiben ennyire hasznos. Ha mindnyájan megtanulnánk, akkor igazán megengedhetnénk magunknak, hogy olyanok legyünk, mint a többiek, akkor biztonságosan osztozhatnánk érzelmeinkben, abban a tudatban, hogy jóban

osztozunk, nem rosszban. De Helent nem lehetett meggyőzni. És mikor később azt indítványoztam, villásreggelizzünk az öregúrral, nem akart. Azt mondta, nem akar vele megismerkedni. Hogy a fiatalembernek teljesen igaza volt; Miller reakciós. A gazdasági igazság jelszavaiba burkolózik; de e lepel alatt közönséges reakciós ügynök. Mikor azt hangoztatja, hogy nem elég megváltoztatni a társadalom szervezetét, hanem e változásnak együtt kell járnia a személyes kapcsolatok változásával, sőt abból kell következnie – mi ez, ha nem konzervatív propaganda? – Szerintem, kártékony ember – mondta. – És szerintem maga is kártékony. – De azért Helen hajlandó volt velem ebédelni. Amiből kitűnik, mily kevésbé tart attól, hogy meg tudom ingatni meggyőződéseit. Érvem tömördek lehet, de érvektől nem ijed meg. Ellenben Miller magatartása behatol fegyverzetének résein. A tan őbenne tetté vált, nem maradt meg pusztá fecsegésnek. Végtelenül sért Helen biztonságérzete, hogy én nem tudom megsebezni. Annál inkább, mert tudom, hogy jogosult.

Kitartás, bátorság, állhatatosság. Valamennyi a szeretetből fakad. Ha eléggé szeretjük a jót, a közöny meg a tunyaság elképzelhetetlen. Úgy elfog a bátorság, mint a gyermekét védő anyát; és nem félünk az ellenfelünktől, akit, bármit művelt is, a jóság benne lappangó lehetőségei miatt szeretünk. Derűsen viseljük a fájdalmat, fáradságot, mások rosszallását, mert számba sem jönnek a jóhoz képest, amelyet szeretünk, és amely felé törekszünk. Roppant szakadék választ el engem ettől az állapottól! A tény, hogy Helen nem fél az én kártékonyaságomtól (minthogy az csak elméleti), de fél Millerétől (mert annak az élete azonos az érveivel), kínosan juttatta eszembe ezt az elválasztó szakadékot.

XXXIII

1914. július 18.

Felment a függöny, és előttük volt Velence, zölden a holdfényben, és Jago meg Rodrigo párbeszéde folyt a néptelen utcán.

– „*Taplót ide, hé! Gyertyát adjatok!*” – kiáltotta az ablakból Brabantio. Egy pillanat alatt tömve volt az utca, fegyverek és vérték csörrentek, fáklyák és lámpások világítottak sárgán a zöld homályban...

– Sajnos, borzalmasan közönséges díszlet – mondta Anthony, mikor az első jelenet után legördült a függöny.

Joan meglepetten pillantott rá. – Igazán? – Majd hozzáfűzte: – Igen, azt hiszem, közönséges – álszent filiszter módjára hódolva a jó ízlésnek. A lelke mélyén elragadónak találta. – Tudja – vallotta be –, még csak ötödször vagyok színházban életemben.

– Csak ötödször? – ismételte Anthony hitetlenül.

De megint utca volt előttük, újabb fegyveres emberekkel, és ott volt Jago, harsogóan és szívélyesen, meg maga Othello, méltóságteljesen, mint egy király, minden szava, minden mozdulata parancsolt, s mikor Brabantio bejött valamennyi emberével, és a fáklya fénye felragyogott a lándzsákon és alabárdokon, milyen hősiiesen fennkölt volt. „*A fényes pengén megrozdáll a harmat, tegyétek el.*” Joan

gerincén kízó érzés szaladt végig, amint hallgatta a szavakat, s látta a felemelt sötét kezét, melynek ellenállhatatlan kényszere alatt a kardok lehanyatlottak.

– Jól mondja ezeket a sorokat – ismerte el Anthony.

A tanácsterem falait gazdagon borították szőnyegek; jöttek-mentek a vörös taláros szenátorok. És újra megjelent Othello.

Még királyian, de oly királyisággal, mely ezúttal nem parancsokban nyilvánult meg, sem kézmozdulatokban, de magasabb síkon, mint a való világ – szerelmi esdeklésének nyugodt, fenséges zenéjében.

*Elmondtam szörnyű kalandjaimat,
Mennyit kínlódtam szárazon-vizen.*

Joan ajka hangtalanul ismételte az ismerős szavakat – az ismerős, de elvarázsolt szavakat. Varázsos volt a hang, a beszélő magatartása, a színpad, úgyhogy minden teljesen újnak látszott, noha kívülről tudta. És megjelent Desdemona, ifjan, szépségesen, meztelen nyaka és válla karcsún és törékenyen emelkedett ki ruhájának súlyos pompájából. Dús brokát, és alatta egy lány testének szépséges haszontalansága: a tündöklő szavak mögött egy leány hangja.

*Apám, a tartozásom itt megoszlik:
Hozzád köt élet és neveltetés;
Élet s nevelés tisztelnem tanít
Téged; lányod vagyok, s ezért te vagy
Parancsolom; de itt van férjem is.*

Joan gerincén ismét az előbbi kízó érzés futott végig. És most mind eltűntek, Othello, Desdemona, a szenátorok, katonák, mind a szépség, előkelőség – s csak Jago és Rodrigo suttogott az üres teremben. „*Ha jóllakott a férfi testével, majd belátja, hogy beleválasztott.*” Aztán a félelmes magánbeszéd. Gonosz, szándékos és öntudatos...

A szünetben a felragyogó világosság és a taps szentségtörő haszontalansága; s mikor Anthony egy doboz csokoládét akart venni, Joan majdnem felháborodva utasította vissza.

– Gondolja, hogy igazán vannak olyan emberek a világon, mint Jago? – kérdezte.

Anthony fejét rázta. – Az emberek nem szokták bevallani maguknak, hogy amit művelnek, az rossz. Vagy gondolkodás nélkül művelik. Vagy pedig okot találnak arra, hogy jónak tartsák. Jago olyan gonosztevő, aki a mások ítéletét mondja ki önmagára.

A lámpák újra kialudtak. Most Cyprusban voltak. Tűző napfényben megérkezik Desdemona; majd fellép Othello és ő, mily oltalmazóan gyengéd a szerelme!

Lehanyatlott a nap. Barlangi félhomályban, kőfalak között isznak, összekapnak, összezsapnak a kardok, és megint Othello, királyi és parancsoló, csendet teremt, érvényt szerez akarátának. Utoljára királyi és parancsoló. Mert a következő

jelenetekben mily borzalmas látvány, hogy a nagy katona, a főméltóság, a művelt velencei úr, összeomlik Jago bomlasztó érintésére, kibújik belőle az afrikai, a vadember, a fegyelmezetlen ős-állat! „*A zsebkendő... Vallomások... zsebkendő!...*” „*Pfuj! Az orruk, a fülük, a szájuk! Hát lehetséges ez?*” Majd a gyilkosság elhatározása. „*Ne méreggel csináld – fojtsd meg az ágyában. Abban az ágyban, amelyet bemocskolt.*” És később haragjának rettenetes kitörése Desdemona ellen, a nyilvánosan adott üteg, a bezárt szoba megszégyenítő magányában a párbeszéd a térdeplő leány és Othello között, aki pillanatnyilag ismét józan, de Jago aljas, nemtelen józansága van benne, cinikusan csak a rosszat tudva, csak abban a lehetőségben hisz, mely a legaljasabb.

*Úgy hát bocsáss meg; én ama ravasz
Velencei rimának néztelek, ki
Othellónak lett hitvese.*

Borzalmas gúny csendült ki hangjából, valami mocskos nevetés lappangott benne. Joan leküzdhetetlenül remegni kezdett.

– Nem tudom elviselni – súgta Anthonynak két jelenet között. – Arra gondolok, hogy mi fog történni. Borzasztó. Nem tudom elviselni.

Arca sápadt volt, és fel volt indulva.

– Hát akkor gyerünk – mondta Anthony. – Máris. Joan a fejét rázta. – Nem, nem. Látnom kell végig. *Kell.*

– De ha nem tudja elviselni?...

– Ne kérjen magyarázatot. Most ne. A függöny újra felgördült.

*Egy lány szolgált anyámnál, Barbara:
Szerelmes volt, és akit szeretett,
Faképnél hagyta. Ez a lány tudott
Egy régi dalt a fűzről...*

Joan szíve hevesen dobogott; csaknem rosszul lett a felcsigázott várakozástól. Desdemona majdnem gyerekes, édes, de vékony és iskolázatlan hangon kezdett énekelni.

*Jávorfa tövén zokogott a szegény,
Susogj, zöldlombú fűz...^[68]*

A látomány megingott Joan szeme előtt, elhomályosult; könnyek csordultak végig arcán.

Végre vége volt; újra az utcán voltak.

Joan mély lélegzetet vett. – Szeretnék nagyot sétálni – mondta.

– Mérföldeket járni, megállás nélkül.

– Hát azt nem lehet – mondta Anthony kurtán. – Legalábbis nem ebben a ruhában.

Joan fájdalmas meglepetéssel nézett rá. – Maga haragszik rám – mondta. Anthony elpirult, és megpróbálta túlmosolyogni a vádat.

– Hogy haragszom-e? Miért haragudnék magára? – De a lánynak természetesen igaza volt. *Haragudott*, mindenre és mindenkire, akinek köze volt ehhez a túrheteretlen helyzethez: Maryre, mert ő hajszolta bele; önmagára, mert hagyta behajszolni magát; Joanra, mert annak a hajmeresztő fogadásnak a tárgya volt; Brianra, mert végső fokon ő volt felelős az egészért; még Shakespeare-re is. a színészekre is, erre a lökdösődő tömegre is...

– Ne haragudjék – kérlelte Joan. – Olyan gyönyörű este volt. Ha tudná, milyen csodálatosan éreztem magam! De csínján kell bánni a csodával. Mint amikor az ember csordultig teli serleget tart. Csak egyet rebben, és kiömlik. Hadd vigyem haza épen.

Szavai zavarba hozták, csaknem önváddal marcangolták Anthony t. Idegesen nevetett. – Gondolja, hogy kocsiban épen haza tudja szállítani? – kérdezte.

Joan arra erre az indítványra felragyogott az örömtől. Anthony intett, s a kocsi megállt előttük. Felkapaszkodtak, és becsukták az ajtót. A kocsi megrántotta a gyeplőt. Az öreg ló néhány lépés után az ostor pattogására kelletlenül igen lassú kocogásba kezdett. Végig a Coventry Streeten, a Circus fényárjában keresztül a Piccadillybe. A St. James-palota tornya felett az ég híg homálya rézszínű pírban égett. Az út tükörfényes feketeségén kimondhatatlanul gyászos volt a lámpák hosszú sora, mint a halálra való emlékezés. De ott voltak a Green Park fái – s ahol a lámpafény a lombra vetődött, szinte földöntúli, a tavasznál is tavasziasabb üdeségben ragyogtak. Az élet is ott volt, nemcsak a halál.

Joan csöndben ült, erősen tartotta a különös boldogság törékeny serlegét, mely egyúttal mélységes szomorúság is volt. Desdemona meghalt, Othello is halott, és a lámpák, melyek örökre eltűnnek e keskenyedő távlatban, ugyanezt a sorsot példázzák. És mégis, az összefutó párhuzamosok mélabúja és a tragédia fájdalma fontos alkatrészei voltak Joan örömének, akár a verssorok pompája és a gyönyörűség, melyet a megvilágított lomb jelentőségteljes és szinte allegorikus szépsége keltett benne. Mert ez az öröme nem különleges érzés volt, nem zárt ki minden más érzést; ez minden érzés volt egyszerre; úgyszólván az általános, el nem különült megindultság érzése. A rémület, az elragadtatás, a szánalom és a neveltségesség felhangjai és utórezgése – mind harmonikusan zsongtak agyában. Ott ült a lassan kocogó ló mögött, fenséges nyugalomban, mely minden szenvedély lehetőségét magába zárta. Szomorúság, elragadtatás, félelem, jókedv – mind benne volt egyszerre, képtelenül összekeverve agyában. Joan dédelgette ezt a törékeny csodát.

Csukott kocsi, gondolta Anthony, a klasszikus pillanat. Már a Hyde Park Cornernál voltak; eddig már meg kellett volna fogni legalább a kezét. De Joan úgy ült ott, mint egy szobor, bámult a semmibe, az idegen világba. Felbőszülne, ha durván visszarántaná a valóságba.

„Majd kitalálok valamit Marynek” – határozta el magában Anthony. De nehéz lesz; Marynek rendkívüli tehetsége van ahhoz, hogy megszimatolja a hazugságot.

A gyeplő megfeszült, az öreg ló vigyázva lassított, majd megállt. Megérkeztek. Ó, túlságosan hamar, gondolta Joan, túlságosan hamar. Szeretett volna örökké így kocsizni, némán ringatni magában közölhetetlen boldogságát. Sóhajtva lépett ki a kocsiból a kövezetre.

– Fanny néni azt mondta, jöjjön be, és búcsúzzon el tőle is, ha még fenn van.

„Ez azt jelenti, hogy minden alkalomnak befellegzett” – gondolta Anthony, miközben Joan mögött felment a lépcsőn, és belépett a homályosan megvilágított haliba.

– Fanny néni – szólt Joan lágyan, mikor kinyitotta a fogadószoba ajtaját. De nem jött válasz; a szoba sötét volt.

– Lefeküdt?

Joan visszafordult Anthony felé, és igenlően bólintott. Egy pillanatig némán álltak.

– Akkor mennem kell – mondta végül.

– Csodaszép este volt, Anthony. Egyszerűen csodálatos.

– Örülök, hogy élvezte. – Mosolya mögött Anthony szorongva gondolta, hogy meg nem fellegett be minden alkalomnak.

– Nemcsak élveztem, ez több volt annál – mondta Joan. – Ez... Nem is tudom megmondani, mi volt. – Rámosolygott Anthonyra. – Jó éjszakát – és a kezét nyújtotta.

Anthony megragadta a kezét, jó éjszakát mondott, majd hirtelen elhatározva, hogy most vagy soha, közelebb lépett, átkarolta Joant, és megcsókolta.

Elhatározásának hirtelensége és zavartsága bárdolatlan nyerseséget kölcsönzött mozdulatainak, de ezt nem lehetett megkülönböztetni a gátakat ellenállhatatlanul áttörő indulat hevesességétől. Szája előbb Joan arcát érintette, majd megtalálta a száját. Joan el akart húzódni, el akarta fordítani arcát, de mozdulata elernyed, jóformán mielőtt belefogott volna. Ajka visszatért Anthony ajkához, ellenállhatatlan vonzásnak engedve. Mindaz a szétszórt és határozatlan érzélem, mely az est folyamán felgyülemlett benne, hirtelen kikristályosodott, mintegy a saját meglepetése és Anthony vágyának bizonyossága körül és szinte a gyötrő gyönyör, mely ajkából indult el és eláradt egész testén, agyát is elborította. Az első pillanat meglepetése és haragja elmerült az új élmény apokalipszisében. Mintha egy homályos sarkot hirtelen hevesen megvilágítanának, vagy egy hangszer meglazult húrjait megfeszítenék, s a húrok egyre élesebben és metszőbben remegnének, míg feszültségük és élességük végül önnön túlzásukba halna. Joan úgy érezte, mintha egyszerre kiürülne, roppant térségek nyíltak meg benne, örvénylő sötétségek.

Anthony érezte, hogy a leány teste ernyedten nehezedik karjára. Oly nehéz volt. s oly váratlan súllyal dőlt rá, hogy majdnem egyensúlyát veszítette. Megingott, majd összeszedte magát, és szorosabban fogta a lányt.

– Mi baj, Joan?

Joan nem felelt, csak Anthony vállához támasztotta homlokát. Anthony érezte, ha most eleresztené, elesne. Talán rosszul van. Segítséget kell hívni – felkelteni a nagynénit –, megmagyarázni, hogy mi történt... Kétségbeesetten töprengett, hogy

mitévő legyen, és körülnézett. Az előcsarnok lámpájának fénye széles pasztában vetődött be a fogadószoba nyitott ajtaján, és egy sárga fényezett kretonhuzatú díványt világított meg. Anthony egyik karjával Joan vállát ölelte át, lehajolt, és a másik karját a lány térde alá csúsztatta; majd erőlködve (nehezebb volt, mint képzelte) felemelte, és a keskeny fénycsíkon át odavitte a sötétbe, és, amennyire a lány súlya engedte, óvatosan a díványra fektette.

Letérdelt mellé a földre. – Jobban van? – kérdezte.

Joan mély lélegzetet vett, egyik kezével végigsimított homlokán, majd felnyitotta szemét, és ránézett Anthonyra, de csak egy pillanatra; a féltékenység és szégyenkezés hulláma borította el, két kezébe rejtette arcát. – Bocsásson meg – suttogta. – Nem tudom, mi történt. Hirtelen úgy elszedültem. – Egy kis ideig hallgatott; a fény újra kigyúlt, a kifeszített húrok újra remegtek – de elviselhetően, nem szertelenül. Keze lehullott arcáról, újra Anthony felé fordult, féltéken mosolyogva.

Anthony szeme megszokta a félhomályt, és aggodalmasan fürkészte a lány arcát. Hála Istennek, úgy látszik, nincs baj. Nem kell lehívni a nénit. Olyan mélységes megkönnyebbülést érzett, hogy megfogta Joan kezét, és gyengéden megszorította.

– Nem haragszik rám, Anthony?

– Miért haragudnék?

– Hát, minden oka megvolna rá. Így elájulni... – Ismét úgy érezte, hogy arca meztelen, oda van vetve prédának; kivonta kezét Anthony szorításából, elrejtette szégyenkező arcát, így elájulni... Ez a tudat megszégyenítette. Majd Anthony hirtelen, néma, heves mozdulata jutott eszébe. „Szeret” – gondolta. És Brian? De Brian távolléte most egyszerre meghatványozódott. Példátlan erőteljességgel volt távol; távol volt, mintha sohasem lett volna a világon. Nem volt más valóság, csak az eleven jelenlét mellette – a vágy, a kezek, a száj ottléte, a megvalósulásra váró lehetséges csókok jelenléte. Joan érezte, bár nem tudta, mint emelkedik a melle, és mélyet sóhajtott. Mintha valaki más lélegzett volna helyette. „Sze-ret” – ismételte magában; és ez igazolás volt. Leejtette kezét arcáról, ránézett egy pillanatig Anthonyra, majd feléje nyúlt, és nevét suttogva magához vonta fejét.

– Nos, mi az eredmény? – kiáltott feléje Mary a dívány sarkából, amint belépett. Anthony komor arckifejezéséből arra következtetett, hogy megnyerte a fogadást, és ez bosszantotta. Hirtelen nagyon megharagudott rá – kétszeresen és háromszorosan megharagudott; mert olyan halvérű; mert nem törődött vele eléggé, amikor halvérúsége dacára megnyerte a fogadást; mert olyan tette kényszeríti, amelyhez legkisebb kedvet sem érzett. Egy egész napos autókirándulás után arra a belátásra jutott, hogy Sidney Gattick teljességgel elviselhetetlen. Ellentétéképp Anthony most a legelragadóbb embernek látszott. Nem akarta számúzni, még átmenetileg sem. De fenyegetése ünnepélyes és határozott volt; s ha nem váltja be, akkor legalább részben vége a tekintélyének. És most ez a nyomorult arra kényszeríti, hogy a szavának álljon. Haragos szemrehányás hangján mondta: – Gyáva volt, és veszített. Látom.

Anthony fejét rázta. – Nem, nyertem.

Mary kétkedve nézett rá. – Azt hiszem, hazudik.

– Nem hazudok. – Leült mellé a díványra.

– Hát akkor miért ilyen komor? Ez nem nagyon hízelgő rám nézve.

– Mi az ördögnek lovait bele ebbe? – tört ki Anthony. – Hülye dolog volt. Rossz dolog is volt, de Mary csak nevetne, ha ezt is megmondaná. – Mindig tudtam, hogy hülyeség. De maga nem tágított – Hangjában panaszos harag rikácsolt. – És most Isten tudja, mibe sodródtam. És csak a jó Isten tudja, mibe sodortam bele Joant meg Briant.

– De hát beszéljen – kiáltott Mary Amberley –, mi történt! Ne prédikáljon, mint valami próféta. – Szemében nevető kíváncsiság csillogott. Édesen bonyolult és képtelen helyzetet gyanított. – Beszéljen – ismételte.

– Hát megtettem, amit kívánt – válaszolta Anthony mogorván.

– Hős!

– Nincsen ezen semmi nevetnivaló.

– Micsoda! Pofont kapott?

Anthony haragosan ráncolta homlokát, és a fejét rázta.

– Hát akkor hogyan fogadta?

– Éppen ez a baj: komolyan vette.

– Komolyan? – kérdezte Mary. – Úgy érti, azzal fenyegetőzött, hogy megmondja a papának?

– Úgy értem, hogy azt hitte, szerelmes vagyok belé. Szakítani akar Briannal.

Amberleyné hátravetette fejét, és csengő, gazdagon vibráló kacajra fakadt. Anthony elszörnyedt. – Ez nem tréfa.

– Ez a tévedés. – Mary a szemét törülgette, és mély lélegzetet vett. – Életemben nem hallottam ilyen jó tréfát. Hát most mi a szándéka?

– Meg kell mondanom neki, hogy félreértés az egész.

– Isteni jelenet lesz!

Anthony a fejét rázta. – Levelet írok.

– Bátor, mint mindig! – Megveregette Anthony térdét. – De most a részleteket szeretném hallani. Hogyan történt, hogy ennyire engedte őt jutni? Annyira, hogy azt hiszi, hogy maga szerelmes belé? Annyira, hogy szakítani akar Briannal? Nem tudta csírájában elfojtani a dolgot?

– Nehéz volt – mormogta Anthony, és elkerülte Mary kíváncsi tekintetét. – A helyzet... hát igen, kissé kicsúszott a kezemből.

– Azt akarja mondani, hogy elvesztette a fejét?

– Így is mondhatnám – hagyta rá kelletlenül Anthony, s arra gondolt, hogy milyen ostoba volt, milyen mérhetetlenül ostoba. Persze rögtön vissza kellett volna vonulnia, mikor Joan a sötétben felé fordult; nem lett volna szabad elfogadni a csókjait, világosan értésére kellett volna adni, hogy az ő csókja felületes és jelentőség nélküli volt. Ehelyett elfogadta Joan csókjait: lustaságból és gyávaságból, mert túlságosan nagy megerőltetésébe került volna az elkerülhetetlen és nehéz magyarázatokkal előhozakodnia; meg puha és célját tévesztett szívjóságból, mert megsérti és megalázza Joant, ha nemet mond, és mert mélységesen undorodott attól, hogy olyan szenvedést okozzon, amelynél jelen kell lennie. S miután elfogadta, élvezte is a csókjait, és viszonzta olyan szenvedéllyel,

melyről ő maga tudta, hogy csak személytelen és pillanatnyi érzékiség műve, de amelyet Joan – ez most már nyilvánvaló (Anthony már akkor is tudta) olyan szenvedélyesnek tart, amelyet csak ő kelthetett, amelynek ő az egyetlen és pótolhatatlan tárgya. Pártatlan megfigyelő azt mondhatná, Anthony mindent elkövetett, semmi fáradságot nem kímélt, hogy a lehető legrövidebb idő alatt a lehető legnagyobb tömegű félreértést állítsa elő.

– Hogyan akar ebből kimászni? – kérdezte Mary.

Anthony gyűlölte ezért a kérdésért, amely gyötörte. – Írok neki – mondta. Mintha ez felelet volna.

– És mit szól majd *hozzá*. Brian?

– Holnap odautazom – felelte Anthony mellékesen. – A tavakhoz,

– Tisztára Wo-o-ordsworth – mondta Mary. – Milyen remek lesz! És pontosan mit szándékozik neki mondani Joanról? – folytatta kérlelhetetlenül.

– Ó, majd megmagyarázom a dolgot.

– De tegyük fel, hogy Joan előbb magyarázza meg neki... és másképpen?

Anthony a fejét rázta. – Mondtam neki, hogy nem akarom, hogy írjon Briannak, amíg én nem beszéltem vele.

– És azt hiszi, szót fogad?

– Miért ne?

Mary vállat vont, és ferde mosollyal nézett rá, szembogara kiragyogott elkeskenyült szemhéja alól. – De hát miért igen?!

XXXIV

1928. március 3.

„A vállalat átszervezése...” „Átalakítások...” „A tőke értékének leírása a mai gazdasági viszonyoknak megfelelően...” Anthony felnézett a nyomtatott lapról. Mary Amberley zavaró át-hatósággal bámult rá párnájára könyökölve.

– Nos? – kérdezte erőlködve. A haja lehetetlen narancsszínűre hennázva, kócosán, zilált fürtökben lógott a homlokába. Ágykabátja felnyílt, amint mozdult; a mocskos csipke alatt keblei súlyosan emelkedtek feléje. – Mit jelent ez?

– Azt, hogy szépen elkezelték a pénzét.

– Csődbe vitték?

– Egy fontért hat shillinget meg nyolc pennyt fizetnek.

– De Gerry azt mondta nekem, hogy a vállalat kitűnően megy – tiltakozott haragos panasszal Mary.

– Gerry nem mindentudó – magyarázta Anthony kíméletesen.

De persze az a gazember nagyon is jól tudta; tudta, és ennek megfelelően járt el, kiadásán megfizettette magát azokkal az emberekkel, akik a csőd előtt szabadulni akartak részvényeiktől. – Miért nem tőle kér felvilágosítást? – folytatta hangosan, s hangjában bosszúság bujkált, hogy mindjárt New Yorkból való hazaérkezésének első estéjén belerántják Mary ocsmány tragédiájának zűrzavarába. Mindenki más alighanem megszökött tőle, amióta morfinista lett; barátai közül csak neki nem volt alkalma és ürügye megszökni, minthogy félévet külföldön töltött. A távolság, mint

egy jégszekrény, megóvta barátságukat olyannak, amilyen volt. Mikor Mary türelmetlenül kérte, hogy látogassa meg, nem tudta, milyen címen tagadja meg. Különben is az emberek bizonyára túloznak; Mary nem lehet annyira elviselhetetlen, mint mondják”.

– Miért nem tőle kér felvilágosítást? – kérdezte ismét ingerülten.

Kanadába.

– No lám, elutazott Kanadába.

Csend lett. Anthony a paplanra tette az iratot. Amberleyné kezébe vette, és újra végigolvasta – századszor, abban a nevetséges és kétségbeesett reményben, hogy most századszor talál újat és mást talál benne.

Anthony ránézett. Az ágy mellett álló asztali lámpa kegyetlenül megvilágította az arcát. Milyen beesett az arca! Milyen mély ráncok vannak a szája körül, milyen barnás zacskók a szeme alatt! Eszébe jutott, hogy milyen volt, mikor utoljára látta Berkshire-ben, még csak a múlt nyáron, és megdöbbsent. Ez a kábítószer húsz évvel öregítette meg, feleannyi hónap alatt. És nemcsak a testét tette tönkre; a morfium a jellemét is megváltoztatta, valaki más lett belőle (az emberek korántsem túloztak), sokkal silányabb valaki. Az a megnyerő szórakozottsága, például, az a bizonytalansága, melyre mint női varázsának egyik elemére, mindig olyan bosszantóan hiú volt, most szinte a hülyék közönyévé süllyedt. Mindent elfelejtett, semmiről sem tudott; ráadásul nem is törődött semmivel, nem bírta már tovább. Nevetségesen festett haja (valószínűleg abban a reményben festette, hogy valamit visszanyerjen vonzerejéből, amelynek elmúlását észre kellett vennie) zsíros és fésületlen volt. Ajkán ügyetlenül szétmázolt vörös festék, mely alsó ajkát aszimmetrikusan idomtalaná torzította. Egy cigarettacsutka kerek lyukat égetett a pehelypaplanba, és a pelyhek mint a hó, szállingóztak minden mozdulatára. Párnáin rúzs- meg tojáspecséték. A paplanhuzaton barna kávépecsét. Teste meg a fal között, a tálca, melyen ebédjét hozták, bizonytalanul félrebillent. Egy zsíros kés a paplanra csúszott.

Amberleyné hirtelen mozdulattal összegyúrta a papírlapot és elhajította. – Ez a fenevad! – kiáltotta dühtől remegő hangon. – Ez a fenevad! Rávett, hogy ebbe fektessem a pénzemet. És most nézze, mi történt! – A könnyek kibuggyantak szeméből, és leáztatva a szempillafestéket, hosszú, piszkos sávot rajzoltak az arcára.

– Szándékosan tette – zokogta dühösen Mary. – Csak azért, hogy bántson. Szadista. Szereti bántani az embert. Azért teszi, mert élvezetet okoz neki.

„Mert keres rajta” – mondta ki majdnem Anthony; de magába fojtotta. Ügy látszik, Mary némi vigaszt merít abból, hogy nem közönséges üzleti okokból csapták be, hanem ok nélkül, ördögi, szerelmi szenvedélyből fakadó gonoszságból. Nem volna szép dolog megfosztani őt ettől az illúziótól. Gondolja szegény asszony azt, amit kevésbé kínosnak, kevésbé megszegyenítőnek érez. Különben is minél kevesebbet mond neki ellent az ember, és minél kevésbé téríti el gondolataitól, annál hamarabb remélhető, hogy elhallgat. Anthony óvatosan és belátóan beérte azzal, hogy bólintott.

– Ha elgondolom, hogy mi mindent tettem azért az emberért! – tört ki Amberleyné. De miközben ledarálta nagylelkűségeinek és kedvességeinek hosszú

árjegyzékét, Anthony önkéntelenül arra gondolt, amit ez az ember Maryért tett; mindenekelőtt eszébe jutottak a szavak, melyekkel tetteit jellemezte. Vaskos, hihetetlenül cinikus szavak. Hihetetlenül aljas szavak. Az ember elképedt; aztán felszabadító nevetésben tört ki; szegyeiké magát, hogy az ilyen megengedhetetlen durvaságok némi felszabadító igazságot rejtjenek magukban. Mert igaznak igazak voltak.

– London legintelligensebb emberei! – zokogta Mary Amberley.

– Egytől egyig megismerkedett velük a házamban.

„Ezek a vén csoroszlyák! – csengett Anthony fülébe Gerry Watchett hangja. – Mi mindenre vetemednek, hogy megkapják.”

– Nem mintha valaha is méltányolni tudta volna – folytatta Mary.

– Buta volt hozzá, barbár.

„Nem is olyan utolsó vén dög, ha eleget kap, hogy veszteg maradjon. De semmi sem elég neki. Kutya komisz munka, mondhatom neked.”

Mary hangja a harsogásból átcsapott a maga siratásába. – De mitévő legyek? – sírángozott. – Mihez fogjak? Egy fillér nélkül. Könyöradományokból élek?

Anthony igyekezett megnyugtatni. Maradt még valamije. Egészen tisztességes kis összeg. Éheznie nem kell. Ha takarékosan, megfontoltan él...

– De ki kell majd költöznöm ebből a házból – vágott szavába Mary, és amikor Anthony ráhagyta, hogy természetesen ki kell költöznie, újabb és még hangosabb sirámokban tört ki. Kiköltözni a házból rosszabb, miit egyetlen garas nélkül maradni vagy könyöradományokból élni; rosszabb, mert elképzelhetőbb, olyan eshetőség, mely közelebb van a valósághoz és az ő jelenlegi életéhez. Hogyan éljen a képei, a bútorai nélkül? A csúf környezet testileg beteggé teszi. Szűk szobákban tériszonyt kap. És hogyan dolgozzon a könyvei nélkül? Hogyan várhatják tőle, hogy dolgozzon, ha szegény? Mert természetesen dolgozni fog; már felvázolt egy kritikai tanulmányt a modern francia regényről. Igen, hogyan kívánhatják, hogy dolgozzon, ha megfosztják a könyveitől?

Anthony türelmetlenül izgett-mozgott a székén. – Én nem kívánok magától semmit – mondta. – Egyszerűen csak megmondom, hogy mi a teendője.

Hosszú csend lett. Majd kis mosollyal, amelyet behízselgőnek és meghatónak szánt, megszólalt Mary: – Maga most haragszik rám.

– Dehogyan haragszom. Csak arra kérem, hogy nézzen szembe a tényekkel. – Felállt, mert abban a veszélyben érezte magát, hogy kivonhatatlanul belebonyolódik Mary szerencsétlenségének hínárjába, és jelképesen azzal gyakorolta a szabadsághoz való jogát, hogy szakadatlanul fel és alá járt a szobában. „Lelkére kellene beszélnem a morfium miatt – gondolta –, rá kellene vennem, hogy menjen szanatóriumba, és gyógyíttassa magát. Saját érdekében. Meg szegény Helen miatt.” De ismerte Maryt. Tiltakozni fog, visít, dühbe jön. Olyan lenne a jelenet, mint valami kocsmái verekedés. Vagy még rosszabb, sokkal rosszabb, gondolta megborzongva, megbánná a bűnét, esküdözne, sírna. Azt mondaná, hogy ő az egyetlen barátja, életének erkölcsi támasza, így hát végül semmit sem mondott. „Úgysem használna – mondta magában. – Semmi sem használ az ilyen morfinistáknál.” – Az embernek szembe kell néznie a tényekkel – mondta fennhangon. Értelmetlen laposság; de hát mi mást mondjon?

Váratlanul, olyan alázatos készséggel, melyet Anthony kifejezetten nyugtalanítónak tartott, Mary egyetértett veje. Ó, tökéletesen egyetértett! Kár sírni azon, ami jóvátehetetlen. És ne kergessünk délibábot. Most arra van szükség, hogy terveket csináljunk – egy csomó tervet –, komoly, gyakorlati, értelmes terveket az új életre. Cinkos módon mosolygott rá, mintha összeesküvők volnának.

Anthony vonakodva és bizalmatlanul engedett a felszólításnak, hogy az ágy szélére üljön. A tervek határtalan komolysággal bontakoztak ki. Kislakás Hampsteadben. Vagy egy kis ház, valamelyik King's Roadba torkolló külvárosi utcában, Chelsea-ben. Hébe-hóba társaságot is hívhat, nagyon szerényen. Az igazi barátai el fognak jönni, akármilyen szegény lesz is, igaz? – kérdezte Mary szívet tépő aggodalommal, megnyugtatót várva.

– Természetesen – hangzott Anthony egyedül lehetséges válasza, bár tudta, hogy nem a szegénység fogja elűzni a barátokat, hanem a pizsok, a rondaság, a morfium, az undorító, éterszagú lehelet.

– Batyubált is rendezhet az ember – mondta Mary. – Nagyon mulatságos lesz! – Arca felderült. – Maga milyen bort fog hozni, Anthony? – És mielőtt még választ kapott volna, folytatta: – Végtelenül be fogunk csípni attól a sokféle italtól, végtelenül... – Egy pillanat múlva már arról beszélt, hogy George Wyvern milyen módon próbált neki udvarolni. Elég kínos volt, tekintve a körülményeket – tekintve, hogy ott volt Sally Wyvern is... mit szól hozzá! Titokzatosan mosolygott, régi mosolyával, csukott szájjal, félig lezárt szempillákkal. És ami igazán hallatlan, újabban még a szegény öreg Hugh Ledwidge is olyanokat művel...

Anthony csodálkozva hallgatta. Ez a meghatóan kevés igazi barát egyszerre, mintegy varázslatra, egy csomó lihegő szerelmessé változott át. Komolyan elhiszi Mary a saját meséjét? De bárhogyan is van, gondolta Anthony, nem fontos, elhiszi-e, vagy sem. Még ha nem is hisz bennük, ezek a mesék legalábbis pillanatnyilag talpra tudják állítani, vissza tudják adni az önbizalmát.

– Valamikor régen Párizsban – mondta Mary meghitten. – Emlékszik?
De hiszen ez rettenetes!

– A Saint-Péres szállóban – Mary hangja mélyebb lett, és fojtott kacaj vibrált benne.

Anthony földre szegzett tekintettel bólintott. Mary bizonyára választ akart kapni sokatmondóan jókedvű utalására, azt kívánta, hogy kapjon bele a durva célzásba, mely régi tréfájukra vonatkozott a szentatyákról, és szórakozásaikra a magas egyházi méltóságok védelme alatt. Az ő magányelvükön akkor „egy kicsit szentatyázni”, vagy még sajátában „szentezni”, annyit jelentett, mint szeretkezni. Anthony homlokát ráncolta, és hirtelen haragot érzett. Hogy merészel ez a nő...?

Múltak a másodpercek. Mary kétségbeesetten próbálta kitölteni Anthony hallgatásának jeges szakadékát: – Milyen jól mulattunk – mondta a szerelmes visszaemlékezés hangján.

– Csakugyan – ismételte Anthony a lehető legkedvesebb hangsúllyal.

Mary hirtelen megragadta a kezét. – Drága Anthony!

„Uram, teremtőm! – gondolta Anthony, miközben oly udvariasan, amennyire csak lehetett, igyekezett kiszabadítani a kezét. De a forró száraz ujjak szorítása nem engedett.

– Ostobák voltunk, hogy összevesztünk – folytatta Mary. – Jobban mondván, én voltam ostoba.

– Egyáltalán nem – mondta Anthony udvariasan.

– Az a hülye fogadás – rázta fejét Mary. – És Sidney...

– Maga csak azt tette, ami jólesett.

– Azt tettem, ami nem esett jól – felelte gyorsan Mary. – Az ember mindig olyasmit tesz, amihez semmi kedve... hülyén, csupa perverzitásból. A legrosszabbat választjuk, csak azért, mert a legrosszabb. Hüperión és a szatír közül a szatírt, *mertszatír*.

– De bizonyos célra a szatír talán megfelelőbb – ez kikívánkozott belőle.

Mary nem vett tudomást szavairól, felsóhajtott, és lehunyta a szemét.

– Azt tesszük, amihez semmi kedvünk – ismételte mintegy önmagának. – Mindig azt tesszük, amihez semmi kedvünk. – Eleresztette Anthony kezét, és két karját feje mögött összekulcsolva a párnákra hanyatlott, abban a testtartásban, azzal a jól ismert és meghitt mozdulattal, mely a Saints-Pères szállóban olyan elragadó volt bájos hanyagságában, olyan vadul izgalmas, mert az a fehér gömbölyű nyak úgy nyúlt hátra, mint az áldozaté, s a mellek megfeszülve és mereven kínálkoztak a csipke alatt. De ma a csipke piszkos és szakadt, a mellek saját súlyuktól fáradtan csüggnék, az áldozati nyak nem sima fehér húszszlop, hanem ráncos, beesett és inas.

Mary felnyitotta szemét, és Anthony megdöbbenve ismerte fel pillantását, mely ugyanaz volt, mint a régi, álmatag és cinikus, tréfálkozó és tikkadtan odaadó, ugyanaz, mellyel Párizsban, tizenöt év előtt, hívta magához. 1913 pillantása az 1928-as arcban – fájdalmasan idegenszerű volt. Rémülten bámult rá egy-két pillanatig, aztán nagy nehezen megtörte a csendet.

– Mennem kell.

De még mielőtt felállhatott volna, Amberleyné gyorsan odahajolt hozzá, és a vállára tette két kezét.

– Nem, ne menjen. Nem szabad elmennie. – Mindent elkövetett, hogy megismételje a kacagóan kéjes felszólítást, de nem tudta elfojtani a szemében mutatkozó mélységes aggodalmat.

Anthony a fejét rázta, és az émelyítő éterszag ellenére legjobb tudása szerint mosolygott, mikor azt hazudta, hogy késői vacsorára érkezett tizenegyre. Szelíden, de határozott és eltökélt mozdulattal lefejtette magáról a bilincselő kezeket, és megállt az ágy mellett.

– Jó éjt, drága Mary! – A hangjában melegség volt; most már megkockáztathatta a gyöngédséget. – *Bon courage!*^[69] – megszorította Mary kezét, majd lehajolt, és megcsókolta előbb az egyiket, majd a másikat. Most, hogy újra talpon állt, hogy előtte volt a szabadulás útja, bármilyen érzelmi fényűzést megkockáztathatott. De Mary Amberley nem vette át a végszót, hanem olyan pillantást vetett rá, melyben megmerevedett, szinte megkövesedett a kétségbeesés. Anthony személyes gyöngédséget sugárzó álarca, melyet úgy-ahogy összetákolta, egyszerre hátborzongatóan ellenkezett a valóságos helyzettel. Alkalmatlanságát testileg, az arc izmaiban érezte. Ostoba, képmutató, gyáva! Majdnem futva ment az ajtóig, és sietett le a lépcsőn.

„Ha egy nő – olvasta Helen a lexikonban – mérget vagy más ártalmas dolgot vesz be; vagy a törvény ellenére valami eszközzel vagy más módon önmagánál koraszülést idéz elő, bűnös...” Anthony lépteinek zaja a lépcsőn felriasztotta. Felállt, gyorsan kinyitotta az ajtót, és kilépett a haliba.

– Nos? – Nem mosolygott üdvözlésül Anthony mosolyára, nem mutatott örömet láttára. Felemelt arcából éppúgy hiányzott minden szokványos fintor, mint az anyjából.

– De hát mi baj, Helen? – kiáltott fel ijedten Anthony. Helen néhány pillanatig némán bámult rá, majd megrázta a fejét, és a részvények meg az egész anyagi helyzet felől kezdett érdeklődni.

Az ember feltétlenül számol vele, gondolta Anthony, miközben válaszolt a kérdésekre, hogy mindez nagyon feldúlja. De hogy ennyire feldúlja – megint ránézett –, nem, ezzel nem számolhatott. Nem mintha ez a lány vadul bálványozta volna az anyját. Mary vadállati önzése ezt igazán lehetlenné tette. És utóvégre már kevés híján egy esztendeje, hogy az a szerencsétlen asszony morfinista. Azt hihetne az ember, hogy ennyi idő alatt a szörnyűség veszít az erejéből. Pedig sohasem látott boldogtalanabb arcot. Ennyi fiatalság, ennyi üdeség igazán nem járhat együtt ilyen szertelen kétségbeeséssel. Ez a látvány valahogy büntudatot keltett benne, büntudatot és felelősségérzést. De mikor újabb, kérdően együttérző mozdulatot tett, Helen megint csak a fejét rázta, és elfordult.

– Jobb, ha elmegy – mondta.

Anthony egy pillanatig tétovázott, aztán elment. Végére is Helen kívánta, hogy elmenjen. Változatlan büntudattal, de mélységes megkönnyebbülés érzésével csukta be maga mögött a kaput, mélyet lélegzett, és elindult a földalatti felé.

Helen visszatért a lexikon kötetéhez.

„...önmagánál koraszülést idéz elő, bűnös a gyilkosság büntetében. A büntetés börtön, mely három évnél nem lehet kevesebb; vagy legalább kétévi fegyház. Ha a gyermek elevenen jön a világra. De azt nem mondják meg, milyen méreggel vagy milyen eszközökkel, és milyen módon kell élni. Csak azt a hülyeséget a fegyházzól. A menekülés még egy része zárult be előtte. Mintha az egész világ összeesküdött volna, hogy összezárja a maga képtelenül irtózatossá títkával.

A hátsó szalon órája dallamosán ütötte el a tizenegyet. Helen felállt, helyére tette a nehéz kötetet, és felment a lépcsőn anyja szobájába.

Mikor lánya belépett, Amberleyné túlzottan gondos mozdulatokkal éppen injekciós tűt töltött meg egy kis ampullából. Megrázkódott, mikor nyílt az ajtó, felnézett, s olyan mozdulatot tett, mint aki a paplan alá akarja dugni a tűt meg az ampullát, de attól félt, hogy elcsöpögteti a drága nedűt, és megállt a mozdulat közepén.

– Menj innen! – kiáltott haragosan. – Miért jössz be kopogtatás nélkül? Nem tűröm, hogy kopogtatás nélkül lépj a szobámba – ismételte még rikácsolóbban, örülve, hogy kifogást talált a dühére.

Helen néhány pillanatra megállt az ajtóban, mozdulatlanul, mintha nem akarna hinni tulajdon szemének; majd gyors léptekkel haladt át a szobán.

– Add ide azt az izét – mondta, és kinyújtotta kezét. Amberleyné a fal felé húzódott. – Menj innen! – üvöltötte.

– Megígérted...

– Nem ígértem.

– Ígérted, anyus.

– Nem ígértem. És különben is, azt teszem, ami jólesik.

Helen szó nélkül megragadta anyja csuklóját. De Amberleyné olyan hangosan visított, hogy Helen elengedte, mert attól tartott, hogy a cselédek előjönnek hálósobájukból, és megkérdezik, mi baj van.

Amberleyné abbahagyta a visítást; de a pillantás, melyet Helenre vetett, ijesztően gonosz volt. – Ha egy csöppet is kiöntesz velem ebből – mondta dühtől remegő hangon –, megöllek. Megöllek – ismételte.

Egy percre némán meredtek egymásra. Helen törte meg a csendet.

– Meg szeretnél ölni – mondta lassan –, mert nem engedem, hogy megöld magad. – Vállat vont. – Hát ha mindenáron meg akarod ölni magad... – Nem fejezte be a mondatot.

Amberleyné némán bámult rá. „Ha igazán meg akarod ...” Eszébe jutottak a szavak, melyeket néhány perc előtt mondott Anthony-nak, és hirtelen végigfolytak arcán a könnyek. Végtelenül sajnálta önmagát. – Azt hiszed, hogy jólesik ezt tenni? – mondta megtörtén. Gyűlölöm, végképpen gyűlölöm. De tehetetlen vagyok.

Helen leült az ágy szélére, és fél karjával átölelte anyja vállát. – Drága anyuskám! – könyörgött. – Ne sírj. Minden rendbe jön. – Mélységesen meg volt indulva.

– Gerry az oka mindennek – zokogott Amberleyné, és észre sem véve Helen ijedt borzongását, folytatta: – Mindennek ő az oka. Mindennek. Mindig tudtam, hogy alávaló fráter. Akkor is tudtam, mikor legjobban szerettem.

Helen levette ölelő karját anyja válláról, mintha az anyja hirtelen idegen emberré változott volna, akit nem illik ilyen meghittén érinteni. – Te szeretted? – suttogta hitetlenül. – Ennyire szeretted?

Amberleyné más kérdésre felelt, olyan szemrehányásra, melyet senki sem tett neki: – Nem tehettem róla. Olyan volt, mint ez. – Kis mozdulatot tett kezével, melyben az injekciós tűt tartotta.

– Úgy érted – mondta Helen nagyon lassan, mint aki szinte leküzdhetetlen ellenállást győz le –, úgy érted, hogy... a szeretőd volt?

Hangjának idegenszerűsége a beszélgetés kezdete óta először ébresztette Amberleynét olyanforma tudatra, hogy lánya valóságosan, személyesen a világon van. Csodálkozó arckifejezéssel fordult Helen felé. – Nem tudtad? – Majd Helen rendkívüli sápadtsága, tehetetlenül remegő ajka láttára egyszerre lelkiismeret-furdalás fogta el. – Drágám, bocsáss meg. Nem sejtettem... Te még olyan fiatal vagy; nem érted. Nem értheted... De hát hová mész? Gyere vissza! Helen!

Az ajtó becsapódott. Amberleyné megmozdult, mintha követni Akarná a lányát, majd meggondolta magát, és ehelyett ismét nekilátott, hogy megtöltse az injekciós tűt.

XXXV

1934. augusztus 4.

Rosszkedvűen jöttem haza. Az estét Helennel meg féltucat politikai elvbarátjával töltöttem. Micsoda szenvedély dül bennük, hogy „felszámolják” azokat az embereket, akik nem értenek egyet velük! És milyen őszintén meg vannak győződve a felszámolás szükségességéről!

Felháborító, de előre látható. Ha a reform kérdését kizárólag politikai és gazdasági kérdésnek tartod, akkor helyeselned kell a felszámolást.

Nézzük a közelmúlt történelmét. Az iparosodás a népességgel egyenes arányban nőtt. Ahol tehát a piacok terjeszkednek, ott az ipari társadalomnak két fő kérdése magától megoldódik. Az új találmányok esetleg műszaki munkanélküliséget eredményeznek; de a terjeszkedő piac rögtön orvosolja ezt. Az egyének esetleg csekély a vásárlóereje, de az egyének tömege állandóan nő. Sok kis vásárlóerő ugyanazt eredményezi, mint a kevesebb nagy vásárlóerő.

Népességünk most megállapodott, nemsokára hanyatlani fog. Szűkülnek a piacok, ahelyett, hogy terjeszkednének. Ilyenformán elmúlt a gazdasági kérdések önműködő megoldásának ideje. A születésszabályozás megfelelő politikai belátást követel. Nagyvonalú tervre van szükség. Különben nem működik a gépezet. Más szóval: a politikusoknak hússzor olyan okosoknak kell lenniük, mint eddig. Vajon lesz-e akkora kínálat okosságban, amekkora a kereslet?

Az okosság, természetesen, ahogy Miller mindig hangoztatja, nem külön dolog. Az okos tervezés művelete a tervezők indulatait is módosítja. Nézzük az angol politikát. Tömérdek reformot csináltunk, anélkül, hogy valaha elfogadtuk volna az elveket, melyekre épültek. Vessük össze a király címeit jelenlegi helyzetével. Vessük össze a fogadkozásokat, hogy tudni sem akarunk szocializmusról, az állami ellenőrzés lényeiről. Az angol politikában nincsenek nagyvonalú tervek, és nagyon kevesen gondolkoznak alapelvekben. Mi az eredmény? Többek közt az, hogy az angol politikusok nagyjában jó szándékúak. A magyarázat egyszerű. Gyakorlati kérdésekkel foglalkoznak esetről esetre, ahogy felvetődnek, anélkül, hogy alapelvekre hivatkoznának: a politikusok szatócsok. Márpedig a szatócsok néha dühbe gurulnak, de rendszerint nem nézik egymást emberbőrbe bújtatott farkasnak. Az elvek emberei és a rendszerrel tervezők viszont kénytelenek betű szerint ezt tenni. Az elv, meghatározása szerint, helyes; a terv a nép javát szolgálja. Ezek sarkigazságok, melyekből logikusan következik, hogy azok, akik nem értenek egyet veled, vagy nem akarnak segíteni a terv megvalósításában: a Jó meg az Emberiség ellenségei. Nem férfiak és nők, hanem a Gonosz megszemélyesítői, testet öltött ördögök. Embereket ölni bűn; de ördögöket pusztítani: kötelesség. Innen az inkvizíció, Robespierre meg a GPU. Az erős vallásos és forradalmi meggyőződésű emberek, azok, akik jól átgondolt tervekkel akarták javítani embertársaik sorsát, akár ezen a világon, akár a másvilágon, mindenkinél rendszeresebben és hidegvérűbben voltak kegyetlenek. Elvekben való gondolkodásból gépfegyverekkel való cselekvés következik. Az a kormány, amely általános tervvel akarja megjavítani a társadalmat, a kínzókamrák kormánya.

Ellenben ha nem törődünk az elvekkel, és nincs tervünk, hanem minden adott helyzettel egyenként foglalkozunk, megengedhetjük magunknak, hogy rendőreink fegyvertelenül járjanak, legyen szólásszabadság és személyes szabadság. Nagyszerű. De mi történik akkor, ha egy ipari társadalom megtanul műszakilag egyre fokozódó gyorsasággal fejlődni, és elejét venni a fogamzásnak? Felelet: vagy az általános politikával és gazdasági elvekkel egybehangzóan kell megterveznie magát, vagy össze kell roppannia. És az elvek és tervek alapján álló kormányok többnyire zsarnokságok voltak, melyek politikai kémekkel és terrorral dolgoztak. Az összehangolás kedvéért ilyenformán bele kell nyugodnunk a rabszolgaságba, meg a kínzóeszközökbe!

Egyfelől összeroppanás, másfelől inkvizíció, meg GPU-uralom. Komoly dilemma, ha a terv főként gazdasági és politikai természetű. De gondolkozzunk egyéneken, férfiakban, nőkben és gyermekekben, nem államokban, vallásokban, gazdasági rendszerekben és hasonló elvontságokban. Csak így remélhetjük, hogy átevezünk a zátonyok között. Mert ha a valóságos embereket nézzük, nyomban látjuk, hogy felnőtt emberi lényekké való fejlődésük szükséges feltétele, hogy minden kényszer alól felszabaduljanak; hogy az a fajta gazdasági jólét, melynek lényege a fölösleges vagyontárgyak gyűjtése, nem jelenti az egyéni jólétet; hogy a szabad idő, melyet henye szórakozással ütünk agyon, nem áldás, hogy a városi élet kényelme, melyet drága testi és szellemi áron vásárolunk, és az a nevelés, mely eltűri, hogy az ember önmagát helytelenül használja: jóformán értéktelen; hogy az a társadalmi rend, mely időközönként egymásra uszítja az embereket, feltétlenül rossz. És így tovább. Míg ha az Államból, a Hitből, a Gazdasági Rendszerből indulunk ki, teljesen átértékelődnek az értékek. Az egyéneknek meg kell gyilkolniuk egymást, mert a Nemzet érdeke úgy kívánja; az egyéneket úgy kell nevelni, hogy a célokat és ne az eszközöket nézzék, mert tanítóik nem ismernek más módszert; városokban kell élniük, szükségük van szabad időre, hogy újságot olvashassanak, és moziba járhassanak. Arra kell ösztönözni őket, hogy olyan dolgokat vásároljanak, amelyekre semmi szükségük nincs, mert az ipari rendszer fennáll, és továbbra is fenn kell tartani; az egyént meg kell nyomorítani és rabszolgává kell tenni, máskülönben esetleg önállóan kezd gondolkodni, és okvetetlenkedik.

A hetedik napot az embernek teremtette Isten. De az ember most farizeusok módjára viselkedik, és azt állítja, hogy minden tudomány, ipar, nemzet, pénz, vallás, iskola nem őérette teremtett, hanem ő teremtett mindezekért. Miért? Mert oly kevéssé van tudatában saját emberi érdekének, hogy ellenállhatatlanul kísérti őt a vágy, hogy feláldozza magát ezeknek a bálványoknak az oltárán. Nincs más orvosság, mint az, hogy tudatára ébredjünk emberségünk érdekeinek, és ha egyszer tudatára ébredtünk, megtanuljunk e tudat szerint cselekedni. Vagyis megtanuljunk önmagunkkal élni, és megtanuljuk agyunkat kormányozni. Szinte már unalmas, hogy minden erre a pontra tér vissza. Bizony kellemes volna, ha a változatosság kedvéért más kivezető utat is látnánk! Rövidebb utat. Olyan módszert, mely nem kíván nagyobb egyéni megerőltetést annál, hogy valakire rászavazzunk, vagy elrendeljük, hogy a „társadalom ellenségét” lelőjék. Kívülről érkező felszabadulás, akár egy adag kálóméi.

XXXVI

1914. július 19.

Anthony észak felé utaztában, a vonaton arra gondolt, hogy mi vár rá. Két, legfőljebb három napon belül meg kell mondania Briannak, hogy mi történt, és meg kell írni a levelet Joannak. Mit írjon? Mivel mentse magát? Megmondja a teljes igazságot, hogy fogadott Maryvel? Az ő számára az igazságnak bizonyos előnyei vannak; ha megmondja, majdnem mindenért Maryt okolhatja – de azzal a veszéllyel, hogy saját magát nyomorultul gyengének tünteti fel. És más baj is van; Joanra nézve az igazság tűrhetetlenül megalázó. Ha százszor is Maryc okolja, Joanra nézve változatlanul sértő. Bárcsak Briannak megmondhatná az igazat, és Joannak egyebet mondhatna!

De ez lehetetlen. Mindkettőjüknek egyformán kell elmondani a dolgot, mégpedig Joan miatt másképp, mint ahogy történt. De mit mondjon? Melyik magyarázat volna legkevésbé megbecstelenítő őrá nézve, és legkevésbé megszégyenítő Joanra? Egészen, határozta el, legjobb lesz, ha azt mondja, elvesztette a fejét – hirtelen ösztönnek engedett, de aztán belátta örülségét, és megbánta. Nem ő volt, nem igazi lény volt, aki megcsókolta Joant: ezt fogja írni a lánynak. Nem ő volt – de nem is túlságosan másvalaki. Nem tetszene Joan-nak, ha azt kellene éreznie, hogy valami emberszabású majom művelte ezt vele a sötét fogadószobában. Annak az embernek, aki Joant megcsókolta, részben neki magának kell lennie. Legalábbis annyira, hogy az a másvalaki már az egész idő alatt nagyon szerette, és mélységesen sajnálta Joant; de egyúttal másvalakinek is, amennyiben az est körülményei lehetővé tették e rokonszenv és e gyöngédség átváltozását – mivé? Szerellemmé? Vágygá? Nem, kerülni kell az efféle pontos megjelölést; azt kell mondani, hogy megzavarodott, hirtelen megőrült, s így rontotta el azt a kapcsolatot, amely oly szép és nemes volt, és a többi. Közben azt is mondhatja, hogy bocsánatot kér, és szégyelli magát; hogy erősebben érzi, mint valaha, hogy Brian az egyetlen férfi, aki Joant megérdemli, s hogy azok a nehézségek, melyek közte és Brian között előálltak, csak átmenetiek, és nemsokára... stb.

Igen, ezt a levelet elég könnyű lesz megírni. A baj, hogy elvárják tőle, hogy utóbb élőszóval is kimagyarázza magát; hogy szemrehányásokat kell majd meghallgatnia, bizalmas közléseket, és esetleg védekeznie kell szerelmi vallomások ellen. És közben ott lesz Brian, akivel beszélni kell, mert vele mindjárt a beszédnek kell kezdeni, és minél többet gondolt ezekre a kibeszélésekre, annál nehezebben tudta elképzelni Brian szerepét bennük. Anthony elképzelte, hogyan fogja elhíttetni, hogy nem szerelmes, hogy Joan csak egy pillanatra szédült meg, csak úgy, mint ő, hogy nem történt semmi, és hogy Briannak nincs más teendője, mint szintén megcsókolni Joant. De vajon sikerül-e ezt elhíttetni Briannal? Amilyen ember, valószínű – minél tovább gondolkodik a dolgon, annál valószínűbb –, hogy nem sikerül. Brian az a fajta ember, akinek nem fér a fejébe, hogy egy lányt másképp is meg lehet csókolni, mint a legmélyebb, legszívből fakadóbb szerelem sürgető kényszere alatt. Megtudja, hogy Joan csókot kapott és adott; és akármennyit is beszél össze hirtelen szédületről, nem tudja kivenni a fejéből, hogy ez nem a

legforróbb szerelem műve volt. És azután – tűnődött Anthony – mit művel majd Brian? Megbántódik, természetesen, megcsaltnak érzi magát; de valószínűleg nem tett szemrehányást. Nem, ennél rosszabb is történhetik. Brian talán mindenért önmagát fogja vádolni; lemond minden jogáról, nem akarja elhinni, ha Anthony megesküszik, hogy nem volt szerelmes, és hogy az egész csak holmi rossz tréfa; követelni fogja, éppen mert ez oly gyötrő önfeláldozást jelent számára, hogy Joan legyen azé a férfié, akit igazán szeret, és aki igazán szereti őt. És aztán, tegyük fel, hogy Joan is beleegyezik! Ez lehetséges, gondolta Anthony rémülten, mikor eszébe jutottak Joan csókjai, majdnem bizonyos, hogy azt teszi. Rémítő kilátás! Ezzel nem mer szembenézni. És miért is nézne szembe ezzel utóvégre? Kölcsönt vehetne fel az értékpapírjaira – eleget, hogy külföldre utazhassék, és távol maradjon hat hónapig, vagy akár egy évig, ha kell. S miközben a midlandi vidék elvonult a vonat ablaka előtt, hátradült, és lehuny szemmel Olaszországba képzelte magát, vagy ha Olaszország nincsen elég messze Angliától, Görögországba, Egyiptomba, vagy akár Indiába, a Maláj-szigetekre, Jávára. Maryvel; mert természetesen Marynek is vele kell lennie, legalábbis az idő egy részében. A gyerekeket elhelyezheti valamelyik rokonánál; és Egyiptom, tűnődött Anthony ábrándozásában is gyakorlatiasan, Egyiptom a holt szezonban nagyon olcsó, és a háborús riadalmak természetesen alaptalanok. Vajon Luxor igazán olyan mutatós, mint a fényképeken? És a Parthenon? És Paestum? És milyenek a trópusok? Képzeltben szigetről szigetre hajózott az Égei-tengeren; hasist szívott Kairó külvárosaiban, bhanghot evett Benaresben; egy kissé joseph-conradkodott Kelet-Indiában, egy kissé Loti lányomába lépett (a színes-műmelléklet-stílus ellenére), a rézszerű lányok és a gardéniák között, és – bár képtelen volt annyira szeretni azt az embert, mint Mary – kissé gauguinkedett Óceániában. Ezek a jövőbeli és feltételes szabadulások egyúttal pillanatnyi szabadulást is jelentettek, mert a fülke sarkában jó időre teljesen megfélekedezett az egzotikus vidékekre tervezett szökés okáról. Csak akkor jutott eszébe, hogy mi történt, csak akkor ijedt meg, hogy mi fog történni, mikor észrevette, hogy a vonat a Shap Fellsen halad át, és ő egy órán belül Briannel fog beszélgetni az ambleside-i vasútállomás peronján. Valamennyi régi kérdés kétségbeesítő sürgősséggel vetődött fel. Mit mondjon? Hogyan mondja? Mikor? És mit fog Brian válaszolni? És Joan, ha megkapja a levelét? Borzalmas kérdések! De miért hagyta odáig fajulni a dolgot, hogy számolnia kelljen velük, hogy választ kapjon rájuk? Bolond volt, hogy nem szökött meg rögtön! Most már Velencében lehetne, Calabriában, hajón a Földközi-tengeren. Ahol a levelek el sem jutnak hozzá. Veszélyen kívül volna, boldog volna, sejtelve sem volna tette következményeiről. És szabad volna. Ehelyett hülyén vesztve marad, hagyja, hogy az örütségben maga teremtette körülmények rabszolgája legyen. De most, a tizenegyedik órában sem késő. Kiszállhat a következő állomáson, visszautazhat Londonba, pénzt vehet fel, és huszonnégy órán belül már messze járhat. De amikor a vonat megállt Kendalban, nem mozdult. Visszariadt e hirtelen és nagy jelentőségű elhatározástól. Gyűlölte a szenvedést, és rettegve gondolt arra, hogy mi vár rá a következő napokban és hetekben. De a szenvedéstől nem félt annyira, mint a cselekvéstől. Könnyebbnek tartotta engedelmesen elfogadni azt, ami lesz, semminthogy döntő választásra szánja magát, és aszerint cselekedjék.

Miközben a vonat tovább futott, végiggondolta valamennyi érvét, amely indokolta, hogy ne változtasson eredeti elhatározásán. Brian várja, s talán annyira aggódnék, hogy ha nem érkezne meg, Londonba utazna hirtelen, megnézni, mi történt vele, meglátogatná Joant is, és egyszerre mindent megtudna. És hogyan magyarázza meg a dolgokat az apjának? Különben az sem bizonyos, hogy Mary vele tartana; már megállapodott valamiben a nyárra, és nem akar vagy nem tud változtatni. És amíg távol van, a jó ég tudja, miféle vetélytársak jelentkeznek. Különben is megszökni gyáva, bizonygatta magának, és nyomban utána arra gondolt, hogy Angliában talán éppen olyan jól kimászhat szorult helyzetéből. Egy kis tapintat, némi passzív rezisztencia...

Brian a peronon várta, mikor a vonat berobogott, és Anthonyt egyszerre előntötte a szánakozó kétségbeesés hulláma, mikor megpillantotta. Mert az ember és ruházata között megdőbbszerűen és kínosan hiányzott az összhang. A durva, otthon szőtt kabát és térdnadrág, a harisnya, a szöges cipő, a kidagadó hátzsisak mind az energia és a falusi egészség jelképe volt. De Brian, aki ezeket a jelképeket viselte, eleven cáfolatuk volt. Hosszú arca beesett és fakó volt. Orra nagyobbak látszott, mint azelőtt, szemürege mélyebbnek, pofacsontja kiállóbbnak. Mikor megszólalt, jobban dadogott, mint valaha.

– De hát mi van veled, az istenért? – kiáltotta Anthony, és barátja vállára tette a kezét. – Siralmasan nézel ki.

Félig meghatva az őszinte aggodalomtól (hihetetlen, mennyi váratlan kedvesség van Anthonyban, gondolta magában), félig bosszankodva, hogy így leleplezik, Brian fejét rázta, és valamit motyogott, hogy kissé fáradt és pihenésre van szüksége.

De kiderült, hogy ő azt tartja pihenésnek, ha naponta húsz kilométert mászkál a legmeredekebb hegyeken.

Anthony rosszallóan nézett rá. – Fekvőszékben kellene feküdnöd – mondta, de mindjárt látta, hogy tanácsát nem fogadják szívesen. Brian számára afféle dogma volt, hogy a szertelen testmozgás hegyvidéki környezetben feltétlenül jót tesz. Jót tesz, mert wordsworth-i; mert a kereszténység ama változata szerint, melyet anyjától örökölt, a táj foglalja el a kinyilatkoztatás helyét.

– Sz-sz-szeretek j-járni – erősködött Brian. – L-1-láttam tegnap egy b-búvármadarat. Ez a hely t-tele van sz-sz-ép m-madarakkal.

Kétségbeesésében, hogy barátját ily rossz állapotban látja, Anthony megfélemedezett Joanról és az utóbbi napok eseményeiről; de ezek a madarak (ezek a „madarak”), nagy erővel juttatták eszébe a történeteket. Hirtelen elszégyellte magát, mintha valami álszenteskedésen érték volna, és levette kezét Brian válláról. Némán mentek végig a peronon, ki az utcára. Ott megálltak vitatkozni. Brian hordárral akarta hazaküldeni poggyászukat, és gyalog akart menni langdale-i házukig. Anthony azt javasolta, üljenek kocsiba.

– Ma már egy lépést sem szabad gyalog tenned – mondta; s mikor barátja tiltakozott, s azt állította, hogy még nem mozgott eleget, taktikát változtatott, és kijelentette, hogy ő fáradt az utazástól, és hogy különben sem tehet ilyen nagy gyalogutat, mert nincs rajta megfelelő ruha és cipő. Brian megpróbálta

kikönyörögni, hogy egyedül gyalogolhasson vissza Langdale-be, de Anthony erőszakkal a kocsiba tuszkolta. Elhajtattak.

Brian törte meg a hosszú csendet: – L-1-láttad mostanában J-Joant? Anthony bólintott.

– Hogy v-v-van?

– Nagyon jól – kapta rajta magát Anthony azon a derűsen bizonytalan hangon, melyen az ember azoknak az egészségi állapotáról tett kérdésekre felel, akik nem nagyon érdeklik. A hazugság – mert hallgatóságos hazugság volt – magától jött a szájára. E hazugsággal védekezett az agya Brian kérdése ellen, éppen olyan gépiesen és hirtelen, ahogy a teste egy fenyegető ököl ellen védekezett volna, hunyorgással, karlendítéssel vagy visszahőköléssel. De alig mondta ki a szavakat, már megbánta, hogy oly kurtán és odavetve felelt, s úgy érezte, rögtön minősíteni kell a dolgot további felvilágosítással, más, komolyabb hangon. Rögtön bele kell vágnia a dologba, és minden további halogatás nélkül be kell vallani mindent. De múlt az idő; nem tudott szólni; és néhány pillanat múlva már megfontoltságnak és belátásnak kezdte cicomázni gyávaságát, már azt erősítgette magában, hogy Brian egészségi állapotát tekintve helytelen lenne, ha rögtön elmondana mindent, s hogy az igazán baráti érzés azt követeli, hogy várjon, és lesse meg az alkalmas pillanatot, mely talán holnap, talán holnapután kínálkozik, amikor Brian inkább abban az állapotban lesz, hogy ezt a hírt meghallgassa.

– N-n-nem gondolod, hogy emészti m-m-magát? – folytatta Brian. – Amiatt, hogy k-k-késleltetni kellett a h-házasságunkat?

– Hát persze – hagyta rá Anthony –, nem nagyon örül neki. Brian a fejét rázta. – Én s-sem. D-d-de azt hiszem, így helyes, és azt hiszem, v-v-végül ő is be fogja látni, h-hogy igazam v-v-volt. – Majd némi hallgatás után: – Ha legalább az ember t-t-teljesen b-biztos lenne benne – mondta. – N-néha azt hiszem, ez is csak önzés. – Mi?

– H-hogy az ember r-r-ragaszkodik az elveihez, t-t-te-kintet nélkül az emberekre. Az emberek t-talán még annál is fontosabbak, amit h-helyes elveknek ismerünk el. De ha nem ra-ragaszkodunk az elvekhez... – tétovázott, s tanácstalan és boldogtalan arccal nézett Anthonyra, majd ismét elfordította tekintetét: – Akkor, hogy állunk? – fejezte be kétségbeesetten.

– A hetedik napot az embernek pihenésül teremtette az Úr – mondta Anthony; és haragosan gondolta, hogy milyen ostoba volt Brian, hogy nem fogadott el akármilyen pénzt, amit kaphatott, és nem nősült meg azonnal. Ha Joan szépen férjhez megy, nem fogadja bizalmába, nincs fogadás, nincs csók és a csók rettentő következménye. És aztán természetesen itt van szegény Joan. Szinte jogos felháborodást kezdett érezni Brian iránt, mert nem fogta fel azt az alapvető keresztényi elvet, hogy a hetedik napot az embernek teremtették, és nem az embert a hetedik napnak. De vajon csakugyan az embernek teremtették-e, kezdte hirtelen kérdezni egy tolakodó hang, olyannyira az emberek, hogy az embernek joga van egy fogadás miatt megzavarni egy másik ember érzéseinek egyensúlyát, tönkretenni egy jól megalapozott kapcsolatot, elárulni egy barátot?

Brian eközben arra gondolt, hogy néhány hónap előtt hogyan beszéltek meg ezt a dolgot az anyjával meg Joannel.

– Még mindig azt hiszitek – kérdezte Foxe-né –, hogy nem szabad elfogadnotok ezt a pénzt? – És mikor Brian azt felelte, hogy az ő álláspontja nem változott, felsorolta az összes okokat, hogy miért kellene mégis elfogadniuk. A rendszer talán igazságtalan, és talán kötelességünk változtatni rajta; de addig is az ember arra használja fel előnyös pénzügyi helyzetét, hogy segít a rendszer egyéni áldozatain, és támogatja a kívánatos reform ügyét. – Nekem mindig ez volt az érzésem – fejezte be az anyja.

És igaza volt, hagyta rá Brian; álmában sem jutna eszébe, hogy bírálja a magatartását, vagy akár csak bírálhatónak vélje. De ez azért van, mert anyja körülményei annyira mások voltak. Neki mint férfinak, módjában van önálló megélhetést teremteni magának; az anyjának nincs módjában. Különben is, anyja felelősséggel a vállán maradt magára; ő pedig...

– És Joan? – vágott szavába az anyja, és kezét szeretettel tette Joan karjára. – Nem vagy felelős érte?

Brian lesütötte szemét, úgy érezte, hogy erre nem illik válaszolnia, és nem szólt semmit.

A várakozó csend hosszú pillanatai következtek, miközben Brian azon tűnődött, megszólal-e Joan, és ha nem szólal meg, mit mondjon és mit tegyen ő.

Aztán, megkönnyebbülésére, mégis megszólalt Joan, különösen fakó és fojtott hangon: – Végtére is, Brian akkor gyerek volt. De én felnőt看t vagyok, és magam vagyok felelős magamért. Meg tudom érteni az ő indítóokait.

Brian felkapta a fejét, és hálás mosollyal nézett rá. De a lány arca hideg és megközelíthetetlen volt; csak egy pillanatra villant rá a szeme, aztán elnézett.

– Megérted az ő indítóokait? – kérdezte az anyja. Joan bólintott.

– És helyesled?

Joan egy pillanatig tétovázott, majd ismét bólintott. – Ha Brian helyesnek tartja... – kezdte, de nem folytatta.

Foxe-né egyikről a másikra nézett. – Azt hiszem, hősies fiatal emberpár vagytok – mondta, és hangja oly szépen és mélységesen érzelmesen remegett, hogy az mélyebb jelentőséget kölcsönzött szavainak. Brian úgy érezte, hogy megerősítik az ítéletében.

De később kínos tanácstalansággal gondolt erre vissza, később, mikor egyedül maradt Joannal, és meg akarta neki köszönni, amit tett, s Joan keserűen fájdalmas haraggal támadt rá.

– Jobban szereted a saját elgondolásaidat, mint engem. Sokkal jobban szereted.

Brian sóhajtott, és felrázta magát hosszú mélázásából, kinézett a fákra az út mentén, a hegyekre, melyeket a késő délutáni nap oly pazarul világított meg és árnyékkolt be, a márványosan fehér felhőszigetekre az égen – elnézte mind, és látta, hogy szépségesek, és reménytelenül közömbösnek érezte szépségüket.

– Csak t-t-tudnám, hogy mitévő legyek – mondta.

Anthony is ezt gondolta, bár nem mondta ki.

A vállalatot eladni több időbe telt, mintsem Mark képzelte, s a hosszú hetekben, melyek megelőzték elutazásukat, voltak pillanatok, mikor Anthony számára majdnem ellenállhatatlan volt a kísértés, hogy felborítsa az egész nevetséges vállalkozást, és visszameneküljön abba a gyönyörűsége más világba: a földközi-tengeri napfény és az elvont eszmék világába.

– Miért mégy tulajdonképpen? – kérdezte haragosan.

– Mert mulattat – Mark nem volt hajlandó többet mondani.

– És ez a te Don Jorgéd – feszegette tovább Anthony –, mit remél a saját kis forradalmától?

– Saját nagy dicsőségét.

– Hát a parasztok, az indiánok?

– Pontosan ott lesznek, ahol voltak, és ahol a világ végéig maradnak: legalul.

– És mégis azt hiszed, érdemes elmenni, és segíteni a te Jorgéd-nak?

– Nekem érdemes – mosolygott Mark, anatómiai mosolyával. – És neked is érdemes. Neked nagyon érdemes – erősítette.

– De úgy látszik, a közembernek nem érdemes.

– Annak sohasem érdemes. Mit nyertek a francia közkatonák a forradalmukkal? Vagy barátaink, az oroszok, ha már erről beszélünk? Néhány esztendei kellemes kábulatot. Aztán újra a régi taposómalom. Talán bearanyozva; átfestve. De lényegében a régi masina.

– És azt várod, hogy a te multságod kedvéért menjek veled? – A Földközi-tengerre és a könyveire való emlékezés fokozta Anthony felháborodását. – Elmebaj, disznóság.

– Más szóval – mondta Mark – félsz. Mi akadályoz meg ebben?

De ha félsz, mondd meg, az isten szerelmére. Legyen bátorságod a gyávaságodhoz.

Hogy gyűlölte Markot, mert így szemébe vágta a nyers igazságot! Ha nem lett volna az a beszélgetés Helennel, és végül Beppo Bowles, talán mégis lett volna bátorsága a gyávaságához. De ezek lehetlenné tették, hogy visszavonuljon. Ott volt az apja elsősorban, még mindig mélyen beleásódva házasságának odújába, az alsószoknyák és az etimológiák és a vörös hajú nők szagába – de olyan feldúltan, ahogyan Anthony még nem is látta, sértetten, méltatlankodva, keserű haraggal szívében. A Filológiai Társaság elnöksége, mely vita nélkül őt illette volna, Jenkins ölébe hullott. Vigyázat: Jenkinsébe! Egy tudatlan kompilátor ölébe, aki szöges ellentéte az igazi tudósnak. Szélhámós, filológiai besúgó, amerikai társalgási nyelvvél élve: gengszter.

Jenkins megválasztása nagyot lökött Beavisen a sír felé. Addig sokkal fiatalabb volt a koránál, most egyszerre meglátszott rajta. Öregember lett, minden porcikájában rokkant, szúette öregember.

– Aggódom érte – mondta Pauline bizalmasan Anthonynak. – Eszi magát. Ilyen semmiség miatt. Nem tudom megértetni vele, hogy nem számít. Jobban mondva, nem tudom átéreztetni vele. Mert hiszen érteni tökéletesen érti, és mégis emészti magát.

A legmélyebb érzéki odúban, tűnődött Anthony, mikor hazasétált lakására, a legkényelmesebb szellemi más világon is megtalálja az embert az élet. És hirtelen ráeszmélt, hogy bár egész életét azzal töltötte, hogy tiltakozzék apja világegyetemének eszményei ellen, csak azt érte el, hogy pontosan az lett, ami az apja – odúban élő ember. Azzal a csekély különbséggel, hogy ő időnként megcsalta az odúját, nem volt megszakítás nélkül hű hozzá, mint az apja; meg hog’y ő társadalmakról és nem szavakról elmélkedett. Pillanatnyilag kint volt az odújából – kiűzetett, mintha vizslák kergették volna ki. De könnyű volna – máris elfogta a kísértés – visszatérni. A kényelembe, a biztonságba. Nem, nem biztonságos; hiszen éppen erről van szó. Minden pillanatban Jenkinseket választhatnak valaminek az elnökévé, és akkor az ember egyszerre védtelenné válik a gondolat meg az érzékiség odújában, ki van szolgáltatva bármilyen hirtelen támadt gyerekes szenvedélynek. Odakinn talán megtanulhatná az ember, hogyan védekezzen az ilyen eshetőségek ellen. Elhatározta, hogy elmegy Markkal.

De a következő napokban állandóan visszatért a kísértés. Láta Beavis önmagát pusztító gyerekességét, s mégis rendkívül vonzónak tűnt fel szemében a nyugodt élet. „Mark örült – mondogatta magában. – Hülyeséget és gázságot művelünk. Utóvégre a szociológiám a fődolog! Világosabb gondolkodáshoz segíti az embereket. Nem »kötelesség-e« (nevetséges szó!) folytatni?” De aztán, több mint hat héttel Londonba való visszatérése után, találkozott Helennel meg Beppo Bowlesszal, mind a kettővel ugyanazon délután. A National Gallery francia termében. Anthony lehajolt, hogy közlőrl megnézze Cézanne *Mont Sainte Victoire*-ját, mikor észrevette, hogy még két látogató állt meg mögötte. Kissé oldalt lépett, hogy azok is láthassák a képet, és folytatta a mű alapos tanulmányozását.

Néhány pillanat telt el; majd igen lassan és idegen kiejtéssel, egy férfihang azt mondta: – Nézze, a tizenkilencedik század kispolgára hogyan próbált menekülni az industrializmus elől! Miért kell ilyen regényes tájképeket festenie? Mert meg akar feledkezni az új termelési módszerekről. Mert nem akar a proletariátusra gondolni. Ezért.

– Igen, bizonyára ez az oka – mondta egy másik hang, Anthony fölrezenve ismerte meg Helen hangját. „Mitévő legyenek?” – tűnődött, mikor a hang ismét megszólalt.

– Hiszen ez Anthony! – Egy kéz érintette meg a karját.

Felegyenesedett, és Helen felé fordult, az elragadtatott csodálkozás mozdulatával és hangjaival. Ez az arc, melyet utoljára felváltva megkövesültnek, gúnytól villogónak, a gyönyör elbűvölt szenvedésében égőnek, majd vérrel befröcsköltnek és siralmasan széthullottnak látott, kifejezhetetlenül bánatosnak, végül pedig keménynek, mint kezdetben, még keményebbnek, még merevebben megkövesültnek – most szépségesen eleven volt és gyöngéd, mintha belőlőrl sugározná át a nyugodt öröm. Helen a legcsekélyebb zavar nélkül nézett rá. Mintha a múltat teljesen kitörölte volna emlékezetéből, mintha számára csak a jelen léteznék, csak az volna igaz.

– Ez Ekki Giesebrecht – mondta Helen.

A mellette álló szőke fiatalember mereven meghajolt, mikor kezét fogtak.

– Menekülnie kellett Németországból – magyarázta Helen. – Megölték volna a politikai nézetei miatt.

Nem féltékenységet érzett, mikor az egyik boldog arcra a másikra nézett – nem féltékenységet, hanem olyan kegyetlen boldogtalanságot, amely a testi fájdalomhoz hasonlított. A fájdalom tartós volt, semmit sem enyhült a fontoskodó, képtelen, kis előadás hallatára, melyet Helen a művészetről mint az osztályérdek megnyilvánulásáról tartott. Mialatt hallgatta, magában nevetni tudott, elmulatott a szerelem fantasztikus melléktermékein az ízlés, politikai nézetek, vallásos hitek területén. De a nevetés meg az ironikus elmélkedések mögött tartós maradt a boldogtalanság fájdalma.

Teázni hívták, de nem fogadta el a meghívást.

– Megígértem, hogy meglátogatom Beppót – mentegetőzött.

– Adja át neki üdvözlőmet – mondta Helen, majd azt kérdezte, hogy visszaérkezése óta találkozott-e Hugh-val.

Anthony fejét rázta.

– Tudja, hogy elválunk?

Anthony mosolyogni próbált. – Legjobb kívánságaimat a váláshoz – mondta, és elsietett.

Mikor a délután füstös homályában járkált, Helen szelíden ragyogó arcára gondolt, és a boldogtalanság fájdalmával egyidejűleg egy másik, mélyebb fájdalom is kiújult benne, az önmagával való elégedetlenség fájdalma. Londonba való visszaérkezése óta rendes londoni életét élte, tudósokkal vagy üzletemberekkel ebédelt, eljárt vacsorákra, az asszonyok pletykásabb és mulatságosabb társalgását figyelte, és könnyű, jelentőség nélküli sikerei, melyekről tehetsége és vele született szeretetreméltósága mindig gondoskodott, csaknem teljesen feledtették vele elégedetlenségét, feledtették a fájdalmát, ahogy a fájdalomcsillapító elfedi az ideg- vagy fogfájást. Ma Helennel való találkozása azonnal semlegesítette az enyhet adó kábítószer, védtelenül kiszolgáltatta a fájdalomnak, ami ellen az időleges fájdalomcsillapító semmit sem ért – sőt, a fájdalom inkább fokozódott. Mert az a felismerés, hogy ilyen olcsó fájdalomcsillapítóval zsongította el magát, újabb elégedetlenséggel toldotta meg a régit. És ő képes volt komolyan foglalkozni azzal a gondolattal, hogy visszatér a régi, nyugodt életbe! Oly nyugodtan sivár, oly nyugodtan embertelen, és – minden rátukmált gondolatpazarlás ellenére – oly nyugodtan örült életébe. Mark vállalkozása talán buta, sőt szerencsétlen; de akármilyen rossz is, még mindig többet ér, mint a munka meg az alkalmi, szórakozott érzékiség nyugalma a Földközi-tenger partján.

Mikor ott állt Beppo lakásának ajtaja előtt, hangokat hallott – Beppót meg egy másik férfiét. Csöngetett. Múlt az idő. Az ajtó nem nyílt. A hangok tovább vitatkoztak, tagolatlanul, de Beppo éles rikácsolása és az idegen egyre erősödő ugató kiabálása kihallatszott, és elárulta, hogy a két ember veszekszik. Újra csöngettek. További rikácsolás és ordítás hallatszott, majd sietős léptek zaja. Az ajtó kivágódott, és ott állt Beppo. Arca vörös volt; kopasz feje búbja veritéktől fénylett. Mögötte, igen délcegen és katonás tartással, egy meglehetősen közönséges módon szép fiatal ember jelent meg – kis bajusz, gondosan olajozott hullámos barna haj, szertelenül és valószínűtlenül divatos szabású kék öltöny.

– Gyere be – mondta Beppo zihálva.

– Zavarok?

– Dehogy, dehogy. A barátom éppen indul. Simpson úr, bemutatom az urakat egymásnak.

– Éppen indulok? – kérdezte a fiatalember jelentőségteljes hangon és nottinghamshire-i kiejtéssel. – Nem is tudtam, hogy indulok.

– Talán jobb, ha *én* megyek – mondta Anthony.

– Nem, kérlek, ne menj, kérlek. – Beppo hangjából majdnem kétségbeesett könyörgés csendült ki.

A fiatalember nevetett. – Védelmet akar, ez a vicc. Azt hiszi, megszarolják. Meg is tehetném, ha akarnám. – Sokat sejtető, arcátlan pillantást vetett Anthonyra. – De nem akarom. – Fölényes erkölcsi méltatlankodás kifejezését öltötte magára. – Ezer fontért sem tenném. Ronda dolog az. – Az erkölcsi felháborodás a fölényes általánosságból leszállt a földre, és Beppóban összpontosult. – De az ember ne legyen fösvény – folytatta. – Az is ronda dolog: – Vádlón mutatott ujjával Beppóra. – Fösvény, piszkos disznó. *Ez* maga. Mar mondtam egyszer, de most újra megmondom. Bánom is én, hogy ki hallja. Mert be tudom bizonyítani. Igen, maga is tudja, hogy be tudom. Fösvény, piszkos disznó.

– Jó, jó, jó – kiáltott Beppo a föltétlen megadás hangján. Megragadta Anthony karját. – Menj be a nappaliba kérlek, légy oly jó – könyörgött.

Anthony szót fogadott. Künn a hallban még néhány félig suttogott mondat hangzott el. Majd csönd lett, becsapódott a lakás ajtaja, és Beppo sápadtan és kimerültén belépett a szobába. Egyik kezével a homlokát törülgette; de csak akkor vette észre, mikor már leült, hogy mit szorongat a másik kezében. Kövér fehér ujjai a pénztárcát ölelték. Zavartan a Kabátja belső zsebébe rejtette a megbélyegző tárgyat. Aztán, ahogy jókedvűen is, kétségbeesetten is szokta, robbanóan kezdett sisteregni. – Csak a pénz kell nekik – áradt túl, mint egy habzó söröspalack. – Láttad. Miért próbálnám titkolni? Csak a pénz. – Aztán tovább dühöngött, pukkanva, rikácsolva, pezsegve, szinte összefüggéstelen vádaskodásban „azok” ellen, és önmagán szánakozva. Igen, ő kétszeresen szánalomra méltó – szánalomra méltó, mert szenved „azoknak” az embereknek anyagias felfogása miatt, pedig ő szomjas a szerelemre a szerelemért, a kalandra a kalandért; szánalomra méltó azért is, mert egyre képtelenebb örömet lelni másban, mint vadonatúj szerelmi tapasztalatokban. Az ismétlés az egyre jobban erőre kapó ellenség. Az ismétlés megöli azt, amit ő borzongásnak nevez. Kimondhatatlan tragédia, ő, ki annyira vágyódik gyengédségre, megértésre, barátságos érintkezésre, el van zárva attól, hogy valaha megkapja, amit keres. Hogy olyan emberrel legyen dolga, aki az ő társadalmi osztályából való, akivel beszélni tud – arról már szó sem lehet.

De hogyan lehetséges igazi gyöngédség érzéki kapcsolat nélkül? „Azokkal” lehetséges a kapcsolat, sőt örjítőén kívánatos. De a gyengédség éppoly kevésbé virul ki meghittség nélkül, mint érzékiség nélkül. És a meghittségtől és gyengédségtől elszakadt érzékiség már csak a tárgy állandó változtatásának ösztönzésére jelentkezik. Mindig „másik” kell. Ezért szánalomra méltó ő, bár a helyzetnek megvan a regényes oldala is. Vagy legalábbis meglehetne – valamikor

meg is volt. Manapság, panasolta Beppo, „azok” megváltoztak, elüzletiesedtek, nyíltan harácsolnak, tisztára ringyók.

– Hiszen láttad az előbb – mondta – az egésznek a mocskosságát, alantasságát. – Boldogtalansága bugyborékkolt, mintha szénsavas gáz hajtaná. Felindultságában feltápáskodott székéből, és fel és alá kezdett sétálni a szobában, s hol dagadó mellényét, Sulkánál vett káprázatos nyakkendőjét, dupla tokájú arcát, kopasz és fénylő homlokát tárta Anthony szeme elé, hol halvány színű kockás nadrágja széles ülepét, a fekete kabátot, mely körte alakban keskenyedett a válla felé, és felette a kopasz feje búbja alatt, a világosbarna gyér fürtöket, mint valami firenzei apródét, a gallérja felett. – Én nem vagyok fősvény. Tudja Isten, van elég hibám, de ez nem tartozik közénk. Miért nem tudják megérteni, hogy ez nem fősvénység, hanem az a vágy, hogy... hogy... – tétovázott –, nos, hogy a dolgot valami emberi síkra helyezzük? Legalábbis a romantika, a kaland síkjára. Ehelyett azonban ilyen borzalmas, megszegyenítő jeleneteket csapnak. Nem akarják megérteni, egyáltalán nem akarják.

Tovább járt némán fel és alá. Anthony nem felelt semmit, de magában azon tűnődött, szegény öreg Beppo milyen mértékben van tisztában a valósággal, vagy pedig ő sem akarja megérteni, hogy „azok” számára az ő öregedő és gusztustalan személye aligha tűnhetik fel romantikusnak, hogy nem marad más varázsa, némi jó ízlésen és könnyed intelligencián kívül, amit „azok” nem értékelhetnek – mint a pénze. Tudta-e mindezt? Igen, persze hogy tudta; elkerülhetetlenül tudnia kellett. Egészen jól tudta, de nem akarta belátni. „Mint én” – mondta magában Anthony.

Aznap este telefonozott Marknak, hogy megmondja neki, végérvényesen megválthatja a hajójegyeket.

XXXVIII

1934. augusztus 10.

Helen ma megint Millerről, beszélt. Haragos indulattal beszélt. (Vannak emlékek, gondolatmenetek, melyek olyanok, mint a fájós fog, mindig hozzá kell érni, csak hogy érezzük, hogy még fáj.) Az erőszaknélküliség ezúttal nemcsak trükk és haszontalanság volt, hanem bűn is. Ha meg vagyunk győződve, hogy az emberek gonoszak, nincs jogunk megpróbálni, hogy „rendes viselkedésre” bírjuk őket. Nem bánom! De hogyan sikerül ez legkönnyebben? Erőszakkal? Erőszakkal pillanatnyilag rá tudjuk venni az embereket a „rendes viselkedés” látszatára, de nem juthatunk el az *igazán* tartósan „rendes viselkedés” valóságához. Helen azzal vádolt, hogy kitérek az igazi vitapontok elől, és bizonytalan idealizmusba menekülök. Végül kiderült, hogy csak a bosszúvágyó gyűlölet beszélt belőle a nácik ellen. Körös-körül béke volna, kivéve a nácikat, és további fertőzés útján a fasisztákat. Ezeket meg kell büntetni, kegyetlenül ki kell irtani, mint a patkányokat. (Figyeljük meg, hogy kilencvenkilenc százalékban valamennyien pacifisták vagyunk. Vállaljuk a hegyi beszédet, feltéve, hogy megengedik nekünk, hogy a mi külön egy százalék kivételünkben Timur Lénk vagy Napóleon szerepét játsszuk, szintiszta béke legyen mindaddig, amíg meg nem kapjuk a hozzánk illő háborút. Az

eredmény: minden ember egy másik ember kivételesen megengedett háborúságának a kiszemelt áldozata. A pacifizmus kilencvenkilenc százalékban csak másképp nevezett militarizmus. Ha békét akarunk, akkor százszázalékos pacifizmusra van szükségünk.)

Egész sereg érvet vágtunk egymáshoz; aztán egy ideig nem szóltunk semmit. Végül Helen Giesebrechtről kezdett beszélni. Kivégezték, Isten tudja, micsoda kínzások után. – Meglepi ezek után, hogy így érzek a nációk irányában? – Egyáltalán nem lep meg, semmivel sem jobban, mint maguk a nációk. Meglepő az lett volna, ha ők türelmesek, és Helen megbocsátó. – De az az ember, aki talán megbocsátott volna, eltűnt. Hiszen Ekki eltűnt. Én jó voltam, amíg 6 mellettem állt. Most rossz vagyok. Ha még itt lenne, talán megbocsátanám neki, hogy elrabolták. De ez lehetetlen feltétel. Sohasem bocsáthatok meg. – Persze, erre is lehetne válaszolni. De úgy éreztem, hogy miután az vagyok, aki vagyok, és úgy cselekszem, ahogy cselekszem, válaszolni nincs jogom. Helen tovább beszélt arról, hogy mit jelentett számára Ekki. Valakit, akit szégyenkezés nélkül lehetett szeretni, nem szégyenkezve, mint Gerryt. Valakit, akit egész lényével szerethetett: – ...s nemcsak alkalmilag és lényem egy részével a háztetőn, vagy szórakozásból, egy műteremben, vacsora előtt. – Majd visszatért ugyanarra a pontra – hogy Ekki jóvá, igazgá, önzetlenné tette őt, nemcsak boldoggá. – Más voltam, nem én, amíg vele voltam. Vagy talán én magam voltam – életemben először. – Majd: – Emlékszik, hogy kinevetett akkor a háztetőn, amikor az igazi énemről beszéltem? – Hogy emlékszem-e? Akkor még annyira sem voltam valóságos ember, hogy észrevehettem volna, milyen messze vagyok a valóságtól. Később, mikor sírni láttam Helent, mikor rájöttem, hogy szándékosan ellenálltam annak, hogy szeressem, akkor már észrevettem.

Szünet után: – Azt hiszem, kezdetben majdnem annyira tudtam volna szeretni magát, mint Ekkit.

– És én persze mindent elkövettem, hogy megakadályozzam. Helen area hirtelen kaján nevetésre derült. Mint az anyjáié.

– Hihetetlen, milyen mulatságos egy tragédia, ha az ember a fonákjáról nézi! – Majd változatlanul mosolyogva, hozzátette: – Mondja, azt képzelem, hogy még mindig törődik velem? Egyszóval, szerelmes?

– Nemcsak képzelem, igazán szeretem.

Felemelte a kezét, mint egy rendőr. – Csak semmi moziromantika. Ki kellene dobnom magát, ha ilyesmibe fogna. Pedig nem szeretném. Mert csodálatosképpen igazán szeretem magát. Mindennek ellenére. Sose gondoltam volna. Az után a kutya után. De szeretem.

– Visszatért arcára a fájdalmas derű. – Mi mindenről gondoltam, hogy soha többé nem teszem meg. Például kiadós ebédet végigenni; de három nap múlva megtettem. Megkívánni a szerelmet. Elképzeldhetetlenül szentségtörőnek látszott. És mégis, három vagy négy hónap múlva eszembe jutott, efféléről álmodtam. És egy szép napon alighanem meg is teszem. Megteszem, „minden kötelezettség nélkül”, ahogy mondják, mikor porszívógépet küldenek próbára.

– Pontosan úgy, mint azelőtt, megint elnevette magát. – Minden valószínűség szerint magával, Anthony. Amíg le nem pottyan a legközelebbi kutya. Hajlandó volna előlről kezdeni?

– Már nem a régi alapon. Többet akarok adni, és többet kapni.

– Ahhoz kettő kell. – Aztán Helen másra terelte a beszélgetést: kivel van pillanatnyilag viszonyom? Mikor azt feleltem, senkivel, azt kérdezte, nem nehéz és kellemetlen az önmegettartoztatás, és hogy miért akarom Mark Staithest utánozni? Próbáltam megmagyarázni, hogy nem utánzom Markot, hogy Mark aszkézise öncélú és elsősorban őérte van, hogy még elszigeteltebbnek, még szertelenebbül önmagának érezhesse magát, és még több lehetősége legyen arra, hogy mindenki mást lenézhessen. Ezzel szemben én kerülni próbálok minden alkalmat, mely az érzékiség útján az egyéni elszigeteltséget hangsúlyozná.

Gyűlölet, harag, becsvágy kifejezetten tagadják az emberi egységet; a kék és kívánság ugyanezt műveli közvetve és hallgatólag – a sajátosan egyéni tapasztalat kizárólagos hangsúlyozásával, meg azzal, hogy a többi embert csak eszközül használja fel ilyen tapasztalatok megszerzésére. Kevésbé veszélyes, mint a rosszakarat és az uralmi vágy, tekintélyvágy, társadalmi rang *vágya* és szenvedélye, de a kék nem egyeztethető össze a pacifizmussal; csak akkor fér meg vele, ha többé már nem cél, hanem eszköz két külön egyénnek a szerelemben való egyesüléséhez. Az ilyen egyesülés minden egyesülés példaképe.

XXXIX

1928. március 25.

Valahányszor Helen behunyta a szemét, vadul és ziláltán... szemhéjai mögött a vörös sötétség, olyan volt, mint egy vasúti állomás. Csupa siető ember, hangos kiáltás; és a színek izzottak, a körvonalak élesen kirajzolódtak a rivaldafényben... színek és körvonalak valóságfeletti határozottságának díszében. Olyan volt, mintha társaságot erődített volna össze a fejében, mintha meggyújtotta volna a lámpákat, és felhúzta volna a gramofont. A természetellenes ragyogó színpadon a képek saját jószántukból jöttek-mentek, hadonásztak, eljátszották nyakatekert, örült színműveiket szakadatlanul, nem könyörülve fáradtságán, nem törődve azzal, hogy pihenésre és magányra vágyott. Néha, abban a reményben, hogy a külvilág elkergeti a zsidó, belső örületet, kinyitotta a szemét. De a fény bántotta; és hiába látta a kárpit rózsacsokrait, a fehér paplant, az ágy lábának gömbjeit, a tükröt, a hajkeféket, a kölnivizes üveget, belső szemének képei zavartalanul tovább éltek a magánéletüket. Szertelen, eszeveszett életet – mely hol végképp semmitmondónak tetszett, mint egy más ember kitalálta történet, hol pedig gyötrelmesen rávonatkozott, gyötrelmesen órála szólt.

Ma reggel például, ma délután (milyen napszak is van? az idő egyszerre végtelen volt és egyben nem létező; de mindenesetre közvetlenül azután volt, hogy Bonifayné asszony benézett hozzá, és büzlött, büzlött a fokhagymától meg a szennyes fehérneműtől) óriási csarnok volt tele szobrokkal. Aranyozott szobrokkal. Felismerte Voltaire-t, ötven láb magas volt; meg egy kínai teve is volt ott, de

irdatlan nagy. Emberek álltak csoportokban, szépen csoportosítva, mint a színpadon. Csakugyan színpadon voltak. Valami cselszövényes színművet játszottak, szerelmi jelenetekkel, meg revolverekkel. Milyen fényesek a rivaldalámpák! Milyen érthetően és lelkesen mondják szerepeiket a színészek! Minden szó egy harangcsengés, minden alak egy ívlámpa.

– Fel a kezekkel... Szeretlek... Ha beleesik a kelepcebe... – De hát kik ezek, és mit beszélnek? És most valami rendkívüli okból számtanról beszélni. Hatvan yard linóleum, yardja három shilling-tizenegy. És a revolveres nő egyszerre Miss Cosmosszá változott. Nincs többé Voltaire, meg az aranyozott tevé. Csak fekete tábla. Miss Cosmas mindig gyűlölte őt, gyenge volt számtanban, mindig undok és igazságtalan volthozzá. „Három-shilling-tizenegy a yardja – üvöltötte Miss Cosmas –, három-tizenegy.”

De Bonifay-né házszáma tizenegy, és Helen megint ott járt a Tombe-Tssoir utcában – és minden lépésnél egyre jobban gyötri a félelem. Egyre lassabban megy, abban a reményben, hogy sohasem fog odaérni. De a házak rohanva közelednek hozzá, mint a falak a földalatti vasút mozgólépcsőjén. Rohannak hozzá, és mikor a tizenegy kerül eléje, hirtelen, hangtalanul megállnak. „*Mme Bonifay, Sage Femme de lère Classe.*”^[70] Ott állt, és nézte a szavakat, pontosan, ahogy a valóságban állt ott két nap előtt; aztán továbbment, pontosan, ahogy akkor továbbment. Még csak egy perc, alkudozott magával – amíg erőt vesz idegességén, amíg jobban érzi magát. Újra végigment az utcán, és most kertben volt, nagymamájával, meg Hugh Ledwidge-dzsel. Fallal kerített kert volt, a végében fenyves. A fenyvesből előrontott egy ember, förtelmes bőrbetegséggel az arcán. Vörös foltok, ótvarek. Borzalmas! De a nagymama csak annyit mondott: – Isten az arcába köpött – és mindenki nevetett. De az erdő közepén, mikor beljebb hatolt, egy ágy állt, és egyszerre valahogy maga feküdt az ágyban, és a nagy csomó emberre bámult, akik más színdarabban szerepeltek, vagy talán ugyanabban. Fényesen világított rájuk a rivalda lámpasora, a hangjuk csengett a fülében, mint a harangszó; de nem értette, nem ismerte fel őket. És ott volt Gerry, ott ült az ágya szélén, csókolta, simogatta a vállát, a keblét. „De Gerry, nem szabad! Ez a sok ember! Látnak minket. Gerry, ne!” De amikor el akarta taszítani, Gerry olyan volt, mint a kő, megmozdíthatatlan; és közben Gerry keze, ajka a gyors és remegő gyönyör lágy pilléit rebentette fel a bőre alatt; és a szégyen, hogy ez a sok ember látja, ugyanakkor külön testi gyötrelmet támasztott benne, még táncosabb léptű, még vadabbul remegő érzést, ami már nem is pille volt, hanem óriási darázs, visszataszító, de elbűvölően érdes érintésű. – Ne, Gerry, ne! – És egyszerre mindenre emlékezett, arra az éjszakára, a kiscica kimúlása után, meg a többi éjszakára, valamennyire, meg az első jelekre, a növekvő aggodalomra, és arra a napra, mikor telefonált neki, és azt a választ kapta, hogy Gerry Kanadába utazott, végül a pénzre, meg arra az estére, mikor az anyja... – Gyűlöllek! – kiáltotta. De mikor utolsó vad erőfeszítéssel sikerült eltaszítania Gerryt, olyan hasogató fájdalmat érzett, hogy egy pillanatra megfledkezett a forró lázról, és teljesen kiszolgáltatta magát a közvetlen testi valóságnak. A fájdalom lassan elhalt; a láz túlvilága újra betakarta. És most már nem Gerry volt ott, hanem Bonifay-né. Bonifay-né, kezében azzal a tárggyal.

Je vousferai un peu mal.^[21] És már nem az ágyban vagy a fenyvesben volt, hanem Bonifay-né szobájának díványán. Összeszorította fogait, úgy, mint akkor. Csakhogy most rosszabb volt, mert tudta, mi fog történni. És az emberek még mindig ott játsszák a szerepüket rivaldafényben. És ő maga, a díványon, szintén szerepel a darabban, külső szereplő, és végül még nem is saját maga, hanem másvalaki, fürdőruhában, rettentő keblekkel, mint Lady Knipe. És mi akadályozhatná meg, hogy az ő keblei ekkorra nőjenek? A színészek harangtisztá hangon, de érthetetlenül ezen a lidércnyomásszerű lehetőségen¹ vitatkoznak. Egy olyan Helen lehetőségén, akinek rettentő keblei vannak, vastag zsírhurkái a csípője körül, a combjain, mély redői meg egy szakajtó állandóan bőgő gyereke; meg a megtúrósodott tej émelyítő szaga, meg a pelenkáik. És egyszerre csak ott volt Joyce, a gyerekkocsit toltá Aldershot utcáin. Sétálni viszi a kisbabát. Szoptatja. Helen félig rémülten, félig megbabonázva figyelte a tapadó, szopó kisbabát. Egészen odatapadt a mellre, és kis békaarcán az elszánt mohóság, mely fokozatosan, ahogy a bendő megtelt, álmos, hülye bővöletté enyhült. Hanem a keze – az teljesen emberi volt, a finom választékosság kis csodája. Gyönyörű, elbűvölő kis kéz! Ellenállhatatlan kis kéz! Elvette a babát Joyce-tól, szorosán magához ölelte, és lehajtotta a fejét, hogy megcsókolhassa azokat az imádandó parányi ujjakat. De amit a karjában tartott, a döglődő cica volt, a mézárósnál vásárolt vese, valami mocskos tárgy, amit Bonifay-né asszony – észrevette, mikor felnyitotta a szemét – hanyagul fölszed, és egy pléhlavórban kivisz a konyhába.

A sebészt idejében hívták oda, és Helen most már túl volt a veszélyen. Bonifay-né újra felöltötte anyai és rabelais-i derűjét, ilyen volt a természete.

Most már majdnem kacsingatva beszélt az operációról, mely megmentette Helen életét. *Ton petit curetage*,^[22] mondta afféle kedélyes dévajssággal, mint aki tiltott élvezetről beszél. Helen ennek a kövér, jókedvű hangnak minden rezzenését újabb sérelemnek, újabb megaláztatásnak érezte. A láz elmúlt; mostani gyengesége világos ön-tudatú volt; megint a valóságos világ lakója lett. Ha oldalt fordította a fejét, látta magát a ruhásszekrény tükrében. Némi elégtételt érzett, hogy sovány és sápadt, kék árnyékok vannak a szeme alatt, és a szeme élettelen és fénytelen. Most már rizsporozhatta volna magát, kissé kifesthette volna arcát és száját, újra fényesre kefélhette volna fénytelen, kócos haját; de perverzen ragaszkodott beteges sápadtságához és fésületlenségéhez. Mint a kiscica – gondolta folyton. Sugárzó eleven teremtésből mocskos, petyhüdt kis húscafattá vált, valami visszataszító dologgá, olyasmivé, mint azok a vesék, az a kimondhatatlan túros... amit Bonifay-né asszony... Helen megrázkódott. És most *ton petit curetage* – ugyanazon a hangon, mint a *ton petit amoureux*^[23]. Borzalmas ez a végső megszegyenülés. Utálta ezt a ronda dögöt, de örült is, hogy ilyen ronda.

Ez a jókedvű, vaskos közönségesség, valahogy rendjén volt, össze-hangban volt minden egyébbel. De mikor Bonifay-né kiment a szobából, csendesesen sírni kezdett az önmaga iránt érzett részvét fájalmában.

Bonifay-né asszony, aki váratlanul újra benyitott *hozzá*harmadnap reggel a *petit curetage* után, látta, hogy könnyben ázik az arca. Őszinte kétségbeeséssel felajánlotta, hogy megvigasztalja. De a vigasznak, mint rendszeren, hagymaszaga volt. Testi undorral és dühösen, hogy magánlaksértést követtek el boldogtalanságán, Helen befordult a falnak, és mikor Bonifay-né erőszakkal akarta megvigasztalni, a fejét rázta, és azt mondta, hogy menjen ki. Az asszony egy pillanatra tétovázott, majd engedelmeskedett, de parthusi sértéssel, gyengéden célzó megjegyzést engedett meg magának, a levélről, melyet behozott, s most letett Helen párnájára. Biztosan *tőle* jött. Azért mégiscsak jó lélek volt.

A levél azonban, amint kiderült, Hugh-tól jött.

Párizsi pihenés! – írta. – Kietlen kis odúmban, a sok limlom közepette, mennyire irigylem magát, Helen! Párizs, nyár derekán. Jókedven szép, amilyen a gomolygó távolságok városa sohasem tud lenni. London mindig gyászos, még verőfényben is. Az ember vágyódik a párizsi nyár világos, egyértelmű ragyogására. Hogy szeretnék ott lenni! Elsősorban önzésből, hogy együtt lehessenek magával, és távol Londontól meg a Múzeumtól. Aztán önzetlenül a maga kedvéért, mert nyugtalanít a gondolat, hogy maga teljesen egyedül van Párizsban. Elméletileg, az eszemmel tudom, hogy minden valószínűség szerint semmi baja nem történik. De azért mégis – szeretnék ott lenni, oltalmazón, de láthatatlanul, hogy maga észre se vegyen, odaadásomat sohasem érezze alkalmatlannak, de mindig meglegyen az abból származó biztonsága, hogy az ember másodmagával van és nem egyedül. Ó, nem mintha valami kitűnő partner volnék egy erős mérkőzésben (utálatos, hogy némelykor mennyire nem tudom tartani a színvonalat). De talán még én is jobb vagyok, mint senki. Sohasem lennék a terhére, nem állnék útjába, nem avatkoznék semmibe. A világon se volnék, kivéve, ha szüksége van rám. Az lenne a jutalmam, hogy a maga közelében lehetek, hogy látom, és hallom magát, olyan jutalom, mint mikor az ember a poros szobából a kertbe lép ki, látja a virágzó fákat, és hallja a kutak csobogását. Még sohasem mondtam meg magának – féltem, hogy kinevet –, és kinevethet, nem bánom: végtére is a maganevetése ez: én bizony néha leülök, és történeteket szövögetek magamban, melyekben mindig együtt vagyok magával, ahogy elmondtam, hogy Párizsban szeretnék magával együtt lenni, örködnék, a széltől is óvnam, és cserébe felfrissülnék a maga szépségétől, melegednék a maga tüzésénél, s káprázna a szemem a maga sugárzó biztossága láttán.

Helen bosszúsan lökte félre a levelet, mintha iróniája szándékos lett volna. De egy órával később újból a kezébe vette, és újra elolvasta elejétől végig. Végtére is vigasztaló tudat, hogy van valaki, aki szereti.

XL

1934. szeptember 11.

Millerrel megtekintettünk egy tudományos filmbemutatót. A tengeri sün fejlődése. Megtermékenyítés, a sejt leválása, fejlődés. A tavalyi, szinte lidércnyomásszerű látomás, a bergsoninál is erősebb életlendület újabb változata, a végső Sötét Isten, sokkal sötétebb, idegenebb és vadabb, mint ahogy Lawrence elképzelte. Nyersanyag, mely a saját nem-emberi síkján, már teljesen kész termék. Utána földi giliszták képe következett. Hetekig tartó hermaphrodita-közösülés, két giliszta egy nyálkaburokban. Aztán hihetetlenül szépen mutatta be a film a döglégy élettörténetét. A tojások. Az álcák a rothadó húsdarabon. Hófehérek, mint egy nyáj a mezőn. Menekülnek a fénytől. Aztán, ötnapi fejlődés után, a földre vájják magukat, begubóznak. Tizenkét nappal később kibújik a légy. Fantasztikus feltámadási folyamat! A fejben feldagad egy szerv, mint a léggömb. Akkorára dagad, hogy a gubó fala szétreped. A légy kimászik. Ekkor pozitívan phototropicus, nem negatívan, mint álca korában. (Kisebb, mellékes csoda!) Vájja az útját felfelé, a világosság felé. A felszínen látni, amint a szó szoros értelmében teleszivattyúzza lágy, nedves testét levegővel, kisimítja gyűrött szárnyait azzal, hogy vért ereszt az ereibe. Csodálatos és megható látvány.

Feltettem a kérdést Millernek: milyen hatással jár majd az efféle ismeretek elterjedése? A megismerkedés egy páratlanul valószínűtlenebb világgal, mint amilyen a mítoszgyárosok szövevénye. Egy olyan világgal, amelyet néhány év előtt, egy maroknyi kisebbséget leszámítva, senki sem ismert. Mi lesz a hatása, ha átmegy a köztudatba? Miller nevetett: – Pontosan olyan sok, vagy olyan kevés hatása lesz, amennyit az emberek óhajtanak. Akik legszívesebben foglalkoznak nemiséggel meg pénzzel, azok továbbra is azt fogják tenni. Akármilyen hangosan hirdetik is a mozik Isten dicsőségét. – Annak az együgyű hitnek a fennmaradása, hogy kedvező körülményekre elkerülhetetlenül és gépiesen kedvező a válasz. Ez is nyersanyag, amelyet fel kell dolgozni. Az ember hisz az önműködő haladásban, mert hinni *akar* ebben az ostobaságban: mert olyan vigasztaló. Vigasztaló, mert az egész felelősséget másra tolja mindenért, amit az ember megtesz vagy elmulaszt megtenni.

XLI

1933 december

Colónban este végighajtottak a korzón. A tenger fehérlően, halottan hevert, mint egy óriási hal szeme. A naplemente – mint a képes levelezőlapokon. A mérhetetlenül magas pálmák a megnyugodott reménytelenség jelképei voltak, és az orrlyukakban olyan volt a forró levegő, mint a vatta. Úsztak egy keveset a meleg halszemben, aztán a sűrűsödő sötétben visszatértek a városba.

A gazdagok számára vacsora után lokálok, drága italokkal és tízdolláros, hamisítatlan fehér bőrű prostituáltakkal. A szegények számára, a mellékutcákban, mulatt nők az ajtóban, mely egyenesen a kivilágított hálószobába nyílt.

– Ha az ember igazán becsületes volna – mondta Anthony, mikor késő éjjel visszasétáltak a szállodába –, azt hinném, be kellene mennie, és fel kellene szednie a vérbajt!

Izzadság-, pálinka-, csatornahulladék-, meg olcsó parfümszag; majd másnap reggel a Csatorna, a nagy zsilipek, a hajó, mely egyik óceánból kapaszkodik fel, és lecsúszik a másikba. – Igazán emberfeletti teljesítmény tette lehetővé – magyarázta Mark anatómiai mosolyával –, hogy most a ringyókat és a whiskyt szárazföld helyett vízen lehet Colónból Panamába szállítani. A hajó északnak fordult. Néhány naponként megálltak valamelyik kis kikötőben, és teher-rakományt vettek fel. A banánszállítmányból San Jóséban egy ökölnyi nagyságú, vörös pók került a kabinjukba. Champerico után, ahol a kis rakodóhajók eléjük hozták a kávézsákokat, egy indián munkás beleesett a tengerbe, és odaveszett.

Éjszaka úgy látszott, mintha nem a hajó mozogna, hanem a csillagok. Lassan, ferdén indultak, megálltak pályájuk tetején, majd visszalejtettek, bizonytalanul úsztak, jobbról balra és vissza, aztán újból kezdtek, és megindultak a zenit felé.

– Felkavarja az ember gyomrát – hangzott Anthony ítélete –, de szép...

A rendes égi mechanizmus javított kiadása. Az ember örök időig tudna itt feküdni és bámulni.

Staites hangjából bőszerű elégtétel csendült ki, mikor az felelte, hogy két nap múlva Puerto San Felipeben lesznek.

Puerto San Felipe egy csomó viskó volt, meg néhány fából épült barakk a víz közelében a kávé beraktározására. A kikötőben Don Jorge megbízottja segítette át őket a vámvizsgálaton. Tiszta spanyol, félig hulla a trópusi betegségek következtében, de még mindig körülményesen udvarias. – A házam az önöké, uraim! – erősítgette, amint a meredek ösvényen felkapaszkodtak a bungalowjához. – A házam az önöké.

A verandán orchideák lógtak, közöttük kalitkák, tele szünet nélkül rikácsoló papagájokkal.

Egy idő előtt megöregedett, fáradt, erejének határát meghaladóan fáradt asszony jött ki a házból az üdvözlésükre csoszogva, és előre bocsánatot kért a szerény vacsoráért. Puerto San Felipe kis falu, minden kényelem nélkül; és ezenkívül, magyarázta, a gyermek nincs jól, nagyon beteg. Mark megkérdezte, mi baja a gyerekeknek. Az asszony fáradtságtól kifejezéstelen szemmel nézett rá, és bizonytalanul felelte, hogy láza van, magas láza, és fáj a feje.

Bementek a házba, és megnézték a kislányt, aki egy tábori ágyon feküdt, és nyugtalanul forgatta fejét egyik oldalról a másikra, keresve, de mindig hasztalanul, valami hűvös helyet, melyen arcát pihentetheti, valami helyzetet, melyben megkönnyebbül. A szoba tele volt léggel, és a konyhából sült hal szaga áradt be. Mikor Anthony a gyermeket nézte, hirtelen eszébe jutott Helen, azon a napon a háztetőn, amint egyre forgatta a fejét a gyönyör kínjában.

– Nyakszirtmerevedés lesz – mondta Mark. – Vagy talán menirigitisz.

Mikor megszólalt, a gyermek felemelte sovány karját a takaró alól, két kezébe szorította a fejét, még hevesebben forgatta ide-oda, végül őrjöngő sírásban tört ki.

Azonnali válaszképpen feldagadt a verandán a papagájok lármája, rikácsolás rikácsolást követett, fülsiketítő volt a zaj.

– Csönd, csönd – ismételte egyre az anyja, előbb hízelegve, majd egyre makacsabban, könyörögve, rábeszélve, parancsolva, hogy a gyermek hagyja abba a

sikítást, hogy ne érezzen ennyi fájdalmat. A sikítás tovább tartott, a fej egyik oldalról a másikra csapódott.

Hol az élvezet, hol a fájdalom gyötör. Az ember védtelenül ki van szolgáltatva a bőrének, a nyálkahártyáinak és a vékony idegszálainak.

– Csönd, csönd – ismételte az asszony majdnem haragosan. Az ágy fölé hajolt, és erőszakkal lenyomta a gyermek felemelt karját; majd egyik kezével megfogta a két vékony csuklót, és másik kezét a homlokra tette, hogy mozdulatlanul tartsa a fejet a párnán. A kislány sikítva küzdött az erőszak ellen. Az asszony csontos keze megfeszült a csukló körül, még jobban ránehezedett a homlokra. Ha erőszakkal vissza tudja szorítani a fájdalom kitörését, talán maga a fájdalom is véget ér, talán abbahagyja a gyermek a sikítást, felül, elmosolyodik, újra egészséges lesz.

– Csönd, csönd – parancsolta összeszorított foggal.

A gyermek nagy erőfeszítéssel kiszabadította karját az ujjak bilincseiből; keze ismét a fejéhez repült. Az asszony le akarta fogni, de Mark megérintette a karját. Az asszony megfordult.

– Jobb hagyni – mondta Mark.

Az asszony szófogadóan kiegyenesedett, kiment a verandára vezető ajtón. Utánamentek. Nem tehettek semmit.

Mi casa és suya.^[74]

Hála Istennek, nem volt az. A gyermek sikoltozása nem csöndesült; no meg a sült hal, a papagájok az orchideák között... Mark udvariasan visszautasította a villásreggelire való meghívást. Újra kimentek a nyomasztó napfénybe. *Amozók*^[75] felrakták poggyászukat a teherhordó öszvérekre, a hátasállatok felnyergelve álltak egy fa árnyékában. Roppant sarkantyút erősítettek a lábukra a *mozók*, és lóra ültek.

A tengerparttól hegynek fel vezetett az ösvény, az ezüstösre és barnásra aszott vörös dzsungelén át. Mark nyílegyenesen ült magas hátú nyergében, és az *Athéni Timon*-t olvasta a Tragédiák zsebkönyvében. Valahányszor lapozott, megsarkantyúzta öszvérét; akkor néhány yardon át gyorsabban kapaszkodott fel, majd visszazökkent az előbbi lassú menetelésbe.

Tapatlanban a szállodában töltötték az éjszakát. Anthonyt életében először poloskák csípték, és másnap reggel vérhasa volt... Negyednapra annyira felépült, hogy kimehetett, és megnézhetné a várost. Az utolsó földrengés majdnem teljesen lerombolta a templomot. A gerendákról sűrű fekete fűrtben lógtak a denevérek, mint az érett szilvák; egy rongyos és mezítlábás indián fiú söpörte fel a denevérek piszkát; az oltárokon a barokk szentek az áhítat révületébe fagyva lebegtek és gesztikuláltak. Újra kimentek a piacra, ahol titkosan s mintegy sötét kendőik fedezékében, guggoltak a barna bőrű indián asszonyok a porban, kis gyümölcsalmok és fonnyadó zöldségek előtt. A húst a mézszáros sátrában légykéreg borította. A szamarak gyors kis patáikon zajtalanul vonultak el a porban, ütemesen rázva hosszú füleiket. Az asszonyok némán jöttek-mentek, agyagkorsóban vitték a vizet a fejükön. A kalapok karimája alól sötét szemek nézték az idegeneket, kifürkészhetetlen, csúszó-mászó szemvillanással, amelyből látszólag hiányzott minden kíváncsiság, minden érdeklődés, még a pusztá jelenlétük tudomásulvétele is.

– Fáradt vagyok – jelentette ki Anthony. Nem jártak sokat; de Tapatlanban már az is roppant fáradság volt, ha az ember életben és öntudatánál van. – Ha meghalok – folytatta Anthony némi hallgatás után –, a pokolnak ebbe a tartományába kerülök. Rőgtön meg fogom ismerni.

A szálloda ivója homályos volt, boltozatos mennyezettel, melyet téглаoszlop támogatott; ez magasságához képest rendkívül vastag volt, hogy ellenálljon a földrengés lökéseinek. A termet „ősi halottasház”-nak nevezte Mark. Felment egy zsebkendőért a szobájukba. Anthonyt egy nádszékbe ültette.

Egy elegánsan öltözött mexikói fiatalember a bárasztalra támaszkodva, lovaglónadrágban és mérhetetlen karimájú nemezkalapban azzal traktálta a tulajdonosnőt, hogy milyen alligátorokat lőtt a Coppalita torkolatánál levő mocsarakban, meg azzal, hogy milyen nagyszerűen elbánt az indiánokkal, akik a birtokán a kávé aratják, meg azzal, hogy mennyi pénzre számít, ha eladja a termését.

„Be van csípve” – gondolta Anthony, és a széken ülve nézte és hallgatta és élvezte a handabandázást, mikor a fiatalember hirtelen megfordult, és az olyan ember komoly szertartásosságával, aki már annyira részeg, hogy minden mozdulatához érett megfontolásra van szüksége, megkérdezte a külföldi úriembert, nem inna-e meg vele egy pohár tequilát.

A fáradság még a szokottnál is akadozóbbá tette Anthony beszédét. Erőlködése, amellyel magyarázni próbálta, hogy nem érzi jól magát, és megárt neki az alkohol, értelmetlenségbe fűlt. A fiatalember hallgatta, állandóan rászegezte sötét szemét, mely ragyogott, mint az indiánoké, de az indiánokéval ellentétben értelmes és kifejező volt. Európai szem, amelyből erős és szenvedélyes érdeklődést, összpontosított tudatosságot lehetett kiolvasni. Anthony tovább motyogott, és azokban a szemekben hirtelen új és veszedelmes fény gyúlt ki; harag torzította el a szép arcot, az erős, ragadozó kezek bütykei elfehéredtek a hirtelen szorítástól. A fiatalember fenyegetően lépett elő.

– *Usted me desprecia*^[76] – ordította.

A mozdulat, az indulatos hang Anthonyban páni rémületet keltett. Feltápáskodott, a széke mögé húzódott, és olyan hangon, melyet nyugodtnak és kiengesztelőnek szánt, de amely, bárhogy igyekezett komoly és szilárd maradni, lihegő rikácsolásba fűlt, azt kezdte magyarázni, hogy a világon senkit se néz le, mindössze csak kereste az orvosi magyarázatot, de nem talált a hasfájásnál jobbat, mindössze csak *un dolor en mi estomago*.^[77]

Ismeretlen okokból az *estomago* szót a fiatalember végképp bősztító sértésnek tekintette. Nagyot ordított, amit nem lehetett megérteni; de bizonyára gorombaság volt. A hátsó zsebéhez kapott, és mire a tulajdonosnő segítségért kiálthatott, előrántotta revolverét.

– Ne, ne! – kiáltott Anthony, anélkül, hogy tudta volna, mit beszél; aztán hihetetlen fürgeséggel kiugrott a kuckójából, hogy menedéket keressen a vaskos oszlop mögött, a szoba közepén.

A fiatalember egy pillanatra eltűnt a szeme elől. De hátha lábujjhegyen közelebb lopózik. Anthony már látta, amint a revolver hirtelen kibújik az oszlop mögül, s az arcába mered, vagy pedig hátulról közeledik, és érezni fogja a csövét a hátán, hallja

azt az iszonyatos dörrenést. Átható, a leggyötrőbb testi fájdalomhoz hasonlító félelem kerítette hatalmába; szíve hevesebben dobogott, mint valaha, hányinger kerülgette. A nagyobb rémület legyőzte a kisebbet, és Anthony kihajolt balra. A fiatalember mindössze két yardnyira állt, és kegyetlen mozdulatlansággal meredt az oszlopra. Anthony látta, hogy megmozdul, és kétségbeesett segélykiáltással jobbra ugrott. Újra kikandikált, visszaugrott balra, majd megint jobbra.

„Nem bírom tovább – gondolta. – Sokáig már nem bírom.” De a váratlanul rámeredő pisztolytól való félelem arra kényszerítette, hogy újra kikandikáljon.

A fiatalember megmozdult, és ő hanyatt-homlok ugrott balra. Az eldördülő revolver zaja – ettől rettegett legjobban. Ez a borzalmas zaj hirtelen és megsemmisítő, mint annak a másik robbanásnak a zaja, sok év előttről. Szemhéjai megmerevedtek, leküzdhetetlenül remegtek, pislogásra készen, a borzalmas eseményt várva. Pillái a szeme előtt rebbentek, és mintegy ködön át látta, mikor megint kikandikált, hogy az ajtó kinyílik, és Mark keresztülsiet a szobán, csuklón ragadja a fiatalembert. A revolver elsült; a falak meg a mennyezet visszhangjától a dörrenés vészhozóan hangos volt. Anthony hangosan felkiáltott, mintha megsebesült volna, és szemét behunyva hozzátapadt az oszlophoz. Nem érzett mást, mint hányingert, fájdalmat a nemi tájakon, görcsöt a beleiben, és a rettegő várakozás vonagló megtestesülésévé egyszerűsödve, várta a következő pisztolylövést. Úgy rémlett neki, órákig várt. Tompa hangok feleseltek érthetetlenül. Egyszerre egy kéz nehezedett a vállára. Megrázkódott. – Ne, ne – ordította felnyitva a szemhéját, melyben még ott rángatózott a pislogás vágya. Megpillantotta Mark Staithest, aki minden arcizmán külön bemutatta a kedélyes barátság kifejezését.

Szégyenkezve, tökéletesen megalázva követte őt az előtérbe. A mexikói fiatalember megint a bárasztalnál állt, és már ivott is. Közeledtükre kitért karokkal jött eléjük. – *Hombre!*^[78] – mondta Anthonynak, és szeretettel megrázta a kezét. – *Hombre!*

Anthony megalázottabbnak érezte magát, mint valaha.

XLII

1934. szeptember 15.

A napokban elmélkedést építettem fel William Penn egy mondatára. „Az Erő leigázhat, de a Szeretet győz; és az nyeri el a pálmát, aki megbocsát.”

„Az Erő leigázhat.” Látni próbálom az erővel élő embereket. Előbb szemtől szembe. Ökölrel, késsel, bunkókkal, ostorral. Vörös vagy ólomszínű hurkák a húson. Tépett, zúzott sebek, törött csont, mely szilánkokban mered ki a bőrből, borzalmasan megdagadt, vérző arcok. Aztán megpróbálom elképzelni tulajdon testemen a zúzott ujj fájdalmát, vagy az arcomba csapó bot vagy ostor ütését, az izzó vas sebző érintését. Aztán következik a távolból alkalmazott erőszak. Gépfegyvergolyó, robbanó aknák, fullasztó vagy hólyag-húzó gázok, tűz.

Következik az erőszak gazdasági kényszer alakjában. Kíéhezett gyerekek, pókhasúak, pipaszár lábúak. Harmincesztendőskorokban megvénült asszonyok,

meg azok az eleven hullák, akik csendesen ácsorognak a durhami utcákon, vagy Dél-Walesben, és csendesen gázolnak a sárban.

Igen, az erő leigázhat. Halálba igázhat, sebekkel igázhat le, leigázhat éheztetéssel és rémülettel. Ijedt arcokat, meghunyászkodó rabszolga-mozdulatokat láttam, íróasztalánál garázdálkodó vállalati igazgatót. Az elbocsátás fenyegetése alatt görnyedő tisztviselőt. Az erőszak az embernek az emberrel való végső egységét tagadó cselekvés.

„Az Erő leigázhat, de a Szeretet győz.” Eszembe jut magának Penn-nek a története, a rézbőrűek között. Eszembe jut, Miller hogyan szokta lecsillapítani a hegyi falvak indiánjainak gyanakvó ellenségességét. Penellre gondolok, az északnyugati határon; a quakerekre az éhínség idején; Elisabeth Fryra és Damienra.

Aztán számba veszem azokat, akik a szeretetet politikai nyelvre fordítják le. Campbell Bannerman állandó követelését, a dél-afrikai jóvátételt, minden tiltakozás és az olyan „egészséges és gyakorlati” férfiak Kasszandra-szerű jóslatai ellenére, mint Arthur Balfour. A szeretet még abban az ügyetlen és torz alakban is győz, amilyen a jó politikai alkotmány. „Az nyeri el a pálmát, aki megbocsát.” Dél-Afrikában az angolok megbocsátottak azoknak, akik ellen vétettek – ami nem sokkal könnyebb, mint megbocsátani az ellenünk vétőknek –, és elnyerték a pálmát, amit további erőszakkal nem nyerhettek volna el. Az utolsó háború óta senki sem i pálmát, mert egyetlen tűzharcos sem bocsátott még meg azoknak akik ellen vétett vagy akik ellene vétettek.

Ha bármely helyzetre következetesen alkalmazzuk ezt a tételt, a szeretet mindig győzedelmeskedik. Ez tapasztalatilag igazolt tény. A szeretet a legjobb politika. A legjobb, nemcsak azoknak, akiket szeretnek, hanem azoknak is, akik szeretnek. Mert a szeretet maga termeli az erejét. Maga állítja elő azokat az eszközöket, amelyek segítségével megvalósíthatja politikáját. Ahhoz, hogy szerethessünk, türelemre, bátorságra, kitartásra van szükség. De a szeretet folyamata megszüli saját fennmaradásának eszközeit. A szeretet győzedelmeskedik, mert annak kedvéért, akit szeret, a szerető türelmes és bátor.

És mit szeretünk? A jóságot és a jóság lehetőségét minden emberi lényben – még azokban is, akik szorgalmasan ellene szegülnek a jóra való lehetőségek megvalósításának a szerető személlyel való kapcsolatukban. Ha eléggé nagy, a szeretet még a rosszindulatúan cselekvő ellenségtől való félelmet is el tudja űzni.

Azzal fejezem be, hogy lelki szemem elé tartom a jóság gondolatát. A lehetőségeiben megvalósult, eszményében transzcendens jóságot, a tökéletességében elgondolható, de gyakorlatban is megvalósíthatót; legalábbis részlegesen megtestesíthetőt minden helyzetben, amelybe kerülünk. „A jóság gondolata” – rossz kifejezés. Mert valójában a jóság gondolatok és érzések egész rendszere. Ezt az egész rendszert ragadom meg és tapasztalom egyidejűleg, a maga teljességében, szavak nélkül, képek nélkül, gondolatmenet nélkül, mint egyes, egyszerű egységet. Megragadom, de végül vissza kell vonulnom, vissza a szavakba, megújodva, tudatosabbá válva, gazdagabban vissza a hétköznapi életbe.

1934. szeptember 17.

Helen felszólított, hogy segítsék szórakoztatni a nővérét és a sógorát, akik szabadságra jöttek haza Indiából. Frakkot kellett öltennem – először ebben az évben –, mert Colin nem mutatkozhat színházban vagy a Savoy Grillben másképp, csak fehér nyakkendősen. Nyomasztó este. Joyce beteges és kiaszott, idő előtt. Colin alattomosan érdeklődik gömbölyűbb és frissebb testek iránt. Az asszony féltékeny és zsörtölődő; a férfi dühös, hogy oda van láncolva az asszonyhoz meg a gyerekhez, az asszonyt okolja saját erkölcsi kódexének szigorúságáért, amely nem engedi meg, hogy az az erkölcstelen ember legyen, aki szeretne lenni. Mindegyik tartósan türelmetlen a másikkal. Minduntalan kitör az ingerültség, dühös, fullánkosszavak csapnak össze. Colinnak egyéb sérelmei is vannak. Anglia, úgy látszik, nem mutat elég tiszteletet a katonatisztek és dzsentrik iránt. A kocsisok szemtelenek, az alsóbb néposztályok összevissza lökdösik az utcán. – És ezt nevezik a fehér ember országának. – (Ezt a megjegyzést a második „gyors pohár” után tette a színház bárjában, felvonás közben.) – Pedig nem az. Akkor már százszor kedvesebb nekem Poona.

Eszembe jut, hogy mindnyájunknak megvan a magunk Poonája, búvóhelye a kellemetlen valóság elől. A veszély, mint Miller állandóan hangoztatja, az, hogy az elmélkedés is ilyen búvóhellyé válhat. A kvietizmus lehet merő magakényeztetés. Kharizma mint önfertőzés. De olyan önfertőzés, melyet a műkedvelő misztikusok teleaggatnak a vallás meg a bölcsélet legszentebb neveivel. „A kontemplatív élet” – efféle finnyás szellemek számára átdolgozott Marlene Dietrich, erotikus álmodozások tárgya a félhomályban. Az elmélkedés nem mint élvezetes végcél értékes, hanem csak mint kívánatos változások eszköze az egyénben és életmódjában. Szemlélődve élni nem egyenlő azzal, hogy: Londonban élni, de nem cockney stílusban.

XLIII

1914. július 20. és 21.

A megfelelő, a kedvező pillanat, hogy megmondja Briannak az igazságot, vagy legalábbis annak azt a részét, amely nem árt meg neki, sehogy sem akart elkövetkezni. Az első estét – már tudta előre – kirekesztette, úgy érezte, megérdemli a pihenést, és szegény Brian is betegnek és fáradtnak látszik. Vacsoránál és vacsora után Anthony olyan szórakoztatóan személytelenül irányította a beszélgetést, ahogy csak tudta. Soréi könyvéről, a *Réflexions sur la Violence*-ről beszélt – kedélytelen olvasmány fabiánusok számára! És látta-e Brian, hogy az ő szeretett Bergsonját milyen alaposan megfürta Julién Benda? És mit szól Lascelles Abercrombie rímtelen verseléséhez? És az utolsó Gilbert Cannanhoz? Másnap reggel elindultak a Langdale-csúcsra. Mindketten edzés híján voltak; de elfülő lélegzet ide, kapáló szív oda, Brian spártai elszántsággal erőlködött tovább, amit Anthony előbb képtelennek, majd felháborítónak talált. Mire hazaértek, késő délután, mindketten kiadósán elfáradtak, de Anthony haragudott is. A pihenés meg a vacsora kissé felderítette; de még mindig képtelen volt másképpen bánni

Briannal, mint megbocsátó, de azért méltóságára ügyelő ember módjára, és ez a méltóság nyilvánvalóan nem fért össze a részletes igazság közlésével. Csendesen töltötték el az estét, Anthony olvasott, a másik nyugtalanul járkált a szobában, mintha az alkalmat lesné, hogy beszélhessen, de Anthony mélységesen elmerült ábrázata eltökélten megtagadta az alkalmat.

Másnap reggel az ágyban Anthony felriadt arra a kényelmetlen gondolatra, hogy múlik az idő, és nemcsak számára múlik, hanem Joan meg Brian számára is. Joan türelmetlenségében talán megszegi azt az ígéretét, hogy nem ír Briannak; különben is, minél tovább halogatja az elkerülhetetlen kimagyarázkodást Briannal, Brian annál rosszabb véleménnyel lesz róla.

Azzal a mesével, hogy felhólyagzott a lába, hagyta, hogy Brian egyedül induljon útnak, és mikor látta, hogy rettenthetetlenül nekirugaszkodik a ház mögötti meredek hegyoldalnak, leült, hogy levelet írjon Joannak. Jobban mondva, hogy megpróbálja írni; mert valamennyi vázlatba, amit készített, becsúszott vagy az egyik, vagy a másik alaphiba, és mind a kettő más-más veszélynek tette ki: vagy annak a veszélynek, hogy ha túl sokat hangoztatja becsülését és szeretetét, és ezzel magyarázza, hogy azon az átkozott estén el veszítette a fejét, Joan azt válaszolhatja, hogy ennyi fejvesztéssel párosult becsülés és szeretet annyi, mint a szerelein, és ez igazolja őt, minthogy a szerelem állítólag mindent igazol, azt is igazolja, hogy elárulta Briant; vagy pedig annak a veszélynek, hogy ha túl sokat és egyre csak az elveszett fejről meg a pillanatnyi elmezavarról beszél, Joan végig sértődik, panaszkodni fog Briannak, Foxe-nének, a családjának, valóságos hajszát indít ellene, a durva fráter ellen, a csábító ellen, a jó Ég tudja, mi ellen még. Háromórai munka és egy tucat levélpapír feláldozása után olyan szerencsétlennek tűnt még a legjobb teljesítménye is, hogy képtelen volt postára adni. Dühösen félretette, és kétségbeesett hangulatában vadul szemrehányó levelet firkantott le Marynek. Átkozott nő! Mindennek ő az oka. „Szándékos rosszindulat...” „A Maga iránt érzett szerelem szemérmetlen kiaknázása...” „Úgy bánt velem, mint egy állattal, amelyet a maga multságára kínozhat.” A mondatok csak úgy folytak a tollából. „Ez a búcsúlevelem – fejezte be, és félig el is hitte a drámai mondatot. – Soha többé nem akarom látni. *Soha.*” De lényének másik felével arra gondolt, hogy egy összeveszés után még ki lehet békülni: ez lecke lesz Mary számára: később talán, ha Mary jól viselkedik, és ha ő maga úgy érzi, hogy egyszerűen nem tud meglenni nélküle, akkor... Lepecsételte a levelet, és gyorsan elindult a faluba, hogy postára adja. Ez a határozott cselekedet kissé visszaadta önbecsülését. Hazafelé menet elhatározta, ezúttal végérvényesen, hogy este beszél Briannal, és aztán, ha már ismeri Brian álláspontját, másnap reggel újra megírja a levelet Joannak.

Brian hatkor ért haza, diadalmasan, hogy messzebbre jutott el, és több csúcsot mászott meg, mint bármikor életében; de hiába ujjongott, lehetett rajta látni, hogy teljesen kimerült. Ennek az arcnak a láttán, melyet oly régóta ismert, s mely most oly tragikusan megviselt és beesett volt az átszellemült mosoly mögött, Anthony még jobban átérezte az előző esti izgalmat, az aggódó gyöngédséget régi barátja iránt; a kétségbeesett együttérzést egy emberi lény szenvedésével – és átérezte a kínzó büntudatot is, a felelősségérzetet egy emberi lényért. Ha azonnal vallani kezd, akkor könnyít a fájdalmán, ki tudja fejezni az érzelmeit, de ő tétovázott,

hallgatott; és néhány másodperc múlva a lélektani kémia egy szempillantás alatt lezajló folyamatában a büntudattal kevert rokonszenv és gyöngédség haraggá változott. Igen, kifejezetten haragudott Brianra, mert olyan fáradtnak látszott, mert máris annyira nyomorult, és mert még sokkal nyomorultabb lesz, ha megmondja neki az igazat.

– Örült vagy, hogy így agyonfárasztod magad – mondta dohogva, és behajszolta a házba, hogy vacsora előtt pihenjen egy keveset.

Vacsora után kimentek a keskeny pázsitteraszra a ház elé, plédet terítettek a földre, lefeküdtek, és felnéztek az égre, mely eleinte zöldes volt a nyári alkony félhomályában, majd fokozatosan egyre sötétebb kék lett.

Az idő, gondolta Anthony és kissé elszorult a szíve, az idő visszavonhatatlanul elérkezett; és hosszú hallgatással készült rá, hogy megkezdji, gondolatban sorra próbálva egyik kezdő lépést a másik után; tétovázott, hogy a hirtelen és gyors, teljes vallomást válassza-e, vagy a körülményesebb stratégiát, mely fokozatosan készíti elő az áldozatot a végső megrázkódtatásra.

De mielőtt elhatározhatta volna, hogyan indulhat neki legjobban a vallomásnak, barátja egyszerre csak dadogó beszédbe kezdett. Szemmel láthatóan ő is várta az alkalmat, hogy könnyítsen a lelkén, és Anthony, ahelyett, hogy a vezeklő szerepét játszotta volna, ahogy szándékozta, egyszerre (eszmélete egy részének megkönnyebbülésére, a tudata mélyebb rétegében lakozó valakinek pedig rémületére és zavarára) azon vette észre magát, hogy a gyóntató és lekiismereti irányító szerepét játssza; még egyszer végig kellett hallgatnia a történetet, melyet Joan már elmondott; melyet Szent Mónikákkal és méhbántalmakkal feldíszítve akkora kéjjel adott tovább Mary Amberleynek. Meg kellett hallgatnia, hogy barátja milyen megszegyenítőnek és kínosnak érzi, hogy nem tud úrrá lenni a testén, hogy nem tudja elűzni azokat az alantas vágyakat, melyek méltatlanok Joan iránti szerelméhez. Vagy talán, magyarázta Brian, Mereditht idézve, és a nagy vulkánt, mely a föld tüzet az égre veti, talán nem is méltatlanok, ha a körülmények megengedték volna, hogy elfoglalják helyüket egy tökéletes házasság bonyolult egészében; de méltatlanok a jelen pillanatban, mikor még nem képesek megtalálni törvényes kifejezésüket, méltatlanok, amennyiben szembe tudnak szállni az öntudat parancsaival.

– El k-k-kellett m-menekülnöm – magyarázta –, b-bizton-ságba kellett helyeznem a t-testemet. Mert nem tudtam f-f-f... – „féken tartani”. Ezt a szót sehogy sem tudta kimondani; be kellett érnie egy kevésbé kifejező szóval – ... nem tudtam u-uralkodni az akaratomon. Az ember szégyelli, hogy milyen gyenge – folytatta Brian.

Anthony bólintott. Gyenge arra, hogy elszánja magát a csókra, és nem kevésbé gyenge, mikor arról van szó, hogy félbeszakítson egy pillanatnyilag kellemes tapasztalatot, bár abban több is volt, mint gyengédség, valami pozitívum, az olyan cselekvés perverz öröme, melyről az ember tudja, hogy bárgyú, veszedelmes, rossz.

– D-de ha az ember t-t-tudja, hogy nem lehet legyőzni – mondta Brian –, legokosabb, azt hiszem, m-megfutamodni. J-jobb, mint elkerülhetetlen b-bajba kerülni.

– Igen, igazad van – mondta Anthony, és arra gondolt, hogy miért is nem fogadott szót az ösztönének, miért nem fordult vissza Kén-dalban.

– És nemcsak m-maga kerül bajba, de mást is bajba kever. – Hosszú csönd következett; majd Brian lassan és fáradságosan magyarázni kezdte, hogy Joanban az a gyönyörű és nagyszerű, hogy olyan természetes. Megvan benne a természetes dolgok ereje és közvetlensége; meleg, nyint a természet, nagylelkű és mélységesen ártatlan. Megvannak benne a nyári táj, a virágzó fa, a ragyogó szemű, fényes tollú vízimadár erényei. Ezt a természetességet szerette legjobban, mert kiegészítő ellentéte az ő saját tépelődő természetének és intellektualizmusának. De ugyanez a természetesség akadályozta meg Joant annak megértésében, hogy miért érezte oly veszedelmesnek a jelenlétét, miért érezte szükségesnek, hogy távol tartsa magát tőle. Joan megsértődött, mert ő visszavonult, azt hitte, azért teszi, mert nem szereti; pedig az igazság, hogy...

„Az igazság az – mondta magában Anthony némi vigaszt lelve újraébredő fölényezésében, gondolatainak gúnyos cinizmusában –, az igazság az, hogy az a lány csókra szomjas, hogy az első simo-gatásra egész teste remegő és borzongó tiltakozásban tört ki a ráerőszakolt önmegtartóztatás ellen.”

– Az igazság – mondta kínlódván Brian –, hogy jobban sz-sz-szere-tem, mint valaha. Kimondhatatlanul szeretem. – Elhallgatott, majd felpillantva Anthonyra, megkérdezte: – Mitévő legyek?

Anthony, még mindig cinikus hangulatban, ki nem mondott válaszának durvaságával újabb belső diadalt aratott, olyan rövid életűt, amilyen olcsót; mert első gondolatát majdnem rögtön nyomon követte a nyugtalanító tudat, hogy most választania kell: vagy megmondja Briannak, mi történt közte és Joan között; vagy pedig valami fájdalomenyhítő, közömbös választ ad a kérdésre, és az igazság közlését későbbre halasztja. A veszélytelen válasz borzalmas negatív kétszínűség lesz; és ha végre kipakol az igazsággal, ez a hazugság, meg mind a többi hazugság, mely a több mint két nap óta tartó hallgatásban meg haszontalan fecsegésben lappangott, elkerülhetetlenül ellene fog szólni.

De az igazságot ebben a sajátos összefüggésben közölni – különösen fájdalmas lenne, nemcsak neki, hanem mindenekelőtt Briannak. Azok után, amit Brian ma este elmondott, nyersen kitalálni a történeteket, tisztára kegyetlenség, előre megfontolt merénylet volna.

– M-m-mitévő... legyek? – ismételte Brian.

– Azt hiszem – mondta Anthony szelíden –, azt hiszem, ki kellene békülnöd a valósággal.

Anthony elhatározta magát, jobban mondva, amint később hálósobájában megfogalmazta – mikor visszagondolt az este eseményeire, magától megtörtént az elhatározás; visszanézett az egész ügyre, és úgy érezte, semmi köze hozzá!

XLIV

1934. szeptember 21.

Szent Teréz mondja: „Nézzük saját hibáinkat és ne a másokéit, ne erőszakoljuk, hogy mindenki a mi nyomdokunkba lépjen, sem olyan gögösek ne legyünk, hogy másokat a lelkeség dolgában oktassunk, mikor talán nem is tudjuk, hogy mi az. A lelkek javáért való hév, bár Isten ültette belénk, gyakran vezethet bennünket tévútra.” Fűzzük még hozzá, hogy „Istennek nagy kegyelme az önismeret gyakorlása, de túl sok belőle éppen annyira káros, mint túl kevés; higgyétek meg, Isten segédelmével többet fogunk elérni azzal, hogy az Istenséget szemléljük, mint ha magunkra irányítjuk tekintetünket”. Isten van vagy nincs. De tapasztalati tény, hogy az Istenség szemlélete – a jóság szemlélése annak legkevésbé meghatározott formájában, olyan módszer, amely szerény mértékben a magunk életében valósítja meg e jóságot, és gyakran olyan tapasztalatra vezet, mintha valaki továbblendítene e jóság megvalósítása felé, olyan valaki, aki nem azonos hétköznapi énünkkel, hanem mérhetetlenül felette áll. A keresztény Isten és a buddhisták öslelke konkrét tapasztalatok értelmezései; a buddhista a hétköznapi jobban eltávolodott állapot megvalósulása, mint a keresztény. A keresztények, természetesen, gyakran tapasztalták ezt az állapotot, és nagy nehézségekkel küzdöttek, hogy róla ortodox fogalmakban számoljanak be. Mindkét elképzelés jogosult – éppenúgy, mint az anyag makroszkopikus felfogása. Mi a világegyetemet bizonyos testi-szellemi készülékkel nézzük. Ez a készülék csak bizonyos ingerekre válaszol. Viszonylagosan szűk határok közé illeszkedik. A tények természete, melyeket valamennyien elsődlegesnek és adottnak fogadunk el, az egyéni szerszám természetétől és az illeszkedés mértékétől függ, melyben nevelkedtünk, vagy amelyet önként választottunk. Ezekből az adatokból vonhatjuk le a következtetéseket, amelyek lehetnek logikailag kifogástalanok vagy kifogásolhatók. Minden filozófia értelmileg jogosult, ha 1. azokból a tényekből indul ki, melyek a bölcselő számára adottak, és 2. a logikai szerkezet, mely ezeken a tényeken nyugszik, kifogástalan. De az értelmileg jogos filozófia nem azonos az erkölcsileg jogosulttal. A szerszámunkat tetszés szerint, akarati művelettel állíthatjuk be. De ez azt jelenti, hogy akarattal módosíthatjuk egyéni tapasztalatainkat, melyeken filozófiánk nyugszik, az adottságainkat, melyekből kiindulva érvelünk. A probléma: hogyan építhetünk valóban szilárd logikai hidakat adott tények és filozófiai okfejtések között. Majdnem megoldhatatlan. Egyetlen kozmologikus elmélet páncélja sem áttörhetetlen. Hát akkor mit tegyünk? Ragaszkodjunk, amennyire csak lehet, a tapasztalati tényekhez – mindig szem előtt tartva, hogy ezeket bárki módosíthatja, akinek kedve van a felfogó gépezetet módosítani. Az ember ilyenformán láthat, mondjuk, gyógyíthatatlan értelmetlenséget és aljasságot, vagy a jó megvalósítható lehetőségeit tetszése szerint; az a kérdés, melyiket választja.

XLV

1928. április 14.

Kimondhatatlan boldogságot – igen, kimondhatatlan boldogságot kellett volna éreznie e levél után. De Hugh area, miközben fel és alá járkált, ahelyett, hogy

ebédelni ment volna, fel és alá a Néprajzi Gyűjtemény hosszú folyosóján, a megtestesült tanácsstalanság és kétségbeesés volt, Helen szavai lüktettek agyában. „Senkit az égvilágon nem érdekel, hogy élek-e vagy meghaltam.”

A mexikói üvegszekrényből a halál kristály-jelképe meg az a másik, türkizekkel kirakott csontkoponya meredt rá, amint elhaladt előtte. „Senkit sem érdekel...” Ez a megfelelő alkalom lehetne számára. Ha boldogtalanabb, rá fog fanyalodni. „Senkit sem érdekel...”

„Senkit, csak magát.” E szavakon érzett ujjongó büszkeségét és örömét az a tudat enyhítette, miközben folytatta az olvasást, hogy Helen valójában nem is sejti, hogyan törődik vele, nem is méltányolja érzelmé pontos minőségét. „Az anyám? – írta. – De utóvégre, amióta azt a borzalmas szert szedi, ő másvalaki lett, valójában mindig más volt, még egészséges korában is. Csak akkor persze nem ennyire más. Ahogy én is mindig másvalaki voltam. Ő számított a lányára; de én mindig önző és felelőtlen voltam. Olyan, mint ő. Másvalaki voltam. Hogyan szerethetett volna? Maga nem önző, Hugh, maga...” De ez nem egyszerűen önzés vagy önzetlenség kérdése, kezdett tiltakozni Hugh, miközben jobb kéz felől a perui vázák valamennyi festett arca a fagyott élet rendíthetetlen erejével meredt rá. Valami másról van itt szó, valami mélyebbről és szellemibbről. Bal oldalán a pápua fejvadászok trófeái csüngtek aszottan, de fantasztikusan kifestve, mint a lefejezett bohócok fejei. A Torres-szorosokból származó koponyákból gyöngyház-szemek csillogtak ki. Igen, szellemibbről – erősítette magában Hugh, és arra gondolt, amit Helenről írt (líraian, líraian!), meg saját érzelmeinek finom elemzésére. Az önzetlenség is benne volt, de valahogy átolvadva a szemlélődésbe, esztétikumká finomodva. Watteau, Cima da Conegliano önzetlensége. És Helen, a szemlélődő és esztétikai önzetlenség... képzelődéseiben és kéziratának tornyosuló lapjain magában hordozta a festmény vagy zenemű érdemeit; valamit, amit örök időkre szóló boldogság nézni és hallgatni, amit talán néha megérintene az ember, mint egy szobrot, szinte észrevehetetlen gyöngédséggel simogatna. És e képzelődésekben Helen néha didergett, boldogtalan volt – az égvilágon senki sem törődött vele, és kérte, hogy vigasztalják és melengessék, az ő karjába bújt, az ő önzetlen, szemlélődő, jóformán nem is létező karjába, és ott pihent biztonságban, de meztelenül, festményként, szüzien, eszményien, de felengedve. .. Tollbokkrétával, mint egy nagykövet, parádés egyenruhában, madárcsőrével, cápafogával felcifrázva, ez a fából faragott álarc egykor tánc közben azt sugalmazta viselőjének, hogy emberfeletti ember, az istenek rokona. „Maga azt mondta, szeretne mindig együtt lenni vetem. Sokat gondolkoztam ezen mostanában, és azt hiszem, én is szeretnék. Drága Hugh, nem vagyok szerelmes magába; de jobban szeretem magát, mint bárki mást. Azt hiszem, maga kedvesebb, jóságosabb, szelídebb, önzetlenebb mindenkinél. És ez biztosan elég jó alap, melyre építhetünk.” Mikor először olvasta e szavakat, rémülettel töltötték el; és most is hasonló tiltakozó izgalommal járt-kelt Új-Kaledónia és a Salamon-szigetek között. Egy fából faragott bonito-hal hasába a melanéziai özvegy egy kis ajtót vágott, és az ajtóban, mint valami éjjeliedény, ott volt a férje koponyája. De mindig szellemileg és esztétikailag szeretett együtt lenni vele. Helen ezt nem képes megérteni? Pedig *igazán* elég világosan megmagyarázta! „Ha még mindig szeretne, itt vagyok – én is szeretném.” Borzalmas, gondolta,

borzalmas! Kierőszakolja elhatározását, lehetetlenné teszi számára, hogy nemet mondjon, azzal, hogy feltételezi, hogy már igent mondott. Úgy érezte, bekerítették, sarokba szorították. Házasság? De hiszen egész életmódját meg kellene változtatnia. A lakás szűk lenne. Helen húst akarna vacsorázni. Bartonné felmondana. Jobb kéz felől egy lándzsa fényes lávadarabokkal volt kirakva, egy másik lándzsahal gerinccsontjaival, egy harmadik emberi csontokkal. „Maga bizonyára bolondnak, könnyelműnek és felelőtlennek tart engem; és igaza is van, eddig az voltam. Reménytelen vagyok. De nem születtem reménytelennek – ilyenné tettek, ilyenné tett az élet, melyet eddig éltem. Most más akarok lenni, és tudom, hogy *tudok* más lenni. *Sérieuse*. Jó feleség és a többi, ami nevetségesen és kínosan hangzik, ha az ember leírja. De többé nem vagyok hajlandó szégyellni a jószágot. Egyáltalán nem vagyok hajlandó.” Ez a felelőtlenségnek, gondolta Hugh, egyik leggyönyörűbb és legmeghatóbb vonása. Elkülöníti a közönséges világtól, kiemeli a hétköznapi emberiségből. Nem óhajtotta, hogy felelős lény és jó feleség legyen. Azt akarta, hogy olyan legyen, mint Ariel, mint az a gyengéd, törékeny teremtés az ő kéziratában, másfajta lény, jón-rosszon túl. Közben bekanyarodott Afrikába. Egy néger nő képmása, aki két kezébe fogta két hosszú hegyes mellét, sötétén csillogott az üveg mögött. A hasa tetoválva, a köldöke tobozban dudorodott ki. A következő üvegszekrény lándzsáinak hegye vassal volt bevonva. Mint Ariel, hajtogatta magában, mint azok a Watteau-k Drezdában, mint Debussy. Ennek a xilofonnal nem a szokásos üreges bunkó a rezonátora, hanem egy emberi koponya, és az elefántcsont fétis-szarvakat végig emberi koponyák körítették, és lábszárcsontok övezték az Asantiból származó szentdobot. Helen elrontja az egészséget, mondta magában neheztelve. És hirtelen, felpillantva, látta, hogy ott van Helen, feléje siet az üvegszekrények közötti keskeny folyosón.

– Maga? – tudta csak suttogni.

De Helen túlságosan fel volt dűlva, semhogy észrevette volna ezt a rémült tekintetet, a sápadtságot, meg a bűnösen elvörösödött arcot, túlságosan tele volt saját gondolataival, semhogy kihallotta volna a rémült szorongás csengését Hugh hangjából.

– Bocsásson meg – mondta lihegve, mikor kezet fogtak. – Nem akartam idejönni és zavarni. De maga nem tudja, mi volt ma délelőtt otthon. – Fejét rázta; az ajka remegett. – Anya olyan volt, mint egy elmebeteg. Nem tudom elmondani... Maga az egyetlen, Hugh...

Hugh esetlenül vigasztalni próbálta. De Helen boldogtalanságának valósága mélységesen más volt, mint az ő elképzelése. Az elképzelés édes szerencsés alkalom volt mindig; a valóság a kikerülhetetlen sors fenyegetése. Kétségbeesetten próbálta más tárgyra terelni a szót. Ezek a Beninből való dolgok igazán érdekesek. Itt van ez az elefántcsont leopard, melyet rézlemezek díszítenek. A néger harcosok bronzból, levél alakú lándzsákkal és kardokkal, övükben ellenségeik fejeimé. A szakállas, sasorrú európaiak magas, tizenhatodik századbeli sisakban és a bő térdnadrágban, kezükben mordály, nyakukban kereszt. Mulatságos jegyezte meg zárójelben, hogy ezek a szegény feketék semmi egyebet nem kaptak a kereszténységből, csak a keresztre feszítés művészetét. Az a büntető expedíció

1897-ben tömérdek keresztet talált. És ez a szép fiatal leányfej, hosszú és keskeny korallgyöngyökből készült frígiai sapkával.

– Nézzen ide! – vágott szavába Helen hirtelen; és feltúrva karján ruháját, két vörös, félkör alakú nyomot mutatott alsó karján, közvetlenül a csukló felett. – Itt harapott meg, mikor vissza akartam kényszeríteni az ágyba.

Hugh-t elfogta a szánakozó felháborodás. – De hisz ez borzasztó! – kiáltotta. – Igazán borzasztó. – Megragadta Helen kezét. – Szegény gyermekem! – Egy pillanatig némán álltak. Majd hirtelen Hugh szánalmán átvillant a tudat, hogy mi történt. Most már nincs menekvés. Újra Bartonnéra gondolt. Mitévő legyen, ha felmond?

XLVI

1934. október 30.

Mark ebédnél szóvá tette, hogy újra elolvasta a *Karenina Anná*-t. Mint regényt jónak találta. De kárhoztatta, hogy még a legjobb képzelet-irodalomból is milyen mélységesen hiányzik az igazság. És sorra vette a mulasztásokat. Az apró testi események majdnem teljes mellőzése, amelyek a napok egymásutánjának kellemes vagy kellemetlen hangulatát eldöntik. Az ürülés, például, melynek megvan a hatalma, hogy felderítse vagy elrontsa a napot. Az emésztés. És a regény- és drámahősnők esetében a havibaj. Aztán az apró betegségek, hurut, reuma, fejfájás, szemgyulladás. A krónikus testi hibák, melyek – mint például az idomtalanóság vagy az impotencia – pazar elmebajokban virágznak ki. És az ismeretlen bél- vagy izomforrásokból származó hirtelen felemelkedések a hétköznapinál erősebb egészségi állapotba. Nem is beszélve a pusztá érzetek szerepéről a boldogság előidézésében. Forró fürdők, például, a szalonna íze, a prém érzése a bőrön, íriszek illata. Az életben egy üres cigarettatárca nagyobb bánatot okozhat, mint szerelmesünk távolléte; könyvekben soha. Majdnem ugyanígy teljesen kihagyják azokat a kis szórakozásokat, melyek betöltik az emberi élet nagyobb részét.

Újságolvasás; üzletekben való kószálás; pletykázkodás; az ábrándozás, minden változatával, attól kezdve, hogy az ember ágyban fekvé elképzeli, mit tenne, ha olyan szeretője, jövedelme, arca, társadalmi helyzete lenne, mint szeretné – egészen addig, hogy egy mozgóképszínházban ülve engedelmesen befogadja a Hollywoodból készen szállított ábrándokat.

A hallgatóság hazugság irgalmatlanul pozitív hazugsággá válik. Az irodalom hallgatólag tudomásul veszi, hogy az emberi lényeket, ha nem is az ész, de legalábbis érhető, jól megszervezett, bevallható érzelmek kormányozzák. Pedig a tények egészen mások. Néha számba jönnek az érzelmek, máskor nem. A szerelem mindent legyőz; de a szerelem néha csak annak az érzésnek a nemesi címere, hogy különösen szeretjük egy bizonyos személy szagát vagy alkatát, az eszelős vágnak, hogy megismételjük valamely sajátos fogásszülte érzetet. Vagy gondoljunk azokra az esetekre (ritkán kerülnek nyilvánosságra, de rengeteg van belőlük, aki tudja, megmondhatja!), kiváló államférfiak, papok, ügyvédek, iparmágnások eseteire, akik látszólag egészségesek, bebizonyíthatóan értelmesek, nyilvánosan oly fennkölt

elveket vallanak; de titokban ellenállhatatlan vonzódást éreznek a pálinka, a sihederek, a vonatban utazó kislányok, a magamutogatás, a szerencsejáték vagy pénzharácsolás, mások kínzása vagy maguk korbácsoltatása iránt, és egyfelől a pénz, a hatalom és a tekintélyvágy, másfelől a nemi élvezet számtalan más eszelős elferdülése iránt. Csupa kis fintor és metafora, eszelős, bevallhatatlan ösztön, melyek ugyanakkora szerepet játszanak az emberi életben, mint a szervezett és jóváhagyott érzelmek. És a szépirodalom elhallgatja ezt aényt. Borzalmas hazugságokat terjeszt a nők és férfiak természetéről.

– Bizonyára jól teszi. Mert ha az emberi lényeknek megmutatnák, hogy milyenek igazán, vagy elpusztítanák egymást, mint a férgeket, vagy felakasztanák magukat. Eszem ágában sincs több szépirodalmat olvasni. Hazugságok nem érdekelnek. Akármilyen költőien vannak is kifejezve. Egyszerűen unalmasak.

Egyetértettem Markkal, hogy a szépirodalom nem teljesíti kötelességét. Hogy fontos volna mindent tudni, és nemcsak tudományos kézikönyvekből tudni, hanem olyan formában, amely e tényeket az egész tudat elé tárja, nemcsak az értelem elé. A teljes kifejezés a képzeletbeli irodalom eszközeivel, mely a teljes igazság megismerésére vezet (az egész tudatban), minden gyógymódnak, minden valódi emberi lény megteremtésére irányuló kísérletnek elengedhetetlen előfeltétele. Belülről kell megteremteni, az én-nel való bánásmód gyakorlása útján, ami egyszerre a test és a szellem gyakorlata. Ugyanakkor kívülről kell megteremteni, társadalmi és gazdasági berendezések segítségével, melyeket az egyén teljes ismeretének azzal a tudatával gondoltak el, hogy az egyén megváltoztathatja magát.

Mark csak nevetett, és azt mondta, hogy azokra az emberekre emlékeztetem, akik házról házra járnak, és mosógépeket árulnak.

1934. november 4.

Nagyon szép gyűlésünk volt Newcastle-ban Millerrel és Purchasz-szel. Nagy és lelkes tömegek – nagyrészt nincstelenek. Jegyezzük meg a jelentős ténytet, hogy a pacifizmus általában fordított arányban áll a jóléttel. Minél nagyobb a szegénység, minél tovább tart a munkanélküliség, annál teljesebb az elhatározás, hogy nem harcolnak többé, annál teljesebb a kételkedés a szokványos bálványok, a Birodalom, a Nemzet becsülete és más hasonlóak iránt. Tagadó állásfoglalás, mely szorosan összefügg a rossz gazdasági viszonyokkal. Ezért lehet rá építeni. Az ilyen pacifizmusnak nincs önálló élete. Mindenekelőtt ki van szolgáltatva az első embernek, aki pénzt hoz – és a háborús veszedelem nagyon fokozná a munkaalkalmakat. Másodszor ki van szolgáltatva az első embernek, aki vonzó, pozitív tant hoz, ha százszor is elmebeteg vagy bűnösen pozitív. A szellem gyűlöli az úrt. Tagadó pacifizmus és a fennálló intézmények iránt érzett kétely csak betöltésre váró gondolkozásbeli úr. A fasizmusnak vagy a kommunizmusnak elég pozitív tartalma van, hogy betöltse. Hirtelen megjelenhetik valaki, akinek olyan képességei vannak, mint Hitlernek. A negatív úr egy pillanat alatt megtelik. Ezek a hitüket vesztett pacifista kételkedők máról holnapra a nacionalizmus fegyelmezett fanatikusaivá, az osztályharc fanatikusaivá, vagy bármi egyébbé válnak. Kérdés:

van-e időnk ezt az űrt pozitív pacifizmussal megtölteni? Vagy, ha van időnk, van-e hozzá képességünk?

XLVII

1934. január 10-12.

Don Jorge távirata látszólag utasítás volt hatszáz zsák kávé azonnali eladására. Valójában azt jelentette, hogy elérkezett a pillanat, és sürgősen várja őket.

Mark őszintén ellenséges arckifejezéssel nézett társára. – Ördög vigye el a beleidet! – mondta.

Anthony tiltakozott, s azt mondta, hogy már egészen jól van.

– Még nem utazhatsz.

– Dehogynem.

– Nem – ismételte Mark haragtól szikrázó gyöngédséggel. – Háromnapos út ösvérháton ezekben az átkozott hegyekben. Sok ez neked.

Anthony bosszankodott barátja szavain, és félt, hogy ha egyetért Markkal, azt a látszatot kelti, hogy nem szívesen száll szembe a rájuk váró fáradalmakkal és veszélyekkel, és makacsul erősgette, hogy ő már igenis utazhat. Mark hinni akart neki, és hamarosan hagyta, hogy meggyőzzék. Elküldték a választ Don Jorgénak – a hatszáz zsákot azonnal eladják; további részletek pénteken – és ebéd után, a kora délután perzselő melegében elindultak a *finca*^[29] felé, magasan fönt a hegyekben, Tapastan felett, ott adnak szállást nekik Don Jorge barátai éjszakára. Mark újra elővette Shakespeare zsebkiadását, és négy órán át sarkantyúzták a makacs ösvéreket, egyre magasabbra a poros kukoricakórókon keresztül, mezőkön át, száraz, lombtalan bokrok között, melyeket végre a kávéültetvények zöld homálya és arany fénye váltott fel, hatalmas árnyas fák tövében. Fel a magasba, egyre magasabbra, miközben Mark elolvasta az egész *Hamlet*-et és a *Troilus és Cressida* két felvonását. Anthony fáradtsága ködében azon gondolkozott, meddig bírja még. De végre leszállt az est, és elérkeztek céljukhoz.

Másnap hajnali négykor újra nyeregbe ültek. A fák alatt a homály kétszeresen csillagtalan éjszakája borult a tájra; de az ösvérek megnyugtató biztonsággal lelték meg az utat a sok kanyargó csapás között. Időről időre láthatatlan citromfák alatt haladtak el, és a sötétségben a virágok illata olyan volt, mint a túlvilág rövid és elmondhatatlan üzenete. Pillanatnyi eksztázis, aztán, amint az ösvérek haladtak, lépésről lépésre fel a köves úton, elenyészett a természetfeletti üzenet, visszatértek a közönséges életbe, melyet jelképesen a bőr és az izzadság szaga képviselt.

A nap felkelt, és valamivel később a kávéültetvény megmivelt erdejéből meredek, csupasz sziklák és fenyvesek közé jutottak. Az ösvény most majdnem vízszintesen, de kanyarogva haladt a hegy kiálló csipkézetei között. Baloldalt a hegyfal meredeken mutatott a völgybe, melyet még sötét árnyék borított. Messze, a száraz évszak porától és az erdei tüzek füstjétől ködös levegőn át, valahol magasan az égen elmosódott fehérség látszott, a Csendes-óceán.

Mark tovább olvasta a *Troilus és Cressida*-t. Egy óra múlva egy olyan meredek lejtőhöz értek, hogy le kellett szállniuk, és kantáron vezetni az ösvérüket. Egy

folyó partjára jutottak. Átgázoltak rajta, és az égető napsütésben felfelé kezdtek kapaszkodni a túlsó hegyoldalban. Nem volt árnyék, a hatalmas, kopár hegyek porszínűek, perzselt fűszínűek voltak. Semmi sem mozdult, még egy gyík sem a kövek között. Az életnek semmi jele vagy hangja. Reménytelenül és üresen, mintha sosem lenne vége, egymásra dőlt hegyek káosza. Mintha a világ végén túl lovagolnának, ki a semmibe, a forró és poros tagadás végtelen térségébe.

Tizenegykor megálltak, és megebédeltek, s egy órával később, mikor a nap majdnem a fejük fölött állt, folytatták útjukat. Az út meredeken felfelé vezetett, majd ezeröttszáz lábnyi mélybe zuhant le, egy szakadékba, aztán ismét emelkedett. Három órakor Anthony olyan fáradt volt, hogy szinte gondolkozni és látni sem tudott. A táj forgott a szeme előtt, közel jött, majd eltávolodott, néha teljesen elsötétült. Hangokat hallott, és agyában a gondolatok külön életet kezdtek élni, önálló életet, örült és örjítő közömbösségükben. Látomásában kép képet követett, nem tudott szabadulni tőlük. Mintha megszállta volna valami, mintha arra kényszerülne, hogy másvalaki életét élje, és más ember agyával gondolkozzon. De a veríték, mely patakokban öntötte el arcát, átítatta ingét és gyapot lovaglónadrágját, ágyékának és combjának tűrhetetlen fájdalma – a sajátja volt. Sajátja, és gyötrő, elviselhetetlen fájdalom. Kísértésbe jött, hogy hangosan felnyögjön, sőt könnyekre fakadjon. De annak a másik személynek a lázalmán át eszébe jutott, hogyan fogadkozott, hogyan esküdözött Marknak, hogy bírni fogja. Megrázta a fejét, és tovább lovagolt, az idegen személy és a félhomályos, tünedékeny táj képzeletvilágán, és fájdalma és fáradtsága förtelmes valóságán át.

Mark hangja riasztotta fel kábultságából:

– Jól vagy?

Felnézett, görcsösen beigazította a szemét, és látta, hogy Mark megáll, és közvetlenül fölötte az ösvény kanyarulatánál vár. Ötven yarddal feljebb a málhahordó öszvér mögött a mozo lépdelt.

– *Mula-a-a!* – hangzott az elnyújtott kiáltás, és egyidejűleg a bot tompa puffanása az öszvér hátán.

– Bocsáss meg – motyogta Anthony –, úgy látszik, elmaradtam.

– Biztos, hogy nincs semmi bajod? Anthony bólintott.

– Már egy óráig sem tart – mondta Mark. – Húzd ki, ha tudod. – Óriási szalmakalapjának árnyékában bátorító mosolyba facsarodott megviselt arca.

Anthony megindultan visszamosolygott, és megnyugtatóan tréfálkozni próbált a fanyergek keménységén.

Mark nevetett. – Ha épen kerülünk ki innen – mondta –, felajánlunk két ezüst feneket compostellai Szent Jakabnak.

Megrántotta a gyeplőt, és megsarkantyúzta öszvérét. Az állat megindult a hegyoldalon, majd egy csúszós kőgörgetegben megbotlott, és térdre rogyott.

Anthony lehunyta szemét, hogy kissé megóvja a vakító napfénytől. A zajra felnyitotta, és megpillantotta Markot, arcra borulva, és az öszvért, amely vad és görcsös mozdulatok sorozata után talpra állt. A táj egyszerre visszazökkent a szilárdságba, a mozgó képek megálltak. Anthony feledve, hogy fáj a háta meg a lába, leugrott a nyeregből, és felrohant az ösvényen. Mikor odaért, Mark a háttára fordult, és felült.

– Megsebesültél? – kérdezte Anthony. A másik a fejét rázta, de nem szólt.

– Vérzel.

A lovaglónadrág a bal térdén elszakadt, s a vörös folt kúszva terjedt végig a lábszáron. Anthony ordított a mozónak, hogy jöjjön vissza a málhahordó öszvérrel; majd letérdelve, kinyitotta zsebkesztését, becsúsztatta a pengét a szakadásba és hosszú csipkézett nyílást fűrészelt a tartós anyagba.

– Tönkreteszed a nadrágomat – hangzott Mark első szava. Anthony nem felelt, csak lemetszett egy jókora darabot a szövetből. Az egész térdkalács és a lábszár felső része csupa nyers hús volt, lejött róla a bőr; ahol nem vérzett, szürke volt a portól és piszoktól. A térd belső hajtásában egy mély vágás, dúsan ömlött belőle a vér. Anthony a homlokát ráncolta, és mintha maga érezné a fájdalmat, beszívta alsó ajkát. Testi utálkozás hulláma keveredett borzadó együttérzésébe. Végigfutott rajta a hideg.

Mark előrehajolt, hogy megnézzé a sebesült térdet. – Ronda dolog – mondta.

Anthony szótlánul bólíntott, kicsavarta kulacsának a dugóját, és zsebkendőjét megnedvesítve kimosta a sebet. Most nem érzett semmit; teljesen elmerült közvetlen feladatában. Semmi nem volt fontos már, kivéve, hogy kimossa a piszokot a sebből, anélkül, hogy fájdalmat okozna Marknak.

Közben a mozo visszajött a málhahordó öszvérrel, és ott állt mellettük, némán, kifejezéstelen fekete szemmel nézve a történéseket.

– Valószínűleg azt hiszi, hogy felesleges ez a húhó – mondta Mark, és mosolyogni próbált.

Anthony felállt, megparancsolta a mozónak, hogy bontsa ki az öszvéren levő csomagokat, és az egyik vászonzsákból előhúzta a gyógyszeres táskáját. A fertőtlenítőszer marására Mark robbanó nevetésben tört ki. – A jód nem ismer semmi emberbaráti komédiát – mondta. – Érvényesül a jó, régimódi elv, hogy az embert saját érdekében megkínózzák. Akár Jehova. Az áldóját! – Újra nevetett, mikor Anthony egy másik nyers húsdarabot kent be. Majd, mikor a térde be volt kötözve, azt mondta: – Add ide a kezedet. – Anthony megfogta a kezét, talpra segítette. Mark néhány lépést tett az úton felfelé és vissza. – Úgy látszik, nincs baj. – Lehajolt, és megnézte az öszvér mellső lábát. Alig látszott rajta egy kis karcolás. – Nincs semmi baj, azonnal folytathatjuk az utat – fejezte be.

Nyeregbe segítették, ép lábával megsarkantyúzta az állatot, s ügetve megindult fel a hegynek. Az út hátralevő részén Anthony többnyire csak merev és egyenes hátát látta, de néha, az út kanyarulatában, arcélét is, mely dermedt sápadtságában márványszerű volt – egy sztoikus szobra, aki megnyúzva, de még elevenen és némán tűri fájdalmát.

A bejelentett egy óránál rövidebb idő alatt – mert Mark olyan tempót diktált, hogy az öszvérek lihegték és beleizzadtak a délutáni hőségbe – belovagoltak San Cristobal el Altóba. A harminc vagy negyven indián *rancho*^[80], melyből a falu állt, egy keskeny párkányon épült, tátongó szakadék szélén, és alatta, a hegy két oldalán, kaotikus összevisszaságban, ködbe veszve húzódtak a dombok vonulatai.

Az előkelő utasok láttára a falusi boltos kisietett a *plazá*^[81]-ra, hogy éjjeli szállást ajánljon fel nekik. Mark meghallgatta, bólíntott, mozdult, hogy leszálljon a nyeregből, majd megvonaglott, és vissza-roskadt.

Hátra sem fordult, – Kénytelen leszel leemelni erről az átkozott öszvérről – kiáltotta hangosan és haragosan.

Anthony és a mozo leemelték; de amint a földön állt, nem akart segítséget elfogadni.

– Tudok a magam lábán járni – mondta kurtán, a homlokát ráncolva, mintha Anthony meg akarta volna sérteni azzal, hogy a karját ajánlotta.

Az éjszakai szállásról kiderült, hogy egy fából épült csűr, félig tele kávézsákokkal és állatbőrökkel. Mark megtekintette a csürt, majd kibicegett ahhoz a zsindeyes fészkerhez, ahova az öszvéreket szállásolták; utána azt indítványozta, hogy nézzenek szét a faluban. – Tekintsük meg a látnivalókat – magyarázta.

A járás, ez nyilvánvaló volt, annyira fájt neki, hogy nem mert megszólalni. Némán haladtak át a kis *plazá*-n, némán nézték meg a templomot, az iskolát, a *cabildó*^[82]-t a falu börtönét. Némán és libasorban. „Mert ha egymás mellett megyünk, gondolta Anthony, láthatom Mark arcát, és ő azt érezné, hogy kémlelik.” Ha pedig előtte megy, az sértés, felszólítás Marknak, hogy jobban szedje a lábát. Anthony szándékosan hátul kullogott, némán gázolt a porban, mint egy indián feleség a férje nyomában.

Majdnem félórába telt, míg Mark úgy érezte, hogy eléggé megkínózta magát.

– Ezek tehát a látnivalók – mondta bőszen. – Gyerünk, és együnk valamit.

Az éjszaka metszően hideg volt, az ágy egyetlen csupasz deszkalap. Anthony reggel nyugtalan és bágyasztó álomból ébredt.

– Ébredj! – ordított rá Mark. – Ébredj!

Anthony megriadva ült fel, és látta, hogy Mark ott ül a másik priccsen, a könyökére támaszkodik, és haragos pillantással néz rá.

– Ideje, hogy induljunk – folytatta nyersen. – Hat óra elmúlt. Anthonynak hirtelen eszébe jutott a tegnapi baleset. – Hogy van a térded? – kérdezte.

– Változatlanul.

– Aludtál?

– Nem, dehogy – felelte Mark ingerülten. Majd elfordította a fejét, és így szólt: – Nem tudok leszállni az ágyról, megmerevedett ez a dolog.

Anthony felhúzta a csizmáját, kinyitotta a csűr ajtaját, hogy világosság jöjjön be, és leült Mark ágyának szélére.

– Jó lesz átkötözni a sebet – mondta, és kezdte kibontani a kötést.

A mullpólya odaragadt a nyers húshoz. Anthony óvatosan húzni kezdte, aztán elengedte. – Megnézem, kaphatok-e egy kis meleg vizet a boltban – mondta.

Mark rekedten felnevetett, a hüvelyk- és a mutatóujja közé fogta a pólyát, hevesen rántott rajta egyet. Tenyéryni vörös cafat maradt a kezében.

– Jaj, ne! – kiáltott fel Anthony, és megvonaglott, mintha ő érezte volna a fájdalmat. Mark csak megvetően mosolygott. – Most újra vérzik – mondta Anthony más hangon, orvosi igazolást lelve kitörésére. De valójában nem a feltépett seb és a vérzés riasztotta meg a legjobban, mikor odahajolt, hogy megnézzé Mark lábát. Az egész térd borzalmasan megdagadt, szinte fekete volt a zúzódástól, a vérző seb széle pedig sárgállott a gennytől.

– Szó sem lenét róla, hogy folytasd az utat, amíg ilyen állapotban van a térded – mondta.

– Ezt nekem kell tudnom – felelte Mark, és kisvártatva hozzáfűzte: – Utóvégre *te* is ezt tetted tegnapelőtt.

A szavakban megvető becsmélés rejtőzött. „Ha egy olyan gyászos figura, mint te, le tudja győzni a fájdalmát, akkor én is...” Ezt akarta kifejezni. De Anthony tudta, hogy a sértés nem szándékos. Olyan gögből fakadt, amely szinte gyerekes volt a maga őszinte erejével. Volt valami megható és nevetséges ebben az őszinteségben. Különben is itt van ennek a szegény fiúnak a térde. Nem alkalmas pillanat a megsértődésre.

– Én akkor már valóban jól voltam – érvelt békülékeny hangon. – A te lábad pedig könnyen elmérgesedhetik.

Mark homlokát ráncolta. – Ha egyszer az öszvéremen ülök, nincs baj – erősködött. – Csak kissé merev és zúzódásos; ennyi az egész. Különben is – fűzte hozzá ellentmondva mindannak, amit előbb mondott – Miajutlában találunk orvost. Minél gyorsabban veszi kézbe a dolgot, annál jobb.

– Útközben még jobban elgennyesedik. Ha várnál itt egy-két napig...

– Don Jorge azt hinné, hogy cserbenhagytam.

– Vigye el az ördög Don Jorgét! Sürgönyözz neki.

– Itt nincs táviróhivatal. Megkérdeztem.

– Küldd el a mozót.

Mark a fejét rázta. – Nem bízom meg benne.

– Miért nem?

– Leinná magát az első alkalommal.

– Más szóval nem akarsz elküldeni.

– Késő is lenne – folytatta Mark. – Don Jorge egy vagy két nap múlva indul.

– És azt képzeled, hogy vele tudsz tartani?

– Ott akarok lenni – mondta Mark.

– Nem lehetsz ott.

– Mondom, hogy ott akarok lenni. Nem hagyom cserben. – Hangja hideg és nyers volt az elfojtott haragtól. – És most segíts talpra – rendelkezett.

– Nem segítek.

A két férfi némán nézett egymásra. Majd Mark erőt vett magán, vállat vont.

– Rendben van – mondta –, majd hívom a mozót. És ha nincs bátorságod Miajutlába jönni – folytatta a dühödt megvetés hangján –, visszalovagolhatsz Tapatlanba. Megyek egyedül. – Majd a nyitott ajtó felé fordult. – Juan! – kiáltott. – Juan!

Anthony megadta magát. – Ahogy akarsz. Ha igazán megörültél... – Nem fejezte be a mondatot. – De én nem vállalom a felelősséget.

– Senki sem kért rá, hogy vállald – felelte Mark. Anthony felállt, és elment a gyógyszeres táskáért. Kimosta a sebet, némán tett új kötést a térdre; majd, miközben a pólyát csomózta, azt mondta: – Mi volna, ha abbahagynánk a veszekedést? Nem egyszerűsítene ez a dolgokat?

Mark néhány pillanatig még visszautasító és ellenséges volt; aztán felnézett, a mosolya barátságossá, békülékennyé simult. – Jó – bólintott helyeslően. – Kössünk békét.

De nem számolt a fájdalommal. Már akkor kezdődött, gyötrelmesen, mikor megpróbált kiszállni az ágyból. Mert kiderült, hogy még Anthony támogatásával sem tud úgy kiszállni, hogy ne hajlítsa be a sebesült térdét; behajlítani pedig kínszenvedés volt. Mikor végre ott állt az ágya mellett, egészen halálsápadt volt, az arckifejezése kegyetlenné keményedett.

– Jól vagy? – kérdezte Anthony.

Mark bólintott, mintha Anthony a legádázabb ellensége volna, aztán kibicegett a csúrból, egyetlen pillantásra sem méltatta.

A kínszenvedés előlről kezdődött, mikor a nyeregbe kellett szállni, és megújult az öszvér minden lépésére. Mint előtte való nap, Mark most is az élen haladt. A csapat élén bizonyíthatta, hogy ő az úr, és egyben kikerülte a fürkésző tekinteteket. A levegő még hideg volt; de Anthony észrevette, hogy Mark időnként előveszi a zsebkendőjét, megtörli az arcát, mintha verítékezne. Valahányszor újra zsebre tette a kendőjét, kivételes dühvel rúgott az öszvérbe egyetlen munkaképes sarkantyújával.

Az ösvény lejtett, majd megint emelkedett, fenyőerdőn keresztül vezetett, lejtett, egyre lejtett. Elmúlt egy óra, két óra, három óra; a nap magasan állt az égen, nyomasztó hőség volt. Három óra, fél négy – most tisztások tárultak eléjük az erdőben, meredek mezőségek, kukoricakórók, néhány kunyhó, egy vízhordó öregasszony, hangtalanul a porban játszadozó barna bőrű gyerekek. Újabb falu határába értek.

– Mi volna, ha megállnánk itt harapni valamit? – kiáltotta Anthony, és ügetésre serkentette öszvérét. – Talán kapunk friss tojást – folytatta, mikor a másik öszvér mellé került.

Mark feléje fordult. Arca fehér volt, mint a fal, s mikor kinyitotta összeszorított állkapcsát, hogy mondjon valamit, az álla leküzdhetetlenül remegett. – Azt hiszem, jobb, ha folytatjuk az utat – kezdte alig hallhatóan. – Még hosszú út van előttünk... – Aztán a szemhéja megrebbent, lecsukódott, a feje lekonyult, teste valósággal összezsugorult; előrebukott az öszvér nyakára, féloldalt csúszott, és a földre esett volna, ha Anthony nem ragadja meg a karját, fel nem fogja estében.

XLVIII

1914. július 23.

Anthony ébresztés után újra elszunnyadt, és későn ért a reggelihez. Mikor belépett a kis nappali szobába, Brian riadt tekintettel pillantott fel, bűnös ijedséggel vágta zsebre a levelet, melyet éppen olvasott, de Anthony az ajtóból még éppen felismerte Joan jellegzetesen nehézkes és kínosan cikornyás írását. Hangsúlyozottan könnyed és derűs hangon kívánt jó reggelt, amikor leült, és oly körülményesen kezdett foglalatzkodni a kávéval, mintha bonyolult tudományos eljárás volna, megkövetelné a teljes odaadást.

„Mondjam meg neki? – tűnődött. – Igen, meg kellene mondanom. Tőlem kellene meghallania, még most is, ha már tudja is. Ördög vigye ezt a lányt! Miért nem tudta megtartani a szavát?” Jogos felháborodást érzett. Joan nem tartotta meg az adott

szavát! És mi az ördögöt írt Briannak? Mi lesz, ha az ő változata másmilyen, mint Joané? És különben is, számár, ha most vall, amikor már késő. Joan megfosztotta az alkalmától, a lehetőségtől, hogy megmondja Briannak, mi történt. Az a nőszemély egészen lehetetlen helyzetbe hozta; haragja önmaga fölött érzett részvétté változott, úgy látta magát, mint a megtestesült jó szándékot, akit az utolsó percben kajánul megakadályoztak abban, hogy jó szándékát megvalósítsa. Joan éppen akkor tömte be a száját, amikor ki akarta mondani a szót, mely mindent megmagyaráz, mindent jóvátesz, és ezzel teljesen elviselhetetlenné tette a helyzetét. Mi az ördögöt vár Joan, és hogyan viselkedjék most Briannal szemben, ha egyszer Brian mindent tud? Ezt a kérdést, legalábbis ő közvetlenül következő néhány perc tartamára, azzal intézte el, hogy elbújt a *Manchester Guardian* mögé. Elrejtőzött, ette a rántottját, és úgy csinált, mintha szenvedélyesen érdekelné az a sok hűhó Oroszország, Ausztria meg Németország körül. De az egyre hosszabbra nyúló csönd túrhetlenné vált.

– Ez a háborús ügy elég csúnyán fest – mondta, anélkül, hogy elbújt volna védősánca mögül.

Az asztal másik végéről Brian valami helyeslő mormogást hallatott. Múltak a másodpercek. Aztán egy visszatolt szék zaja hallatszott. Anthony úgy ült ott, mint aki mélyen elmerül az orosz mozgósításba, és észre sem veszi, mi történik közvetlen közelében. Csak amikor Brian már kinyitotta az ajtót, rezzent fel tüntetően.

– Már indulsz? – kérdezte félig hátrafordulva, de nem annyira, hogy láthassa a másik arcát.

– A-zt h-hiszem, m-ma délelőtt n-nem megyek el hazulról, Anthony helyeslően bólintott, mint a család doktorbácsija.

– Helyes – mondta, és hozzáfűzte, hogy ő a maga részéről délelőttre kerékpárt akar bérelni a faluban, és lerándul Ambleside-ba. Néhány dolgot kell vásárolnia – Ebédnél találkozunk – fejezte be.

Brian nem felelt semmit. Az ajtó becsukódott mögötte.

Háromnegyed egy felé Anthony már visszaadta a kölcsönkerék-párt, és a ház felé ment fel a domboldalon. Most már véglegesen eltökélte magát, egyszer s mindenkorra: mindent elmond Briannak – majdnem mindent, abban a pillanatban, amikor hazaér.

– Brian! – kiáltott a küszöbről. Semmi válasz.

– Brian!

Kinyílt a konyhaajtó, és az öreg Bensonné, aki főzött és takarított rájuk, kilépett a keskeny haliba. – Foxe úr – magyarázta – félórával ezelőtt elment sétálni, nem jön vissza ebédre, de azért (mit tetszik szólni hozzá!) evés nélkül akart elindulni; persze belediktáltam néhány szendvicset meg egy kemény tojást.

Anthony valami belső kényelmetlenséggel ült le magányos ebédjéhez. Brian szándékosan kerüli; tehát haragszik vagy – ami rosszabb, jutott Anthony eszébe – megsértődött, annyira, hogy látni sem tudja őt. Ettől a gondolattól megremegett; oly szörnyű dolog valakit megsérteni; oly sértő még a sértő számára is. És ha Brian nagylelkűen, megbocsátóan tér vissza sétájáról – és ismerve őt, Anthony bizonyosra vette, hogy így fog visszatérni –, mi lesz akkor? Az is kínos, ha

megbocsátanak az embernek; kiváltképpen kínos olyan esetben, ha a bűnt az ember nem maga vallotta be. „Csak meg tudtam volna mondani neki – hajtogatta magában –, csak meg tudtam volna mondani neki!” És majdnem sikerült elhíttetnie magával, hogy megakadályozták benne.

Ebéd után kísértelt a bozótos mezőségre a ház mögé, remélve (mert most már halaszthatatlanul sürgős volt, hogy beszélhessen), és egyben (mert a beszéd gyötrelmes művelet lesz) halálosan rettegve, hogy találkozik Briannal. De nem találkozott senkivel. A dombon csupán megpihent, és sikerült egy kis időre kiverni fejéből a maga baját, olyan gonosz dolgokat gondolt ki a szép kilátás rovására. Jellegzetesen és gyalázatosan angol, gondolta, és szerette volna, ha vele volna Mary, hogy meghallgassa megjegyzéseit. Hegyek, völgyek, tavak, a legsilányabb kiadásban. Hitványul kisszerű és zezzugos, akár az angol cottage-építészet, csupa kemencesarok, csupa bájos vonal; semmi nemesség vagy nagyszerűség. Nyoma sincs a tizenharmadik századi nagyzási hóbortnak vagy a barokk handabandázásnak. Csupa kecses-begyés kis fennköltség. Majdnem széles jókedvre derülve indult lefelé a csúcsról.

– Nem – mondta az öreg Bensonné –, Foxe úr még nem jött vissza. Egyedül megteázott, aztán kiült egy fekvőszékre a pázsitra, és Gourmont könyvét olvasta a stílusról. Hatkor kijött Bensonné, és miután körülményesen elmagyarázta, hogy az asztalt megterítette, és hogy a hideg birkapecsenye az éléskamrában van, jó éjszakát kívánt, és elindult az úton saját házikója felé.

Valamivel később csípni kezdték a szúnyogok, és Anthony bement a házba. A svájci óra kis madara kinyitotta ajtaját, hétszer kakukkolt, azzal eltűnt a hallgatásba. Anthony tovább olvasott a stílusról. Félórával később a madár újból előbukkant egyetlen kiáltásra. Vacsoraidő volt. Anthony felállt, és kiment a hátsó ajtóhoz. A ház mögött a domb szinte természetfölötti fényben sugárzott. Briannak nyoma sem volt. Visszament a nappali szobába, és a változatosság kedvéért most Santayanát olvasta. A kakukk nyolcszor élesen csuklott. A naplemente narancssárga foltja felett már feltűnt a hold. Anthony lámpát gyújtott, és behúzta a függönyöket. Aztán ismét leült, próbálta tovább olvasni Santayanát, de a tudománynak e gondosan csiszolt kavicsai a lelkében nyomot sem hagyva gurultak végig agyának felületén. Végül becsukta a könyvet. A kakukk fél kilencet jelentett.

„Baleset – tűnődött. – Csak nem történt valami baleset ezzel a fiúval? De az emberrel nem történik baleset, kivált, ha nyugodt kis sétára indul.” Egyszerre egy új gondolat jutott az eszébe, és a bokaficam vagy lábtörés minden lehetősége egyszerre elenyészett. Brian – ebben most egészen biztos volt – kiment a vasútállomásra. Most a vonatban ül, útban Joanhoz. Ez egészen nyilvánvaló, ha az ember végiggondolja, nem is lehet másként.

– Az áldóját! – mondta Anthony hangosan a kis szoba magányában. Azután éppen a helyzet reménytelenségétől cinikus és közönyös lett, vállat vont, gyertyát gyújtott, és kiment az éléskamrába, hogy behozza a hideg sültet.

„Most azonban – határozta el vacsora közben – igazán megszököm. Egyszerűen elbújok, amíg elsimulnak a dolgok.” Nem érzett lelkiismeret-furdalást. Brian Londonba utazása megszabadította őt, saját felfogása szerint, «minden további

felelősségtől ebben a dologban; úgy érezte, most azt teheti, amihez legtöbb kedve van.

Hogy előkészítse a szökését, vacsora után fölment az emeletre, és csomagolni kezdett. Eszébe jutott, hogy kölcsönadott Briannak egy könyvet, *The Wife of Sir Isaac Harman*-t, hogy alvás előtt olvashassa az ágyban, és gyertyával a kezében átment a folyosón a másik hálószobába. Brian szobájának fiókos szekrényén három boríték volt feltűnően a falhoz támasztva. Kettő, ezt a küszöbről is látta, bélyeggel ellátva, a harmadik bélyeg nélkül. Odalépett, hogy jobban megnézze. A bélyeg nélküli boríték neki volt címezve, a másik Foxe-nének, a harmadik Joannak. Letette a gyertyát, és feltépte a neki szóló levelet. Bizonytalan, de átható félelem kezdett úrrá lenni rajta, valami ismeretlentől való rettegés, melyet nem mert meghatározni. Sokáig állt ott a nyitott borítékkal a kezében, és figyelte saját vérének nehéz lüktetését. Végül erőt vett magán, és kibontotta a levelet. Két levél volt, az egyik Brian írása, a másik Joané. Joan levelének a margójára Brian felül ráírta: „Olvasd el.” Elolvasta.

„Drága Brian. Mire ezt a levelet megkapod, Anthony már elmondta, mi történt. Tudod, igazán történt – kívülről, értsd meg, kérlek, mint egy baleset, mint amikor vonat gázolja el az embert. Én biztosan sohasem gondoltam addig rá, és azt hiszem, Anthony sem, igazán nem. A felfedezés, hogy szeretjük egymást, egyszerűen legázolt bennünket. Szó sem volt arról, hogy szándékosan tesszük. Ezért nem érzem bűnösnek magamat. Sajnálom, igen, kimondhatatlanul sajnálom, hogy fájdalmat fogok okozni neked. Kész vagyok mindent elkövetni, hogy ezt a fájdalmat csökkentsem. Bocsánatot kérek tőled, hogy bántalak. De nem érzem magam bűnösnek, nem érzem, hogy becstelenül viselkedtem veled szemben. Ezt csak akkor érezném, ha szándékosan tettem volna, de nem szándékosan tettem. Hidd el, egyszerűen megesett a dolog velem – velünk. Drága Brian, én kimondhatatlanul sajnálom, hogy fájdalmat okozok neked. Éppen neked. Ha szándékosan kellene tennem, nem tudnám megtenni. Mint ahogy te sem tudnál nekem szándékosan fájdalmat okozni. De ez a dolog ugyanúgy történt, ahogy te fájdalmat okoztál nekem a szerelemtől való félelmeddel. Nem akartál bántani, de bántottál; nem tehetted róla. Az ösztön, hogy bántás, ugyanúgy elgázol téged, mint ahogy ez az ösztön, hogy szeressük egymást, elgázolt most engem meg Anthonyt. Azt hiszem, senki sem hibás, Brian. Nem volt szerencsénk. Minden olyan szép és jó lehetett volna. És aztán megtörténtek ezek a dolgok – először veled, hogy kénytelen voltál engem bántani; aztán velem. Idővel talán még jóbarátok lehetünk. Remélem. Ezért nem is búcsúzom el tőled, drága Brian. Bármilyen is történik, mindig szerető barátnőd vagyok – Joan”

Abban az igyekezetben, hogy megőrizze önbecsülését, és elcsitítsa mélységes nyugtalanságát, Anthony egy kis émelvényre akarta készíteni magát az efféle levelek többnyire hánytató stílusának a gondolatára. A papi szónoklat egyik fajtája, gondolta, és mosolyogni próbált. De sikertelenül. Arca megtagadta az

engedelmisséget. Leejtette Joan levelét, és vonakodva felvette a Brian keze írásával teleírt másik papírlapot.

Kedves A. – Mellékelem a levelet, melyet ma reggel kaptam Joantól. Olvasd el; megtakarítom a magyarázatot. Hogyan tehette? Ezt a kérdést forgattam egész délelőtt agyamban; és most hozzád intézem. Hogyan tehetted? A körülmények talán elgázolták őt – mint egy vonat, ahogy mondja. És ez, tudom, az én hibám volt. De téged nem gázolhattak el. Eleget mondtál el nekem magadról és Mary Amberleyről, hogy egészen világossá váljon: a te esetedben szó sem lehetett szegény Joan vonaljáról. Miért tetted? És miért jöttél ide, és viselkedtél úgy, mintha semmi sem történt volna? Hogyan ülhetél itt, hogyan hagyhattál engem a Joannel való gondjaimról beszélni, hogyan tehetél úgy, mintha velem éreznél, mikor néhány estével előbb te halmoztad el őt csókokkal, melyekkel én nem tudtam elhalmozni. Isten látja lelkemet, elkövettem életemben én is sok gonosz és ostoba dolgot, mindenfélét, de, becsületszavamra, nem hiszem, hogy meg tudtam volna tenni, amit te tettél. Nem hittem volna, hogy bárki meg tudja tenni. Azt hiszem, ezek alatt az évek alatt a hülyék paradicsomában éltem, azt képzelve, hogy a világ olyan hely, ahol az ilyesmi egyszerűen meg sem történhetik. Egy év előtt talán meg tudtam volna barátkozni ezzel a felfedezéssel, hogy igenis, megtörténhetik. Ma már nem tudok. Tudom, ha megpróbálnám, egyszerűen beleőrülnék. Ez az utolsó év jobban megerősített, mint gondoltam. Most látom, hogy belül egészen össze vagyok törve, és hogy állandó akarati erőfeszítéssel tartottam össze magamat. Mintha egy törött szobornak sikerülne valahogyan összefognia magát. És ez most megadta a kegyelemdőfést. Nem tudom tovább tartani magam. Tudom, hogy ha most szembekerülnék veled – és nem azért, mert úgy érzem, hogy olyasvalamit tettél, amit nem lett volna szabad tenned; ugyanígy lennék bárki mással, még az anyámmal is –, igen, ha bárkivel szembekerülnék, aki valaha jelentett valamit számomra, egyszerűen összeesnék, és darabokra törnék. Az egyik pillanatban még szobor, a másikban egy halom törmelék és por. Nem tudok szembenézni ezzel. Talán kötelességem volna, de egyszerűen képtelen vagyok rá. Haragudtam rád, mikor ezt a levelet írni kezdtem; de most úgy érzem, nem gyűlöllek többé. Isten áldjon meg – B.

Anthony zsebre tette a két levelet, meg a feltépett borítékot, fogta a két bélyeges borítékot meg a gyertyát, és lement a nappali szobába. Félórával később kiment a konyhába, s a tűzhelyen, melyen még volt parázs, egyenként elégetett minden írást, melyet Brian hátrahagyott. A két lezárt borítékot többrétű tartalmukkal csak lassan tudta elégetni, újra meg újra meg kellett gyújtani őket, de végül sikerült. A piszkafával hamuvá dörzsölte a papirost, újra fellobbantotta a tüzet, és visszahelyezte a kerek vaslapot a tűzhelyre. Aztán kisétált a kertbe, és a lépcsőn le az útra. Útban a falu felé hirtelen eszébe jutott, hogy többé soha nem találkozhat Maryvel. Kérdezné, kisedné belőle az igazságot, és miután kisedte, elmondaná mindenkinek. Különben is, vajon ő viszont akarná-e látni Maryt, most, hogy Brian... Képtelen volt magában is kimondani a szót.– Teremtőm! – mondta

hangosan. A falu végén néhány pillanatra megállt, hogy átgondolja, mit mondjon, ha bekopog az őrszobába. – A barátom elveszett... a barátom egész nap távol volt... Aggódok a barátom miatt... – Mindegy, akármit mond; sietve folytatta útját, csak az hajtotta, hogy túl legyen rajta.

XLIX

1934. január 12. és 14.

Sötét volt a kis ranchóban, és déltől napnyugtáig fullasztóan meleg; aztán egész éjszaka hideg volt. A válaszfal két fülkére osztotta a kunyhót; az első fülke közepén faragatlan kövekből tűzhely állt, és ha a főzéshez tüzet gyújtottak, a füst lassan behatolt a fatörzsekből összerótt, ablaktalan falak résein. A bútorzat egy szék, két agyagköcsög a víznek, néhány cserép főzőedény meg egy kőmozsár a kukorica őrlésére. A válaszfal másik oldalán néhány kecskelábon álló deszkapriccs. Az egyikre lefektették Markot.

Másnap reggel félrebeszélte a láztól, és a fertőzés térdtől lefelé terjedt, a lábszár majdnem bokáig megdagadt.

Anthonyt, amint ott ült a meleg félhomályban, és az ágyon fekvő idegen ember motyogását és hirtelen kitörő feljajdulásait hallgatta, csak egy kérdés foglalkoztatta. A mozót küldje orvosért meg a szükséges gyógyszerekért Miajutlába, vagy maga menjen?

Két rossz közül kellett választania. Szegény Markra gondolt, aki egyedül marad ezek között az ügyetlen és nem túlságosan jóindulatú vadak között. De még ha vele marad is, mit érhet el a rendelkezésére álló eszközökkel? És tegyük fel, hogy elküldi a mozót, és annak nem sikerül rávennie az orvost, hogy jöjjön rögtön, nem sikerül elhozni a szükséges szereket, talán vissza sem jön. Miajutla, mint Mark mondta, *pulque*^[83] területen fekszik; az olcsó alkohol óceánja lehet ott. Ha nekigyürkőzik, harminc órán belül Mark ágyánál lehet. Fehér bőrű ember, pénz van a zsebében, rászoríthatja, megvesztegetheti az orvost, hogy siessen. És ami majdnem ugyanolyan fontos, élelmiszert is hozhat magával. Határozott. Felállt, és az ajtóból odakiáltott a mozónak, hogy nyergelje meg az öszvérét.

Nem egészen két órája lovagolt, amikor csoda történt. Az ösvény egyik kanyarulatánál, alig ötven lépésnyire egy fehér embert látott közeledni, akit két indián követett, az egyik öszvéren, a másik gyalog, két teherrel megrakott öszvért terelve. Amint közelébe értek, a fehér ember udvariasan megemelte kalapját. Világosbarna, a halántékon Őszes haj, és a sötét bronzsínű arcban megdöbbenően világoskék szemek.

– *Buenos días, caballero*^[84] – mondta.

A kiejtés félreismerhetetlen volt. – Jó reggelt – felelte Anthony angolul. Megállították öszvéreiket, és beszélgetni kezdtek.

– Kevés híján nyolc hónap óta ez az első angol szó – mondta az idegen. Öregedő kis ember volt, alacsony növésű és vézna, de előkelő egyenes tartása bizonyos méltóságot kölcsönzött neki. Arca különös arányokat mutatott, rövid orr, szokatlanul hosszú felsőajak, széles és szorosan összezárt száj. Mint egy inkvizítor

szája. De az inkvizítor megfélemezte magát, és megtanult mosolyogni; mosoly bujkált a mély ráncok köpött, melyek a remegő és érzékeny szájszögleteket az arctól elválasztották. És a csillogó, kérdő szemek körül a bonyolult szarkalábak az állandóan megújuló, nevető szívélyesség nyomainak hieroglifái voltak. „Különös arc – gondolta Anthony –, de bájos.”

– James Miller a nevem – mondta az idegen. – Önt hogy hívják? – És amikor Anthony megmondta: – Egyedül utazik, Anthony Bea-vis? – kérdezte kvéker módra, mindkét nevén szólítva a másikat.

Anthony megmondta, hova igyekszik, és milyen ügyben. – Talán megmondhatja, hogy van-e doktor Miajutlában – fejezte be.

A kis ember szeme körül a hieroglifák hirtelen elmélyültek, és a szája körül bujkáló nevetés kiült az arcára. – Én csak azt tudom, hogy *itt* van a doktor – mondta, és a mellére ütött. – Az edinburghi egyetem orvostudora. És az öszvéreken kiadós gyógyszerkészlet van. – Aztán más hangon folytatta: – Gyerünk! – így kurtán. – Siessünk minél előbb a maga szegény barátjához.

Anthony megfordította az öszvérét, és a két férfi egymás mellett megindult az ösvényen.

– Nos, Anthony Beavis – mondta a doktor –, ezúttal jó helyre fordult.

Anthony bólintott. – Szerencsére – mondta – nem imádkoztam, különben most kénytelen volnék afféle külön Gondviselésben és csodálatos közbenjárásban hinni.

– Ez nagy baj volna – hagyta rá a doktor. – Nem mintha bármikor bármi véletlenül történék. Az ember azt a lapot húzza, amelyet a szemfényvesztő varázsló ráerőltet, azt a lapot, amelyet a belőlünk kiinduló kényszer hatása alatt ránk erőltet. Ok és okozat kérdése ez. – Majd minden átmenet nélkül megkérdezte: – Mi a foglalkozása?

– Azt hiszem, ön szociológusnak nevezne. Legalábbis az voltam.

– Csakugyan! Valóban? – A doktor örömet és meglepetést mutatott. – Én antropológus vagyok. Az utóbbi hónapokban a Lacandone-törzsnél éltem Chiapasban. Kedves nép, ha összeemelegszik velük az ember. Sok anyagot gyűjtöttem. Nős ember különben?

– Nem.

– Sohasem volt nős?

– Nem.

Miller doktor a fejét rázta. – Ez helytelen, Anthony Beavis – mondta. – Meg kellett volna nősülnie.

– Miért gondolja?

– Látom az arcán. Itt meg itt. – Az ajkát meg a homlokát érintette. – Én nős voltam. Tizenegy évig. Aztán meghalt a feleségem. Mocsárlázban. Akkoriban Nyugat-Afrikában dolgoztunk, ő is diplomás volt. Bizonyos tekintetben jobban értette a dolgát, mint én. – Felsőhajtott. – Magából jó férj lett volna. Talán még most is az lehetne. Hány éves?

– Negyvenhárom.

– Fiatalabbnak látszik. Bár ez a fakó arcbőr nem tetszik nekem – tiltakozott hirtelen indulattal. – Gyakran van székrekedése?

– Tulajdonképpen nem – felelte Anthony mosolyogva, és azon tűnődött, vajon kellemes volna, ha mindenki így beszélne? Talán kissé fárasztó volna, ha az ember mindenkit, akivel összeakad, emberi lényként kezelne, és ha mindenkinek joga volna mindent tudni az emberről; de érdekesebb volna, mint úgy kezelni őket, mint a tárgyakat vagy hústömegeket, melyek az ember mellé huppantak le valami autóbuszban, vagy mint akik csak véletlenül súrolják az ember könyökét az utcán.

– Nemigen – felelte.

– Úgy érti, hogy nem kimutathatóan – mondta a doktor. – Kiütései vannak?

– Ritkán és nem sok.

– És a haja hajlamos a korpásodásra. – Miller bólintott, mint aki meggyőződött álláspontja helyességéről. – És a feje is szokott fájni, igaz?

Anthony kénytelen volt bevallani, hogy néha szokott.

– És persze olykor merev a nyaka, és lumbago-rohamai is vannak. Tudom, tudom. Még néhány év, és kész az isiász vagy az arthritis. – A doktor elhallgatott, és kérdően nézett Anthony arcába. – Igen, ez a fakó arcbőr – ismételte, és a fejét rázta. – Ez az irónia, ez a tagadás, ez a „mire-jó-az-egész” magatartás! Negatív. Minden, amit gondol, negatív.

Anthony nevetett, de nevetése némi nyugtalanságot rejtegetett. Kissé zavarba hozza az embert az emberi kapcsolatok keresése fűvel-fával.

– Ó, ne gondolja, hogy bírálgatni akarom! – kiáltott fel a doktor, és őszinte megbánás hangzott ki szavából.

Anthony tovább nevetett, de nem nagyon meggyőzően.

– Ne vegye a fejébe, hogy bármiért is hibáztatom.

A doktor kinyújtotta kezét, és szeretettel megveregette Anthony vállát. – Valamennyien vagyunk, akik vagyunk; és ha arra kerül a sor, hogy azzá tegyük magunkat, aminek lennünk kellene, hát az nem könnyű... Bizony, nem könnyű, Anthony Beavis. Hogyan is gondolkodhatnék maga másképpen, mint negatívan, ha állandó bélmérgezésben szenved? Valószínűleg így született. Örökölte. És azonkívül igen görbén is tartja magát. Roskadozik azon az öszvéren – borzalmas. Összenyomja a gerincét, mintha egy kocsiderék téglá nehezednék rá. Szinte hallja az ember, ahogy csikorognak a szegény csigolyák. S ha a gerinc ilyen állapotban van, mi történik a gépezet többi részével? Rossz rágondolni.

– Azért még élek – mondta Anthony, akit felingerelt testi fogyatékoságainak festszelen felsorolása. – Itt vagyok, hírmondója önmagámnak.

– Valaki itt van hírmondónak – felelte a doktor. – De vajon az-e, aki maga szeretne lenni?

Anthony nem felelt, csak kényszeredetten mosolygott.

– És még az a valaki sem lesz itt sokáig hírmondónak, ha nem vigyáz. Komolyan beszélek – erősgette. – Egészen komolyan. Változtatnia kell a dolgokon, ha tovább akar élni. Ha pedig változtatásról van szó, szüksége lesz minden segítségre, amit csak kaphat, isteni és orvosi segítségre egyaránt. Azért mondom, mert maga tetszik nekem – magyarázta. – Azt hiszem, érdemes megváltoztatni magát.

– Köszönöm – mondta Anthony, ezúttal örömmel.

– Mint orvos, elsősorban bélmosásokat ajánlanék.

– És Isten nevében – mondta Anthony, miközben öröme jóindulatú gúnyba csapott át –, egy sor imádságot meg böjtöt.

– Nem, nem böjtöt – tiltakozott a doktor nagyon komolyan –, nem böjtöt. Csak megfelelő diétát. Semmi húst; ez mérgező a maga számára. És semmi tejet; az csak felfújja a beleit. Egye a tejet sajt és vaj alakjában; sohasem folyékonyan. És minél kevesebb tojást. És, természetesen, naponta csak egyszeri kiadós étkezés. Feleannyira sincs szüksége, mint amennyit eszik. Ami pedig az imádságot illeti ... – sóhajtott, és elgondolkozva ráncolta homlokát. – Tudja, sohasem szerettem igazán. Legalábbis azt nem, amit közönségesen imádságon értenek. A sok külön kegy, útmutatás, bűnbocsánat-könyörgés, mindig azt tapasztaltam, csak növeli az ember önzését, csak arra jó, hogy még jobban elfoglalja magát saját nevelésével, fontoskodó, parányi egyéniségével. Ha a szokott módon imádkozik, csak még jobban belemerül önmagába. Hogy úgy mondjam, visszatér ahhoz, amit kihányt. Pedig hát mindnyájan azt az utat keressük, ami azon túl vezet.

Valami utat, gondolta Anthony, ami túlvezet könyveken, asszonyok illatos és ruganyos húsán, a félelmen és a tunyaságon, azon a fájdalmas, de titkon hízelgő látomáson, mely a világot állatkertnek és örültekházának mutatja.

– Túl ezen a kis piszkos, garasos egyéniségen – mondta a doktor.–, valamennyi nyomorúságos kis erényével és bűnével, valamennyi ostoba vágyával és ostoba igényével. De ha nem vigyáz, akkor az imádság egyszerűen csak megerősíti rossz szokásában, hogy személyeskedjék. Mondhatom magának, klinikus módjára figyeltem meg, az imádság körülbelül ugyanolyan hatással van az emberekre, mint a húsevés. Az imádkozás mégjobban aláhúzza az egyént, mégjobban elkülöníti. Akár a hátszín. Figyelje meg a kölcsönhatást a vallás meg a diéta között. Keresztények húst esznek, alkoholt isznak, dohányoznak; és a kereszténység felmagasztosítja az egyéniséget, hangsúlyozza a könyörgő imádság értékét, azt tanítja, hogy Isten haragszik, és helyesli az eretnekek üldözését. Ugyanezt teszik a zsidók és a mohamedánok. A kóser és felbőszülő Jehova. Birkahús és marhahús – és az egyén földöntúli élete a hurik között. Allah bosszúálló serege és a szent háború. De nézze meg a buddhistákat. Főzelék és víz. És mi a bölcséletük? Nem magasztalják fel az egyént, hanem megpróbálják túllendíteni önmagán. Nem gondolják, hogy az Isten haragudni is tud; a felvilágosulatlanok azt hiszik, Isten velük érez, a felvilágosult azt, hogy nincs, legföljebb mint a világegyetem személytelen szelleme létezik. Ezért tehát nincsenek könyörgő imádságaik; elmélkednek, más szóval megpróbálják saját szellemüket az egyetemes szellembe olvasztani. Végül pedig nem hisznek az egyének sajátos végzeteiben; hisznek az erkölcsi rendben, melyben minden eseménynek oka van és okozata – ahol ugyan a szemfényvesztő varázsló ráncukra a kártyalapot, de csak azért, mert az ember előbbi cselekedetei kényszerítették a szemfényvesztőt, hogy azt ráncukra. Micsoda világok választják el ezt jehovától, az Atyaistentől és a halhatatlan, személyes leiektől! A dolog természetesen így áll: az ember úgy gondolkodik, ahogy eszik. Én buddhista módra táplálkozom, mert rájöttem, hogy így vagyok egészséges és derűs; az eredmény pedig, hogy buddhista módra gondolkodom, és buddhista gondolkodásomnál fogva megerősödöm elhatározásomban, hogy úgy is táplálkozzam.

– És most nekem ajánlja, hogy úgy táplálkozzam.
– Többé-kevésbé.
– És azt akarja, hogy úgy is gondolkodjam?
– Az idők folyamán elkerülhetetlen lesz. De természetesen jobb, ha tudatosan teszi az ember.

– Hát én – mondta Anthony – tulajdonképpen már most is buddhista módra gondolkodom. Talán nem is minden tekintetben, de kétségtelenül sok tekintetben. A marhasült ellenére.

– Maga azt *hiszi*, hogy buddhista módra gondolkodik – mondta a doktor. – De nem úgy gondolkodik. Negatív gondolkodás még nem jelent buddhista gondolkodást; hanem csak az olyan keresztény gondolkodását, aki több húst eszik, mint amennyit meg tud emészteni.

Anthony nevetett.

– Ó, tudom, hogy nevetségesen hangzik – mondta a doktori – De azért, mert maga dualista.

– Nem vagyok az.

– Elméletben talán nem. De gyakorlatban – hogyan lehetne más, mint dualista? Mi maga, Anthony Beavis? Okos ember – ez nyilvánvaló. De ugyancsak nyilvánvaló, hogy a teste öntudatlan. Kitűnő gondolkodó-készülék, és reménytelenül ostoba izom-, csont- és bélrendszer. Persze hogy dualista. *Éli* adualizmusát. Többek közt abból az okból is, hogy túlságosan sok állati fehérjével mérgezi magát. Mint millió más ember! Mi ma a kereszténység legnagyobb ellensége? A fagyasztott hús. Régen csak a vagyonos osztályok voltak igazán kétkedők, kétségbeesettek, negatívak. Miért? Többek között azért, mert csak ők engedhették meg maguknak, hogy túl sok húst egyenek. Most azonban itt az olcsó Canterbury-bárány és az argentinai fagyasztott marha. Még a szegények is megengedhetik maguknak, hogy teljes kételybe és kétségbeesésbe mérgezzék magukat. És csak a leghevesebb izgatószeresek tudják őket valami célra irányuló cselekvésre felrázni, és ami még rosszabb, csak ördögi cselekvésre hajlandók. Hisztérikus felhívásokkal arra lehet őket ösztönözni, hogy üldözzék a zsidókat, legyilkolják a szocialistákat vagy háborúba vonuljanak. Maga egyénileg véletlenül túl értelmes ahhoz, hogy fasiszta vagy nacionalista legyen; azonban ez az elmélet kérdése, nem az életé. Higgye meg nekem, Anthony Beavis, a maga belei megérették a fasizmusra és a nacionalizmusra. A belei miatt vágyakozik rá, hogy valami felrázza borzalmas negativitásából, amelyre a belei ítélték – vágyakozik rá, hogy az erőszak kényszerítse az erőszakra.

– Tulajdonképpen – mondta Anthony – többek közt emiatt vagyunk itt. – Kezével a hegyek tántorgó káosza felé mutatott. – Egyszerűen azért, hogy kirázzam magamból a hasadást. Útban voltunk egy forradalom felé, mikor szegény Staites megsebesült.

A doktor bólintott. – Látja – mondta –, látja! És mit gondol, itt volna maga, ha a belei egészségesek volnának?

– Bizony, nem tudom – felelte Anthony nevetve.

– Nagyon jól tudja, hogy nem volna itt – mondta a doktor majdnem szigorúan. – Legalábbis nem egy ilyen örült vállalkozás kedvéért. Mert persze itt lehetne mint

antropológus, mondjuk, vagy mint tanító, mint orvos, amit akar, mint bármi, ami az emberek megértését és támogatását jelenti.

Anthony lassan bólintott, de nem felelt; azután sokáig némán lovagoltak.

A szabadban világos volt és tisztább is, mint a kis ranchóban. Miller doktor egy kis erdei tisztást választott műtőnek, a falun kívül.

– Remélem, itt légytávolon kívül vagyunk – mondta, de nem látszott túlságosan bizakodónak.

Két mozója tűzhelyet épített, és a tűzön egy fazék víz forrt. A tanítótól asztalt és néhány széket kértek kölcsön, néhány edényt a fertőtlenítő folyadéknak, meg egy lepedőt az asztalra.

Miller doktor Nembutalt adott be Marknak, s mikor érkezett az ideje, Markot eszméletlenül vitték ki a fenyőfák közé. Valamennyi falusi kisfiú elkísérte a hordágyat, és némán figyelve körbeállt, mikor a beteget az asztalra helyezték. Nem gyermekeknek látszottak bő nadrágjukban, széles karimájú kalapjukban, kis összehajtott pokróccukkal a vállukon, hanem felnőtt férfiak nevetséges torzképének.

Anthony, aki az üszkös lábat tartotta, kiegyenesedett, és körülnézve, látta a sok barna arcot, a fekete, kifejezéstelen szemek csillogását. Erre a látványra növekvő félelme hirtelen fékezhetetlen haraggá változott.

– Menjetek innen! – üvöltötte angolul, és hadonászva közeledett feléjük. – Takarodjatok, kis szörnyetegek!

A gyerekek csak lassan és vonakodva vonultak hátrább, azzal a szemmel látható szándékkal, hogy rögtön újra előrenyomulnak, mihelyt Anthony hátat fordít.

Anthony hirtelen kinyújtotta a kezét, és egy kis fiút karon ragadott.

– Te kis dög!

Indulatosan megrázta a gyermeket, majd úrrá lett rajta legyőzhetetlen vágya, hogy fájdalmat okozzon, és úgy megbúbolta, hogy a nagy kalap elrepült a fák közé.

A gyermek nem kiáltott, némán szaladt társai után. Anthony még egy utolsó fenyegető mozdulatot tett feléjük, aztán megfordult, és visszament a tisztás közepére. Alig tett néhány lépést, mikor egy jól irányzott kő a két lapockája közé talált. Dühösen sarkon fordult, és olyan trágárságokba tört ki, amelyeket iskolás kora óta nem mondott.

Miller, aki a kezét mosta az asztalnál, felpillantott. – Mi történt? – kérdezte.

– Ezek az ördögfiukák köveket dobálnak.

– Ügy kell magának – mondta a doktor egykedvűen. – Hagyja őket békében, jöjjön, és teljesítse kötelességét.

A szokatlan egyházi és katonai jellegű szó Anthonyt arra a kényelmetlen tudatra ébresztette, hogy ostoba számár módjára viselkedett. Még annál is rosszabbul. Szégyenletes ostobaságának tudatában felébredt benne az ösztön, hogy igazolja magát. Mélységesen méltatlankodó hangon mondta: – Csak nem akarja megengedni, hogy végignézzék?

– Hogyan akadályozzam meg, hogy nézzék, ha kedvük tartja? – kérdezte a doktor, megtörölve kezét. – És most Anthony Beavis – folytatta keményen –, szedje össze magát. Ez a maga hisztériája nélkül is éppen elég nehéz dolog lesz.

Elnémítva, és – mert szégyellte magát – haragudva Millerre, Anthony kezét mosott, és felvette a tiszta inget, melynek az orvosi köpeny szerepét kellett betöltenie.

– Most tehát – mondta a doktor és előlépett – azzal kezdjük, hogy letisztítjuk a vért a lábról.

„A lábról”, nem az ő lábáról, gondolta Anthony, mikor ott állt a doktor mellett, és nézte az asztalon alvó embert. Valami személytelen dologról, ami senkihez sem tartozik. A láb. De Mark arca, Mark alvó arca, mely most hihetetlenül nyugodt, oly kisimult volt minden kiaszottsága ellenére, mintha ez a halálos kábulat új bőrt vont volna nyúzott és görcsös izmai fölé – ez sohasem válhatik egyszerűen „az” arccá. Az „ő” arca volt, bármily kevésbé hasonlított ahhoz a megvető, gyötrődő álarchoz, melyen át Mark általában a világot nézte. De éppen mert nem hasonlított saját magához, az arc annál igazabban az övé volt. Hirtelen eszébe jutott, mit mondott neki Mark a Földközi-tenger mellett, alig néhány hónappal ezelőtt, amikor arra riadt fel, hogy ezek a most lezárt szemek, melyek akkor tágra nyíltak, és gúnytól csillogóak voltak, csúfondárosan néznek rá a moszkítóhálón át. Talán az ember a valóságban az, akinek álmában látszik. Ártatlanság és béke – a lélek lényege, minden egyéb véletlen.

– Fogja meg ezt a lábat – rendelkezett Miller doktor –, és emelje a lábszárat olyan magasra, amennyire csak tudja.

Anthony megtette, amit mondtak neki. Ebben a torz helyzetben a borzalmasan megdagadt és sötét színű láb még személytelenebbnek látszott, még inkább tárgynak, mint valaha. Az üszkös hús büze az orrába szállt. Hátuk mögül, a fák közül egy hang valami érthetetlen megjegyzést tett; halk vihogás követte.

– Most adja át a lábat a mozónak, és álljon ide. – Anthony engedelmeskedett, és újra érezte az erdő gyantaillatát. – Fogja ezt az üveget.

Csodálkozó moraj hallatszott: „*Amarillo!*”^[85], mikor a doktor flavinnal bekente a lábat. Anthony újra barátja arcába nézett; zavartalanul derült volt. Mélységesen nyugodt és tiszta. A láb, az elhalt feketéllő húsával; a fűrész a hipermangános oldatban, a kések és a csíptetők: a megbabonázott gyermekek, amint kikandikáltak az erdőből – mindez valahogyan nem tartozott Mark lényegéhez.

– Most jön a kloroform – mondta Miller. – Meg a vatta. Megmutatom, hogyan haszna Ma. Azután egyedül kell tovább csinálnia.

Kinyitotta az üveget, és a fenyőfák illata a napsütésben valami kellemetlen és émelyítő édességbe fulladt.

– Így, látja, mi a fortély? – kérdezte a doktor. – Így. Folytassa. Majd megmondom, mikor hagyja abba. Most az érszorítót.

Nem voltak madarak a fákon, bogár is alig akadt. Az erdő halálos csendben volt. E napos tisztás a mozgás meg beszéd kis szigete volt a csend tengerében. És e sziget középpontjában egy másik csend hevert, mélyebb, teljesebb, mint az erdő csendje.

Az érszorító kéznél volt. Miller utasította a mozót, hogy bocsássa le a nevetségesen feltámasztott lábát. Széket húzott az asztal mellé, leült, majd felállt, és miközben utoljára kezet mosott, megmagyarázta Anthony-nak, hogy ülve kell operálni. Az asztal túl alacsony, nem csinálhatja állva. Újra elfoglalta a helyét, és bemártotta a bonckést a hipermangánba.

A széles bőrrétege^ láttára, melyeket mint valami óriási banánhéjat hámozott le a doktor valami vörös és vérző gyümölcsről, Anthonyt borzalmas émelygés fogta el. A nyál elöntötte a száját, és folyton nyelnie kellett, hogy megszabaduljon tőle. A hányinger akarata ellenére rekedt köhögésben tört ki.

– Nyugalom – mondta a doktor fel sem pillantva. Egy ércsíptetővel megfogta egy csöpögő vérfal végét.

– Nézze tudományos szemszögből. – Még egyszer nagyot vágott a vörös húsba. – Ha pedig okádnia kell – folytatta hirtelen keménységgel –, menjen Isten hírével, és intézze el gyorsan. – Majd más hangon, a tanár hangján, aki valami érdekes esetet mutat be tanítványainak, így folytatta: – Az idegeket jó magasan kell átvágni. A szövetek roppantul összehúzódnak a gyógyulásnál. Különben is – fűzte hozzá –, otthon talán újra kell amputálni. Attól tartok, nem lesz valami gyönyörű csonk.

Nyugodt és békés, minden mohóságtól, gonoszságtól, becsvágytól megtisztult ártatlan arc volt – olyan valakinek az arca, aki felszabadult, aki számára nincsenek többé sorompók és kötelékek, aki nem fél többé semmitől, akin nem fog semmi. Olyan ember arca, aki felszabadította magát... Pedig valójában, gondolta Anthony, valójában ez a rossz szagú pára erőszakolta rá a szabadságot. Lehet az ember önmagának a szabadítója? Vannak kelepccék;^de ki lehet szabadulni belőlük. Vannak börtönök; de feltárhatók. És ha a kínzókamrákat sohasem lehet is megszüntetni, talán közömbösíteni lehet a kínokat. Annyira, mint most Mark számára a fűrészelés zörejét, a csontba harapó acélfog felbőszítő recsegés-ropogását, s az acélpenge ide-oda siklását az egyre mélyülő nyílásban. Mark fenséges nyugalommal, szinte mosolyogva pihent.

L

1934 karácsony napja

Isten – személy, vagy nem személy? *Quién sabe?*^[86] Csak kinyilatkoztatás dönthet metafizikai kérdésekben. És a kinyilatkoztatás nem becsületes játék – olyan, mintha valaki három ászot húzna elő a kezelőjéből.

Fontosabb a kérdés gyakorlati része. Mi ad több hatalmat az embernek a jóság befogadására – a személyes vagy személytelen Istenbe vetett hit? Felelet: esete válogatja. Egyik agy így működik, a másik amúgy. Az enyém véletlenül nem érzi szükségét, sőt képtelen rá, hogy a világról személyiség fogalmában gondolkodjék. Patanssali azt mondja, az ember hihet személyes Istenben vagy nem hihet, tetszése szerint. A lélektani eredmények mindkét esetben egyformák.

Azok számára, akiknek a természete személyiséget követel az energia forrásaként, de akik képtelenek elhinni, hogy a világegyetemet a szónak bármely számunkra megfogható értelmében egy *személy* kormányozza, mi a teendő?

Legtöbb esetben visszautasítanak minden vallásosnak nevezhető gyakorlatot. De így a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntjük. A kívánt kapcsolat a személyiséggel történeti is lehet, nemcsak ontológiai. Nem olyan valakivel való érintkezés, aki a jelen pillanatban van, és kormányozza a világegyetemet, hanem olyan valakivel, akiről tudjuk, hogy valamikor a múltban volt. Krisztus követése vagy bármelyik történelmi szereplőé, ugyanazzal az eredménnyel jár, ha a mintaképet valamikor, valahol létezettnek, mint ha most is létezőnek tartjuk. És a jóságról való elmélkedés, a jósággal való érintkezés, a jóság szemlélete bebizonyíthatóan hatékony eszköz a jóság megvalósítására az életben, még akkor is, ha az, amin elmélkedünk, amivel érintkezünk, amit szemlélünk, nem személy, hanem egyetemes szellem, vagy eszmény, amelyről feltesszük, hogy csak az emberi tudatban él. Az alapvető probléma gyakorlati: ki kell dolgozni a lélektani gyakorlatok rendszereit férfiak és nők valamennyi típusa számára. A katolicizmusnak sok rendszere van a lelkigyakorlatokra – jezsuita, franciskánus, karmelita és a többi. A hindu vallásnak, az Északi-Déli és Zen Buddhizmusnak szintén különböző gyakorlatai vannak. Ezen a téren még nagy munka vár ránk. Össze kell gyűjteni, összehasonlítani a mindezekből a forrásokból származó adatokat. Meg kell vizsgálni a könyveket és, ami még fontosabb, az olyan embereket, akik valóban gyakorolták azt, ami a könyvekben van, akiknek van tapasztalatuk a novíciusok tanításában. Idővel lehetséges lesz az Elmélkedés Művészetének teljes és végérvényes kidolgozása. Technikasorozat, mindennemű szellemi típus számára. A jóságról való elmélkedésnek, a jósággal való érintkezésnek és a jóság szemléletének technikái. Mindegyik maga is végcél, de egyben eszköz is arra, hogy gyakorlatban egyet-mást megvalósítsunk a jóságból.

1935.január 1.

Gépek és jó szervezés – modern találmányok; és mint minden áldásért, ezekért is különféle módon fizetni kell. Egyik mód az általános felfogás, melyet gépi és társadalmi hatékonysága támogat, hogy a haladás önműködő és kívülről irányított. Nekünk, egyéneknek, semmit sem kell tennünk az érdekében. Vessünk véget a nem óhajtott dolgoknak, osszunk szét elég pénzt meg árut – és minden rendben lesz. Visszatérés a mágiához, az ember természetes tunyaságának kielégítése. Figyeljük meg, hogy ez a törekvés milyen szembeötlő módon mutatkozik meg az egész modern életben, s ütközik ki minduntalan. Ügy tetszik, mintha nem volna semmi nyilvánvaló kapcsolat egyrészt Wells és a szovjet, másrészt a modern katolicizmus között. De micsoda mély, föld alatti hasonlatosságok! A közelmúlt neokatolicizmusa lényegében a szentségek újjáéledése. Katolikus szempontból ez a mai kor „szakramentális”. A szentségek mágikus ereje elég a megváltáshoz. Az imádság feltűnően hiányzik. Pontos megfelelője a gépekre és hatékony szervezésre támaszkodó, kívülről való haladás-Wells-féle és szovjet gondolatnak. Angol katolikusok számára a szentségek lélektanilag pontosan ugyanazt jelentik, mint Oroszországban a traktorok.

LI

1934. február 7.

Miller a nyitott ajtó előtt leszállt, átadta öszvérét a mozónak, és belépett a kunyhóba.

Mark felkönyökölt az ágyán, úgy figyelte a belépőt – egyenes tartású kis alakját, szapora lépteit, fürkésző gyöngédséget sugárzó kék szemét, és szája szögletét, melyben kitörni készülő nevetés bujkált.

– No, hogy vannak a kis betegek? – Mark sápadt és kiaszott arca gonoszul csúfondáros mosolyba torzult.

Anthony az ágy mellett zsámolyon ült, felpillantott Markra, és eszébe jutott annak az arcnak három hét előtti derűje a hajnali napsütésben a fenyőfák között. Derűs és békés volt. De most, hogy visszatért bele az élet, most, hogy a javulás útján volt, vége volt a békéjének, s Mark az egész világ elkeseredett ellensége lett. A szeméből már gyűlölet sugárzott, még mielőtt annyi ereje volt, hogy beszélni tudott volna. Gyűlölet mindenki ellen, aki a közelébe jött – elsősorban az öreg Miller ellen.

– Nem bírom az örökös pislogását – mondta egyszer Anthonynak. – Senkinek sincs joga úgy járni-kelni, mint egy székrekedés elleni gyógymód eleven hirdetésének.

De Mark ellenszenvének igazi oka más volt. Gyűlölte Millert, mert függött tőle, mert az fáradhatatlanul éberen és hatékonyan ápolta. Szegény Mark! Mily hevesen szenvedett, mert kénytelen volt szolgálatokat elfogadni, és még inkább, mert saját testi gyöngesége arra kényszerítette, hogy kérje ezeket a szolgálatokat! Milyen keserű haragot érzett még a szeretet iránt is, ha olyasvalakitől származott, akivel szemben nem érezhette fölényben magát! Az első pillanattól fogva, hogy öntudatra ébredt, ellenszenvet érzett az orvos iránt, s ez minden nappal fokozódott, mert az öregúr halogatta elutazását, hogy tovább is gondját viselhesse.

– De hát miért nem folytatja az utazását? – kérdezte, s mikor az orvos azt válaszolta, hogy nem sietős a dolga, és hogy az a szándéka, hogy épségben elkísérje a tengerpartra, sőt, minthogy ő maga is oda készül, egészen hazáig a Csatornán át Angliába, Mark indulatosan tiltakozott, kijelentette, hogy a lába már teljesen meggyógyult, és nincs semmi akadálya, hogy a doktor visszatérjen Puerto San Felipébe, sőt ő maga is valószínűleg felül a Los Angelesbe induló északi hajójáratra.

De a doktor ott maradt, ápolta Markot, és közben kilovagolt a szomszédos falvakba, gyógyította a betegeket. A lábadozó számára ez újabb ok volt arra, hogy bosszankodjék – bár hogy miért bosszankodik ezen, azt Anthony nemigen tudta megérteni. Talán azért haragudott, hogy nem ő tesz jót az indiánokkal. Azonban ez már így volt; az öreg Millert fáradhatatlanul az ő „kis betegek”-vel próbálta bosszantani.

Két héttel a műtét után érkezett a hír, hogy Don Jorge felkelési kísérlete csúfosan megbukott. Meglepték, mikor nem vigyázott az őrsége, elfogták, haditörvényszék elé állították, és szárnysegédével egyetemben agyonlőtték. A hírhozó arról is

beszámolt, hogy a két férfi tréfálkozva sétált a katonák sorfala között a temető felé, ahol már megásták a sírjukat.

– És abban a hitben halt meg – jegyezte meg Mark –, hogy nekem az utolsó percben inamba szállt a bátorságom, és cserbenhagytam.

Ez a gondolat újabb sebet ütött rajta.

– Ha nem ér ez az átkozott baleset... – ismételte unos-untalan.

– Ha irányíthatom... Az az eszeveszett hebehurgya természete! Ezért hívott engem. Nem bízott a saját ítéletében. Én meg itt fekszem ebben a büdös disznóólban, mialatt az a szerencsétlen f lótás kísértél a temetőbe... és tréfálkozik, mikor a hűvös reggeli levegőt szívja magába. – *Huele aál cementerio, Don Ramón.*¹⁸⁷¹ Mark is tréfált volna. Ehelyett... Tisztára balszerencse, a gondviselés jellemző hülyesége; de a Gondviselés nem volt kéznél, hogy kitöltse rajta bosszúját. Csak Anthony meg az orvos volt kéznél. Mark magatartása velük szemben, Don Jorge halálának híre után, egyre keserűbb és bosszúsabb lett. Mintha a történelemért személyükben tenné felelőssé őket. Mindkettőjüket,, de kivált az orvost.

– És hogy válik be az édes doktorbácsis modor? – folytatta Mark ugyanazon a gúnyos hangon, melyen a kis betegek iránt érdeklődött.

– Kárba vész, attól tartok – felelte Miller jóindulatúan, mikor letette kalapját, és leült. – Nem ülhetek az ágyuk szélére, mert többnyire nincs ágyuk, csak pokrócuk a puszta földön. Vagy pedig nem tudnak spanyolul, én meg nem értem ezt az indián tájszólást. És hogy van jómaga? – kérdezte.

– *Jómagam* – ismételte meg Mark az orvos kifejezését olyan szertelenül megvető utálattal, mintha valami nyelvi mocsok volna –, jómagam nagyon jól van, köszönöm.

– De kissé Berkeley püspökösen – vetette közbe Anthony. – Fáj a térde, ami már nincs.

Mark egy pillanatig a kőbe vésett undor kifejezésével meredt rá; majd elfordította a fejét, és kinézett a kunyhó ajtaján a fényes esti tájra. – Nem fáj – mondta hidegen, noha alig fél órával előbb fájdalomnak nevezte. – Csak az az érzésem, hogy most is van térdem.

– Sajnos, ezen nem tudok segíteni – rázta fejét a doktor.

– Nem is tételezem fel, hogy tud – mondta Mark, mintha méltósággal utasítana vissza valami becsületébe vágó gyanúsítást.

Miller azzal a megjegyzéssel törte meg a kedélytelen csöndet, hogy a magasabban fekvő völgyekben sok a golyvás.

– Megvan a maga szépsége – mondta Mark, és egy képzeletbeli daganatot simogatott a gégéjén. – Milyen kár azokért a kreténekért, akiket gyerekkoromban lehetett látni Svájcban. Sajnos, kijódozták őket a világból. Átkozottul higiénikusak lettünk manapság. – A fejét rázta, és arcára kiült az anatómiai mosoly. – Mit művel a nép ott fenn a magasban fekvő völgyekben? – kérdezte.

– Kukoricát természet – mondta az orvos. – És közben egymást öli. Óriási vendetta-háló szövö át ezeket a hegyeket. Mindenki benne van. Beszéltem a vezetőikkel, és megpróbáltam rávenni őket, hogy töröljék ezeket a régi adósságokat, kezdjék előlről.

- Halálra unnák magukat.
- Nem, helyette megtanítom őket futballozni. Mérkőzéseket rendezünk a falvak közt. – Miller elmosolyodott. – Rengeteget tudok a vendettákról. Az egész világon. Valójában ki nem állhatják. És nagyon hálásak lesznek a futballért, ha megszokják.
- Uram Jézus!
- Miért „Uram Jézus”?
- Az örökös játékok! Nincs menekvés előlük?
- De hiszen ez az angolok legnagyobb hozzájárulása az emberi civilizációhoz – mondta a doktor. – Sokkal fontosabb, mint a parlamentáris kormányzás, vagy a gőzgép, vagy a newtoni tétel. Fontosabb, még, mint az angol költészet. A költészet sohasem pótolhatja a háborút és a gyilkosságot. De a sportmérkőzések igen. Teljesen és gyökeresen pótolhatják.
- Pótolják! – ismételte Mark megvetően. – Maguk valamennyien beérik pótlékokkal. Anthony a British Museum olvasótermében és az ágyban. Maga pedig a futballpályán keresi. Az isten szerelmére! Miért félnek annyira mindentől, ami igazi?
- Kis darab ideig egyikük sem szólt. Miller Anthonyra nézett, és látva, hogy az nem óhajt válaszolni, visszafordult a másikhoz. – Nem félelemről van itt szó, Mark Staites – mondta nagyon szelíden. – Hanem arról, hogy helyes dolgot válasszunk helytelen helyett...
- Nekem mindig gyanúsak azok a helyes választások, amelyekhez véletlenül kevesebb bátorság kell, mint a helytelenekhez.
- A maga számára a veszély a jóság mértéke?
- Mark vállat vont. – Mi a jóság? Többnyire nehéz megállapítani. De legalább abban biztosak lehetünk, hogy a veszéllyel bátran szembeszállni jó.
- És ennél fogva joga van szántszándékkal veszedelmes helyzeteket teremteni mások terhére? – Miller a fejét rázta. – Nem, nem, Mark Staites. Ha bátor akar lenni, miért ne használná fel a bátorságát jó ügy érdekében?
- Például annak az érdekében, hogy a bennszülötteket futballra oktassa az ember – gúnyolódott Mark.
- Ami gyakran nem is olyan könnyű, mint ahogyan hangzik.
- Valószínűleg nem könnyű megérteni velük a les-szabályt,
- Semmilyen szabályt sem hajlandók megérteni, kivéve azt, hogy ki kell irtani a szomszéd falu népét. És ha az ember ott áll a kétszer tizenegy ember között, akik állig fel vannak fegyverkezve, és gyilkos pillantással méregetik egymást... – Miller elhallgatott; széles szája mosolyba kerekedett, a szinte láthatatlan hieroglifák előbújtak, s szeme a belső nevetés kézzelfogható jelképévé szűkült. – Nos, csak annyit mondhatok, hogy nem olyan könnyű, ahogyan hangzik. Volt már maga valaha dühös emberek között, akik meg akarták gyilkolni?
- Mark bólintott, és kiült az arcára a meglehetősen rosszakarátú elégtétel kifejezése. – Nem is egyszer – válaszolta. – Amikor azt a kávéültetvényt kezeltem, kissé délebbre a parton, Chiapasban.
- És fegyvertelenül állt velük szemben?

– Fegyvertelenül – ismételte Mark. – A politikusok – fűzte hozzá magyarázóan –, akkortáiban még forradalomról beszéltek. Hogy a föld a népé – és más egyébről. Egy szép reggel beállítottak a falusiak, hogy elfoglalják az ültetvényt.

– Amit elveidnél fogva csak helyeselhetél – mondta Anthony.

– Helyeseltem is, természetesen. De nemigen válthattam be, ilyen körülmények között.

– Miért?

– De hát ez csak elég világos, nem? Ott voltak azok az emberek, és felvonultak ellenem. Mondhattam nekik, hogy egyetérték politikájukkal, és átadhattam nekik a birtokot? Nem, ez igazán túl egyszerű lett volna!

– Tehát mit tettél?

– Vagy százan voltak kezdetben – mondta Mark. – Puskákkal meg töltényekkel teleaggatva, mint a karácsonyfák, és valamennyinek a kezében széles pengéjű kés. De udvariasak voltak, halkan beszéltek. Rám nem haragudtak különösebben, és a forradalmi eszme még új volt; nem érezték nagyon biztosnak magukat. Igaz, hogy ez a nép sohasem hangos – fűzte hozzá. – Láttam már némán öldökölni őket. Akár a halak. Ez az ország olyan, mint egy akvárium.

– Akváriumnak látszik – fűzte hozzá Miller –, de ha az ember rájött, hogyan gondolkoznak ezek a halak...

– Tapasztalatom szerint többet ér, ha arra jövök rá, hogyan isznak – mondta Mark. – Az igazi ellenség a tequila. Szerencsére az én felkelőim józanok voltak. Különb... Ki tudja, mi történt volna különben? – Egy kis szünet után folytatta: – Ott álltak a cement-száritó pajtában, én meg csak ültem az irodaajtóban, néhány lépcsőfokkal magasabban. Fölényesen, mintha kihallgatáson fogadnám hűséges alattvalóimat. – Mark nevetett, az arca kiszínesedett, és jóízűen beszélt, mintha maga is élvezné a szavakat. – Száz gonosztevő, kávébarna bennszülött bámul az emberre fekete gyöngyként kiálló teknősbéka szemmel... nem volt nagyon barátságos. De sikerült uralkodnom arcomon és hangomon. Kiderült, hogy jót tesz, ha úgy nézek ezekre az emberekre, mint afféle ronda férgek. Svábbogarakra vagy ganajtúrókra. Száz nagy bémész féreg. Mondom, ez jót tett. De azért kicsit dobogott a szívem. Csak úgy magától – ismerik ezt az érzést, ugye? Mintha eleven madár volna az ember bordája mögött. Madár az ő külön madártudatával. Az ő külön félelmeivel. Furcsa érzés, de izgató. Azt hiszem, életemben nem voltam olyan boldog, mint akkor. Mikor egymagám voltam száz ellen. Száz állig felfegyverzett bennszülött ellen. De azok csak poloskák, csak poloskák. Én meg férfi vagyok. Csodálatos érzés. – Elhallgatott, és befelé mosolygott.

– És mi történt aztán? – kérdezte Anthony.

– Semmi. Egy kis trónbeszédet intéztem hozzájuk. Megmondtam, hogy az ültetvény nem az enyém, és így nem adhatom oda, és én felelek érte. És ha valakit határsértésen vagy kártevésen érek – akkor tudni fogom, mi a teendőm. Csupa szilárdság, csupa méltóság voltam, igazi helytartó. Azután felálltam, megmondtam nekik, hogy most elmehetnek, és elindultam a ház felé. Azt hiszem, egy teljes percig mentem így háttal feléjük. És legalább százan voltak; sohasem lehetett volna kinyomozni, hogy ki sütötte el a fegyverét. Hogy ugrált az a madár a bordáim alatt! – Felemelte kezét, és ujjait a levegőben táncoltatta. – Új érzésem is volt: mintha

hangyák mászkáltak volna fel-alá a gerincemen. Rémület – de csak a test rémülete; autonóm rémület, értik? Magamban tudtam, hogy nem fognak rám lőni, nem löhetnek. Száz hitvány poloska számára ez erkölcsi képtelenség. Madár, táncolt a bordám alatt, hangyák zsibongtak a gerincemen, de a koponyámban férfi volt; az nem vesztette el önbizalmát, ha a test kételkedett is; tudta, hogy megnyerte a játszmat. Hosszú perc volt, de jó perc. Nagyon jó perc. Később is voltak még hasonló percek. Csak egyszer lőttek rám egy este, a bozótból. Ők láthattak, de én őket nem. Kívül voltak a tudatom és az akaratom körén. Ezért volt bátorságuk rám lőni. Ha nem érzik a férfit, a poloskák előmerészkednek. Szerencsére nincs az a bátorság a világon, ami egy indiánt megtanítana jól célozni. Idővel persze véletlenül el is találhattak volna;” de közben a forradalom kiment a divatból. A Csendes-óceán partján nem sok eredményt tudott elérni. – Mark cigarettára gyújtott. Hosszú csend következett.

– No – mondta végül Miller –, így is el lehet bánni egy ellenséges tömeggel. És tekintve, hogy maga életben maradt, és beszámolhatott róla, néha ez a módszer is sikerrel jár. De nem nekem való. Tudja, én antropológus vagyok.

– Mit változtat ez a dolgon?

– Nagyon sokat – felelte Miller. – Antropológus az olyan ember, aki embereket tanulmányoz. De maga inkább poloskákkal foglalkozik. Én magát entomológusnak nevezném, Mark Staithes. – Mosolya nem keltett mosolyt Mark arcán, mereven nézett a doktor szemébe, aztán elfordította fejét.

– Entomológus! – ismételte megvetően. – Ez egyszerűen ostobaság. Mire való a szavakkal való játék?

– Mert a szavak gondolatokat fejeznek ki, Mark Staithes; és a gondolatok cselekedeteket határoznak meg. Ha maga egy embert poloskának nevez, az azt jelenti, hogy úgy akar bánni vele, mint a poloskával. Míg ha embernek nevezi, az azt jelenti, hogy úgy akar bánni vele, mint emberrel. Az én mesterségem, hogy az embereket tanulmányozzam. Ami azt jelenti, hogy az embereket a nevükön kell neveznem; mindig embereknek kell tekintenem; igen, mindig úgy kell bánnom velük, mint emberekkel. Mert ha nem úgy bánunk velük, nem viselkednek ember módjára. Ismétlem, én antropológus vagyok. Emberanyagot akarok. Nem rovaranyagot.

Markból rövid nevetés tört ki. – Hiszen *akarhatunk* emberanyagot – mondta. – De ez még nem jelenti, hogy meg is kapjuk. Amit kapunk, az többnyire — — Ismét nevetett. – Az nagyrészt egyszerű és hamisítatlan poloska.

– Ebben téved – mondta Miller. – Aki embert keres, talál is. Többnyire nagyon rendes embert. Például menjen ezek közé a gyanakvó, durva bánásmódhoz szokott vad emberek közé; menjen fegyvertelenül, üres kézzel. – Kinyújtotta nagy, széles kezét, mintha felkínálna valamit a tenyerén. – Menjen azzal az állhatatos és makacs szándékkal, hogy jót tesz velük: például meggyógyítja a betegeiket. Nem érdekel, hogy milyen keserű panaszai lehetnek a fehérek ellen; végül, ha elég időm van arra, hogy tisztázzam a szándékaimat, elfogadnak barátjuknak, emberekké válnak, akik engem is emberszámba vesznek. Persze – fűzte hozzá és a titkos nevetés jelképei újra előbújtak a szeme körül –, persze, néha megtörténik, hogy az embernek nem marad erre ideje. Keresztülszúrják, mielőtt még igazában nekikezd.

De ez ritkán történik meg, amint látja, velem még sohasem fordult elő – és ha előfordul, van rá remény, hogy az utánunk következő embernek több szerencséje lesz. Az antropológusokat megölhetik; de az antropológia tovább halad; és idővel feltétlenül sikert arat. Míg a maga entomológiai érintkezési módja... – a fejét rázta. – Eleinte talán sikerülhet; rendszerint úgy rá lehet ijeszteni az emberekre, és úgy el lehet képezteni őket, hogy szót fogadnak. Vagyis, ha úgy bánik velük, mint poloskákkal, többnyire úgy is fognak viselkedni – megijednek, és visszabújnak rejtekhelyükre. De abban a pillanatban, amikor alkalmuk kínálkozik, újra maga ellen fordulnak. Az antropológust esetleg megölik, miközben első kapcsolatát megteremti; de aztán biztonságban van; ember az emberek között. Az entomológus talán kezdetben biztonságban van; csak hogy ő a poloskavadász a poloskák között – sőt mi több, olyan poloskák között, akik rossz néven veszik, hogy poloskáknak nézik őket, és tudják magukról, hogy nem azok. Az ő rossz pillanata később következik. A régi história a szuronyokról, melyekkel mindent lehet csinálni, csak rájuk ülni nem lehet.

– Nem kell rájuk ülnie – mondta Mark. – A többiek fenekét sebzi fel, nem a magáét. Ha valaki értelmesen kezeli a szuronyokat, nem látom be, miért ne uralkodhatnék időtlen időig. Az igazi baj persze ott van, hogy nincs megfelelő értelem. A legtöbb poloskavadász semmiben sem különbözik a poloskáktól.

– Így van – hagyta rá Miller. – Tehát nem marad más hátra a poloskavadász számára, mint az, hogy eldobja a szuronyokat, és úgy bánjon a poloskákkal, mint emberi lényekkel.

– De mi értelemről beszéltünk – mondta Mark. Hangjának megvető türelme jelezte, hogy mindent elkövet, hogy ne veszítse el türelmét a vén számmal szemben, amiért az képtelen gondolkodni.

– Az érzelmességnek semmi köze sincsen az értelemhez.

– Ellenkezőleg – erősgette a doktor –, nagyon sok köze vanhozzá. Nem lehet emberi lényekről értelmesen gondolkodni, ha nem vagyunk egy kissé érzelmesek is az irányukban. Persze jó értelemben érzelmesek. Abban az értelemben, hogy szeretjük őket. Ez az első, elengedhetetlen feltétele annak, hogy megértsük őket. Ha nem szereti őket, nem képes megérteni őket; minden éleselméjűség csak az ostobaság más változata lesz.

– Ha pedig szereti őket az ember – mondta Mark –, akkor úrrá lesz rajtunk valami nyálás érzelmesség, és képtelenek leszünk őket olyannak látni, amilyenek. Nézze meg, micsoda torz és megszegényítő dolgok történnek az olyan emberekkel, akikben túl sok a szeretet. A fiatal emberek, akik szerelmesek lesznek, és azt képzelik, hogy az a borzalmas hülye lány a szépség és az okosság mintaképe. Azok az odaadó feleségek, akik állhatatosan hiszik, hogy az ő silány kis fráterük a világ legelbűvölőbb, legnemesebb, legbölcsebb, legmélyebb elméi.

– És talán igazuk van – mondta Miller. – A közöny és a gyűlölet vak, nem a szeretet.

– Nem a szeereetet! – nyújtotta Mark gúnyosan a szót. – Talán elénekelhetnénk egy zsoltárt.

– Szívesen – mosolygott doktor Miller. – Keresztény zsoldárt, vagy buddhista zsoldárt, vagy konfucianus zsoldárt, amilyent parancsol. Én antropológus vagyok és végtére is, mi az antropológia? Alkalmazott tudományos vallás.

Anthony törte meg a hosszú csendet. – De miért csak a bennszülöttekre alkalmazza? – kérdezte. – Mi volna, ha otthon kezdené a jótékonykodást?

– Igaza van – mondta a doktor –, otthon kellett volna kezdenem. Pusztán történelmi véletlen, hogy idegenben kezdődött. Azért kezdődött idegenben, mert mi, angolok, imperialisták vagyunk, és így olyan népekkel kerültünk kapcsolatba, akiknek a szokásai mások voltak, mint a mieink, és ennek következtében furcsábbnak látszanak. Ismétlem, merő véletlen. De bizonyos tekintetben eléggé szerencsés véletlen. Mert ennek segítségével nagy sereg tényről szereztünk tudomást, és értékes technikára tettünk szert, amire otthon nemigen volt mód. Két okból. Mert nehéz önmagunkról elfogulatlanul gondolkodni, és még nehezebb nagyon bonyolult dolgokról helyesen gondolkodni. Otthon megvan mindkettő, a fejlett és bonyolult civilizáció, amely történetesen a mienk. A vad társadalmak valójában civilizált társadalmak, kicsiben és tárva-nyitva. Ezeket elég könnyen megérthetjük. És ha megtanultuk megérteni a vadakat, azon vesszük észre magunkat, hogy a civilizáltakat is megértjük. És még valami. A vadak többnyire ellenségesek és gyanakvóak. Az antropológusnak az a feladata, hogy legyőzze az ellenségeskedést és gyanakvást. És ha ezt megtanulta, akkor megtanulta a politika egész titkát.

– Vagyis...?

– Hajói bánunk az emberekkel, ők is jól bánnak velünk.

– Maga kissé optimista, nem gondolja?

– Nem. *À la longue*⁸⁸¹ mindig jól fognak bánni velünk.

– *À la longue* – mondta Mark türelmetlenül – mindnyájan meghalunk. De mi van a közvetlen jövővel?

– Az embernek kockázatokat kell vállalnia.

– De az európaiak nem olyanok, mint a maga zsoldáréneklő vademberei. Óriási kockázatot jelent a dolog.

– Lehetséges. De még mindig kisebbet, mint az a kockázat, amit akkor vállalunk, ha rosszul bánunk az emberekkel, és háborúra uszítjuk őket. Különben nem is rosszabbak a vadaknál. Csak rosszul kezelték őket... egy kis antropológiára van szükségük, ennyi az egész.

– És ki szolgáltatja nekik az antropológiát?

– Hát többek között – felelte doktor Miller – én. És remélem, maga is, Mark Staithe.

Mark nyüzött fintort vágott, és megrázta a fejét. – Csak vágják át egymás torkát – mondta. – Úgyis ezt teszik, beszélhet nekik. Hadd viseljék békében a számár háborúikat. Különben is – a gyékénypólyára mutatott, mely sebét az ágynemű érintésétől védte –, mit tehetek én még? Nézelődhetem, ennyi az egész. Legokosabb volna, ha mindnyájan csak nézelődnének. Úgysem tart soká. Néhány évig; azután... – Elhallgatott, maga elé nézett, és homlokát ráncolta. – Hogyan is van Rochesternek az a pár verssora? Igen – felemelte a fejét, és szavalni kezdett:

*A gondolatnak bölcs és büszke gépe,
Bénán s fulladtan hever a szemében.*

– Fulladtan a szemében – ismételte. – Ez igazán remek. Fulladtan a szemében. És nem is kell megvárunk a halálunkat. Majd találunk egy meghitt kis pizsokkupacot, és együtt fülhatunk bele, van kedved? – Anthonyhoz fordult. – Majd ott hempergünk a ganajban, és nézzük a doktort, aki legjobb antropológusi és doktorbácsis modorát próbálja ki Göring generálison. Lesz majd min nevetnünk.

– Én azt hiszem – mondta Anthony –, mégis vele tartok, és nevetségessé teszem magam Millerrel.

LII

1914. július 24.

Négyen voltak a felkutató csapatban: Anthony, a rendőr, egy öreg pásztor, akinek ősz pofaszakála és tekintélyt varázsoló arcéle volt, mint egy Viktória-korabeli államférfinak, meg egy tizenhét éves szőke, pirosposzgás siheder, a pék fia. A fiúra bízták a hordágy vászonlapját, a rendőr meg a pásztor hegymászó botnak használták a póznákat.

A nyaraló mögül indultak, libasorban (mint a hajtok, gondolta Anthony), fel a hegy lankáján. Ragyogó nap volt, felhőtlen és szélcsendes. A távoli hegyek mintegy fátyolon át látszottak, elmosódottan a nagy fényben, majdnem színtelenül. Lábuk alatt a fű és a hanga poros volt az aszálytól. Anthony levetette kabátját, majd a kalapját. Egy kis napszúrás egyszerűvé tenné a dolgokat; nem kellene magyarázkodnia és kérdésekre felelnie. Már így is meglehetősen rosszul érezte magát, görcsöt érzett az altestében. De ez valószínűleg kevés. Mennyi nehézség tünne el az útjából, ha igazán megbetegednék! Amint lassan fölfelé kapaszkodtak, kezével minduntalan a fejéhez kapott; a haja forró volt, mint a tűz előtt gubbasztó macska szőre. Kár, gondolta, hogy ilyen sűrű a hajam.

Három órával később megtalálták, akit kerestek. Brian teste előrebukott arccal, egy sziklaöbölfeleében hevert, egy kiugró szikla tövében, a tengersizem felett. A sziklák között páfrányok nőttek, és a forró levegőben az édeskés, nyomasztó szag szinte fojtogató volt. Zsongott a legyekről az egész környék. Mikor a rendőr hátára fordította a tetemet, a szétroncsolt arc szinte felismerhetetlen volt. Anthony egy percre odanézett, aztán elfordult. Egész teste remegni kezdett; egy sziklához kellett támaszkodnia, hogy el ne vágódjék.

– Jöjjön, ifiúr. – Az öreg pásztor karon fogta és elvezette, leültette a fűre, hogy ne lássa a hullát. Anthony várt. Egy sólyom keringett lassan az égen, láthatatlan óra lapjára rajzolva az idő múlását. Végre előjöttek a szikla mögül. Elöl a pásztor meg a fiú, mindegyik a hordágy egy-egy póznáját fogva, mögöttük a rendőr, aki mindkét pózna terhét cipelte. Brian elszakadt kabátját levették és az arcára terítették. Az egyik megmerevedett kar kiállt, és minden lépésnél felrepült és rezgett a levegőben. Az ingen vérfoltok voltak. Anthony felállt, és – bár a többiek ellenkeztek –,

ragaszkodott hozzá, hogy átveszi a rendőrtől a teher felét. Lassan, nagyon lassan megindultak a völgy felé. Három óra elmúlt, mikor végre a nyaralóhoz értek.

Később a rendőr átkutatta a kabát meg a nadrág minden zsebét. Dohányzacskó, pipa, Bensonné szendvicsei, hat vagy hét shilling ezüstpénz, meg a római birodalom gazdaságtörténetére Vonatkozó jegyzetekkel teleírt notesz volt bennük. A világon semmi sem vallott arra, hogy egyéb is történhetett, mint baleset.

Foxe-né másnap este érkezett. Kezdetben merev önfegyellemmel, némán, kővé meredten hallgatta Anthony elbeszélését; aztán hirtelen összeomlott, szinte darabokra tört a szenvedélyes zokogásban. Anthony egy pillanatig tétován állt mögötte; majd kilopódzott a szobából.

Másnap reggel, mikor újra találkoztak, Foxe-né már visszanyerte nyugalalmát – de másféle nyugalmat. Az élő, érző lény nyugalma, nem a szobor gépies és fagyott mozdulatlanságát. Szeme alatt sötét árkok voltak, arca öreg és szenvedő asszonyarc volt; de szenvedéséből szelídség és nyugalom, méltóság, majdnem fenség áradt. Mikor Anthony rátekintett, elszégyellte magát, mintha méltatlan volna a közelségéhez. Szégyellte magát, és önvád gyötörte, még nagyobb önvád, mint előző este, mikor az asszony bánata áttörte önfegyelmét.

Megint szökni kívánt, de Foxe-né maga mellett tartotta egész délelőtt, egyszer hallgatott, másszor beszélt a lassú, szépen csengő hangján. Anthony számára a hallgatás meg a beszéd egyforma kínszenvedés volt. Gyötrelmes volt ott ülni, szótlánul, az óra ketyegését hallgatva és a jövőn tűnődve, töprengve azon, hogy miképpen szabaduljon meg Joantól, mit mondjon neki az ő istenverte leveléről; és időnként suttymban felpillantva Foxe-néra, azt találgatva, hogy mi jár az eszében, tudja-e, sejti-e, mi történt valójában. Igen, Foxe-né hallgatása kínos volt; de éppen olyan kínos volt, mikor megszólalt.

– Most már értem – kezdte lassan és elgondolkodva –, most már értem, hogy hibásan szerettem őt. Túlságosan birtokomba vettem.

Mit feleljen erre? Hogy igaz? Persze hogy igaz. Olyan volt, mint a vámpír, odatapadt szegény Brian lelkéhez. Kiszívta a vérét. Szent Mónika jutott Anthonynak eszébe. Ary Scheffer képe. Az, vámpír. Ha valaki egyáltalán felelős Brian haláláért, ő felelős. De Anthony magamentegető felháborodása elpárolgott, mikor tovább hallgatta.

– Többek között talán azért történt, hogy ráeszméljek, hogy nem ilyen a szeretet. – Egy kis hallgatás után folytatta: – Azt hiszem,

Brian már eleget tudott. Neki igazán nem sok tanulnivalója volt. Kezdetől fogva olyan sokat tudott. Mint Mozart... csak hogy az ő zsenialitása nem zenében nyilatkozott meg, hanem szeretetben. Talán ezért költözhetett el ilyen korán. Míg nekem... – A fejét rázta.¹

– Nekem még kellett ez a lecke. Ennyi év után még oly makacsul ostoba és tudatlan voltam! – Sóhajtott, és újra elnémult.

Vámpír, igen – de ő maga is tudja; vállalja a felelőség ráháruló részét. Hátra vari még az órá háruló rész, amely még bevallatlan. „Meg kellene mondanom neki” – mondta Anthony magában, és végiggondolta mindazt, ami az ő mulasztásából származott, hogy nem tudta elmondani Briannak az egészet. Még tétovázott, mikor Foxe-né újra megszólalt.

– Mindenkit úgy kellene szeretnünk, mint az egyetlen fiunkat – folytatta. – És egyetlen fiunkat csak a többi között, mert képtelenség nem szeretni jobban a többinél, mert több alkalmunk van rá. De ennek a szeretetnek csak mennyiségben volna szabad különbözni a többitől, nem minőségben. Úgy kellene szeretni őt, mint valamennyi többi egyetlen gyermeket – Isten dicsőségére és nem a magunk örömére.

A mélyen vibráló hang tovább beszélt, és Anthony minden szavára egyre bűnösebbnek érezte magát, és ugyanekkor egyre reménytelenebbül bűnéhez láncoltak. Minél inkább halogatja a vallomást, és minél tovább beszél Foxe-né e csüggedt hangnemben, annál keservesebb lesz rátörni az igazsággal.

– Nézze, Anthony – kezdte ismét, hosszú szünet után –, maga tudja, mennyire szerettem magát mindig. Már attól az időtől fogva, mindjárt az anyja halála után... emlékszik? Mikor először volt nálunk. Olyan védtelen kis fiú volt. És én azóta is mindig annak láttam magát. Védtelen a vértete alatt. Mert persze volt vértete. Ma is van. Ami többek között ellenem is vérteti. – Rámosolygott. Anthony lesütötte a szemét, elpirult, és valamit mormolt. – Most nem fontos, miért akart védekezni ellenem – folytatta. – Nem akarom tudni, ha csak maga nem kívánja megmondani. És talán most még jobban akar védekezni ellenem. Mert most azt akarom mondani, hogy szeretném, ha maga lépne Brian helyébe. Arra a helyre – magyarázta –, melyet Briannak kellett volna elfoglalnia, ha a helyes módon szerettem volna őt. Egyetlen fiamként, valamennyi egyetlen fiú közül, akit több alkalmunk van szeretni, mint a többit. Szeretném, ha ez maga lenne, Anthony. De természetesen nem erőszakolom. Magának kell döntenie.

Anthony némán ült, arcát elfordította, fejét lehajtotta. „Mondd ki – kiáltott benne egy hang. – Bárhogyan, mindenáron!” De ha már előbb is nehéz lett volna, most lehetetlen volt. Most, mikor azt mondta, hogy ő foglalja el Brian helyét! Az asszony tette most lehetetlenné. Tehetetlen düh rázta meg. Bárcsak békén hagyná, útjára bocsátana, és ő magára maradhatna! A toroka, hirtelen elszorult, könnyek szöktek szemébe, mellét görcsök szorították; zokogott. Foxe-né átment a szobán, föléje hajolt, vállára tette a kezét.

– Szegény Anthony – suttogta.

Anthony örökre egybeforrt hazugságával.

Az este írt Joannak. Ez a borzalmas baleset. Milyen értelmetlen. Milyen ostoba tragédia. Már megtörtént, mielőtt ideje lett volna közölni Briannal, hogy mi történt közöttük Londonban. Igaz, írt Joan Briannak? Tegnapelőtt délből érkezett levél, melyen az ő írását ismerte fel, de akkor szegény fiú már útban volt. A levelet megőrzi, és majd személyesen adja át, ha találkoznak. Foxe-né csodálatosan viseli bánatát; mindnyájuknak erősnek kell lenniük, és ő sok szeretettel marad igaz barátja.

LIII

1934. február 23.

Helen belépett a nappali szobába, kezében a serpenyő, melyben a szalonna még sercegett a tűztől.

– Gyere reggelizni! – kiáltotta.

– *Komme gleich*¹⁸⁹¹ – hangzott a hálósobából, és egy pillanattal ke-őbb a nyitott ajtóban megjelent Ekki, ingujjban, borotvával a kezében, rózsás arcán szappanhabbal.

Mindjárt megvagyok – mondta angolul, és újra eltűnt. Idén mosolyogva ült asztalhoz. Annyira szerette, hogy határtalan öröme telt e szoros és szakadatlan testi meghittségben, amelyre i s/euénységük kényszerítette őket. Miért vágyódnak az emberek nagy lakásra, külön hálósobára, magányos rejtekhelyekre, amelyeket a gazdagok nélkülözhetetlennek tartanak? Most egyszerűen nem fért a fejébe. Hamis hangon dúdolva, betöltötte a teát, vett a szalonnából, és rendezni kezdte a reggeli postát. *Helen Amberley*. Semmi nagyságos asszony. Kommunista egyenesség és teketóriátlanság. Felbontotta a levelet. Newcastle-ból írtak. Lehetséges-e, hogy ő vagy Giesebrecht március körül egy ifjúnunkás csoportnak a német viszonyokról beszéljen? Hát majd meglátjuk. *Mr. E. Giesebrecht*. Svájci levél; és e vékony szarkaláb-betűk bizonyosan Holtzmanntól valók. Ekki örülni fog.

– Leveled van Holtzmanntól – mondta Helen, mikor a férfi bejött. – Kíváncsi vagyok, mit ír.

Ekki kezébe vette a levelet, és azzal a módszeres megfontoltsággal, amely minden tettét jellemezte, felbontotta; aztán letette tányérja mellé, és vágott magának egy darab szalonnát. Egy falatot a szájába vett, újra kezébe vette a levelet, és lassan rágva, olvasni kezdett. Arcán mélységes és összpontosult komolyság kifejezése jelent meg; ő mindent csak alaposan és teljes szívvel tudott végezni. Mikor elolvasta, visszalapozott az első oldalra, és újra kezdte.

Helen türelmetlensége végül kitört. – Valami érdekes? – kérdezte. Holtzmann a legjobban értesült emigráns újságíró volt; mindig akadt valami közölnivalója. – Mondd el, mit ír.

Ekki nem válaszolt azonnal, hanem néhány másodpercig még némán olvasott, aztán összehajtotta a levelet, és zsebre tette. – Mach Baselben van – – mondta végül, és felnézett Helenre.

– Mach? – ismételte az asszony. – Ludwig Mach?

Az utóbbi néhány hónap alatt a legötletesebb és legbátrabb német elvtárs neve, aki a kommunista propaganda terjesztésével és a cenzúrán fennakadt hírek közvetítésével foglalkozott, Helen számára meghitt és egyben meseszerű lett, mint valami irodalmi vagy mitológiai alak. Hogy Ludwig Mach Baselban van, az majdnem olyan valószínűtlenül hangzott, mint hogy Odüsszeusz van ott, vagy Wotan, vagy a Vörös Pimpernel. – Ludwig Marc Stuttgartból? – kérdezte hitetlenül. Ekki bólintott.

– Oda kell utaznom, hogy beszéljek vele. Mégpedig holnap.

Ekki lassú, hangsúlyos és idegenszerű beszédmodorában e szavakban megvolt a véglegesség és visszavonhatatlanság sajátos csengése. Angolul a legodavetettebb megállapításai is úgy hangzottak, mintha eskü alatt vallaná őket.

– El kell utaznom – mondta még egyszer.

Gondosan, lelkiismeretesen hangsúlyozott, mindegyik szótagnak egyforma értéke volt. Két súlyos spondeusz meg egy fél. Míg egy angol ember, bármilyen visszavonhatatlan is az elhatározása, ezt a mondatot afféle dünyögő anapesztusban mondta volna – el-kell-u-taz-nom. Más embernél ez a beszédmodor, ez a nyomatékos, Jehova-szerű beszédmodor, ahogyan Helen ingerkedve nevezte, túrheteretlenül nevetséges lett volna. De Ekkinék csak fokozta vonzóerejét. Valahogyan helyesnek és megfelelőnek látszott, hogy ez az ember, akit (eltekintve attól, hogy szeretett) jobban tisztelt és bámult, mint bárki mást a világon, ilyen megindítóan nevetséges.

„Ha nem nevezhetném ki néha – magyarázta Helen önmagának –, megavasodna az egész. A mozdulatlan imádat mocsárvize volna. Akár a vallás. Vagy mint Landseer kutyaképei. A nevetés szellőzteti és élteti.”

Ahogy most Ekki arcába nézett (mely oly nevetségesen őszinte és fiatal s egyben oly nyíltan komoly és hősiesen elszánt volt), Helent elfogta az a gyakori érzése, hogy szeretne kipukkadni neveltében, és aztán letérdelni eléje, és megcsókolni a kezét.

– Nekem is el kell utaznom – jelentette ki Helen hangosan, Ekki beszédmodorát utánozva. A férfi előbb azt hitte, tréfál, majd mikor látta, hogy Helen komolyan beszél, maga is elkomolyodott, és ellenvetéseket tett. Fárasztó lesz., harmadik osztályon kell utazni. A költség. De Helen hirtelen olyan volt, mint az anyja – elkényeztetett asszony, akinek a szeszélyeit ki kell elégíteni.

– Mulatságos lesz – kiáltotta izgatottan. – Pompás kaland! – És mikor Ekki továbbra is tagadóan okos akart maradni, Helen megharagudott. – De én veled megyek – ismételte csökönyösen. – *Veled megyek.*

Baselban az állomáson Holtzmann várta őket, de a magas, egyenes, választékos úr helyett, akinek Helen képzelte, tömzsi volt, kis termetű, vastag hurkával a tarkóján, két kis malacszeme között puha, alaktalan krumpliorral. A keze, mikor Helen kezét fogott vele, olyan hideg és izzadt volt, hogy Helen úgy érezte, bepiskították. Suttymban beletörölte a kezét a szoknyájába. De Holtzmann viselkedése még külsejénél és izzadt kezénél is rosszabb volt. Látszott rajta, hogy Helen megjelenése mehökkentette.

– Nem vártam... – dadogta, mikor Ekki bemutatta őket egymásnak; és az arca Szinte széthullott az izgalomtól. Majd összeszedte magát, és egyszerre túlradóan udvarias és szívélyes lett. Özönlött a *gnadige Frau, lieber Ekki, unbeschreiblich froh...*^[90] végig az egész peronon. Mintha színpadon szerepelne, gondolta Helen. És méghozzá rosszul játszik, mint egy harmadrendű ripacs. És milyen utálatosan kapkod! Mi az ördögöt vihog, handabandázik és fintorog? Nyávog és nyavalyog, dünyögte magában Helen. Amint ott haladt mellette, érezte az ellenszenv szúrós burkát. Ez a rémes alak egy csapásra tönkretette az utazás egész örömét. Már-már azt kívánta, hogy bár otthon maradt volna.

– Micsoda förtelmes fráter! – súgta oda Ekkinék, mialatt Holtzmann szertelenül túljátszottá annak a színésznek a szerepét, aki megmondja a hordárnak, hogy óvatosan vigye az írógépet.

– Igazán? – kérdezte Ekki őszinte meglepetéssel. – Nem hittem volna... – Nem fejezte be a mondatot, a fejét rázta. Csodálkozó kis redő ült ki sima homlokára. De

egy pillanat múlva félbeszakította Holtzmann újabb elragadtatott szóáradatát, és megkérdezte, mi a véleménye Machnak a jelenlegi német helyzetről; és mikor Holtzmann válaszolt, elmerülve hallgatta.

Helen félig haragudott rá, hogy ennyire érzéketlen, félig csodálta ezt a képességét, hogy semmi lényegtelenről nem vett tudomást.

„Furcsák a férfiak – gondolta Helen, miközben némán lépkedett Ekki oldalán. – Nekem is ilyennek kellene lennem.”

Ehelyett hagyta, hogy a figyelmét arcok, vihogások és fintorok tereljék el; érzelmeit malacszemekre és zsírhurkákra pazarolta. És közben milliónyi férfi, nő meg gyermek éhezik és fázik, kihasználják, túldolgoztatják, és úgy kezelik őket, mintha nem emberek lennének, hanem igavonó állatok, fogaskerekek és emelők; milliónyi embert állandó félelemben, nyomorban és kétségbeesésben tartanak, ütnek, vernek, taposnak, hazugságokkal bolondítanak, fenyegetésekkel tesznek kezessé, ide-oda terelnek, mint az oktalan állatot a vásárra, és végül a vágóhídra. És itt van ő maga, aki utálja Holtz-mann, mert izzad a keze – ahelyett, hogy tisztelné, azért, amit merészelt, amit elszenvedett a boldogtalan milliók érdekében. A keze izzadt lehet; de szűkösen él a száműzetésben, üldözték az elvei miatt, az igazság bajnoka. Helen elszégyellte magát, de ugyanakkor kénytelen volt azt gondolni, hogy az élet, ha az ember olyan, mint Ekki, furcsán szűk és korlátolt, elképzelhetetlenül színtelen. Fehér-fekete élet, gondolta, kemény, világos és határozott, mint egy Dürer-metszet. Míg az ő élete – az ő élete homályos és sugárzó Turner, Monet, szertelen Gauguin-kép. – Maga olyan, mint egy Gauguin-kép – mondta Anthony azon a reggelen a forró háztetőn, és Helen a baseli állomás hűvös félhomályában hirtelen összerezett, mintha testi fájdalmat érezne.

„Ó, milyen borzasztó – mondta magában. – Milyen borzasztó!”

– És a munkatáborok – kérdezte Ekki feszült figyelemmel. – Mit mond Mach a munkatáborok szelleméről?

Az állomás épülete előtt megálltak.

– Rakjuk le előbb a poggyászatunkat a szállodában – indítványozta Ekki.

De Holtzmann hallani sem akart róla. – Nem, nem, rögtön velem kell jönnie – követelte lelkendezve. – Hozzám, a lakásomra. Mach ott vár minket. Mach nem tudná mire vélni a késést. – De amikor Ekki beleegyezett, Holtzmann még mindig tétován és idegesen álldogált a járda szélén, mint az úszó, aki fél a vízbe ugrani.

„Mi baja ennek az embernek?” – tűnődött Helen türelmetlenül; aztán megszólalt: – Nos, miért nem szállunk taxiba? – Hirtelen elfeledte, hogy a taxik ideje régen lejárt. Az ember villamosra vagy autóbuszra száll. De Gauguin visszasodorta a múltba; természetesnek látszott a taxi gondolata.

Holtzmann nem válaszolt; de hirtelen gyors, izgatott mozdulattal, mint akit a körülmények kellemetlen elhatározásra kényszerítenek, megragadta Ekki karját, félrevonta, és sebesen suttogni kezdett neki valamit. Helen látta, hogy Ekki arcán meglepetés és bosszúság tükröződik, mialatt hallgatja. Mondott valamit, nyilván valami ellenvetést. A másik mosolyogva kérlelte, és simogatni kezdte a karját, mintha hízélgéssel akarná beleegyezésre bírni.

Végül Ekki bólintott, és visszafordult Helenhez. – Holtzmann azt óhajtja, hogy te csak ebédnél csatlakozz hozzánk – mondta kurta, nehézkes modorában. – Azt mondja, Mach nem örülne, ha rajtam kívül más is jelen volna.

– Azt hiszi, feljelentem a náciknak? – kérdezte Helen felháborodva.

– Nem rólad van szó – magyarázta Ekki. – Nem ismer téged. Ha ismerne, egészen más volna a helyzet. De fél. Fél mindenkitől, akit nem ismer. És jól teszi, hogy fél – fűzte hozzá dogmatikus végegeességgel, mely azt jelenti, hogy lezárta a vitát.

Helen nagy erőfeszítéssel lenyelte bosszúságát és bánatát, s bólintott. – Rendben van, akkor majd ebédnél találkozunk. Bár igazán nem fér a fejembe – tört ki belőle –, hogy minek kellett akkor idejönnöm.

– Drága Miss Amberley, *chère consoeur*^[91], *gnädige Frau*, elvtársnő... – Holtzmannból csak úgy dőlt a sok polgári és kommunista udvariasság minden rendelkezésére álló nyelven. – *Es tut mir so leid.*^[92] Igazán sajnálom. Tessék a lakásom címe. Fél egykor. És ha szabad tanáccsal szolgálnom, hogy mint ütheti agyon legjobban a délelőttöt Baselban...

Helen a táskájába csúsztatta a névjegyet, és meg sem hallgatva a tanácsot, hátat fordított a két férfinak, és elsietett.

– Helen! – kiáltott utána Ekki. De Helen ügyet sem vetett rá. Ekki nem kiáltott másodszor.

Hideg volt; de az ég tiszta világoskék, és sütött a nap. És egyszerre csak eltűntek a magas házsorok, és Helen azon vette észre magát, hogy a Rajna partján áll. Áthajolt a híd korlátján, nézte a siető zöld vizet, amint némán, de sebesen és céltudatosan, mint valami élőlény, mint maga az élet, mint a világot kormányzó hatalom, hömpölygött örökösen és ellenállhatatlanul; nézte a vizet, míg végül úgy érezte, mintha ő maga folyna ebben a nagy folyóban, egyet jelentene vele, részese lenne erejének.

*Ha elfog menni, s elfog esni,
Kifogja tetemét keresni?
Ezer s ezer cornwalli ifjú
Könnye fog érte egyre esni.*

Ezt dúdolta. Egyszerre bizonyosnak látszott, hogy győzni fognak, hogy a forradalom egy kőhajításnyira van, ott a folyó első kanyaránál. Az ár ellenállhatatlanul arrafelé hömpölygött. És közben micsoda szamárság volt összekapni Ekkivel, micsoda aljasság! Az önvád egy idő múlva a kibékülés túlaradóan gyengéd reményébe olvadt. „Drágaságom – mondja majd neki –, drágaságom, bocsáss meg. Igazán buta és utálatos voltam.” És Ekki fél karjával átöleli, másik kezével pedig kisimítja homlokából a haját, lehajol, és megcsókolja...

Ahogy sétált, még egyre benne zúgott a Rajna, és Helen, megszabadulva az Ekki ellen elkövetett sértés terhétől, anyagtalanul könnyűnek érezte magát, mintha csak a boldogság ritka és részegítő levegőjében úszna. A koplaló milliók ismét távoli elvontsággá ködösültek. Milyen jó volna minden, milyen szép, mennyire olyan,

amilyennek lennie kell! Még az a kövér öregasszony is tökéletes, még a tizenkilencedik századbeli újkótiikus házak is. És az a csésze forró csokoládé a kávéházban – milyen leírhatatlanul jóízű! És az öreg pincér milyen barátságos és atyai! Barátságos és atyai, ráadásul hihetetlen svájci németséggel, úgy, hogy az ember minden szavára gurulni szeretne neveltében, mintha minden szava, az időjárásról tett megjegyzéseitől kezdve a rossz világon való sopánkodásáig, szakadatlan óriási móka volna. Micsoda torokhangok, micsoda nyerítések! Mint Gulliver nyihaháinak nyelve, gondolta Helen, és fáradhatatlan gyönyörködve e mutatványban, rávette az öreget, hogy tovább nyerítsen és krákogjon.

A kávéházból végül a képtárba ment; és kiderült, hogy a képtár a maga módján éppen olyan elbűvölően komikus, mint a pincér németsége. Ezek a Böcklinek! Ezek a különös képek, melyeket az ember eddig csak levelezőlapokon látott, vagy színes nyomatokon, drezdai penziók falán. Najádok és tritonok pillanatsfelvételei; kentaurók merev és szerencsétlen állásban, mint a versenylovak az újságok képmellékletein. Jóhiszemű és verejtékesen tehetségtelen képek, egyenesen meghatóak. És itt van – mily kimondhatatlanul mulatságos! – itt van a *Halottak Szigete*. A temetői ciprusok, a sírboltszerű templomok, a hosszú leplekbe burkolt alakok, a magányos csónak, amint a sötét bronzszínű tó vizét kavarja. A legjobb vicc. Helen hangosan felnevetett. Mindennek ellenére még most is az anyja lánya volt.

A primitívek termében megállt egy pillanatra kifelé menet, és megnézte Szent Erazmus mártíriumát. A hóhér, tizenötödik századbeli jelmezében, halvány rózsaszín lágyékkötővel, módszeresen forgatta egy emelő fogantyúját – mint valami Mantalini úr a mánt gorglónál –, és méterszámra csavarta fel a szent beleit, melyek a sovány has sebéből nyúltak ki, miközben az áldozat hátradőlt, min-valami díványon, s keleti kényelemben és zavartalan egykedvűséggel nézett az égre. Ebben a tréfa kevésbé finom volt, mint a *Halottak Szigete*-ben, ez kiáltó bohóckodás; de azért a maga egyszerű módján nem kevésbé kitűnő Helen még akkor is mosolygott, mikor kilépett az utcára.

Kiderült, hogy Holtzmann a képtártól alig néhány száz lépésnyire, egy csinos korai tizenkilencedik századi házban lakik (nem érdemli meg ez az izzadó kezű ember!), egy kis kavicsos előkert mögött. Nagy automobil áll előtte. Holtzmanné? – csodálkozott Helen. Úgy látszik, gazdag a vén disznó! Olyan gyorsan odaért a képtárból, hogy még negyed egy sem volt, amikor felment a lépcsőn a bejárathoz. „Nem baj – gondolta. – Le kell nyelniük engem. Egy pillanatig sem várok tovább.” A gondolat, hogy egy pillanat múlva viszontlátja Ekket, megdobogtatta a szívét. „Milyen bolond vagyok! Milyen tökéletes bolond. De milyen csoda jó bolondnak lenni!” Megnyomta a csengőgombot.

Holtzmann maga nyitott ajtót – felöltöben, amint Helen meglepetve látta, mintha éppen távozni akarna. Újra megjelent arcán az a kifejezés, mellyel az állomáson fogadta.

– Túl korán jött – mondta, és mosolyogni próbált; idegessége és zavara már majdnem rettegéssé fajult. – Csak fél egyre vártuk.

Helen nevetett. – Én sem vártam magamat – magyarázta. – Gyorsabban értem ide, mint gondoltam. Át akarta lépni a küszöböt, de Holtzmann kinyújtotta a karját.

– Még nem vagyunk készen – mondta. Az arca vörös volt, és veritékezett. – Tessék visszajönni egy negyedóra múlva – mondta majdnem könyörögve. – Csak egy negyedórát várjon.

– *Nur ein Viertelstündchen*^[93] – nevetett Helen, és azokra a hímzett díványpárnákra gondolt, melyeken a titkos tanácsosok szokták kialudni az ebéd fáradalmait. – De miért ne várnék benn a házban?

– Félretolta Holtzmann, és belépett a sötét kis haliba, melyben ételszag és dohosság terjengett. – Hol van Ekki? – kérdezte, mert hirtelen elfogta a vágy, hogy lássa – pillanatnyi haladék nélkül lássa, hogy megmondhassa neki, milyen aljasság éri magát, de mennyire szereti mégis, mennyire imádja minden aljassága ellenére, milyen boldog, és mennyire szeretné megosztani vele boldogságát! A hall másik végén nyitva állt egy ajtó. Ekki nevét kiáltva, Helen az ajtó felé sietett.

– Állj! – üvöltött mögötte Holtzmann. De Helen már átlépte a küszöböt.

A szoba, amelybe jutott, hálószoba volt. A keskeny vaságyon teljesen felöltözve feküdt Ekki, a feje félrebillent, a szája nyitva. Lassan lélegzett, hosszú hortyogásokban; aludt, de úgy aludt, ahogy Helen még sohasem látta aludni.

– Ekki! – volt még ideje kiáltani, de közben már becsapódott egy ajtó, és Holtzmann hangján kívül egy másik hang is hallatszott, az előtérben zaj és heves mozgás támadt. – Drágaságom...

Ekkor hátulról hirtelen egy kéz nehezedett Helen vállára. Megfordult, és egy idegen férfi arcát látta közvetlenül a saját arca felett; hallotta a háttérből Holtzmann hangját. – *Schnell, Willi, schnell!*^[94] – És mikor az idegen összeszorított foggal sziszegte: – *Schmutziges Frauenzimmer*^[95] – sikolyra nyílt a szája, de rettenetes ütés érte az állat, amitől a foga hevesen összekocant, és sötétség borult reá.

Mikor magához tért, kórházi ágyon feküdt. Parasztok akadtak rá, eszméletlenül hevert egy kis erdőben öt vagy hat kilométernyire a várostól. Betegszállító kocsit vitte vissza Baselba. Csak másnap reggel múlt a kábítószer hatása, és akkor emlékezett mindenre, ami történt. De ekkorra Ekki túl volt a határon, majdnem huszonnégy órája Németországban volt már.

LIV

1935. február 23.

Anthony a délelőttöt a szervezet irodájában töltötte, leveleket mondott tollba. Nagyrészt olyanokat, amelyekben a pacifista hajlamú emberek szellemi aggályaival foglalkozott. „Mit tenne ön, ha egy idegen katona a szeme láttára megtámadná a nővérét?” Nos, akármit tenne is ilyenkor az ember, semmi esetre sem küldi el a fiát, hogy ölje meg az idegen katona másodunokatestvérét. Fárasztó munka! De el kell végezni. Huszonhét levelet diktált, aztán elérkezett az ideje, hogy Helennél ebédeljen.

– Nincs semmi enivaló – mondta Helen, amikor Anthony belépett. – Nem tudtam rászánni magamat a főzésre. Milyen kimondhatatlanul unalmas ebédet főzni! – Hangjában csaknem gonosz kacaj csengett.

Leültek a lazackonzervhez meg a salátához. Anthony beszélgetni próbált; de szavai lepatogtak az asszony mogorva és bánatos hallgatásának áthatolhatatlan felületéről. A végén ő is elnémult.

– Épp ma egy éve – mondta végül Helen.

– Minek? *

– Épp egy éve, hogy azok a gazemberek Baselban... – A fejét rázta, és újra elhallgatott.

Anthony nem mondott semmit. Minden, érezte, amit mondhatna, haszontalanság, csaknem sértés volna.

– Sokszor nem bánnám, ha engem is megöltek volna – folytatta lassan Helen. – Ahelyett, hogy itt hagynak elrothadni, mint valami piszkos rongyot a szemétdombon. Mint egy döglött macskát – fűzte hozzá. – Rothadó, bomló anyagot. – Szenvedélyes utálattal mondta e szavakat.

– Miért mondja ezt? – kérdezte Anthony.

– Mert igaz. Rothadó hullá vagyok.

– Nem kellene annak lennie.

– Nem tehetek róla. Eredendően romló anyagból vagyok.

– Nem, nem az – erősgette Anthony. – Maga is mondta. Mikor Ekkiélt...

– Igaz, akkor nem voltam rothadt.

– Ami egyszer volt, az megint lehet.

– Nélküle nem.

Anthony bólintott. – De igen, ha akarja, lehet. Csak választania kell. Választania, és aztán nekilátni a dolognak, ahogy kell.

Helen fejét rázta. – Engem is meg kellett volna ölniük. Ha tudná, hogy utálok magam! – Torz fintort vágott. – Nem érek semmit. Még annál is kevesebbet. Rongy cafat vagyok. – Majd szünet után: – Még Ekki munkája sem érdekel. Nem szeretem a barátait. Kommunisták. De csak hitvány kis senkik, olyanok, mint a többi. Buták, közönségesek, irigyek, törtető. Ugyanennyi joggal járhatnék csincilla bundában, és vacsorázhatnék a Claridge-ben, az is van ilyen mulatságos. A végén alighanem eladom magamat egy gazdag pasasnak. Persze, csak akkor, ha akad. – Nevetett. Majd keserű magamegvetés hangján folytatta: – Ma egy éve, hogy elkezdtem, és máris jóllaktam vele. Végképp jóllaktam, és alig várom, hogy megszabaduljak tőle. Moslák vagyok.

– De csak maga tejjét róla?

– Persze hogy csak én.

Anthony fejét rázta. – Talán a munkának is része van benne.

– Hogy érti?

– Szervezett gyűlölet... nem éppen vonzó foglalkozás. Az emberek többsége nem érinek szeretne élni.

– Ekki ennek élt. Nagyon sok ember ennek él.

– De miféle ember? – kérdezte Anthony. – Háromféle ember. Idealisták, akiknek rendkívüli tehetségük van az önámításhoz: vagy nem tudják, hogy ez szervezett gyűlölet, vagy őszintén hiszik, hogy a cél szentesíti az eszközt, őszintén azt képzelik, hogy az eszközök nem befolyásolják a célt. Ekki közéjük tartozott. Ők vannak többségben. Aztán van kétféle kisebbség. Azoknak a kisebbsége, akik

tudják, hogy az egész csak szervezett gyűlölet, és gyönyörűségüket lelik benne. És a másik kisebbség, mely becsvágyó, és az egész mozgalmat csak alkalmas gépezetnek tartja saját becsvágya megvalósítására. Maga, Helen, se nem becsvágyó, se nem önámító. És annak ellenére, ami ma egy éve történt, maga nem is akarja igazán kiirtani az embereket – még a nácikat sem. És ezért tartja olyan vonzónak a csincsillát meg az orchideákat. Nem azért, mert valóban vágyódik rájuk. Hanem azért, mert csak rossz dolgok közül választhat.

Elhallgattak. Helen felállt, kicserélte a tányérokat, és egy tál gyümölcsöt tett az asztalra. – Hát mit válasszak? – kérdezte, miközben almát vett a tálból.

– Először is azt – válaszolta Anthony –, hogy gyakorolni próbálja az emberszeretet nehéz művészetét.

– De a legtöbb ember gyűlöletes.

– Gyűlöletes, mert mi gyűlöljük. Ha szeretnénk őket, ők is szeretetre méltókká válnának.

– Gondolja, hogy ez így van?

– Biztosan így van.

– És aztán mit tegyen az ember?

– Nincs „aztán” – mondta Anthony. – Ez életre szóló feladat. A változás minden folyamata életre szóló feladat. Valahányszor az ember hegycsúcsra ér, újabb csúcsot lát maga előtt, olyat, ami letről nem látszott. Vegye például a szellem-test gépezetét. Az ember kezdi megtanulni, hogyan éljen vele jobban; előbbre jut; mikor előbbre jutott, rájön, hogy mégjobban is élhet vele. És így tovább, a végtelenségig. Az eszményi célok eltávolodnak, amint az ember közeledik hozzájuk; másnak látszanak, és jelentősebbnek, mint amikor elindultunk feléjük. Ugyanez történik, ha az emberekkel való tapasztalatunkon próbálunk változtatni. Minden lépés újabb lépéseket követel, nem sejtett lépéseket, olyan cél felé, melyet induláskor nem is láttunk. Igen, ebbe beletelik az ember élete – ismételte. – Nincs „aztán”. Az ember mindössze megpróbálhatja, hogy a személyiség síkján tett felfedezéseit, miközben továbbhalad, a politika és a gazdaság síkjára vetítse. A legelső felfedezések, a legelső között van az, hogy a szervezett gyűlölet meg az erőszak nem a legbiztosabb eszköz az igazság és a béke megvalósítására. Minden ember minden embertársát szeretni tudja. De mi mesterségesen megnyirbáltuk szeretetünket. Konvenciók, gyűlölet és erőszak segítségével. Megnyirbáltuk, és családokba, nemzetségekbe, osztályokba, nemzetekbe szorítottuk. A maga barátai úgy akarják ezeket a megszorításokat kitágítani, hogy még több gyűlöletet és erőszakot alkalmaznak; vagyis ugyanazokkal az eszközökkel élnek, melyek a megszorítások eredeti okai voltak. – Mosolygott. – Igazán nem meglepő tehát, hogy maga ezt a munkát nem tartja nagyon kielégítőnek.

Helen kis ideig némán nézett rá, aztán a fejét rázta. – A csincsilla jobban vonz.

– Nem is vonzza jobban.

– De igen. Inkább legyen rongy cafat. Egyszerűbb. – Felállt. Igyunk egy kis kávé! – A parányi konyhában, miközben várták, hogy a víz felforrjon, Helen hirtelen arról a hirdetési szakmában dolgozó fiatalemberről kezdett beszélni. Néhány hét előtt ismerkedett meg vele. Milyen mulatságos és értelmes fiú! És szenvedélyesen beleszeretett. Helen arcán vakmerő, nevető kajánság ragyogott fel.

– Kék szem – mondta a fiatalember érdemeit lajstromozva, mint valami árverési kikiáltó –, göndör haj, atlétavállak, keskeny csípő, elsőrangú amatőr bokszoló... ez több annál, ami maga valaha is volt, szegény Anthony barátom – fűzte hozzá a megvető szánakozás hangján, mintegy zárójelben. – Egyszóval tökéletesen ágyba való. Vagy legalábbis annak látszik. Mert hiszen az ember sohasem tudhatja igazán, amíg ki nem próbálta, ugye? – Nevetett. – Kedvem volna ma este kipróbálni – folytatta. – Hogy megünnepeljem az évfordulót. Nem gondolja, Anthony, hogy ez jó ötlet? – Anthony nem válaszolt. – Nem gondolja? – erőszakolta. – Nem gondolja? – A férfi arcába nézett, és igyekezett felfedezni a harag, féltékenység vagy undor jelét.

Anthony rámosolygott. – Nem olyan könnyű rongy cafattá válni – mondta. – Sőt, merem állítani, hogy rendkívül nehéz.

Helen arcából eltűnt a jókedv. – Nehéz – ismételte. – Talán ez is hozzájárul, hogy az ember még jobban igyekezzék. – Kis hallgatás után, miközben a vizet a kávéfőzőbe öntötte, megszólalt: – Azt mondta, hogy gyűlésük van ma este?

– Battersea-ben.

– Talán elmegyek, hogy meghallgassam. Ha ugyan – fűzte hozzá, és nevetni próbált –, ha ugyan nem határozom mégis arra magam, hogy más módon ünnepeljem meg az évfordulót.

Mikor megitták a kávéjukat, Anthony hazagyalogolt lakására, hogy néhány órát dolgozzon azon a röpiraton, melyet Purchasnek ígért. A déli postával két levél érkezett. Az egyiket Miller írta, elmondta, milyen kitűnően sikerültek a gyűlések Edinburghben meg Glasgow-ban. A másik levélen nem szerepelt feladó, és gépen íródott.

Uram – kezdődött –, már jó ideje szemmel tartjuk önt, és arra a meggyőződésre jutottunk, hogy nem tűrhetjük tovább aljas, áruló működését. Idejében figyelmeztetjük. Ha még egy olyan gaz pacifista beszédet mond, érdeme szerint fogunk elbánni magával. Hiába fordul a rendőrséghez segítségért. Előbb vagy utóbb a kezünkbe kerül, és ez nem lesz kellemes önnek. Azt hirdették, hogy ma este Battersea-ben fog beszélni. Ott leszünk. Azt tanácsoljuk tehát, ha félti piszkos bőrét, ne jelenjen meg. Nem érdemli meg ezt a figyelmeztetést, de mi még az ilyen büdös árulókkal szemben is méltányosak óhajtunk lenni. – Igaz hívei,

Hazafias angolok csoportja

Ez tréfa, tűnődött Anthony. Nem, valószínűleg komoly. Elmosolyodott. „Milyen erényeseknek érezhetik magukat! – mondta magában. – És milyen hősiéseknek! Az öklüket rázzák Angliáért.”

De az ököl, fűzte tovább gondolatait, mikor leült a kandalló mellé, az ököl órá fog lecsapni, ha felszólal, és ha ezeket nem akadályozzák meg abban, hogy rárontsanak. És arról persze szó sem lehet, hogy ne beszéljen. Arról sem lehet szó, hogy a rendőrségtől kérjen oltalmat. Nem tehet egyebet, minthogy gyakorolja azt, amit hirdet.

De lesz-e annyi lélekerő benne, hogy kibírja? Tegyük fel, hogy megtámadják, hogy összevissza verik? Lesz-e annyi ereje, hogy kiállja?

A röpiraton próbált dolgozni; de a személyes kérdések csökönyösen visszatértek, és kiszorították a gyarmatok, a presztízs, a piacok, a befektetések, a kivándorlások távolabbi és személytelen kérdéseit. Anthony maga előtt látta az eltorzult arcok borzalmas haragját, hallotta az erőszakos és sértő szavakat, látta az ütésre emelkedő, sújtó öklöket. Lesz-» ereje nem hátrálni? És az ütések okozta fájdalom-éles, gyötrő az arcon, súlyos és émelyítő a testen – mennyire tudja ezt elviselni és meddig? Bárcsak itt volna Miller, hogy tanácsot adjon, és bátorítsa! De Miller Glasgow-ban volt.

Egyre erősebb kételyei támadtak. Ott álljon, tűrje, hogy üssék, anélkül, hogy visszaütné, anélkül, hogy megfutamodna – nem, erre sohasem lesz képes.

„Nem lesz merszem” – hajtogatta magában, és megszállta a félelem, hogy megijed. Eszébe jutott, hogyan viselkedett Tapatlanban, és fülig pirult. És ezúttal nyilvános lesz a szégyene. Mindenki meglátja – Helen is.

És ezúttal – gondolta tovább – az a kifogásom sem lesz, hogy rám törtek. Figyelmeztették – „még az ilyen bűdös árulót is”. És különben is, hónapok óta gyakorolták, mit tegyenek ilyen esetekben. A jelenetet többször is kipróbálták. Kívülről tudott minden végszót és mozdulatot. De ha csakugyan üt az óra, ha a fájdalom nemcsak képzeletbeli, hanem valóságos lesz, tudja-e majd a szerepét? Mi biztosítja, hogy nem fog reménytelenül összeomlani? Helen szeme láttára – most, hogy Helen tétovázva áll önnön élete küszöbén, s talán az ő élete küszöbén is. Különben is, ha összeomlik, nemcsak önmagára hoz szégyent. Az összeomlással megtagadná meggyőződését, tönkretenné bölceletét, elárulná barátait. De miért vagy számár? – mozdult meg szívében egy félénk hang. – Miért vállalod az ilyen meggyőződések és bölceletek terhét? És miért kell olyan helyzetbe kerülnöd, hogy bárkit is elárulhass? Miért nem térsz vissza oda, amire a természet szánt – hogy páholyból nézd a világot, és megjegyzéseket fűzzél hozzá? Hát fontos az egész? És még ha fontos is, mit tehetsz? Miért ne törődnél bele a változatlanba, miért ne végeznéd közben a munkádat, amelyre legalkalmasabb vagy?

A hang a kimerültség felhőjéből beszélt. Anthony egy pillanatig csak száraz, élettelen porhüvely, sötét unalom és tagadás. „Telefonálj – folytatta a hang. – Mondd, hogy influenzás vagy. Maradj ágyban néhány napig. Aztán mondd, hogy az orvos Dél-Franciaországba küldött...”

Hirtelen hangosan felnevetett. A hang, mely eleinte vészjósló és ármányosan unszoló volt, hirtelen nevetségessé vált. Bizonyos határon túl az ilyen szemérmetlenül kitért alávalóság majdnem komikus.

– Egység – mondta tagoltan suttogva.

Hozzájuk tartozott, mint a kéz a karhoz. Barátaikhoz tartozott, még azokhoz is, akik ellenségeinek vallották magukat. Akármit tesz, valamennyiükre visszahat, ellenségeire és barátaira egyaránt – ha jót tesz: jó irányban, ha rosszat: rossz irányban. – Egység – ismételte. – Egység.

Az emberiség egysége, az élet egysége, minden létező egysége.

Elsősorban testi egység. Még a különbözőségben, az elválasztottságban is egység. Külön minták, de mindenütt egyformák. Mindenütt az energia legkisebb

egyedeinek egyazon alakulatai. A nap felszínén ugyanazok, mint az élő testben, melyre a nap süt; a buddleia-virág illatos fürtjeiben csakúgy, mint a kék tengeren és az égbolt felhőin; a részeg mexikói pisztolyában csakúgy, mint a sziklák között heverő, összezúzott arc sötét alvadttal vérében, a Helen meztelen testén szétfröccsenő friss piros vérben, és azokban a csöppekben, melyek Mark térdének nyers zúzódásából csöpögnek.

Egyforma sémák, és a sémák azonos sémái. Ez megrögződött az agyában, és ezzel együtt az a gondolat is, hogy az élet szüntelenül áramlik a sémák között, kiválaszt és elvet, saját céljai számára. Az élet egyszerűbbé fejlődik a bonyolultabb sémákban – amelyek egyformán bonyolultak az állati lét különböző fokozatain.

A sperma behatol a tojásba, a sejt oszlik és tovább oszlik, hogy végül ezzé az emberré, vagy azzá a patkányvá vagy lóvá válják. A tehén nyála rendes időszakokon kívül is szaporodásra készíti a békákat. A terhes asszony vizelete feltüzei az egeret. A juh pajzsmirigye az axotolt kopolytúsról levegőt lélegző szalamandrává változtatja, és a félhülye törpét jól fejlett és értelmes emberi lényé. Az állati élet egyes formái között a sémák kicserélhetők. Kicserélhetők ezentúl az állat meg a növény meg a szervtelen világ között. Sémák magban és levélben és gyökérben, sémák, melyek a levegőben és a talajban levő egyszerűbb sémákból fejlődnek – mindezeket a rovar-, hüllő-, emlőshal-világ át tudja hasonlítani és alakítani. Az élet egység. Egység, melyet az is bizonyít, hogy az egyik élet pusztítja a másikat. Az élet és minden létező: egy. Különben egy élőlény sem kaphatna támogatást a másiktól, vagy az őt körülvevő élettelen anyagokból. Még a pusztításban is egyek, egyek minden elválasztottság ellenére. Minden szervezet páratlan. Páratlan és mégis egy minden más szervezettel, legkisebb részei azonosságában; páratlan a testi azonosság állaga felett.

És a lelkek – a lelkek ugyancsak páratlanok, de ugyancsak a lelki azonosság állaga felett. A szeretet, a bizalom, a bátorság azonossága és kölcsönös kicserélhetősége. A rettenthetetlen szeretet visszaadja az örültek józan esztét, barátta változtatja az ellenséges vadembert, megszelídíti a vadállatot. A szeretet szellemi képletét egyik agy csorbítatlanul átadhatja a másiknak, csakúgy, ahogy egy hormon fizikai sémáját egész hatékonyságával át lehet vinni egyik testből a másikba.

És nemcsak szeretetet, hanem gyűlöletet is; nemcsak bizalmat, hanem gyanakvást is; nemcsak szívességet, nagylelkűséget, bátorságot, hanem rosszindulatot és kapzsiságot és félelmet is.

Osztódó indulatok; de a tény, hogy kölcsönösen kicserélhetők, hogy egyik agy átadhatja a másiknak, anélkül, hogy az veszítene eredeti szenvedélyéből, minden agy alapvető egységét bizonyítja.

Az egység valósága, egyszersmind az osztódásé is – sőt az osztódás valósága nagyobb. Felesleges ezen elmélkedni. Az osztódás állandóan tudatunkban van. Állandóan tudjuk, hogy egyszerűek és különvalók vagyunk; csak néha, és többnyire csak az értelmünkkel, csak az elmélkedés folyamatának eredményeképp tudjuk, hogy egyek vagyunk más szellemekkel, más életekkel és minden létezővel. Alkalmadtán elfog az egység sugallata, véletlen sugallat, vagy küzdelem eredménye, lépésről lépésre emelkedve jutottunk el hozzá.

– Egyek, egyek, egyek vagyunk – ismételte –, de osztódott egyek; egyek és mégis elkülönítettek.

A rossz: az osztódás hangsúlyozása; a jó, ami az egységet jelenti más életekkel és más lényekkel. Gőg, gyűlölet, harag – a lényegükben gonosz érzések; lényegükben gonoszak, mert valamennyi megerősíti az elkülönültség adott valóságát, mert az elkülönültséget és az egyedülvalóságot hangsúlyozza, mert elveti és tagadja a többi életet és lényt. Kéjvágy, kapzsiság – szintén az egyedül valóságot hangsúlyozza, de hangsúlyozásában nincs meg a többiek tagadó eszmélete, akikből az egyedülvaló lény elszakadt. A kéjvágy csak azt mondja: „gyönyört akarok”, s nem azt: „te szenvedj”. A kapzsiság és mohóság egyszerűen az *én* kielégülését akarja, és nem a *te* kirekesztését e kielégülésből. Rossz indulatok, mert túlhangsúlyozzák az elszigetelt lényt; de nem olyan rosszak, mint a gőg vagy a gyűlölet vagy a harag, mert önmaguk túlhangsúlyozása nem jár a többiek tagadásával.

De miért a különválás? Miért, elkerülhetetlenül, még a legtökéletesebb szerelemben is, még abban is, ami túl van a jón és a rosszon; miért marad ott is az elkülönülés átka? Még az egyik szent is elkülönül a másiktól, még a pusztán fizikai képlet is a másik pusztán fizikai képlettől. Az egyik ember nem lehet a másik helyett. A legjobbaknak is különváltan kell gondolkodniuk és élvezniük és szenvedniük és érinteniük, látniuk, szagolniuk, ízlelniük. A jó ember egyszerűen csak kevésbé zárt világegyetem, mint a rossz; de azért önmagában zárt, mint ahogy az atom is zárt.

És persze, ahhoz, hogy létezés legyen – létezés abban az alakban, ahogyan mi ismerjük –, a létnek zárt világegyetekbe kell szervezkednie. Az olyan agyak, mint a mieink, a nem elkülönült egységet be sem tudják fogadni. Megoldhatatlan paradoxon, hogy azt kívánjuk, *n* legyen egyenlő-lel, ha a valóságban mindig abba ütközünk, hogy *l* egyenlő semmivel.

A különválás, különbözőség – létünk feltételei. Feltételek, melyeknek alapján élünk, tudatosak vagyunk, megkülönböztethetjük a jót a rossztól, hatalmunk van választani a kettő közül, felismerjük az igazat, és tapasztaljuk a szépséget. De a különválás maga a Gonosz. A Gonosz tehát életünk feltétele, tudatunk feltétele, a jó és szép ismeretének feltétele.

Amit akarunk, s amit az ember végső sorban önmagától követel, a lények egységének a felismerése, amelyek nem volnának semmik, ha nem volnának különváltak; a jóság megvalósítása olyan lények által, amelyek nem léteznének, ha nem volnának rosszak. Lehetetlent kívánunk, és mégis ezt kívánjuk.

„E törvények csillagzata alatt született, de útja máshová visz.”

Ő maga, gondolta Anthony, ő maga azt a módot választotta, hogy az egész folyamatot vagy értelmetlennek, vagy rossz tréfának tartja. Igen, *választotta*. Mert akarati művelet volt. Ha az egész badarság vagy tréfa, akkor ő szabadon olvashatja könyveit, és gyakorolhatja gúnyosan kommentáló tehetségét. Akkor nincs akadálya, hogy akármelyik elfogadható nővel lefeküdjék, aki hajlandó lefeküdni vele. Ha az egész élet nem badarság, ha van értelme, akkor nem élhet tovább felelőtlenül. Akkor vannak kötelességei önmaga iránt, a többiek iránt és a természet rendje iránt. Kötelességei, melyeknek teljesítése megzavarná a szeretkezés, az összevissza olvasás és a fölényes irónia szokásait. Azt választotta, hogy

ostobaságnak nézi, és több mint húsz évig ostobaságnak látszott a dolog – ostobaságnak, noha időnként voltak kényelmetlen sejtelmei, hogy lehet mégis értelem a dologban, és hogy az értelem pontosan abban rejlik, amit ő értelmetlennek és rossz tréfának kívánt látni. És most végre világos, most közvetlen tapasztalat révén tudta, hogy az értelem abban a paradoxonban rejlik, abban a tényben, hogy az egység a kezdet és a vég, és hogy a közbeeső lét a különválás, mely egyet jelent a gonosszal. Igen, arról van szó, erősítette magában, hogy az ember a lehetetlen megvalósítását követelje magától. Arról van szó, hogy egy személy gonosz világegyeteme, különváltsága vagy testi képlete még a legjobb akarattal sem egyesülhet egészen más élettel és lényekkel, az élet és a lét teljességével. Még a legmagasabb rendű jóság számára is reménytelen a harc, mert a dolgok mai természete szerint az, ami zárva van, nem nyílhat ki egészen; a jó sohasem szabadul meg teljesen a rossztól. Ez a feladat, a nevelés, a keserves keresés egy életen át, talán életek hosszú során át. Életek múltak el abban a próbálkozásban, hogy valamivel jobban és még jobban kinyílják a zárt világegyetemet, mely azonnal becsapódik, mihelyt ellankad az erőfeszítés. Hosszú életek múltak el, míg a gyűlölet, a kajánság és a gög elválasztó szenvedélyei vereséget szenvedtek. Életek múltak, míg elnémultak az önző vágyak. Abban az állandó erőfeszítésben múltak el, hogy megteremtsék a más élettel és létformákkal való egységet. Hogy a szeretet és a részvét cselekvésében tapasztalják. Hogy más síkon az elmélkedés útján tapasztalják vagy közvetlen sugallat villanásában. Egység az elválasztottságok és elkülönítettségek zűrzavarán túl. Jóság a gonosz lehetőségén túl. De a különváltság ténye mindig fennáll, mindig. A gonosz marad az élet és a lét alapfeltétele. A nyitogató erőfeszítésnek nem szabad ernyednie. De a beteljesülés még a legjobb embertől is mérhetetlen távolságra van.

Addig is van a szeretet és a részvét. Állandó ostrom alatt. De ők ketten legyenek fáradhatatlanok. Ne pihenjenek, míg le nem győztek minden akadályt, a belső tunyaságot, az idegenkedést, a szellem dölyfét; és kifelé – a többiek idegenkedését és gyanakvását. Szeretet, együttérzés és közben a szemlélődő közeledés, az erőfeszítés, hogy felfogják az életnek és létnek egységét az értelem, majd végül a tökéletes megértés sugallata útján. Évről évre, lépésről lépésre haladni a megvalósulás felé, ahol már nincs vita, hanem csak tapasztalat, csak közvetlen ismeret, amilyen a szín, az illat, a zenei hang ismerete. Fokról fokra a felé a tapasztalat felé, hogy már nem sokáig vagyunk teljesen elválasztva egymástól, hanem a mélyben egyek vagyunk a többi élettel, a többi létezővel. Békében egyek. Békében – ismételte Anthony –, békében, békében. Minden gondolkodás mélyén: béke. Ugyanaz a béke mindenkinek, az agyakat átjáró béke. A felszínen külön hullámok, örvények, habok; de alattuk a tenger egyöntetű differenciátlan tömege, mely minél mélyebb, annál nyugodtabb, legalul maga a csend. Lent a béke éjszakája. A béke éjszakája, mely mindenki számára egyforma, aki le tud szállni. A béke különös paradoxon következtében a felszínen dúló vihar anyaga és forrása. A bekészülte hullámok megsemmisítik a békét. Megsemmisítik, mégis szükség van rájuk, mert a felszínen dúló vihar nélkül nem volna tudatunk a Jóságról, nem volna erőfeszítés, hogy legyűrjük a gonosz ugrásra kész dühét, nem fedoznánk fel újra

meg újra az alatta pihenő nyugalmat, nem tudnánk, hogy e düh anyaga és a béke anyaga egy és ugyanaz.

A gonosz és a különváltság dühe. A békében egység van. Más életekkel való egység. Minden létezővel való egység, mert minden létező mélyén, a számtalan azonos, de elkülönült képlet alatt, a vonzódások és taszítások alatt ott a béke. Ugyanaz a béke, mely ott van az értelem dühének mélyén. Sötét béke, feneketlenül mély. A gőg, a gyűlölet és a harag, a vágyak és ellenszenvek, az elszigetelő dühök tartalmától felszabadító béke. A felszabadítás ad békét, mert a béke a beteljesült szabadság. Szabadság s egyben igazság. Az egység közvetlen tapasztalatának igazsága. Béke a mélyben, a vihar mélyén, mélyen a hánykolódó hullámok, a vadul fröccsenő tajték alatt. Béke a mély, tenger alatti éjszakában, béke a csöndben, néma üresség az időtlenségben, melyben nincs többé kép, nincs többé szó. A béke pusztá tapasztalata a béke üres éjszakája, minden személyes életen túl, amely azonban minden szétszórtsága és vágytalansága ellenére gazdagabb és finomabb szövésű, mint a hétköznapi élet. A békén túli béke, ha szemügyre vesszük, ha meghatározzuk, határtalan térben bontakozik ki. A béke, mint a kúpnak a csúcsa, az összpontosulás és kiküszöbölés keskenyedő csúcsa, melynek alapja az élet ziháló felszínén nyugszik, és értelme az alatta elterülő sötétség. És a sötétben egyik kúp csúcsa találkozik a másik kúp csúcsával; és a béke egyetlen fókuszról terjed, egyre terjed a mérhetetlenül távoli nap felé, olyan széles körzetben, hogy felölel minden életet, minden létezőt. A csúcs hátat fordít a felszín megtörő és bujkáló fényének; a csúcs a sűrített sötétség célja felé mutat; ahol, egy másik csúcsban, terjedve, egyre terjedve a sötétségen át másik fény – igen, másik fény dereng fel határozottan, zavartalanul, oly teljes nyugalomban, mint maga a sötétség, melyből fakadt. A lefelé forduló csúcs a felfelé mutató csúcsba ütközik. A viharos fény a sötétség csendjébe; és aztán túl a fókuszon, a szélesedő sötétségen át egy másik fénybe. Viharból nyugalomba és még mélységesebb és bensőbb békén át a végső megvalósulásba, a végső fénybe, mely minden létező forrása és állaga; feledjük a sötétség forrását, az űrt, a tenger alatti éjszaka eleven nyugalomát – végül a hullámok és a habok dühének forrását. Mert ekkor már nincs más, csak az egyre erősebb fénybe kiragyogó sötétség; nincs, csak a végső béke, a tudat, hogy nincs több különváltság, és ez a megvilágosodás.

Az óra hetet ütött. Anthony lassan és óvatosan visszabocsátkozott a fényből, a sötéten át, a mindennapi élet tört sugarai és árnyai közé. Végül felállt, és kiment a konyhába, hogy előteremtsen valami ennivalót. Nem volt sok ideje; nyolckor van a gyűlés, és jó félóra telik, amíg az előadóteremhez ér. Két tojást tett a tűzre főni, és közben leült, hogy kenyeret és sajtot egyen. Szenvedélytelenül és nyugodt, világos tudattal gondolt arra, ami rá vár. Bármilyen lesz is, most már tudta, hogy minden jó lesz.

ALDOUS HUXLEY

A huszadik századi angol irodalom egyik legsokoldalúbb tehetsége és talán legműveltebb írója volt. Megkockáztathatnánk: fölényes ismeretanyag-birtoklása –

az esztétikától a természettudományokon át a miszticizmusig – és kísérletező kedve, s a kísérletek szigorúan gondolati s logikai iránya, tehát e csupa lényegében pozitív vonás akadályozta meg, hogy mint szépíró még csak átmenetileg se süllyedjen a másodlagos irodalmi jelenségek szintjére. Talán az írói műhely lombikjában párolt eszmék, koncepciók mű-meghatározó jellege miatt váltak regényei gondolati izgalmuk ellenére is kissé száraz és pedáns, „kigondolt” alkotásokká, melyeket a speciálisan regényírói érzékenység és képzelet sohasem vagy alig hevített érzéki és öntörvényű léte: remekművé.

1894-ben született. Családjából, mely műveltségéről mindig híres volt, két kitűnő férfiú írta be a nevét a természettudományok történetébe: a világhírű biológus nagyapa, Thomas Henry Huxley, és az ugyancsak biológus és esszéistának is kiváló testvér, Julián. A legelőkelőbb egyetemeken végezte tanulmányait, már fiatalon rendkívüli műveltségre tett szert; korán, tizenhét éves korában kezdett el írni. Hamarosan megismerkedett az akkori angol irodalmi élet legjelesebbjeivel: Katherine Mansfielddel, Robert Graveszel, D. H. Lawrence-szal. Mint kritikus kezdte pályáját. 1921-ben jelent meg első regénye, a *Crome Yellow* (Nyár a kastélyban), s máris jelzi elkövetkezendő műveinek világát: az első világháború utáni angol társadalom romlását, dekadenciáját, melyet az életvitel csillogása sem takarhat el az elemző író szeme elől. Az *Antic Hay* (Légnadrág és társai, 1923), a *Those Barren Leaves* (A szerelem útjai, 1925) után írja meg a *Point Counter Point*-ot (Pont és ellenpont, 1925) ezt a kísérleti mivoltában is maradandó értékű regényt. „Megint az értelmiség vonul fel – más osztályról-rétegről, más életformáról Huxleynak sosem volt, nincs, és nem is lesz élményanyaga –, de az angol intelligencia ezúttal nem szerepjátszó művész-csimbók, önmagukba révült holdkórosok, valódi és ál-kretének személyiségében jelentkeznek, hanem sokágú és átgondoltan érvényes magatartás-változatokban. S nemcsak a regényanyag gazdag, a szerkezet is hibátlan. A figurák sokaságát bonyolultan tudatos szerelmi, politikai, gondolkodásbeli kapcsolatok fűzik össze és távolítják el.” (Sükösd Mihály.) A jóslat, amelyet Huxley a maga értelmiség-tenyészetéről meghirdet, pesszimista: nem bízunk bennük, az alkotó-erő és változtatni-tudás minimumát is megvonja tőlük.

1932-ben adja ki sokáig leghíresebb könyvét, keserű-mulatságos utópiáját, a *Brave New World*-ot (Szép új világ): az agyontechnizált, túlszervezett államban élő majdani ember végzetes veszélyeztetettségét álmodta meg ennek a könyvnek a lapjain. A pesszimista próféta egyoldalú képét ma már csak a részletek elevevége hevíti életre. Ettől kezdve írásain végleg eluralkodik a tételszerűség, talán csak egy igazi fellángolása van: *Eyeless in Ghaza* (A vak Sámson), 1936.

1939-ben Amerikában telepedett le, Kaliforniában élt, s érdeklődésével mindinkább a buddhista misztika, valamint a különböző kábítószeres kiváltotta sajátos lelkiállapot tanulmányozása felé fordult. Tanulmányokban, esszéikben fejtegette tapasztalatainak tanulságait, de mindinkább elszigetelődött a világ valóságától, mindinkább kiszakadt a történelemből: magányos állócsillag lett, s lassan el is feledték. 1962-ben villája egész berendezésével s könyvtárával együtt leégett. Visszaköltözött Angliába, és ott is halt meg 1963-ban rákban.

Egy-két regénye mellett legmaradandóbb munkái számos kötetben publikált esszéi. Amint egy angol kritikusa írja: „Mint esszéista – igazi lángelme... Regényei

vagy jellemrajzok sorozatai, vagy egymásra fűzött esszék, vagy egyszerű példázatok, értekezések.”

A két világháború között Huxley a haladó magyar polgári értelmiség egyik legkedveltebb írója volt, és szinte valamennyi művét lefordították magyarra. Az utóbbi időben egy elbeszélésgyűjtemény jelent meg tőle *A lángész és az istennő* címmel, valamint a *Pont és ellenpont* című nagy regénye.

JEGYZETEK

- [1] Látom a jót, helyeslem, de a rosszat teszem. (latin; Ovidius-idézet)
- [2] Minden, ami múlandó, csak hasonlat. (német)
- [3] Természeténél fogva vasútpárti. (latin)
- [4] Az első éjszaka avagy a tisztulás keserű és rettenetes az érzékeknek, ahogy ma mondanánk. A második semmihez sem fogható, mert borzalmas és ijesztő a léleknek. (spanyol)
- [5] Röviden, egy szóval. (francia)”
- [6] Röpték álma kísért a tükrös jég alatt, (francia; idézet Mallarmé *E szűz, e szertelen...* kezdetű verséből; Somlyó György fordítása)
- [7] Jézus Krisztus, Isten fia, megváltó. (görög)
- [8] Gondolkozom, tehát vagyok. (latin, Descartes-idézet)
- [9] Üríték, tehát vagyok. (latin)
- [10] Böfögök, tehát vagyok. (latin)
- [11] Közösülök, tehát vagyunk. (latin)
- [12] A nagy divatcégek. (francia)
- [13] Proust-féle elragadó lelkületű egyéniség. Nietzsche és Kipling: sportos egyéniség. Egyéniség éjszakára, Lawrence-modell. Fürdői egyéniség, Joyce-módra. (francia)
- [14] Gondolkozom, tehát Rothermere van. (latin)
- [15] Értem átdöfött Jézus, rejts el a te oldaladba. (latin)
- [16] Rejts el az *én* oldalamba. (latin)
- [17] Rejts el az én munkámba. (latin)
- [18] Ez a dolog nyitja. (latin)
- [19] Gyerünk! (francia)
- [20] Jó napot. (francia)
- [21] Viszontlátásra holnap, madame Cayol. (francia)
- [22] Szép idő van ma. (francia)
- [23] Micsoda szél! (francia)
- [24] – Madame Ledwige a szobájában van, kisasszony?
– Nem, uram, elutazott.
– Elutazott?
– El akarta érni a touloni gyorsot. (francia)
- [25] – Köszönöm, kisasszony, köszönöm. (francia)
- [26] – Semmi, uram. (francia)
- [27] Betű szerint. (francia)
- [28] Komolytalan. (francia)
- [29] Mint egy virág, olyan vagy... (német; Heine-idézet)
- [30] Útjának felén. (olasz; Dante-idézet)
- [31] Szárnyán kalandra szállt, most sántít suta félsszel, még tegnap szép csoda, ma rút röhejre kész. (francia; idézet Baudelaire *Az albatrosz* című verséből; Tóth Árpád fordítása)
- [32] Levelek a malomból. (francia; egy Daudet-könyv címe)
- [33] Az istenek másképp akarták. (latin; Vergilius-idézet)
- [34] S az ágyék és a comb, s a karok és a láb,
mint dús olaj, csúszott, mint lanyha hattyú, rezgett
szemembe, mely mohón suhant rajtuk tovább;
s hasa és keblei, szőlőmben szent gerezdek. (francia). Idézet Baudelaire *Az ékszerék* című verséből; Babits Mihály fordítása)

- [35] Szemfényvesztő. (francia)
- [36] Csapatszellem; összetartás. (francia)
- [37] Nagyon parázna képed van. Rémesen bánhat a nőekkel. Gyertek mind a ketten, van egy kis barátnőm. Kellemesen elszórakozhatunk. Furcsa dolgokat láthattok majd. Te, aki olyan buja vagy – téged mulattatni fog. (francia)
- [38] Mellettem feküdt, a leggyöngédebb és a legijesztőbben közönséges neveken szólongatott, lágyan, suttogva vette mindezt az ajkára. Aztán elhallgatott, és úgy kezdett el csókolni, ahogy csak ő tudott... (francia)
- [39] Áldja meg az áldott, a mi urunk Jézus Krisztus által. (latin)
- [40] Végtelenül hálás vagyok. (francia)
- [41] Tizennyolcadik századi. (francia)
- [42] A nemesség kötelez. (francia)
- [43] Mindent megértem annyi, mint mindent megbocsátani. (francia)
- [44] Úgy bizony, vége már. (olasz; idézet Mozart *Figaro házasság*című operájának szövegéből)
- [45] Csókolózni és bókákat sügni,
Kis Adóniszom, nem fogsz te már.
(olasz; idézet Mozart *Figaro házassága* című operájának szövegéből.)
- [46] Házvezető. (francia)
- [47] Vásott kölykök. (francia)
- [48] XV. századi. (olasz)
- [49] Beatrice vagyok, ki menni kérlek. (olasz; Dante-idézet; Babits Mihály fordítása)
- [50] Született. (német)
- [51] Későn kapcsoló, „lépcsőházi” szellem. (francia)
- [52] A család a lakószobában. (német)
- [53] Mit csinál az anya? Az anya zongorázik. És mit csinál az apa? Az apa egy karosszékekben ül és pipázik. (német)
- [54] Az ember nem születik, hanem azzá lesz. (latin)
- [55] És mi változunk. (latin)
- [56] A hazáért. (latin)
- [57] Első áldozás. (francia)
- [58] Ha neveléséges egeret akarsz látni, nézz körül. (latin)
- [59] A rossz angyalok állhatatlanságának tükre. (francia)
- [60] Az ördög bakkecske formájában jelent meg, farka volt, az alatt pedig egy fekete emberi arc, amelyet neki meg kellett csókolnia. (francia)
- [61] Szerellemnek. (francia)
- [62] Még jó, hogy király maga; különben senki sem tudná elviselni. Olyan bűdös, mint a dög. (francia)
- [63] Shelley *Epipszühidion*-jának idézett részleteit Kálnoky László fordításában közöljük.
- [64] Hősszerelmes. (francia)
- [65] Szeméremdombot. (francia)
- [66] Államcsínyel. (francia)
- [67] Náci kerületvezető. (német)
- [68] Shakespeare *Othello*-jának idézett részleteit Kardos László fordításában közöljük.
- [69] Fel a fejjel! (francia)
- [70] Bonifay-né, első osztályú szülésznő. (francia)
- [71] Egy kis fájdalmat fogok okozni. (francia)
- [72] A kis küreted. (francia)
- [73] A kis szerelmesed. (francia)
- [74] Az én házam az ön háza. (spanyol)
- [75] Teherhordozók, legények. (spanyol)
- [76] Maga lenéz engem. (spanyol)
- [77] Fájdalom a gyomromban. (spanyol)
- [78] Barátom! (spanyol)
- [79] Tanya. (spanyol)
- [80] Tanya. (spanyol)
- [81] Tér, piac. (spanyol)
- [82] Tanácsháza. (spanyol)
- [83] Erjesztett szeszes ital. (spanyol)
- [84] Jó napot, uram. (spanyol)
- [85] Sárgás. (spanyol)
- [86] Ki tudja? (spanyol)
- [87] Temetőszaga van, Ramón úr. (spanyol)

- [1881](#) Végül is. (francia)
- [1891](#) Rögton megyek. (német)
- [1901](#) Nagyságos asszony, kedves Ekki, leírhatatlanul boldog... (német)
- [1911](#) Kedves kartársnő. (francia)
- [1921](#) Annyira fájdalom. (német)
- [1931](#) Csak egy negyedóráskat. (német)
- [1941](#) Gyorsan, Willi, gyorsan! (német)
- [1951](#) Koszos fehérnép. (német)